

Veress Pál

VAJÚDÓ
ÉVEK,
SORSDÖNTŐ
NAPOK

Kriterion

[Erdélyi Magyar Adatbank]

**VERESS PÁL
VAJÚDÓ ÉVEK,
SORSDÖNTŐ NAPOK**

[Erdélyi Magyar Adatbank]

VERESS PÁL

**VAJÚDÓ ÉVEK,
SORSDÖNTŐ NAPOK**

EGY IFJÚMUNKÁS ÉLETE

**KRITERION KÖNYVKIADÓ
BUKAREST 1981**

[Erdélyi Magyar Adatbank]

LEKTORÁLTA
DR. GHEORGHE I. BODEA

A könyv szerkesztője: Kacsó Judit
Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos
A megjelenés éve: 1981. Alak: 54X84/16
A nyomás kezdete: 1981. X. 29.
Papír: 63 g-os famentes
Kiadói ívek száma: 20,04
Nyomdai ívek száma: 21,75 + 8 oldal melléklet
Tizedes osztályozás nagy könyvtárak számára:
894 511–3, kis könyvtárak számára: 894 511
Tiparul executat sub comanda nr. 331/1981
la Întreprinderea Poligrafică „Crișana”
Str. Moscovei nr. 5, Oradea
Republica Socialistă România

HAZATÉRÉS UTÁN

Feladtam Rózsinak a táviratot, amelyben jeleztem, hogy másnap indulok Kolozsvárra. Elbúcsúztam a barátoktól, akik a törvényszék épületétől a postáig kísérték. Gyönyörű őszi idő volt. Talán a vénasszonyok nyarának legszebb napja. Arany fényben tündököltek a hosszú Főtér patinás, régi házai s a sárga-rótvörös levelű fák, csillogtak-ragyogtak a Városháza s a Kultúrpalota vörös-kék-zöld zománcos cseréptetői.

A nők könnyű ruhában, a férfiak ingujjasan sétáltak, tolongtak a naposabb korzó-oldalon. Nevetésük messze hallatszott. Az üzletek előtt nagy fűzfakosarakban édesgömbölyű szőlőszemek kínáltatták magukat. Az emberek olyan vidáman jártak-keltek, mintha senkinek semmi gondja-baja nem lenne, mintha valamennyiüknek jutott volna a bőség szarujából.

Ott álltam egyedül, értetlenül a szép ősznek örvendő embersokaságban. Soványka öröm dobogtatta meg szívemet. Melleme szívom az érettgyümölcs-illatú levegőt, meleg napsugarak játszadoznak az arcomon. Ha széttekintek, csodálatos színpompa gyönyörködtet, s a tegnapi rém, a penészes börtönfalak idegroncsoló szürkésege, amely ma reggel a tárgyalás előtt fenyegetett, szétmállott az őszi verőfényben. Hirtelen a valóságra döbbenek, s elfog az aggodalom, mert szabad vagyok ugyan... de mi lesz ezután?

Munkám nincs, lakásom sincs, s a zsebemben összesen háromszáz lej. Rózsai Ervinnel Kolozsváron van. Neki sincs munkája. Úgy állok anyagilag, mint öt évvel ezelőtt, amikor elindultam szülővárosomból – beteg idegekkel, megkínzott testtel. De akkor egyedül voltam, most hárman vagyunk. Én – az ötéves illegalitásban megfáradt idegzetű ember –, egy drága asszony s a gyermek, akikért erkölcsileg is felelek.

Gondolataimba mélyedve azon vettem észre magam, hogy egészen más irányba megyek, mint amerre az autóbusszvállalat jegyirodája van. Vidám hang zavarta meg gondolataimat s egy súlyos vállonütés. Kacsó Feri üdvözölt, a nála szokásos pátoossal. – Csakhogy sikerült meg-

szabadulnod, Pali – harsogta, aztán megölelt, „gyöngéden”, hogy ropogtak a csontjaim. A kezemet szorongatva, jóindulattal kérdezte: hova akarok menni dolgozni? Naiv kérdését mindjárt ő maga válaszolta meg: – Mit is beszélek, hát ki ad neked Vásárhelyen munkát a szakmádban?

Ferire néztem, szájam széle keserű fintorba szaladt. – Akkor elmegyek napszámosnak a kőművesek mellé, nem félek én semmilyen munkától – mondtam dühösen.

Na nem! – emelte fel a kezét Feri. – Hozzám jössz dolgozni, most éppen van munkám, karácsonyig kitart, s közben még befuthat valami.

Mosolyogva mondtam: – Te Feri, feleségem van, s vele gyermek is. Emlékszem még, hogy volt a múltban. Úgy, mint 32-ben, nem tudom vállalni. (1932 tavaszán a Szovjetunióba való menetelem előtt Kacsó Ferivel dolgoztam. Feri, mivel mozgalmi ember volt, sehol sem tudott elhelyezkedni, és társult egy beteg kismesterrel. Munkájuk alig volt, s azt sem fizették meg a megrendelők.) Feri ünnepélyes arcot vágott. – Az a múlté, fiam, kivettem az ipart, műhelyt béreltem a Honvéd utcában. Négyen dolgozunk: én, a két fiam és Mihály Sanyi – hadarta lelkesen. – Van ott hely neked is, és ígérem, Pali, téged fizetlek ki szombatoként legelőször. (Becsületére legyen mondva, Kacsó Feri pontosan betartotta adott szavát, amíg volt munkája.)

Csodálatos az ember életében a biztonságérzet. Annak a tudata, hogy lesz munkám, hogy három-négy nap múlva bemehetek egy kis kócerájba, ahol nemhogy gépek nincsenek, de még a kéziszerszámok is a legnyomorúságosabbak... A tudat, hogy van egy műhely, amelyben egy ócska, kimustrált kovácssatu mellé állhatok, és megkereshetem a havi házbért s a száraz kenyérre valót kicsi családomnak, már ez is reménységgel töltött el a közeljövőt illetően. Elbúcsúztam Kacsó Feritől, s vidáman lépkedtem az autóbuszállomás felé, hogy megvegyem másnapra a jegyemet.

Az éjszakát nyugodtan átaludtam. Megszűntek a lidércnyomásos álmok s a bizonytalanság okozta lelki feszültség, ami miatt fél éjszakákon át forgolódtam álmat-

lanul az ágyban. Karcsi bátyámmal s feleségével, Jutkával úgy állapotunk, meg, hogy mindnyájan nálunk leszünk addig, amíg lakást bérelünk és megérkezik Kolozsvárról a bútor. Tisztában voltam azzal, hogy Karcsi és Juci mekkora áldozatot hoz érettünk. Hiszen nemcsak arról volt szó, hogy négytagú családjuk mellé (Bozsó, Jutka húga is velük lakott) befogadnak minket is szoba-konyha lakásukba, és még étellel is ellátnak, hanem főként arról, hogy gyári lakásban laktak, ahova engedély nélkül nem volt szabad senkit befogadni, főleg egy Moszkvából hazatért „kommunista agitátort” és családját nem. Ezt az engedményt az igazgatóság még akkor sem tette meg, ha a gyár egyik legképzettebb munkásáról volt szó. Karcsi turbinagépészként dolgozott, és szaktudását az ország összes cukorgyáraiban elismerték; nem egy helyre hívták el szakvéleményadás végett, amikor a komplikáltabb gépek elromlottak.

Ők nem mondták, de én tudtam, hogy amíg ott lakunk, Karcsit ezért bármelyik pillanatban elbocsáthatják. Szép példáját adta Karcsi és Juci a testvéri szeretetnek, együttérzésnek és segítőkészségnek. De aztán önfeláldozó kedvességüket nem vettük igénybe.

Az autóbusz lassan dőcögött át a Bodor-hídon, s letért a Kolozsvár felé vezető országútra. Nem mondhatom, hogy nyugodtan szemléltem az oly jól ismert és rég nem látott tájat. Bár szabad voltam, mégis, ha figyeltetett a sziguranca és értesítette a kolozsvári rendőrséget, meghurcolhatnak, s Rózsit is belekeverhetik az ügybe. De szerencsémre a dőcögő autóbusz álomba ringatott, s csak a mezőcsávási megállónál ébredtem fel. Innen jól el lehetett látni az öreg haranglábig, ahol kétszer is találkoztam Vajna Ákossal. A csendőrök mindig a kocsmá körül ténferegtek, nyugodtan beszélgethettünk, az ősi építmény eltakarta a kíváncsiskodók szeme elől. Vajna Ákos, aki betegen szabadult tíz-tizenkét évvel azelőtt Doftanáról, Csáváson kapott munkát a szövetkezeti boltban, és fél tüdővel, de határtalan lelkesedéssel népszerűsítette a mezőcsávai parasztok körében – főleg választások alkalmával – a Városi és Falusi Dolgozók Blokkjának programját.

Régi mozgalmi emlékek jutottak eszembe, ahogy Kölpény előtt a nagy legelőhöz értünk. Ott találkoztam először az „öreg” Porkolábbal, a volt oroszországi vöröskatonával, aki lankadatlanul járta a szomszédos falvakat, szervezett, agitált, s aztán havonta egyszer kerülő utakon bejött Vásárhelyre „jelentéstételre” – ahogy mondta. Ünnepeyes arccal vette át a propagandaanyagot, keblébe rejtette, és az esti órákban indult vissza Kölpénybe, rejtőzködve a csendőrök elől.

Déltájt érkeztünk Kolozsvárra. Gyalog indultam az Erzsébet úton fel a Kígyó utcába, ahol a lakásunk volt. A nyitott konyhaajtón kellemes téztaillat áradt ki. Meglepődve láttam, hogy Rózsi a tűzhely mellett pánkót süt, s Mami (özv. Hegedűsné, akinek a neve alatt béreltük a lakást illegalitásom idején) egy füles kosárba szép sorjába rakogatja az illatos tézttákat.

A pánkó nem az én tiszteletemre készült. Rózsinak, miután visszajött Kolozsvárra, alig maradt pénze. Mami javasolta, hogy süssenek pánkót, s adják el a fellegvári kaszárnyában szolgáló katonáknak. Mindennap eladtak egy-két füles kosárral. Kettejüknek, öt-hat órai munka árán, ez 35–40 lejtt jelentett. Sovány jövedelem volt, de dolgoztak szorgalmasan, mert ebből az összegből a napi élelmük biztosítva volt. (Sajnos nem tartott sokáig ez sem. Vásárhelyre való visszatérésem után néhány nappal egy rosszindulatú őrmester elkergette őket a kaszárnya mellől.)

Miután megebédeltünk, leültünk megbeszéltni a tenni-valókat. Rózsit megnyugtatta, hogy ha ideiglenesen is, de lesz munkám. A legnagyobb probléma az átköltözködés, mert a bútorok becsomagolása és szállítása sok pénzbe kerül. Úgy állapodtunk meg, hogy minden szombaton, ahogy megkapom a heti fizetésemet, azonnal postára teszem, s ahogy összegyűl annyi pénz, Rózsi csomagol és jön. Ugyancsak nagy gondot okozott, hogyan oldjuk meg Ervin iskoláztatását. Szeptemberben írtuk be a Kolozsvári Református Kollégiumba Imecs Márton kommunista szimpatizáns tanár segítségével, s novemberben már ki is vesszük és más iskolába íratjuk. Ez rossz hatással lesz

tanulási előmenetelére. És vajon a vásárhelyi kollégium befogadja-e év közepén?

Miután mindent alaposan megbeszéltünk, én visszatértem Vásárhelyre, és munkába álltam.

Karcsi bátyámtól kaptam néhány jó szerszámot, reszelőt, kalapácsot, vágót, lyukasztót, fűrót. Nekifeküdtem a munkának, de nem ment könnyen. Több mint hat éve nem dolgoztam a szakmában. Kijöttem belőle. Figyelmesen, megfontoltan kellett dolgoznom, nehogy elrontsak valamit. Fizikailag is nehezemre esett a munka. Az első napokban olyan izomlázam volt, hogy esténként mint egy zsák zuhantam az ágyba... Rosszul is aludtam, állandóan átköltözésünk foglalkoztatott.

Találtam végre egy nekünk való szoba-konyhás lakást régi ismerősöm, Püsök bácsi házában. Püsök bácsi valamikor a vásárhelyi Vasutasotthon gondnoka volt. Ismertem Püsök nénit is, és a lányukat, a vidám, beszédes Esztikét.

Az elég gyengécske lakást ki kellett festetnem, de volt egy nagy előnye, a kitűnő Dániel-kályha, amely kevés fát fogyaszt és jól kiadja a meleget. November végén még egy hasáb fánk sem volt. Most is Karcsi segített. A szőlőben levágta az öreg fák száraz ágait, s haza is hozatta, sőt a megtakarított gyári fajárandóságából is adott néhány mázsányit.

Míg a lakást festették, Rózsi becsomagolt, s a bútort a vasútra tette. Nem is tudom, hogy boldogult volna Frieder Jenő segítségével nélkül, aki lécet és más csomagolóanyagot szerzett, és a vasúthoz szállításnál is segédkezett. Frieder Jenővel együtt tanultunk a moszkvai pártfőiskolában, és éveken át együtt dolgoztunk a párt területi, illetve Jenő a KISZ területi bizottságában. Rózsi még Temesvárról ismerte, s a Mikimausz illegális nevet adta neki. Ezt úgy megszoktuk, hogy Jenő a hozzám írott leveleit mai napig így írja alá.

Noha minden keresetemet elküldtem Rózsinak, a pénz mégsem volt elég a sok kiadás fedezésére. Cica húgomtól kértem kölcsön kétezer lejt.

Végre november utolsó napján megérkezett Rózsi, Ervin és Mami, aki nem akart elszakadni tőlünk a sok nélkülözés ellenére sem, ami Vásárhelyen ránk várt.

Így indultunk neki 1937 télelőjén kétezer lej adóssággal, heti 4–500 lej bizonytalan jövedelemmel a legális életnek.

Az egyéni gondok mellé sorakoztak a mozgalmiak. A helyi pártvezetőség nem kapott a területi titkárságtól semmilyen utasítást beosztásomat illetően. Szócs Béla, akivel a kapcsolatot tartottam, azt tanácsolta, aktiváljak a szakszervezeti mozgalomban. Eljártam a gyűlésekre – főleg a vasasok gyűléseire. Beiratkozásom a vasasokhoz minden akadály nélkül történt. Hirsch Marci, a renegát – aki 1931-ben még részt vett a Dolgozók Blokkja harcaiban – fizetéses titkári állásért belépett a Szociáldemokrata Pártba, és olyan kommunistafaló lett, hogy egy-két kolozsvári jobboldali szocdem vezetőt kivéve a mérsékeltőbbek is megundorodtak tőle. Hirsch Marci egyelőre csak figyelte tevékenységemet, és gyűjtögette az adatokat ellenem, hogy az első kedvező alkalommal lecsaphasson rám. Nem túlzok, amikor azt mondom, nagyrészt az ő bomlasztó munkájának tudható be, hogy a famunkásokat, akik éveken át példamutató harcokat vívtak a Székely és Réti bútorgyárban, kizárták a Famunkás Szövetségből, és elszigetelődtek a többi szakma szervezeteitől. (Később a hírhedt Sárkány Istvánnak már könnyű volt bevonni a fásokat egy általa szervezett reakciós független szakszervezetbe – Nagy Alberttel, Ungvárival és Vass Jóskával az élen.) A vasasoknál, építőknél ez a veszély nem fenyegetett, mert olyan osztályharcos munkások vezették őket, akik vissza tudták verni Hirsch provokációit, és meg tudták védeni szervezeteiket az egységbontó próbálkozásoktól.

Meg kell mondanom, hogy kezdetben jelenlétem a vasas szakszervezetben nem váltotta ki az egész vezetőség osztatlan örömét. Ioan Bob például, az akkori elnök figyelmeztetett, hogy egyelőre ne beszéljek az üléseken. A munkások és a vezetőség többi tagja viszont várta felszólalásomat. Felszóltam tehát, és nem dőlt össze a világ. A gyűléseken jelenlevő hekusok jegyezték minden szavamat, de megfontoltan beszéltem, és nem tudtak belekötni.

Néhány hozzászólásom után többen javasolták, hogy

a közlegő vezetőségválasztó közgyűlésen engem jelöljenek elnöknek. Ezt én sem tartottam helyesnek, s közös megegyezéssel Bányai bácsit, a petróleumgyári fűtőt választották elnöknek s engem alelnöknek. Bányai bácsi kitűnő ember volt, de az ügyintézéshez nem értett. Lassanként teljesen átvettem az irányítást, s az ő szerepe majdnem csak annyi volt, hogy a gyűléseket megnyitotta és levezette.

Szeretettel gondolok vissza Bányai bácsira, aki fiatalkorában mézáróslégény volt, és télen mellékkeresetként disznót vágott házaknál. Disznóöléskor rendszerint többet ivott a kelleténél. A szaktársak, ha észrevették, hogy baj van, azonnal „nyelvvizsgát” rendeztek az öreggel. –Feri bácsi, ittál – mondta Kiss Bandi, a vizsgáztató. – Nem ittam, csak egy pohárral – erősítette Feri bácsi. – Na, akkor mondd, tintaceruza! – Cincaceruza – nyögte ki az öreg nagy erőlködéssel, majd lópata nagyságú öklével megfenyegette a fiúkat: – Megálljatok, holnap a gyárban megkapjátok a porciótokat – aztán lassan, ügyelve, hogy ne lődörögjön, hazament.

A legális életre való berendezkedésem elég sok nehézséggel járt. Ervint nem akarták felvenni év közben a kollégiumba. Rózsi kihallgatást kért az igazgatótól, s feltárta helyzetünket. Az igazgató jóváhagyta Ervin felvételét.

Persze, fiunknak sem volt könnyű a helyzete. A gimnázium első osztályát Temesváron német nyelvű iskolában végezte, s noha anyanyelve magyar volt, a nyelvtannal nem állt valami jól. Kolozsváron alig három hónapig tanult a Református Kollégiumban, ennyi idő alatt még a legelemibb ismereteket sem lehet elsajátítani. Komoly tanulásra és tanári segítségre volt szüksége, hogy a tanulótársaihoz viszonyítva aránytalanul nagy lemaradását behozza. A kollégium második osztályát kielégítő eredménnyel végezte. A következő években már nem voltak nyelvi nehézségei.

Miután berendeztük szegényes otthonunkat, elkezdünk munkát keresni Rózsinak a szakmájában. Ő cipőfelsőrész-készítést tanult. Egyetlen cipésműhelybe se vették fel. A mesterek azt ajánlották, szerezzon gépet,

és akkor heti 2–3 pár cipőfelsőrész-rendelést biztosítanak. Szereztünk is kölcsön Szabó Dénes régi barátunktól egy öreg gépet, de hetente 3–4 felsőrésznél több megrendelést nem kapott. Az meg a semminél is kevesebb volt. Mégis annyi hasznunk volt belőle, hogy a mesterek megismerték Rózsi kifogástalan, finom munkáját, és ha több munka adódott, behívták néhány napra kiségitőnek.

Rózsi nagyon bántotta, hogy ilyen kevéssel tud hozzájárulni a család fenntartásához. Egy csütörtök este (csütörtökön volt Vásárhelyen a nagy hetivásár) megfogta a kezemet, és hátravitt Püskökék udvarára, s a baromfiketrecre mutatott. A ketrechen két rüdeg (sovány) liba „beszélgetett”.

– Hát ezekkel mit akarsz? – kérdeztem meglepetten. – Majd meglátod, milyen hizott libák lesznek három hét múlva – mondta mosolyogva. Mámi aztán elmesélte, hogy a szomszéd utcában van egy bodegás, s felbízta, hogy vágjon kövér libákat, a mellét és két combját füstölje fel, és ő jó áron átveszi. A májat is, ha meghaladja a 30–40 dekát. A következő héten megint vettek két libát, hogy folyamatos legyen a hizlalás. Minden pénzünket hat libára s a töméshez szükséges kukoricára költöttük. Aggódva vártam a három hét leteltét, amíg Mámi nagy szakértelemmel felhizlalta az első két libát.

Végre levágtuk őket, s az eredmény meglepő volt. Mind a két liba mája megütötte a kívánt súlyt, a bodegásné átvette. Néhány nap múlva a finoman pácolt-füstölt melleket, combokat és a kiolvasztott libazsirt s a tepertyűt is. Kiszámítottuk, hogy a kiadásokat leszámítva, 25–30 lejt kaptunk libánként, s a családnak maradt a zúza, nyak, szárny, hát és a vér. Január közepéig, amíg libát tömni érdemes volt, minden szombaton és vasárnap finom húslevest és ludaskását vagy paprikást ettünk. Persze megtörtént, hogy a libának kicsi volt a mája, ez esetben mi ettük a pompás eledelt, de utána két-három napig krumpli- vagy köménymaglevés volt az ebéd és egy kis rántott gríz vagy angyalbögyörő – hogy egyensúlyba hozzuk a heti büdzsét. Mindezeket azért írom le, hogy ha olyan fiatal házások kezébe kerül könyvem, akik harmincéves korukra „alig” tudtak egy háromszobás

összkomfortos lakást venni, s a CEC-ben „még csak” 5–6 autónyereseményes betétkönyvük van – az életet mégse lássák kész tragédiának.

Persze 4–500 lejes heti keresetre és heti egy-két ingyenebédre még egy mindent vállaló forradalmár családi életét sem lehetett alapozni. Végül is kaptunk télutóján Rózsának egy állandónak ígérkező munkahelyet az egyik cipészműhelyben. A tűzőlány férjhez ment, s a mester felvette Rózsit. Nagy kedvvel és igyekezettel kezdett dolgozni, de sajnos néhány hét múlva súlyosan megbetegedett.

Még gyermekkorától volt egy ekcéma a kezén, mely két-három évenként kiújult, de néhány hét után orvosi beavatkozás nélkül elmúlt. Most is egypár apró hólyagocska jelent meg, egyikük-másikuk kifakadt; és a vegyszerekkel készített cipőbőr megfertőzte a kezét. Privát orvoshoz mentünk, aki nem ismerte fel a betegséget, és valami olyan csersavas gyógyszert adott, amitől három nap alatt eleven hús lett mind a két keze. Rettenetesen fáj, és sem fésülni, sem enni nem tudott egyedül, Utolsó reménységünk a kolozsvári klinika volt. Kölcsönök után szaladgáltam, aztán a betegsegélyzőbe mentünk, hogy beutalást kérjünk a klinikára.

– Miért akarnak maguk Kolozsvárra menni? – kérdezte az asszisztens, akit városszerte Stein doktornak hívtak, bár nem volt orvos. – Maradjanak csak, megpróbáljuk meggyógyítani mi – mondta csendes komolysággal. Aztán odaszólt az asztal mellett írogató dr. Popnak: – Nézze, doktor úr, milyen fejlett drysidosis! Gondolom, desitillel próbálkozunk. – Az orvos bólintott. Stein valamilyen folyékony anyaggal fertőtlenítette a sebet, és halolaj- meg akácvirágillatú kenőccsel kente be. Azon az éjszakán Rózsi nyugodtan aludt, megszűnt az égető fájdalom, és harmadnap, amikor kötözésre mentünk, nyilvánvaló volt a kenőcs gyógyító hatása. Amikor Stein kibontotta a kötést, boldogan felkiáltott: – Soha többé a drysidosis magán elhatalmasodni nem fog.

Még kétszer voltunk kötözésen, végül Stein a maromba nyomott egy nagy tubus desitilt, s azt mondta:

– Na látja, fiatalember, nem kellett Kolozsvárra menni, hogy meggyógyuljon a felesége.

Rózsit a betegség testileg-lelkileg nagyon megviselte. A gyógyulás és a tavasz újra életvidámmá tette, főleg hogy mestere visszavette, s ha volt munkájuk, elég jól keresett. Beiratkozott a bőripariak szakszervezetébe, és nekilátott a tűzölányok beszerzésének.

1937 őszén a fasiszta szervezetek, a németek által támogatott Vaszgárda zöldinges és az egyesült Goga–Cuza-párt kékinges terrorlegényei fokozott támadásba kezdtek a demokratikus szervezetek és pártok tagjai ellen. Vásárhelyen kevésbé volt válságos a helyzet, mint Kolozsváron, ahol a fasiszta diákok terrorakciói szinte mindnaposak voltak. A reakció előretörését le lehetett mérni az államapparátusban megbúvó fasiszta szimpatizánsok viselkedésén is.

Gyűléseket csak engedéllyel tarthattunk, sokszor hetekig járatlak, míg egy egyszerű szakmai gyűlést engedélyeztek; a hekusok mindenütt ott voltak, s mindent feljegyeztek, amiről beszéltünk. Falvakon a csendőrterror kibírhatatlan lett.

A liberális kormánynak – és tőle függetlenül, de vele párhuzamosan a fasiszta bandák támadásainak átgondoltságát a legbeszédesebben igazolja a Demokrata Blokk betiltása, tagjainak meghurcolása. Mindez visszatükröződése volt annak a hadjáratnak, amelyet a nemzetközi reakció – a német és olasz fasizmussal az élen – a demokratikus kibontakozás ellen folytatott egész Európában, s amely elsősorban a spanyol demokrácia ellen vívott fegyveres harcban és a francia népfronti mozgalom elszigetelésében, megbontásában nyilvánult meg.

Ebben az időszakban járt le a liberálistáji kormány négyéves terroruralma, és az alkotmány formai alkalmazása alapján kiírták 1937. december 20-ra a parlamenti választásokat.

Már azt megelőzőleg minden tisztánlátó politikus előtt nyilvánvaló volt, hogy az 1937-es decemberi választás nemcsak egyszerű politikai csatározást jelent, amikor is a hitelét vesztett Liberális Pártot egy másik párt váltja fel, hanem meghatározó lesz a külpolitikai orien-

tációban is. Belpolitikai szempontból a reakció és a demokrácia erőinek eddig nem ismert összecsapását fogja kiváltani. Soha nem volt olyan fontos és sürgős a demokrácia erőinek tömörítése, a széles antifasiszta népfronti összefogásnak a megteremtése, mint akkor.

A párt abból a tényből indult ki, hogy a Nemzeti Parasztpárt döntő többsége dolgozó paraszt és városi kisember, akik néhány esetben tanúbizonyságát adták demokratikus, fasisztaellenes magatartásuknak és együttműködési szándékuknak a munkáspártokkal és -szervezetekkel (az 1936-os Hunyad és Mehedinți megyei választásokban). Az is tény, hogy a Nemzeti Parasztpárt ifjúsági és alsó szervezeteiben a vezetők közül is sokan őszintén szorgalmazták a fasisztaellenes tömörülést. E megállapítások alapján a Kommunista Párt azon igyekezett, hogy olyan demokratikus tömörülést hozzon létre a választásokra, amelyben a Nemzeti Parasztpárt köré csoportosítsa a munkáspártokon és szakszervezeteken kívül a feloszlatott Demokrata Blokk helyébe alakított Demokrata Szövetséget – az Ekésfront, a MADOSZ, Radikális Parasztpárt – és más haladó szellemű csoportosulás tömegeit. Hogyha ez sikerül, a demokratikus erők összefogása olyan fasisztaellenes népfront alapját vetette volna meg, amely megakadályozhatja Romániában a fasizmus további rohamos előretörését.

A Nemzeti Parasztpárt vezetősége – élén Maniuval – kétszínűen egyetértett az elképzeléssel, azaz a tervvel, de ugyanakkor megnemtámadási egyezményt kötött a Vasgárdával. Zelea Codreanu, a Vasgárda kapitánya egyik választási beszédében kijelentette: ha a választásokon győznek, 48 órán belül lecsatlakoznak a Berlin–Róma tengelyhez. Ezekkel paktált Maniu, miközben a paktum ellen tiltakozó munkásdelegációkat azal próbálta megnyugtatni, mikor felkeresték őt, hogy csak munkálkodjanak a választás sikere érdekében, és minden rendben lesz.

A párt leleplezte Maniu kétkulacos politikáját, és nyíltan felszólította: bontsa fel a Vasgárdával kötött szövetséget. Maniu azonban a saját alsó pártvezetőinek és szervezeteinek tiltakozása ellenére sem tett lépéseket az egyezmény felbontására. E kényes helyzetben a Szociál-

demokrata Párt elutasította a Maniuval való együttműködést, és bejelentette, hogy külön listán indul.

Birtokomban van egy 1937-es, Uniunea Democrată aláírású választási röpirat, amely felhívja a demokratikus szervezetek tagjait, hogy a Nemzeti Parasztpárt köré tömörülve szavazzanak a KÖR választási jelre, a faszizmus ellen, a demokráciáért.

A sok ellentmondás megzavarta a munkásokat és a dolgozó parasztokat. Sokan nem mentek el szavazni, mások meg teljes tájékozatlanságukban olyan pártokra szavaztak, amelyeknek tetszetős, demagóg agitációja megtevesztette őket. A választások alatt hallottam ilyen kijelentéseket magyar munkások szájából: "Akkor már inkább a Magyar Pártra szavazok, mint a Maniu pártjára, amelyik a Vasgárdával paktál." Ennek eredménye a Magyar Párt szavazatainak megnövekedése volt 1931-hez viszonyítva, amikor is 16 képviselőt küldött a parlamentbe, míg 1937-ben 19-et. A legtöbbet egész politikai tevékenysége alatt.

November közepe táján felkeresett Józsa Béla a munkahelyemen, és mindjárt rátért jövetelének céljára. Az elvtársak azt üzenik, kapcsolódjak be a választási kampányba, ez ma mindnyájunk legfontosabb feladata. Aztán fejtegetni kezdte az okokat, miért kell Maniunak a Vasgárdával kötött megállapodása ellenére mégis a Nemzeti Parasztpárt köré csoportosítanunk a demokratikus erőket. Hangsúlyozta, ha nem tudjuk a demokrácia erőit összpontosítani, olyan reakciós kormányzat kerülhet az ország élére, amely a legelemibb szabadságjogoktól is megfosztja a dolgozókat, vagy éppen a Vasgárdát juttatja uralomra. Vázoltam a vásárhelyi helyzetet, ahol a szocdemek meggyőzték Ioan Bobot, az 1931–33-as vasutas mozgalom egyik tartományi vezetőjét, hogy fogadja el a szocdem párt listáján való jelölését. Bob beleegyezett, noha Szöcs Bélának (Szöcs Béla akkor ideiglenesen a párt helyi vezetőségének tagja volt) kérték, hogy várjon, amíg a területi titkárságot informálják. De Bob nem volt hajlandó várni. Magam is beszéltem vele, de azzal érvelt: most, amikor meg lehetne valósítani az egységfrontot a szocdemekkel, amiért annyi év óta harcolunk,

utasítsuk vissza az együttműködést? Bontsuk meg a szak-szervezeti tömegek egységét azzal, hogy az egyik vezető a szocdem párt mellett agitál, a másik meg azért, hogy a körre szavazzanak a munkások? – Valóban ez a helyzet – felelte Béla kis szünet után –, de jelenleg a demokratikus erők összpontosítása a legfőbb feladat. E mellett folytatni kell a harcot azért, hogy Maniu és csoportja felbontsa a Vasgárdával kötött paktumot.

Noha világos volt előttem a párt választási politikája, amelynek célja, hogy megakadályozza a fasiszták előretörését és hatalomra jutását, mégis nehezemre esett igent mondani, amikor Béla arra kért, hogy a Városi és Falusi Dolgozók Blokkja volt vezetőivel, Benke Palival és Botos Sándorral együtt én is vegyek részt a tárgyaláson a Nemzeti Parasztpárt helyi vezetőivel.

– A tárgyalás célja az lenne – mondta Béla –, hogy a bukaresti, kolozsvári és más munkásküldöttségekhez hasonlóan nyomást gyakoroljunk Maniura: jelentse ki nyilvánosan, miszerint a Vasgárdával kötött meg nem támadási megállapodást semmisnek tekinti. Nektek előnyös a helyzetetek, mert országszerte tudják, hogy Maros megyében a Dolgozók Blokkjának nagy volt a befolyása nemcsak a városi, hanem a falusi tömegekre is. – Elvállaltam s el is mentem a delegációval.

Beszélgetésünk végén Béla hogylétem felől érdeklődött. Elmondtam, hogy nehéz anyagi helyzetben vagyunk, s azt sem hallgattam el, hogy bár a párt helyi vezetősége majdnem minden politikai kérdésben kikéri a véleményemet, mégis úgy érzem, mintha légtüres térben lebegnék, mert még mindig nem vontak be a szervezeti munkába. Béla közbeszólt: – Légy türelemmel, Pali, a területi titkárság hamarosan rendezni fogja ügyedet.

Ez a bejelentés nem ért váratlanul, s mégis megdöbrentett. – Milyen ügyemet? – kérdeztem rosszat sejtve. Béla szomorkásan mosolygott, és csak annyit mondott: – Nem tudom egészen pontosan, és nem szeretek fecsegni. De kérlek, légy nyugodt, dolgozz és bízzál abban, hogy hamarosan minden elrendeződik...

Barátságosan búcsúztunk el egymástól. Jó néhány hó-

nappal később újra találkoztunk azon a rövid megbeszélésen, ahol lezárták légből kapott — nekem sok gyötrelmet, a mozgalomnak nagy kárt okozó — „ügyemet”.

A TÖMEGMOZGALMAKBAN

Amikor hazaérkeztem Vásárhelyre, a Munkásotthon a Lázár Vilmos utcában — most Ballada utca — működött, egy elég tágas gyűlésteremmel s 3—4 irodahelyiséggel rendelkező épületben. A régi híres munkás kultúrmozgalom tudományos előadásaival, műkedvelő gárdájával az Egységes Szakszervezetek feloszlata utáni nehéz években széthullott. Hiba volna azonban azt állítani, hogy semmilyen művelődési tevékenység nem volt.

Október 15-én nagysikerű, műsorral egybekötött szüreti mulatságot tartottak a Szaktanács égisze alatt. De nem is lehetett a régi szüreti mulatságokhoz hasonlítani, amelyeknek szervezői és rendezői a Szabó testvérek — Jenő és Dénes — voltak. Novemberben a vasas szakszervezet meghívására dr. Schmidt Béla orvos tartott vetített képes előadást az ipari és nemi betegségekről.

Meg lett volna a lehetőség a művelődési élet magasabb szintű kifejlesztésére, ha megfelelőbb munkásotthon bérelünk ki. Azonban ezt meggátolták bizonyos zavaró körülmények. Miután az erős famunkás szakszervezetet kizárták a szakmai szövetségből, nem volt anyagi alapunk nagyobb épület béreléséhez. Így minden szakma külön kis helyiségeket bérelt, ami az erőket még jobban megosztotta.

A Vasasotthon — kisebb teremmel és irodahelyiséggel — az ipariskola háta mögött, a Kövesdomb alján volt. Ide került a Szaktanács könyvtára is. Készséggel bocsátottuk más szakmabeliek rendelkezésére a gyűléstermet, de nemigen igényelték, mert a városközponttól messze esett. (A Vasasotthonnak akkor láttuk igazi hasznát, amikor a Maros-völgyi famunkások 1939—40-es mozgalmi beindultak. Ez volt ugyanis az egyetlen, 80—90 küldött befogadására alkalmas terem.)

1937—1939 között Vásárhelyen nagy munkásmozdulásokról nem beszélhetünk. A szakszervezetek ke-

mény ellenállást fejtettek ki a rájuk nehezedő terror ellen, hogy szervezeti kereteiket megtartsák s ezáltal biztosítani tudják a már előbb kiharcolt gazdasági eredményeket.

Úgy emlékszem, november közepe táján került sor a volt Dolgozók Blokkja és a Nemzeti Parasztpárt helyi megbízottainak találkozójára, amelyet Benke Pali készített elő.

A találkozás a Szováta Fürdő Rt igazgatóságának marosvásárhelyi irodájában folyt le. A Nemzeti Parasztpárt két jól táplált, tekintélyes külsejű vezetője — nekükre több mint negyven év elteltével már nem emlékszem — mértéktartó szívéllyel fogadott. Benke Pali csizmásan, Botos Sándor és én kopottas utcai ruhában jelentünk meg.

Mikor Benke bemutatott nekik, látszott rajtuk, hogy ismerik a nevem, mert egy pillanatra összenéztek. A beszélgetés elég vontatottan indult. Ahogy szóhoz jutottam, azonnal rátértem jövetelünk céljára. Nem lett volna helyes, ha csak emlékeztetek is azokra a terrorakciókra, amelyeket többszöri uralma alatt a Nemzeti Parasztpárt hatalmi szervei a munkások ellen elkövettek. Azokat az eseteket soroltam hát fel, amikor a munkáspártokkal és szakszervezetekkel összefogva, például a Hunyad és Mehedinți megyei 1936-os választásokon, mind a liberálisok, mind a Vasgárda ellen győzelmet arattak. Beszéltem arról, hogy pártjuk és a Maros megyei munkásszervezetek között már 1927-ben is eredményes volt az együttműködés. A Dolgozók Blokkja nem állított szenátorjelölteket Maros megyében, hanem az ő jelöltjüket támogatta, aki a munkások szavazatainak segítségével győztesen került ki a küzdelemből. Aztán elmondtam, hogy ma minden magát demokrata pártnak vagy csoportosulásnak valló szervezetnek létkérdése a tömörülés a fasiszták mozgalmának letörésére.

Mi komolyan vettük a fasisztaellenes harcot akkor, amikor az összefogást javasoltuk. Röpiratokat adtunk ki, megmagyaráztuk a munkástömegeknek az összefogás elengedhetetlen szükségességét. Ennek az összefogásnak az előfeltétele azonban a fasiszmus elleni aktív harc, és mi

ilyen értelemben mozgósítjuk tömegeinket, hogy a Nemzeti Parasztpárt választási jelére, a körre szavazzanak. Majd rámutattam, hogy Maniu paktuma a Vasgárdával végzetes hiba, s ha nem mondja fel a megegyezést, hatalomra segíti a fasisztákat, s ez nemcsak minket, hanem őket is létükben fenyegetné.

A két pártkorifeus nyugalmat erőszakolva magára hallgatta végig fejtegetéseimet. Mikor végeztem, az idősebbik úr szólalt meg. Lassan beszélt, jól megfontolva minden szót. Kijelentette, nagyon örvendenek annak, hogy a munkásság a Nemzeti Parasztpárt listájára szavaz. Valóban, mindent el kell követni, hogy a nép megakadályozza a liberálisok visszatérését a kormányra. Ami a Vasgárdát illeti, ők úgy vélik, hogy az nem jelent olyan komoly veszélyt, mint ahogy én fölvezoltam. Mindössze arról van szó, hogy néhány vasgárdista demagóg pillanatnyilag kihasználja a liberálisok négyéves uralma alatt felgyült elégedetlenséget pártja pozícióinak megerősítésére, de a Nemzeti Parasztpárt – ha uralomra kerül – helyes intézkedéseivel felszámolja az elégedetlenséget, és a Vasgárda újra egy maroknyi hősködő csoportjára zsugorodik, mint évekkel ezelőtt.

Elnökük az egyezményvel a demagóg hangoskodás megszüntetését akarta elérni, hogy a Nemzeti Parasztpárt nyugodtan dolgozhasson a választások sikeréért, s ne kelljen energiáját a hangoskodók visszaverésére pazarolnia. Azonban mivel mi komoly akadálnak látjuk a paktumot, közölni fogják az elnökkel véleményünket.

Az urak válaszáda után már nemigen volt miről beszélni. A két begyepesedett fejű, rövidlátó politikus másként, de lényegében ugyanazt mondta, amit Vaida-Voevod évekkel ezelőtt, amikor a Vasgárda terrorakcióit bírálták előtte, és felvázolták katasztrófális kihatását: – Hagyjátok játszani a gyerekeket!

Amikor lefelé jöttünk a lépcsőkön, Benke Pali megfogta a vállamat: – Na, kicsi druszám, te aztán kioktattad őket, csak nem tudom, milyen eredménnyel. – A csendes Botos Sándor megjegyezte: – Úgy hiszem, falra hányt borsó volt. Kuttyák ezek, s kuttyából nem lesz szalonna.. .

Botos Sándornak igaza volt, a mi delegáció-járásunk-

nak – csakúgy, mint a kolozsvárinak és a többieknek – nem lett meg a kívánt eredménye. Maniu a paktumot nem bontotta fel, s az irányt vesztett munkások és parasztok kevesen szavaztak a körre. Sokan el sem mentek, mások meg minden meggyőződés nélkül adták le szavazatukat a különböző pártok listáira. Több mint 20 százaléka a választásra jogosultaknak nem szavazott egyetlen pártra sem. A kormányon levő Liberális Párt nem érte el a szavazatok 40 százalékát sem. A Nemzeti Parasztpárt politikájával elriasztotta a tömegeket, s alig hatszázezer szavazatot kapott.

A Vasgárda nagymértékben megerősödött. Demagóg, antiszemita, kisebbség- és kommunistaelenes uszító hadjáratának megvolt az „eredménye” falun és városban, a gazdaságilag kisémmizett nincstelének között. Az osztálytudat nélküli tömegekkel megerősödött Vasgárda a választások után még féktelenebb agitációba kezdett, terrorcselekményei egymást követték.

Károly király – legnagyobb meglepetésre – a választásokon 9 százalékot elért egyesült Goga–Cuza-pártot bízta meg kormányalakítással. A tekintéllyel és tömegbázzissal nem rendelkező Goga–Cuza-kormány alig hathetes kormányzása alatt a gazdasági és politikai anarchia még inkább fokozódott. A király elérkezettnek látta az időt személyi diktatúrája bevezetésére. Kiáltványt adott ki, amelyben az általános anarchiára hivatkozva menesztette a Goga-kormányt, s a parlamentet – amely megválasztása után még össze sem ült – feloszlatta. „Tekintélyes” politikusokból és szakemberekből alakított kormányt; a miniszterek és az átszervezett Kamarilla tagjai mindenben támogatták diktatúráját.

Az 1938. február 11-i kiáltvány után két hétre általános népszavazást rendelt el a diktatúrát szentesítő új alkotmány elfogadása végett. A szavazást megelőzően a Kommunisták Pártja általános akcióba kezdett, hogy a demokratikus tömegek szavazzanak az alkotmány ellen; ez magától értetődő volt.

Ha a népszavazás másképpen zajlik le, valóban nagy tömeget mozgósíthattunk volna a királyi diktatúra ellen. Azonban a szavazó polgárnak nyíltan kellett állást foglalnia, hogy elfogadja-e a diktatúrát szentesítő alkot-

mányt vagy sem. Gyakorlatilag ez így ment végbe: csendőr- és rendőrsorfal között haladva, a szavazó a bizottság elé ért. A bizottság elnöke megkérdezte: igennel vagy nemmel szavaz? Olyan elképesztő volt a terror, hogy elvtársaink attól tartva, nyomban letartóztatják és internálják őket, nem mentek szavazni.

Sokáig latolgattam, mitévő legyek. Felmentem a szak-szervezetbe. Mintegy húszan voltak ott munkások, akik a választási körzetből tértek vissza. Meghallgattam, mit láttak, s csak annyit mondtam: – Én mégis elmegyek, s az alkotmány *ellen* szavazok.

Megindultam az ajtó felé, Ioan Bob utánam szólt: – Várj, Pali, én is megyek. – Szótlanul mentünk a Fő-térig, ott kezet fogtunk, én a Szentgyörgy téri szavazó-körzet felé indultam, Bob a Sándor János (a mostani Dózsa György) utcai felé. A hírek, amiket hallottunk, csöppet sem voltak túlzottak. Négy rendőr és két detektív előtt elhaladva léptem be a Szentgyörgy téri iskola-épületbe. A folyosón néhány civil ruhás rendőr ácsorgóit. Úgy állt rajtuk a civil ruha, mint borjún a gatyá. A terembe lépve hallottam az előttem szavazók rekedtes, ijedt hangját: – Igen, igen kérem.

Szükségesnek tartom megemlíteni, hogy a rendelet értelmében szabadságvesztés terhe alatt kötelező volt a szavazás. De még jobban megriadtak az emberek a hírtől, amely a nyugdíjasok és állami hivatalnokok között szállt szájról szájra: azt, aki nem szavaz, vagy nemmel szavaz, elbocsátják állásából, a nyugdíjastól megvonják a nyugdíját.

Rám került a sor. Az elnök fáradt, unott hangon kérdezte: – Hogy szavaz, igennel vagy nemmel?

– *Nemmel* – feleltem az izgalomtól kissé rekedtes hangon. Abban a pillanatban felborult a rend. Mintegy parancsszóra két civil lépett mellém, s az elnök dühösen megismételte: – Hogy szavaz az ország alkotmányára, igennel vagy nemmel?

Most már nyugodtabban és hangosabban mondtam nemet, majd hozzátettem: a törvény értelmében úgy szavazhatok, ahogy akarok... Tovább nem mondhattam, mert a két civil karon fogott és kivitt a folyosóra. Fel-

írták a nevemet, és elengedtek. Az egyik utánam szólott: – Holnap találkozunk!

Másnap reggel megidéztek a szigurancára. A főnök előszobájában Bobbal találkoztam, akit szintén beidéztek. Ez kétségtelen bizonyítéka volt annak, hogy ő is nemmel szavazott. Néhány perc múlva behívtak a főnökhöz. Úgy emlékszem, Lascu volt akkor a sziguranca főnöke, jogvégzett ember, ő maga soha nem vert, csak veretett a pribékjeivel. Noha ott voltak a legényei is – Morar, Luca, Cristea –, mivel mindkettőnket egyszerre hívtak be, nem kellett tartanunk a veréstől.

A főnök először udvariasan megkérdezte, hogy miért szavaztunk nemmel. Hallgattunk mindketten. Majd kissé ingerülten megismételte a kérdést, és rám nézett. Nyugodtan válaszoltam: a rendelkezések úgy szólnak, hogy az állampolgárok igennel vagy nemmel kötelesek szavazni. Jogom volt tehát úgy szavazni, ahogy akarok.

– És maga miért szavazott nemmel, hiszen az igazhoz is joga volt?

– Mert meg vagyok elégedve a régi alkotmánnyal, és nem tartok szükségesnek egy újabbat...

A főnök félbeszakított: – Mi a maga foglalkozása? – de most már ordított.

– Lakatos – feleltem.

Aztán Ioan Bobhoz fordult: – S a maga foglalkozása?

– Szintén lakatos – mondta Bob, s munkában eldurvult két hatalmas öklét egymásra tette a hasán.

– Szóval lakatosok akarják diktálni a jogászoknak, tanult embereknek, hogy melyik alkotmány jó és melyik nem? Hát jól vigyázzanak, lakatosok, mert mi figyeljük magukat, s drágán fognak fizetni! – Majd anélkül hogy ránk nézett volna, így szólott: – Most elmehetnek!

Már a folyosón voltunk, amikor Bobot visszahívta az egyik hekus.

– Maga mehet – intett felém.

Lent a Főtéren megvártam Bobot. Amikor mellé léptem, óvatosan körülnézett. – Mit akartak veled? – kérdeztem. – Megfenyegettek, hogy ha nem hagyok fel a mozgalommal, letartóztatnak, s akkor én is megismerem Doftanát...

(Ioan Bobot 1924-től ismertem a vásárhelyi fűtőházból, ahol együtt dolgoztunk. Akkor még nem volt kommunista, s az Egységes Szakszervezetnek sem volt titokban tagja, mint én. Később elkerült a kolozsvári vasúti műhelybe, kommunista lett, 1931-ben részt vett a vasúti munkások követelése miatt indított harcban, és többedmagával elbocsátották. Később visszatért Marosvásárhelyre, és a petróleumgyárban kapott alkalmazást. A vásárhelyi vasmunkás szakszervezetnek volt több évig elnöke, és a Szaktanács tagja. Noha a mozgalomban számottevő vezetői állásokat töltött be, az 1933-as sztrájk utáni néhány hónapos internáláson kívül nem volt letartóztatva. A túlhangos és sokszor kötekedő természetű ember nehezen vetette alá magát a pártfegyelemnek, példa rá az 1937-es decemberi választás, amikor a párt jóváhagyása nélkül elfogadta a szocdem listán való jelölését, s csak az utolsó pillanatban lépett vissza. Nem voltam vele különösebben jó viszonyban, de nem volt közöttünk ellentét. 1939-ben azonban a céhek [bresle] megalakulása után komoly politikai és személyi ellentét keletkezett köztünk. Ennek ellenére együtt dolgoztunk a vasasok cégében 1940 júliusáig, amíg engem a caracali táborba nem internáltak.)

1923-ban vettem részt először a vasas bálon. Akkor két domborított ágyúgolyó hüvelyéből készült virágvázával járultam hozzá a bál anyagi sikeréhez. Másfél évtizeden keresztül a vasas bált formailag a munkanélküli vasasok felségélyezésére rendeztük. Csak formailag, mert a bevételből az első években bizonyos összeget titokban a sztrájkalaphoz csatoltunk. Később, ahogy a bebörtönzött kommunisták, szakszervezeti vezetők száma növekedett, a tiszta jövedelem egy részét átadtuk a Vörös Segélynek. Megbízható emberek kezelték a pénzt, nehogy a kísértés ördöge bajt okozzon.

1937 telén a vasas bál szervező bizottsága három tagot választott a pénz kezelésére: Kacsó Ferit, aki 1919-től mindig a szervező bizottság elnöke volt, Erdős Lacit, a vasasok pénztárosát és engem. Kacsó főleg a bál rendezésével volt elfoglalva, ketten Erdőssel kezeltük a pénzt. A vasas munkanélküliek feleségei, listák alapján felkeresték az összes lakatos és bádogos kisiparosokat, a

vasipari üzemek igazgatóit, és meghívót adtak át. Azt mondták, hogy a bál jövedelmét a munkanélküliek felsegélyezésére fordítják. Nem emlékszem, hogy valaki visszautasította volna a meghívót, illetve a belépti díj kifizetését, de arra igen, hogy a belépti díj háromszorosát, ötszörösét adták. Az üzemekben sok tombolatárgyat készítettek, és még többet gyűjtöttek össze az asszonyok a kereskedőktől és drogistáktól.

Rózsi is bekapcsolódott a pénz és a tombolatárgyak gyűjtésébe, s bár néhány héttel azelőtt érkezett Vásárhelyre, s a helyi viszonyokat sem ismerte, a legeredményesebb munkát végezte. Probléma volt, hogy Rózsi miben jöjjön a bálba. Bálruhája nem volt, sem pénzünk ilyen luxusra. Végül Cica húgom kölcsönadta a legszebb ruháját erre az alkalomra.

A Zsidó Kultúrházban volt a bál. Szépen feldíszített terem és sötétkék ruhás, fehér inges rendezők várták a bálozókat. A pénztárban ültem; többletbevételre volt kilátás, mert a családi jeggyel jövők többsége nem fogadta el a visszajáró pénzt. Természetes jóindulattal mondták: – Ami visszajárna, menjen a segéyalapba...

Volt olyan szaktárs, akivel hazajövetelem óta még nem találkoztam. Az öreg vasasok, a nálam tíz-tizenöt évvel idősebbek benyúltak a pénztári ablakon, keményen kezét szorítottak, invitáltak, hogy igyunk meg egy pohár bort a viszontlátás örömeire.

A felülfizetésekől a pénz szépen gyűlt. Erdős Laci, akiről a becsületesség szobrát lehetett volna megmintázni, mellettem ült, és csak bólintott, amikor egy-egy százast a markába nyomtam.

Már állt a bál, amikor bejött Rózsi a pénztárba, háta mögött Simorral, a petróleumgyár kommunista-szimpatizáns főmérnökével, s zavartan kérdezte: – Pali, felkértek táncolni, mehetek?

Csak akkor kapcsoltam, hogy Simor kérte fel. Felálltam, és köszöntöttem a mérnököt. Zavarban voltunk mindhárman, mert Simor nem tudta, hogy Rózsi a feleségem. Felém fordulva kérdezte: – Megengedi, Veress úr, hogy a feleségét felkérjem egy lassú keringőre? – Bólintottam, és jót nevettünk a fura helyzeten.

Tíz óra után bezártuk a kasszát, és hozzávetőleges számadást végeztünk: több mint 3000 lejre becsültük a tiszta bevételt. Hátra volt még a tombolából származó, mintegy 1500–2000 lej. Bementem a bálterembe. Rózsit a foglalt asztalunknál találtam Erdős Laci feleségével, Kacsó Feri nagyban agitálta, hogy áruljon tombolajegyeket. Megállapodtunk, hogy majd vacsoraidőben. Megvártam, amíg a zenekar újra keringőt játszik, és lassan, egymáshoz simulva táncolni kezdtünk... Azon az estén mindketten nagyon boldogok voltunk.

Rózsai aztán elment tombolajegyeket árulni, én meg felkerestem a régi szaktársakat: Görög Albertet, Málnási Ferit s másokat, akik azóta kisiparosok lettek, de szívükben soha nem szakadtak el a mozgalomtól.

A vasas bál egyúttal tagtoborzó is volt. A fiatalok közül, akiket rendezőknek választottunk, többen voltak szervezetlen munkások, s a bál előkészítése jó alkalmat adott, hogy beírassuk őket a szakszervezetbe. Egy-egy bál után 15–20 taggal is gyarapodott a szakszervezet taglétszáma.

A végleges elszámolásnál mintegy 2500 lejt fordítottunk a munkanélküliek segélyezésére, a tombolatárgyak közül a megfelelő ruhadarabokat pedig a gyermekei kapták. 2500 lejt adtunk a bebörtönzötteknek, és mintegy 7–800 lejt a szakszervezet tartalékalapjához csatoltunk. Ezen a télen a bebörtönzött elvtársaknak juttatott összeg – a többi szakszervezeti bál jövedelméből, a tradicionális munkáskántálásból, de különösképpen a gyűjtött élelmiszerekből – mintegy 8000 lejt tehetett ki. Ehhez hasonló anyagi segítséget a Károly-diktatúra alatt, az állandó letartóztatások és internálások miatt, a vásárhelyi munkások többé már nem tudtak összegyűjteni.

Nehezen húztuk ki a telet, mert alig volt munkánk, s Kacsó Feri nem tudott fizetni. A Rózsai gyenge keresetéből – még ha állandó munkája is lett volna – egy négytagú család nem tudott megélni. Traian Cerbu (Hiersch Ernő) – igazi jó barátom és elvtársam – valahonnan értesült sanyarú sorsunkról. Egy napon hivatalos levelet kaptunk tőle, amelyben kereskedői stílusban meg-

érdeklődte, vállalnánk-e finom kivitelű hátizsákok készítését? Az anyagot ő adja. Noha Rózsi hátizsákot soha nem varrt, elvállaltuk. Néhány nap múlva megérkezett az anyag és mintának egy hátizsák. Sok méricskélés-próbálkozás után Szabó Dénes barátom öreg susztervarrógépén elkészült az első, aztán mind a 15 darab, amennyire anyagot kaptunk. Elküldtük a zsákokat, és postafordultával levelet s újabb anyagot kaptunk. Az Intercom cégjelzéssel ellátott hivatalos levélben ez állt: „A hátizsákok várakozáson felüliek. Kérek még húsz darabot. Hirsch”. Árat mi nem mondtunk, és Ernő olyan árat ajánlott, hogy nem hiszem, ha volt hátizsákonként 5 lej haszna. Természetesen elfogadtuk. Később nevetve mesélte, egész télen raktáron tartotta a hátizsákokat, csak tavasszal keltek el. Kérdésemre, hogy mennyit fizetett rá, komolyan felelte: – Olyan szépek voltak, hogy semmi ráfizetésem nem volt.

Akkor vallotta be, hogy tudta, ha pénzbeli segítséget ajánl fel, azt nem fogadjuk el. Tapintatos, tiszta lélekre vallott ez a gondolkodás.

Tél utóján Szabó Feri, régi barátom, aki mérlegkészítéssel foglalkozott, felajánlotta, hogy menjek hozzá dolgozni. Állandó munkát ő sem tudott biztosítani, de megengedte, hogy ha valamilyen feketemunkát vállalom, megcsináljam a műhelyében. Éltem is ezzel a lehetőséggel, s erkély- és lépcsőrácsok készítését vállaltam fel építőmesterektől. Soós Jóska és Botos Sándor sok esetben maguk is „kontár” munkát végeztek (iparendély nélkül dolgoztak valakinek a nevében, akinek volt engedélye), de minden lakatosmunkát nekem adtak, kezdve a vasbetonszereléstől a cső- és más modern vasrácsok elkészítéséig.

Óriási nehézségekkel kellett megbirkóznom. Addig jóformán nem is láttam, hogyan fest egy vasbeton gerenda váza. A vasbeton gerendákhoz rajzok is voltak, de én – noha édesapám építész volt – mit sem értettem az építési rajzokhoz. Ugy izzadtam, mintha nehéz testi munkát végeztem volna, amíg egy-egy nehezebb konstrukciójú vasbeton gerenda szerelési rajzát megértettem. Éjjel is vasbeton gerendákkal álmodtam. Félttem, hogy rosszul csinálom, s az emeletes épület összeomlik. Aztán

Botos Sándor magyarázata alapján megértettem, hogy a gerendákra nehezedő nyomás hol vált ki húzást és hol nyomást, és ennek megfelelően hol kell a fő vasszalakat görbíteni, felülről levinni stb.

Az építők rendesen fizettek, néhányszor még ezer lejt is kerestem hetenként, de persze ez sem volt állandó munka.

Keserves tandíjat fizettem a csőrácsok készítésekor. Ezeket hegeszteni kell, de én sem hegeszteni nem tudtam, sem hozzá való készülékem nem volt. Socaci Gyurica cukorgyári munkásnak, régi jó barátomnak és elvtársamnak volt saját felszerelése, amelyet kölcsönadott. Alaposan elmagyarázta a hegesztés elméletét, gyakorlatban is megmutatta a hegesztőpisztoly helyes kezelését, s én hozzáfogtam... Ügyeltem, nehogy olajos kézzel járjak az oxigénpalackkal, pontosan beállítottam a lángot, hogy színe és hosszúsága megfelelő legyen, és több próbahegesztést csináltam. Úgy láttam, a varratok jók, hozzákezdhetek az erkélyrácshoz. Viszonylag elég hamar elkészültem vele. Aztán segítségül kértem Szabó Feri egyik inasát, s felpakoltuk a rácsot egy kéziszekérre. A fiú húzta, én taszítottam a zörgő-zakatóló kisszekeret a macskakövekkel kirakott Borsos Tamás utcában. De jaj, alig tettünk meg száz métert, a rács derékszögben felálló része nagy roppanással leszakadt s az úttestre zuhant. Megnéztem a hegesztést, olyan volt, mint a koksztörés. Elégettem! – döböntem rá. Sok volt az oxigén és kevés a karbidgáz.

Egy csöppet sem szégyelltem magam kudarcomért, hiszen én lakatos voltam és nem hegesztő. Visszatérésünk „tiszteletére” kivonult mindenki a műhelyből az udvarra. Nem láttam senkinek az arcán kárörvendő vigyort, inkább sajnálkozást.

Lefaragtam az elégett varratokat a csövekről, és több karbidgázzal újrahegesztettem a csöveket. És harmadnap, amikor a Borsos Tamás utcán újra végighúztuk a zörgő szekeret, az erkélyrács két szára úgy libegett jobbra-balra, mint a repülő madár szárnyai, de ez alkalommal a hegesztés kiállta a próbát.

Ha Vásárhelyre megyek, ritkán mulasztom el, hogy meg ne nézzem „remekemet”, amely ott díszleg a Kör utca egyik régi emeletes házának homlokzatán. Nemcsak a

kudarca emlékeztet, hanem arra is, hogy anyagának nagy részét a meggyesfalvi szeszgyárból vásároltam – olcsóbban, mint az üzletből –, s azért a 100–150 lej haszonért Rózsival a vállunkon cipeltük hazatöbb mint három kilométerre. Ha a rácsra nézek, mindig magam előtt látom Rózsi véraláfutásos szép fehér vállait.

Persze nemcsak megpróbáltatások és nélkülözések sora volt az életünk. Eljártak hozzánk régi kommunista-barátok, akikkel kellemes estét töltöttünk: Nemes Jóska, Simó Irén, Löbl Marci, később Csizmadia Pista és Annus, Radó Ica és mások. Rózsi különösen Simó Irénnel barátkozott össze, vele és Radó Icával a Vörös Segély helyi vezetőségében dolgozott együtt. Nem volt hét, hogy Simó Gézát meg ne látogattuk volna. Géza bácsihoz mindig beszaladt egy-két elvtárs néhány percre. Itt ismerkedtem meg Salamon Ernővel, aki gyakran eljárt hozzá. Különös, hogy hosszú ismeretség után sem tudtam bizalmasabb barátságba kerülni vele. És ez talán azzal is magyarázható, hogy későbbi felesége, Kohn Ilonka, idegen volt nekem, s bár régóta ismertem, csak köszönő viszonyban voltunk. (A felszabadulásig nem is volt párttag, csak gyenge szimpatizánsként tartottuk számon Kohn Ilonkát).

A vásárhelyi értelmiségiek közül dr. Siegelmann Pált és dr. Metz Istvánt tiszteltem és szerettem, ez azonban nem jelenti azt, hogy például Izsák Jóskát, aki több nyelvet beszélt, sokat fordított előadásainkhoz és anyagilag is támogatta a mozgalmat, nem becsültem volna. Nehéz megmagyarázni, hogy az emberek közül az egyiket miért szeretjük jobban, miért tartjuk többre, mint a másikat.

1938. július 1-én, az első világháború kitörésének évfordulóján, a szakszervezetek háborúellenes gyűlést akartak tartani. Úgy határoztunk, hogy a közismert és nagy tekintélyű pacifistát, dr. Antalffy Endrét kérjük fel, hogy beszéljen Jaurès-ről, akit antimilitarista magatartása miatt a világháború előestéjén meggyilkoltak. Fuchs Simivel mentünk el hozzá. Az előszobában hallgatta végig meghívásunkat. Nem utasította el kérésünket, csupán haladékot kért. A válasszal örökre adós maradt.

Ismertem Antalffyt személyesen, tudtam róla, hogy

meggyőződéses demokrata, nagy tudásán alapuló tekintélye kiemelte a vásárhelyi értelmiségiek közül. De valahányszor rá gondolkok, mindig eszembe jut a soha meg nem adott válasz...

Dr. Turnovszky Sándorral kapcsolatosan is hasonló emlékeim vannak. Nem tehetek róla, ha a társadalomtudományok e nagyszerű ismerőjének, a kapitalista kizsákmányolás kíméletlen leleplezőjének neve hallatára nemcsak a munkásoknak előadásokat tartó tudós, hanem a bérháztulajdonos Turnovszky is eszembe jut. Mindez nem holmi baloskodó okvetetlenkedés; nem tudok szabadulni emlékeimtől.

A KIRÁLYI DIKTATÚRA ALATT

A parlament feloszlatása után márciusra új választásokat írtak ki. Ennek a választási kampánynak nem volt politikai visszhangja a tömegek között, azaz bizonyos vonatkozásban mégis volt. A magyar dolgozók például felháborodva tárgyalták, hogy a Magyar Párt vezetősége – megismételve a régi csucsai paktumot – újra megállapodást kötött a fasiszta Goga–Cuza-párttal a választásokra. Valóban, ez már több mint politikai hiba volt, elvtelen próbálkozás néhány képviselői mandátum megszerzéséért.

A választásokat azonban nem tartották meg. A király elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy megbirkózzon nemcsak a választások elnapolása miatti elégedetlenséggel, de hogy feloszlassa az összes politikai pártokat, s nem sokkal később vagyonukat állami tulajdonba vétesse. A pártok feloszlatása utáni politikai helyzethez hasonló Romániában még nem volt soha. A király és a diktatúra hívei Hitler és Mussolini mintájára fasiszta egypárti rendszert készítettek elő. Ennek egyik előfeltétele az osztályharcos szakszervezeteknek a megszüntetése volt, amelyek pusztán alapszabályaikkal s programjukkal szöges ellentétben álltak a királyi diktatúra „nemzeti egység”-elvével, a „nemzeti egységkormány” s főleg a születőben levő Nemzeti Újjászületési Front célkitűzéseivel. A Front vezérkarát már összehozták, de szervezeti

kereteinek kiépítése még vajúdott, mert a szakszervezetek helyébe adni kellett valamit. Ezt a valamit tanulmányozta Német- és Olaszországban a diktatúra munkaügyi minisztere, s beindult a propagandagépezet az osztályharcos szakszervezetek céhekkel való helyettesítésére.

A diktatúra újabb és újabb intézkedéseivel párhuzamosan – nagy részük Romániának a készülő szovjetellenes háborúba való bekapcsolását célozták – szemünk előtt peregtek le a második világháborút megelőző események.

A Kommunisták Pártja helyesen ítélte meg a nemzetközi politikai helyzetet, és a müncheni egyezmény, azaz Csehszlovákia megcsönkítése elleni akcióra mozgósította a tömegeket, összekapcsolva ezt a királyi diktatúra szovjetellenes háborús készülődéseinek elítélésével. A háborús készülődés anyagilag erősen sújtotta a lakosság minden rétegét. A hadfelszerelésre fordított két és fél milliárd lej hitel terhét elsősorban a dolgozók viselték a kötelező háborús kölcsön-jegyzések és különböző más anyagi megterhelés formájában (például gázmaszkot kellett vásárolni mindenkinek saját pénzéből).

A kommunisták háborúellenes propagandájának egyik formája jelszavak írása volt – falakra és kerítésekre. Erre az akcióra nagyon jól emlékszem, mert noha személy szerint nem szerveztek be – én az illegális meg a legális szakszervezeti üléseken tartottam beszédeket e tárgykörben –, mégis részt vettem. Ez úgy történt, hogy Rózsi megbízatást kapott, hogy egy elvtársnővel együtt írjon jelszavakat a Sándor János utcában, a petróleumgyár környékén. A társa valamilyen ok miatt nem jelent meg a találkán, egyedül pedig nem mehetett, mert nem volt aki figyelje az utcát, nehogy a rendőrök, detektívek rajtakapják. Nagyon el volt keseredve. – Az első utcai akcióim lett volna Vásárhelyen, és nem sikerült – ismételtette vég nélkül.

Nem szóltam semmit, felvettem a kabátom, kalapom. Kalapot olyan ritkán viseltem, hogy ha azzal mentem ki az utcára, senki nem ismert meg.

– Na menjünk – mondtam. Pillanatnyi habozás után szó nélkül belém karolt, és szép lassan sétálva megindultunk a petróleumgyár felé. Rózsi figyelte az utcát,

én írtam a jelszavakat: „El a kezekkel Csehszlovákiáról! Védjük meg Csehszlovákiát! Éljen a független, szabad Csehszlovákia! Le a szovjetellenes háborús készülődéssel!” – Csikorgott a kréta a kerítésen, és a fogamat is csikorgattam, mert a jelszóírás gyakorlati értéke nem állt arányban a veszéllyel, a kockázattal, hogy le találunk bukni.

– „Nyalókák” kellenének ide, mert ez a kréta úgy harsog, hogy felveri az embereket álmukból – mondtam Rózsinak. (A „nyalóka” enyves hátú papírlapocska, rajta a megfelelő jelszóval).

Rózsi fejét jobbra-balra forgatva, minden idegszálát megfeszítve figyelt, hogy nem jön-e valaki. A Sándor János utca 22. szám – a szülőházam – elé értünk, amely több mint húsz éve, apám halála óta nem volt családunk tulajdonában. Az utolsó krétacsonkkal szép nyomtatott betűkkel a kapu aljára írtam: „Le Hitlerrel! Éljen Csehszlovákia népeinek szabadsága!” – aztán elindultunk hazafelé. Útközben Rózsi bevallotta, hogy nagyon izgult, állandóan az volt az érzése, hogy a krétacsikorgás miatt nem halljuk meg, ha valaki jön.

Éjszaka nyugtalanul aludtam, minduntalan arra gondoltam, vajon nem bukott-e le valaki, ami elindítója lehetne a tömeges letartóztatásnak. Szerencsére nem bukott le senki. A sziguranca-hekusok utólag lefogtak négy-öt elvtársat, íráspróbát vettek tőlük, de másnap szabadlábra helyezték őket. Nem tartottam attól, hogy a sziguranca reám gyanakszik. Tudták, hogy ismert vezetők ilyen akcióban nem vesznek részt.

1938 nyarán a nagy háborús konjunktúra ellenére sem tudtam munkához jutni. Szabó Feri néha, amikor volt rendelése, behívott dolgozni, s elég jól fizetett, de mihelyt végeztünk, újra munka nélkül maradtam. Már betonvas-szerelés sem akadt. Ebben a reménytelen helyzetben találkoztam Kis Bandi szaktársammal, aki akkor a petróleumgyárban dolgozott. Rendes, segítőkész ember volt, s elkomorkodva hallgatta panaszomat. Egyszer csak felcsillant a szeme: – Pali, van magának rossz, nagyon rossz munkaruhája s bakancsa? – kérdezte. Be sem várva válaszomat, folytatta: – Holnap éjjel meg kell raknunk

két vagon szurokkal. Rettenetesen mocskos munka, tönkreteszi az ember ruháját, cipőjét, de jól megfizetik. Egy éjjel megkereshetünk 200 lejt is.

Várákozva nézett rám. Pillanatnyi gondolkozás után keserűen válaszoltam: – Minden a hét nyavalyát csináltam már... Igaz, szurkot még nem rakodtam, de elvállalnám azt is, csakhogy a munkaruhám még elég jó. – Nem baj, szerzünk zsákokat, s magára kötözzük...

Másnap este 10 óra tájt megjelentem a petróleumgyár hátsó kapujánál. A két üres vagon már ott állt a síneken. Haton voltunk. A fiúk úgy fel voltak öltözve mindenféle vastag olajos ruhába, hogy nem ismertem meg őket. A kicsi Huszár Gyuri szerint úgy néztek ki, mint valami alvilági lelkek. Engem is hamar felöltöztettek. Egy vastag zsáknak kihatották az alját, s a két karomnak is lyukat vágtak, aztán rám húzták. Derekamra zsákkötényt kötöttek, s mivel nem volt rossz bakancsom, a cipőmet elhasított zsákdarabokkal bepólyálták. Rossz sapkát húztak a fejemre. Bandi megnézett, és szakértően mondta: – Kicsit nehezen fog mozogni ebben az ancugban, de megvédi a ruháját.

Aztán hozzáfogtunk a szurokhordáshoz. 20–30 kilós darabokat cipeltünk órákon át két fosznideszkából ácsolt lengőhídon a vagonokba. Szótlanul folyt a munka. Időnként a cigarettások elszívtak egy-egy fél cigit, vagy a közeli vízvezetékéből ittunk néhány korty vizet, és folytattuk tovább a cipekedést. Egy ideig még hallottuk az éjszakai életét élő város sokféle zaját. Egy távoli vendéglőből ide hallatszottak a cigánymuzsika foszlányai, részegek elnyújtott kornyikálása, aztán elcsöndesedett körülöttünk minden. Az ég lámpásai pislákolnak, a telehold lágy, ezüstös fénye jól világított, s biztonsággal járhattunk a vagonba ívelő, libegő deszkaszálakon. Ijesztő volt a csönd, csupán rongyokba burkolt bakancsaink kísérteties csoszogása zavarta meg. Nehezen telt az idő... Titokban számláltam a Városháza órájának szép, zengő ütéseit. Virradt, hajnali négy óra is elmúlt, mire berakodtunk a gonokba.

A vagonrakásnak fix ára volt, és előre kifizették. Ott szunyókáltak a százasok a legöregebb szaki zsebében. A vagonajtókat becsuktuk, az alvilági ancugot ledobtuk

magunkról, az öreg proli testvériesen szétosztotta a pénzt. Amikor a 180 lejűt a markomba nyomta, tiltakozni akartam, hogy nekem nem jár annyi, hiszen még gyakorlatlan vagyok, de az öreg legyintett: – Nem kívánom magának, Veress elvtárs, hogy gyakorlatot szerezzen ebben a munkában.

Amikor elbúcsúztunk egymástól, Bandi a kezembe nyomott egy üveg petróleumot, s azt tanácsolta, hogy a bőrömhöz ragadt szurokdarabkákat először petróleumos ronggyal és utána mindjárt meleg szappanos vízzel mosam le. Otthon vizet melegítettünk, s egy régi nagy cseberbe belekucorodtam (hol volt akkor a proliknak fürdőszobája?), s Rózsi mosószappannal lecsutakolt. Életemben sok nehéz munkát végeztem, de olyan nehezet, mint azon a nyári éjszakán, soha. A 180 lej talán 4–5 napi élelemre lehetett szűkösen elég, hiszen egy kiló barna kenyér akkoriban 9 lejbe került.

Az emlékezetes vagonrakás után néhány nappal a Vasmunkás Szövetségtől meghívó érkezett az augusztus 7-én tartandó tartományi vasas konferenciára. A levélben jelezték, hogy taglétszámunknak megfelelően két megbízottat küldhetünk. Összehívtuk a taggyűlést, s ez egyhangúan Erdős Lacit és engem választott meg. Másnap felkeresett Szócs Béla. Minden bevezetés nélkül a tárgyra tért: – Az elvtársak különböző okok miatt nem tartják helyesnek, hogy te menj a kolozsvári vasas konferenciára – mondta halk, kissé dunnyogó hangján.

Nem akartam hinni a fülemnek, s emelt hangon – ami csöppet sem hasonlított az ő beszédéhez – kérdeztem: – Nem akarjátok engedni, hogy a konferenciára menjek? – Nem arról van szó – bizonytalankodott Béla –, de jobbnak látjuk, ha más megy helyetted. – És te hogy látod? – kérdeztem türelmem veszítve.

Béla hallgatott.

– Mondd meg az elvtársaknak, hogy mivel egyhangúan választottak meg, hogy a vásárhelyi vasasokat képviseljem, megbízatásomnak eleget is fogok tenni – mondtam sértődötten a méltánytalanság, bizalmatlanság miatt.

Béla mondani akart valamit, de megelőztem: – Holnap délután hatkor ugyanitt várlak a válasszal.

Köszöntem, s elmentem.

Otthon elmondtam Rózsinak a történeteket. Rózsi csitítgatott, de mindhiába.

– Mi az, ami itt körülöttem történik? Ki csinálja és kinek használ? Micsoda eljárás az, hogy a szakszervezet megválasztott kiküldöttjét valaki letiltja a tömegtől kapott megbízatásának teljesítésében? Na állj meg, világ! – mondtam nekivadulva. – Ezt nem nyelem le. Becsületesen dolgoztam erőm és lehetőségem szerint. Vártam, hogy rendezzék ügyemet, amit nem is ismerek. Most nem várok tovább. Kapcsolatot keresek a területi titkársággal, és kérem kihallgatásomat.

A másnap délelőtt szaladgálással telt el, megkerestem néhány bizalmit a gyárakból. Véleményüket kértem a tagság hangulatát illetően egy tiltakozó akcióra abban az esetben, ha a szakszervezeteket feloszlalnák. Úgy készítettem a konferenciára, mintha a Szócs Bélával való beszélgetés meg sem történt volna.

A délutáni találkozón Béla csak annyit mondott, túl késő van már ahhoz, hogy új választást tartsunk. – A vélemény az, hogy menj te a konferenciára... – És valamilyen utasítást nem adtok? – kérdeztem. – Milyen álláspontot képviseljek, milyen kérdéseket vessek fel?

Béla arcáról eltűnt a hivatalos merevség, úgy mosolygott, mint 1932 augusztusában Berlinben, amikor elvittem a Nemzetközi Munkás Segélyhez, hogy a háborúellenes kongresszusra kiségysek. Keményen megszorította a kezemet, s így szólt: – Tudod te, hogy mit kell ott mondjál, csak vigyázz, ne ragaddtasd el magad.

Bélának a magatartása meggyőzött arról, hogy nem a helyiek álláspontját képviselte. De hát kiét? Másnap az utcán véletlenül szembetalálkoztam Rácz Gyulával. Nem szólítottam meg, mert illegálisan tartózkodott Vásárhelyen. Most már minden világos volt előttem. Sejtettem, hogy a területi bizottságban Rácz Gyula az, aki túlbuzgóságában segített összekaparni hamis látszatokra épített „ügyemet”. Sokkal később tudtam meg Nemes Jóskától, hogy sem a helyi, sem a Maros-völgyi kerületi

bizottság nem tudott arról, hogy le akart tiltani valaki a tartományi konferenciáról. E próbálkozás egyéni túlbuzgóságból fakadt.

Kolozsvárra a hajnalban induló vonattal mentünk, és reggel 9 órára már a Vasmunkás Otthonban voltunk, ahol a konferenciát tartották. Saját költségen velünk jött Rózi és Erdős Laci felesége is. Míg mi üléseztünk, a két asszony szétnézett a városban.

A konferenciát néhány perccel érkezésünk előtt nyitották meg. A Vasmunkások Országos Szövetségét Simion Rusu, Kolozsvár, Nagyvárad, Szatmár, Torda, Marosújvár vas- és vegyipari munkásait pedig összesen 36 kiküldött képviselte. Érthető kíváncsisággal szemléltem a küldötteket, magatartásukból próbáltam kiolvasni, hogy szocialista vagy kommunista meggyőződésűek-e. A Szövetség vezetősége a konferencia előtt nem gyakorolt nyomást a szakszervezetekre, hogy ne engedjenek túl sok kommunistát a konferenciára, így Marosvásárhelyt két kommunista, Váradot Knezsinek, Szatmári Lázár képviselte. Jelen volt Jakab Sándor is, valamint Jordáky Lajos, a közismert baloldali szocialista a kolozsvári Szaktanács részéről – és még sokan mások, akiknek nevére nem emlékszem. (Hogy Jakab Sándor hogyan került a helyi vasmunkás szakszervezet egyik képviselőjeként a konferenciára, nem tudom. Ő akkor nem dolgozott vasipari üzemben, hanem illegális munkát végzett Kolozsváron). Mindenki érezte, hogy a Szövetség beszámolója és a vidéki jelentések csak formai dolgok, sokkal nagyobb térről van most szó, a szakszervezetek fennmaradásáról.

Sajnos a központi vezetők már előre döntöttek, s azt ajánlották: fogadjuk el a céhek felállítását, mert ez esetben a vezetés jórészt a mi kezünkben marad, míg ha ellenkezünk, félreállítanak a hatóságok, és reakciós elemek kerülnek az élre.

(A vezető korifeusok felfogását jól ismerték a diktatúra adminisztratív szervei, és honorálták is lojalitásukat. Flueraş, Jumanca, Bartha, Rusu, Eftimiu, Gherman s a többi vezető, aki nyíltan agitált a céhek mellett, elnyerte fáradságáért a jutalmat... A „breszlákban” mindenikük

fizetéses vezető állást, később még szenátori kinevezést is kapott, például Grigorovici, Bartha, Flueraş stb.)

Simion Rusu tehát arra biztatott, hogy fogadjuk el a céheket. Sîrbu, a marosújvári vegyipari munkások titkára hozzászólásában megismételte Rusu ajánlatát (meg is kapta érte az elismerést, a gyulafehérvári tartományi céhben zsiros állás várta). Nem így beszéltek azonban a régi becsületes szociáldemokraták és főleg a kommunisták. Bár a tordai Ursu megemlékezett a szakszervezetek hősi küzdelmeiről, nem volt világos az állásfoglalása, de Schneg Zoltán Ferenc, a kolozsvári vasasok öreg főbizalmija, a hű szocdem párttag lelkes szavakkal ecsetelte a hősi múltat, és becsületesen kiállt a szakszervezetek megvédése mellett. Aztán következtem én.

Beszédemben vázoltam a szakszervezet hivatását, osztályjellegét, és hogy lényegéből adódik osztályharcos gyakorlata. Példákat hoztam fel, hányszor akarta a reakció betiltani, de a tömegek egységes harca ezt megakadályozta. Hatásos pátozzsal fejeztem be hozzászólásomat: sírjukban megfordulnának az elődök, akik nehéz börtönbüntetések szenvedtek a múltban a szakszervezetek szabad működéséért, ha mi, késői korcs utódok, hűtlenül, gyáván, megalkudva a helyzettel, önként dobnánk el a harccal szerzett örökséget.

A hozzászólások után megválasztották a határozati javaslatot szerkesztő bizottságot, Schneg Zoltán Ferencet, Knezsineket meg engem. Bruder Ferenc mint a kolozsvári vasas szakszervezetek titkára hivatalból vett részt a szövegező bizottságban. A többiekre nem emlékszem.

A határozati javaslat tulajdonképpen tiltakozó felhívás volt a céhek megalakítása ellen, a szakszervezetek szabad működésének védelmében. A konferencia némi retusálással el is fogadta, és meg kellett volna jelennie a *Vasmunkás* című szaklapban, de soha nyomdafestéket nem látott. Hogy miért nem, erre csak a Szövetség akkori vezetői tudnának válaszolni. De abból a tényből kiindulva, hogy azok szinte kivétel nélkül mind a céhek országos vezetői lettek, fejtörés nélkül is megtaláljuk a magyarázatot. Ami a *Vasmunkásban* a konferencia anyagából megjelent, csak halk nyögdcicsélés volt ahhoz a viharhoz képest, amit a felszólalók többsége felkavart.

A kérdés néhány héttel később, a bresla-törvény megjelenése után, lekerült a napirendről. A romániai amszterdamista szakszervezeti vezetők legnagyobb gyalázatára egyetlen szájból sem hangzott el tiltakozó vagy harcra hívó szó. 1938 és 1944. augusztus 23. közt a romániai munkásosztályt megfosztották harcos osztály-szervezetétől.

Vásárhelyre hazatérve azonnal gyűlést hívtunk össze. Nehezen ment az engedély megszerzése, bár Tárkányi Guszti minden hatósági kapcsolatát igénybe vette. (Tárkányi Gusztáv fura ember volt. Rengeteg mendemonda keringett róla. Fiatalkorában nyomdászként dolgozott, később egy hétfő reggeli lapot indított. A lapot részben ő írta, részben ollózta más újságokból. S megtöltötte hirdetésekkel, pletykákkal. De becsületére legyen mondva, ellenszolgáltatás nélkül közölte a mozgalmi eseményeket. Különösen az 1939–40-es nagy Maros-völgyi mozgalom idejében tett nagy szolgálatot. Mivel maga szedte ki 2–4 oldalas hetilapját, a nyomdász szakszervezetnek is tagja volt, s mint szociáldemokrata nyomdász, a Kolozsváron székelő szakmai szövetségnek bizalmi embere. Őt bízták meg Hirsch Márton leváltása után a vásárhelyiek ellenőrzésével. Az állandó együttműködés folytán teljesen befolyásunk alá került, és jó egyetértésben dolgoztunk vele. A szakszervezetek feloszlását megelőző időszakban, majd a céhek megszervezésének idején egy féllegális Szaktanácsot hoztunk létre néhányan: Soós Jóska bácsi, Nemes Jóska, Costi Cîmpian, Tárkányi Guszti és jómagam. Üléseinket rendszerint a Kör utcában levő Vakarcs-féle vendéglő belső szobájában tartottuk, egy liter bor mellett, amit Tárkányi egyedül fogyasztott el. Ezekről az ülésekről a sziguranca soha semmit sem tudott meg, ami bizonyítéka Tárkányi meg a vendéglős becsületességének).

A vasas konferenciáról szóló beszámolóban nem hallgathattuk el, hogy az Országos Szaktanács, valamint a szakmai szövetségek függetlenített vezetői szinte kivétel nélkül feladták a harcot – nyomorult anyagi érdekekért. Mivel az ülésen nem volt sziguranca-kiküldött, nyíltan beszélhettem, összehasonlítottam, hogyan szervezték meg

a harcot az Egységes Országos Szaktanács és a szakmai szövetségek vezetői az 1929-ben feloszlott Egységes Szakszervezetek legális működéséért, és hogyan mondtak le róluk – egyetlen tiltakozó szó nélkül – az amszterdamista Országos Szaktanács és a szövetségi vezetők – a tömegek tiltakozása ellenére. Beszédemet azzal fejeztem be, hogy „vezetőink” az elődök nehéz harcai árán létrehozott szervezeteinket úgy pazarolták el, mint ahogy a dologtalan korhely herdálja el felelőtlenül a készen kapott örökséget.

A szakszervezetek likvidálásának előkészítése minden vonalon megindult. Néhány nappal hazatérésünk után Goldstein, a Textilmunkás Szövetség titkára Vásárhelyre érkezett, és összehívta az ismertebb vezetőket. Jövetelének bevallott célja az volt, hogy megoldja azokat az ellentéteket, amelyek a szakszervezetek vezetői és a kolozsvári Szaktanács vásárhelyi megbízottja, Hirsch Márton között felmerült, aki eladdig a „megbízhatatlan” (baloldali) vásárhelyi szervezeteket ellenőrizte. Valójában Goldstein azért jött Vásárhelyre, hogy leváltsa Hirsch Mártont, és hogy megmagyarázza a céhek elfogadásának szükségességét.

A pincérek főtéri közvetítő irodájában gyűltünk össze. Lehattunk mintegy harmincöten. Goldstein bevezető szavai után Hirsch Márton, a lezüllött egykori bádogos emelkedett szólásra. Úgy hiszem, hogy akkor is részeg volt, mert felelőtlenül szitkozódott, vagdalkozott. Az ő lelkét terhelte, hogy a mozgalom Vásárhelyen meggyengült. Fentebb már említettem, hogy a famunkásokat Hirsch hamis jelentgetései miatt kétszer is kizárták a szövetségből, s ezért független szakszervezetet alakítottak a már régebben leleplezett renegát Sárkány István vezetésével. Hirsch a fennálló ellentétekért Soós Jóska bácsit és engem vádolt. Képéből kikelve ordította: – Addig, amíg ez az öreg méregkeverő bolsi – mutatott Jóska bácsira – s ez a Moszkvából hazatért ügynök szakszervezeti tag, addig itt rend nem lesz! – zökkent le a székére a szóaradattól kifulladásra.

Jóska bácsi a piszkos vádaskodásra sápadt arccal ugrott fel. Ismertem temperamentumát, s a botrány elke-

rülése végett kértem, adja át nekem az elsőséget a felszólalásnál. – Elálllok – mondta Jóska bácsi, s Goldstein intett, hogy beszélhetek.

Elmondtam, hogy néhány nappal azelőtt jöttem haza a kolozsvári vasmunkás konferenciáról, ahol a résztvevők többsége szociáldemokrata volt, de ez nem jelentette azt, hogy fejtegetéseimet ne hallgassák meg figyelemmel. A határozatszövegező bizottságba is beválasztottak, holott tudták rólam, hogy baloldali vagyok. Nem félték, hogy szétrombolom a szakszervezetet, nem neveztek moszkvai ügynöknek, ott „kedves Veress elvtárs” voltam. Ellenben Hirsch Mártonnak, a volt kommunistának „moszkvai ügynök” vagyok, s Soós Jóska „méregkeverő öreg bolsi”. Most láthatja Goldstein elvtárs, hogy ki a felelős az ellentétekért, és ki használ sértő szavakat.

(Hirsch Mártont néhány nap múlva leváltották, ami nemcsak a fentiekkel magyarázható. Tudták, hogy a céhek megszervezésében nem jöhet számításba, mert lejáratta magát a munkások előtt).

Zárószavában Goldstein óva intett attól, hogy az elkerülhetetlen helyzet, azaz a szakszervezetek feloszlátása ellen tiltakozó akciókat kezdeményezzünk. Ez a régi káderek kizárását vonná maga után a későbbiekben a céhek vezetőségéből.

Hogyha könyvemnek ezt a részét öreg kolozsvári szabómunkások olvassák, bizonyára megrökönyödnek, s méltatlankodva kérdezik: ha ismerte Veress Pali Goldsteint, hogyan jellemezhetette ilyen engedékenyen lojálisnak a kommunistákkal szemben? Igen, ismertem! S tudom, hányszor záratta ki például a kolozsváriakat a Textil-munkás Szövetségből csupán azért, mert csatlakoztak az antifasiszta mozgalomhoz. Csakhogy néhány héttel a bresla-törvény megszavazása előtt még a legkonokabb jobboldali szakszervezeti vezetőknek is érezhetően megváltozott a magatartása. Felismerték, hogy nem a harcos kommunisták jelentik a fő veszélyt az új szervezetben, hanem a reakciós antiszemita beállítottságú elemek, akik feltételezhetően elfoglalják a központi és szövetségi vezetőségben a helyek jó részét, és ők évtizedes opportunisták

tevékenységük ellenére mindenből kimaradhatnak, „munkanélkülivé” válnak.

1938. október elején megjelent a céhek megalakításáról és a szakszervezetek feloszlításáról szóló törvény. Úgy szólt, hogy a szakszervezetek minden vagyona (munkásotthonok, könyvtárak, bútorok stb.) a céhek tulajdonába megy át. A kommunista pártközpont és a területi titkárság ezt megelőzően foglalkozott már a kérdéssel, és utasított, hogy ott, ahol megvan a lehetőség, mi alakítsuk meg a céheket, ahol meg nélkülünk alakították meg, ott lépjünk be, és igyekezzünk átvenni a vezetést. A törvény megjelenése előtt a szakszervezetekben is élénk vita folyt: minnek kell tekinteni a céheket? Politikai jellegű nyílt fasiszta szervezeteknek, avagy olyan szakmai jellegű tömegszervezeteknek, amelyeket a diktatúra támaszává igyekeznek tenni oly módon, hogy reakciós és renegát vezetői eltérítsék a munkásosztályt történelmi hivatásától. Az volt a véleményünk, hogy ez az utóbbi meghatározás a helyes. A céhek megalakításával az osztályharcos munkásosztályt a maga szekerebe akarja fogni a diktatúra. Csakhogy a köréje csoportosuló erők nem rendelkeznek olyan alsó és középkaderekkel, hogy ezt az elgondolást megvalósíthassák. Kapóra jött nekik a szakszervezeti vezetők átállása, hűségnyilatkozata. Egyelőre bizonyára a renegátok kerülnek az élre, míg a reakció annyira erőre nem kap, hogy őket is félreállítsa. A kommunisták feladata eszerint: részt venni a céhek szervezésében és elfoglalni a vezető helyeket annak érdekében, hogy a tömegeket diktatúraellenes szellemben befolyásolják, osztályöntudatra neveljék, hogy pillanatra se mondjanak le történelmi hivatásuk teljesítéséről.

Természetesen a helyzet nem volt mindenütt azonos, s ennek megfelelően módosultak a tennivalók is. Ahol például a múltban képzett baloldali vezetők irányították a szakszervezeti mozgalmat, tehát osztályöntudatos tömegek vettek részt benne, viszonylag könnyebb volt átvenni a vezetést, mint ott, ahol eddig is opportunisták álltak a szakszervezetek élén, s most a terrortól megrémülve, elvtelenül kiszolgálták a diktatúrát.

Az eset, amit itt elmondok, nagyon jellemző az opportunistákból renegátokká lett szakszervezeti vezetők-

re. Simion Gîrboveanu néhány héttel a vásárhelyi vasas céh megalakulása után ellenőrzésre jött. Úgy adódott, hogy négyszemközt beszélhettem vele.

Beszélgetésünk ilyenformán folyt le: – Gîrboveanu szaktárs, mint tudja, én kommunista vagyok. Ön szociáldemokrata. Tehát azonos elveket vallunk, viszont más-más úton haladunk a cél felé. De az közös: a szocializmus. Hogyan látja most ön a cél eléréséért vívott harcot, hiszen a vezető szociáldemokraták hűségnyilatkozatot tettek, mintegy lemondva az eszme megvalósításáról, amelyért három-négy évtizeden át harcoltak.

Gîrboveanu meghökkenten nézett rám, dühösen mondta: – Kérem, ilyen kérdéseket ne tegyen fel! Ami a múltban volt, az a múlté... Most nem politizálunk, mert a pártok feloszlata után a nemzeti egységkormány politikáján kívül minden más politika tiltva van. Kérem, maga nem kérdezett tőlem semmit, és én nem feleltem semire...

A céhek megszervezése Vásárhelyen gyorsan és elég könnyen ment. A vezetőségbe majd mindenütt a régi szakszervezetiek kerültek. Az építőmunkások céhének 1939. január végén megtartott alakuló gyűlésén Nagy Pál kommunistát választották meg elnöknek, a vezetőségbe meg Botos Sándort, Gergely Ferit, Benke Palit, Botos Pistát, a feloszlott szakszervezet kommunista vezetőit. A fiatalabbakat Grigore Cociș alelnök, Ioan Hoța titkár, Bardoșan és Cormoș képviselték. Hiba lenne, ha elhallgatnám, hogy a Hídvégről és Remeteszegről beszervezett fiatal munkások néha túlságosan szó szerint értelmezték az alapszabályzatot, s a munkásság szocialista értelemben vett hazafiságát összetévesztették a diktatúra propagálta hazafisággal, amely ellentétes volt az osztályharcos munkásság felfogásával. Türelmes felvilágosító munkával sikerült az olykor felvetődött nézeteltéréseket eloszlatni.

Ugyancsak kommunisták vagy kommunista szimpatizánsok kerültek a szabók céhének vezetőségébe is – Kulcsár Sándor, Karabás Szepi, Vass Tamás, Szabó Béla, Mészáros József és mások személyében –, a bőrösök élére pedig a kommunista Cîmpian Costi.

A vasasoknál is csaknem teljes egészében a régi szak-szervezeti vezetőséget választották meg. Az elnök Ioan Bob lett, én pedig az alelnök. Míg az öreg Bányai bácsi elnökségének idején lényegében én kellett hogy vezessem a szakcsoportot, most erre nem volt szükség. Csakhogy az 1938-as februári választás után, amikor visszatartották a szigurancán Bobot, alaposan megijesztették. A céhek szervezéséből azonban derekasan kivette a részét nemcsak Vásárhelyen, hanem a Maros-völgyében is. De régi párttag létére húzódozni kezdett a pártmegbízatások elől. Kifogásnak azt hozta fel, hogy a túlzott pártaktivitással kompromittáljuk magunkat, a hatóságok eltávolítanak a vezetésből, s a céhek jobboldali elemek kezébe kerülnek... Az óvatosság helyénvaló volt, de a túlzott óvatosság azt jelentette, hogy semmit se csináljunk. A véleménybeli különbségek ellentétekké fejlődtek, s Bob hajthatatlan magatartása komoly zavarokat okozott munkánkban.

Egyesek megvádolták Bobot, hogy a Gyulafehérváron székelő vasas céh tartományi titkársági posztjára pályázik. Én nem állítom ezt. Tény azonban, hogy nagyon elromlott a viszony közte és a vezetőség között.

Vásárhelyen már lényegében megalakítottuk az összes céhet, de a neheze még hátra volt: meg kellett szerveznünk a Maros-völgyét, ahol kilenc éve, az emlékezetes 1929-es nagy sztrájk és az Egységes Szakszervezetek felszólítása óta nem működtek legálisan szakszervezetek. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a Maros-völgyében kilenc éven át szünetelt a munkásmozgalom. Ez idő alatt a pártszervezetek vezetésével nem egy bérmozgalom, utcai tüntetés (az 1931-es gyergyószentmiklósi munkanélkülitüntetés) vagy rövid ideig tartó részleges sztrájk zajlott le. Számptalan próbálkozás történt az évek folyamán a szak-szervezetek megalakítására, de már az első megmozdulásokat szétverték a csendőrök a fabárók parancsára. A céhtörvény utáni helyzetet minél gyorsabban ki kellett használnunk a szervezetek megalakítására. Az már aztán tőlünk függött, hogy a bresla néven megalakított szervezeteket milyen tartalommal töltjük ki.

Sok mindennel nem számoltak a törvény megfogalma-

zói. Nem számoltak elsősorban azzal, hogy különösen ott, ahol az Egységes Szakszervezetek erősek voltak a múltban, a forradalmi öntudatot a terror ellenére sem tudták a munkások lelkéből kiölni. Mint hamu alatt a parázs, úgy pislákol a tettekészség a Maros-völgyében. Egy pillanatra sem törődtek a céhközpontok vezetőinek elképzeléseivel. Nekik a szervezkedés – legyen az bresla, ha már a helyzet úgy hozta – azt jelentette: végre szervezkedhetünk, megindíthatjuk a harcot a nyolcórás munkaidő megtartásáért, a bérek felemeléséért, a túlórák fizetéséért, a bizalmiak elismertetéséért és más követelésekért.

A Maros-völgyében a gyártelepek nem tartoztak egyetlen fakitermelő vagy -feldolgozó vállalathoz. A fűrésztelepek egy része a Forestához, másik része a Lomashoz, a gyergyószentmiklósi nagy fűrésztelep a Befanához (Beszterce-naszódi Faipar), a palotailvai Bangra a Bánffy családhoz, Maroshévíz legnagyobb fűrésztelepe pedig az OFA vállalathoz tartozott. Ez azonban nem akadályozta meg a több ezer faipari dolgozót, hogy ne lépjenek fel mindannyiszor egységesen követeléseik kiharcolásában.

Vásárhelyen a kérdések összeegyeztetése, közös akciók szervezése céljából létrehoztuk a céhek kiküldötteiből a városi vezetőséget, hasonlót a régi Szaktanácshoz. Formailag a Maros-völgye megszervezésével is ez foglalkozott. Lényegében azonban a megyei pártszervezet irányította a szervező munkát, és a céhközi bizottság azoknak adott megbízatást, akiket mi ajánlottunk. Sietnünk kellett a szervező munkával, nehogy a famunkás céhek szövetségének vezetője, Bartha Károly megelőzzön bennünket. Rávetjük Tárkányi Gusztit, hogy ő menjen ki elsőnek a Marosmentére, s erre mind a breslák központjától, mind a helyi céhközi bizottságtól megbízatást kapott.

Nemes Jóska ekkor már Maros-völgyi kerületi párttitkár volt, s ő készítette elő a fűrésztelepeken a terepet. Tárkányi mindenütt jól előkészített gyűléseket tartott. Én is kiszálltam vele két ízben Régenbe, s úgy emlékszem, Palotailvára. Így mire Bartha főtítkár felébredt, Régentől Gyimesig mindenütt megvoltak a céhek, s vezetőségükbe nagyrészt a régi és újonnan bevont kommunisták kerültek.

A szervező munkában és különösen a céhek irányítá-

sában fontos szerep jutott a szászrégeni Francisc Ținának, aki később egy ideig Marosmente párttitkára volt.

1939. január közepén indult meg a szervezkedés, és február végére Régenben, Dédán, Dédabisztrán, Ratosnyán, Maroshévízen, Palotailván, Szalárdon, Galócáson, Gyergyószentmiklóson és más helyeken már működtek a céhek, és élükre olyan vezetők kerültek, mint Francisc

Țina, Pataki Miklós, Dumitru Moldovan Régenben, Filon Borz és Eman József Hévízen, Kopacz György Palotailván, Necu Petru Szalárdon, Gáll János, Mihai Poloca, Cseresznyés Mihály, Isidor Marc és sokan mások, régi kommunisták vagy szimpatizánsok.

Nem ismerem eléggé más városok és vidékek mozgalmi tevékenységét a királyi diktatúra alatt, de olyan kommunistákkal, mint Nemes Jóska, Francisc Țina, az Imecs testvérek, Kopacz Gyuri, Kopándi – a volt vöröskatoná – Kemenes, Gáll János és sok más fiatalabb kommunistával vagy szimpatizánssal sikerült keresztülhúzni a királyi diktatúra szándékát és a mozgalom eszközévé tenni a céheket. Azt azonban tudom, hogy Kolozsváron, Váradon és sok más helyen, ahol forradalmi múltja volt a munkásmozgalomnak, ugyanígy formálták át a céheket az osztályöntudatos vezetők harcos érdekvédelmi szervezettekké...

1938-ban a vezéreitől elszakított Vasgárda újra véres akciókba kezdett. Novemberben Kolozsváron az utcán három terrorista lelőtte Ștefănescu Goangát, az egyetem rektorát. Ez a támadás bevezetője volt egy sor merényletnek, dinamitos-pokolgépes robbantásnak. A királyi diktatúra elérkezettnek látta az időt a Vasgárával való véres leszámolásra. Alig két hétre rá – szökési kísérlettel indokolva – a király legyilkoltatott a Vasgárda börtönben levő vezetői közül tizennégyet, köztük Zelea Codreanu kapitányt.

A politikai pártok feloszlását követően a diktatúra igyekezett politikai tömegbázist teremteni magának. Hosszú előkészítés után – ez idő alatt mindenféle politikai tevékenység tiltva volt –, december közepe táján 33 aktív és exminiszter megalapította a Nemzeti Újjászületés Frontját. A jobboldali szocdem vezetők, akik tiltakozás

nélkül vették tudomásul pártjuk feloszlását, siettek az Újjászületés Frontjának megalakításában kivenni részüket, nehogy lemaradjanak a pecsenyesütésről.

Ion Flueraș, Grigorovici, Eftimie Gherman neve ott díszelgett az alapító okmányon. Belépésük nem formai volt, hiszen a Sfatul Țării, a Legfelső Tanács munkaügyi osztályán vezetőszeretpet kaptak a királyhű volt szociáldemokraták, Grigorovici és Eftimie Gherman mellett Maglasu, a Dokkmunkás Szövetség volt titkára, Petre Mihăilă, az egykori Bányász Szövetség vezetője.

A Nemzeti Újjászületés Frontjának megalakulását követő napokban utasítást kaptunk, lépünk be a helyi szervezetbe, hogy a tagság előtt leplezzük le a királyi diktatúrát. Ez az utasítás kissé elhamarkodott volt: nem vették figyelembe, hogy a Nemzeti Újjászületés Frontja csupán a reakciós vezető réteg diktatorikus irányító szerve, s tevékenysége főleg a rádió és az újságok propagandájában jut kifejezésre. Ahol nincs szervezett tömegmozgalom, ott nem lehet a tömegek közt agitálni.

Két héttel később más utasítást kaptunk: ne lépünk be, s akik már kérték felvételüket, visszakozzanak. Akkorra már a fegyelmezett elvtársak jó része beiratkozott. Belépni könnyű volt. Az ember felment a Városházára, ott egy hivatalnok beírta a nevét és a személyi adatait, anélkül hogy tagsági könyvet kapott volna. Felmentem újra, s kértem a hivatalnokot, hogy húzzon ki a tagok sorából. Az nagy szemeket meresztett, s megkérdezte: miért akarok kilépni? Felkészültem a válaszra: úgy hallottam, magyar alosztály alakul, s oda akarok beiratkozni. A hivatalnok átment a másik szobába, tárgyalt valakivel, s amikor visszajött, megnyugtatóan mosolygott: – Nem tesz semmit – mondta –, ha lesz magyar alosztály, beléphet oda is...

Erre a bölcs válaszra mit mondhattam volna? Magamra bosszankodtam, hogy mindjárt az utasítás vétele után beiratkoztam. Még jó, hogy nem faggattak sokat.

Egy kora tavaszi napon felkeresett Tárkányi a lakásomon, s elújságolta, hogy a szervezkedő Magyar Népközösség elnöke, gróf Toldalagi Mihály a magyar munkások

vezetőit találkozóra hívta. Úgy gondolja, hogy ő, Soós Jóska bácsi és én kellene hogy menjünk. Mondtam, várjon egy napot, addig gondolkozom. Nem gondolkozásra kellett nekem az idő, hanem hogy Nemes Jóskaival, a területi párttitkárral megbeszéljem a dolgot.

Tudtunk a Magyar Népközösség szervezéséről, hiszen az újságok oldalakat írtak gróf Bánffy Miklós és Szász Pál, Márton Áron katolikus, Vásárhelyi János református, Józán Miklós unitárius püspök, valamint Silviu Dragomir, a kisebbségi ügyek kormánybiztosa közötti tárgyalásokról s aztán a Népközösség megalakulásáról. Azt is tudtuk, hogy a Nemzeti Újjászületés Frontjának egyik alosztálya és ugyanakkor – a megállapodás értelmében – az erdélyi magyarság érdekvédelmi szerve. Ezekről a kérdésekről tárgyaltunk Jóskaival. Vagyis a Népközösség nemcsak politikai szervezet, hanem a romániai magyarság széles tömegeinek kulturális és gazdasági érdekeiért is küzdhet. A szervezetbe még akkor is beléphetünk, hogyha szekciója az Újjászületési Frontnak, és a dolgozó tömegeket is bevihetjük, ha úgy alakul, hogy keretében a nemzetiségi sérelmek – nyelvhasználat, nyelvvizsgák, sajtó és oktatás, iskola- és egyházi ügyek –, valamint más általános gazdasági és kulturális kérdések megoldásáért harcolhatunk. A Népközösség szervezeti felépítéséről csak annyit tudtunk, amennyit az újságok megírtak, vagyis hogy a központi ideiglenes vezetőség 11 arisztokratából, 13 doktori titulussal bíró személyből, illetve magyarpárti politikusból és egyetlenegy politizáló kisiparosból, a brassói Szabó Béni szücsmesterből áll. Ez bizony nem volt valami bizalmat keltő állapot. Mindezek ellenére úgy határoztunk, el kell menni a találkozóra, hogy legalább értesüléseket szerezzünk.

Értesítettem Tárkányit, hogy a meghívást elfogadjuk. Egy sötét kis főtéri irodában találkoztunk Toldalagi Mihály ideiglenes elnökkel és két ügyvéddel: Bogdán Istvánnal és Nagy Lajossal (Nagy Endre református kollégiumi tanár ügyvéd fiával). A bemutatkozást a népközösségek kezdték. Minket Tárkányi mutatott be, aki már ismerte őket. A nevem hallatára Bogdán felkapta a fejét, reám nézett, majd udvariasan megkérdezte: velem foglalkoztak nemrégiben annyit az újságok?

– Igen – mondtam ironikus mosollyal –, a fantázia-
dús újságírók szerint én vagyok a moszkvai ügynök.

Vendéglátóink kényszeredetten mosolyogtak, majd Tol-
dalagi elmondta, miért akart a magyar munkások veze-
tőivel találkozni. Véleménye szerint a munkások is részt
kell hogy vegyenek ezekben a nehéz időkben az erdélyi
magyarság közös problémáinak megoldásában. Utalt a
nyelvi, iskolaügyi, néhány ismert gazdasági és kulturális
vonatkozású kérdésre, amelyek megoldása minden magyar
közös érdeke. Majd kifejezve reményét, hogy egyetértünk
vele, segítségünket kérte a munkásságnak a Népközösségbe
való beszerzésében. Ugyanakkor felszólított, hogy fejt-
sük ki álláspontunkat. Először Jóska bácsi szólt a kérdés-
hez. Elmondta, hogy a magyar munkásság ragaszkodik
nemzetiségéhez, eddig is küzdött a Városi és Falusi Dol-
gozók Blokkja és a szakszervezetek keretében a magyar-
ság jogaiért, valamint a jogtiprás ellen. De nem voltunk
és nem vagyunk sovinizták. A román munkássághoz
testvéri szolidaritás fűz bennünket, s ez olyan drága ne-
künk, mint anyanyelvünk szabad használata, amiért küz-
döttünk a múltban, és készek vagyunk küzdeni ma is. A
munkásság szervezési kérdésekben komoly ismeretekkel
rendelkezik, vezetői a nép kipróbált harcosai, s azt szeret-
nénk, hogy a mi vezetőink is szóhoz jussanak a Népkö-
zösség irányításában.

Toldalagi megköszönte Jóska bácsi őszinte szavait, s
rám nézett. Azzal kezdtem, hogy mi elsősorban egy osz-
tályt képviselünk, s érdekeink közösek a román és zsidó
munkástestvérekkel, tehát harcunk is közös. Gazdasági
érdekeink a legtöbb esetben ellentétesek munkaadóink
érdekeivel, legyenek azok magyarok, románok vagy zsidók.
Vannak tehát olyan helyzetek, amikor magyar, román
vagy zsidó munkások százai vagy ezrei közös harcot vív-
nak magyar, román vagy zsidó munkaadók ellen. Mi, ma-
gyar munkások megtartjuk, sőt továbbfejlesztjük, erő-
sítjük osztály-összetartozásunkat más nemzetiségű mun-
kástársainkkal, de részt veszünk a magyarság minden tár-
sadalmi rétegével együtt – kivéve a soviniztákat – a
magyarságot érintő nemzetiségi és kulturális követelések
kiharcolásában.

– Szeretnénk tisztázni egy kérdést – folytattam. –

A magyar vezető és középosztály részéről sokan, akik sohasem vették maguknak a fáradságot, hogy képzett munkásokkal szóba álljanak, azt az ostoba vádat hangoztatják, hogy nincs bennünk nemzeti érzés, hogy internacionalista felfogásunk szétzúzta bennünk a nemzethez való tartozás tudatát. Ha a sovinizmust tartják ők nemzeti érzésnek, az valóban nincs bennünk, de anyanyelvünk szeretete, hagyományaink tisztelete és megbecsülése sokkal erősebben él bennünk, mint a vádaskodókban. Nekünk a nemzeti függetlenségért folytatott hősi harcok emléke szent, és a hősök emlékezetét őszintén tiszteljük. De engedtessek megjegyezni: mi nemcsak tagjai akarunk lenni a Népközösségnek, hanem részt is szándékozunk venni a romániai magyarság kulturális és bizonyos vonatkozásokban gazdasági és társadalmi szervezetének irányításában, s belépésünkkel jogot is szereznénk ehhez, a demokratikus gondolkozás szellemében.

Ezek után az azonnali tennivalókról beszélgettünk. A mi véleményünk szerint a legfontosabb dolog a szervezés beindítása. Ezzel ők is egyetértettek, de amíg mi azt javasoltuk, hogy a kerületi gyűléseken ismertessük a Magyar Népközösség célját, szerepét és programját, valamint hogy egy tájékoztató irodát létesítsünk, ők az embertől emberig való egyéni agitáció módszerét ajánlották, mivelhogy a gyűléseket nehezen engedélyezik. A további beszélgetés folyamán kiderült, hogy az ideiglenes megyei vezetőségnek igen szűk a hatásköre. Semmit sem csinálhatnak saját elgondolásuk szerint, minden tevékenységükhöz a központtól kell engedély. Ezek ismeretében világossá vált, hogy a Népközösség ideiglenes központi vezetősége nem akar demokratikus alapokon álló tömegszervezetet létrehozni. A szervezést összeírás alapján szándékoznak meg ejteni, mégpedig tízes csoportokban. A csoportok nem tarthatnak üléseket. A tízes csoport vezetője mint összekötő kapocs áll a helyi vagy megyei vezetőség mellett, amelyet a központ nevez ki.

Mi kifejtettük, hogy a munkásság egy ilyen szervezettől, amelynek még a helyi vezetőit is a központ nevezi ki, semmi lényeges eredményt nem várhat. Mi öntudatos, szervezett tömeget képviselünk, amelynek megvannak a kipróbált vezetői, akik a munkások bizalmát élvezik. A

munkástömegek nem fognak belépni olyan szervezetbe, amelyből vezetőit teljesen kihagyták. Véleményünk szerint a Népközösség irányítását nem lehet egyetlen társadalmi osztálynak sem kisajátítani. Fenntartjuk tehát álláspontunkat, hogy a magyar munkásság csak úgy lép be a Népközösségbe, ha az aktív tevékenységet folytat a magyarság sérelmeinek megoldásáért és síkra száll jogainak érvényesítéséért.

Azzal váltunk el, hogy hamarosan értesítenek arról, hogyan értékelte javaslatainkat a megyei vezetőség. Nem tudom, hogyan fogadták javaslatainkat, azonban az a tény, hogy néhány nap múlva Toldalagi újra találkozóra hívott, azt bizonyítja, hogy – a maguk módján – együtt akartak dolgozni a munkásság baloldali vezetőivel. Toldalagi elmondta nekünk, hogy a központi intéző bizottság néhány tagjának – köztük gróf Bánffy Miklós elnöknek – tolmácsolta véleményünket a szervezeti kérdésekről, valamint azt, hogy ez az előfeltétele annak, hogy a munkásság szervezeten belépjen a Népközösségbe.

Nem tudom, jóindulatból vagy tudatlanságból árulta-e el Toldalagi, hogy felvették a kapcsolatot egy ismert magyar szocdem vezetővel is. Attól tudják, hogy a szocdemeknél a vélemények megoszlanak: a vezetők nagy többsége ellenzi, hogy a munkások belépjenek a Népközösségbe. Van azonban egy kisebb vezető csoport, amely helyesnek tartaná a munkások belépését és a vezetők bevonását a népközösségi központba.

– A szociáldemokraták nagyon merevek a nemzeti kérdésben, nem úgy, mint önök – jegyezte meg Toldalagi. Zavart mentegetőzéssel azt is elárulta, hogy tudtomon kívül ő engem ajánlott a székelyföldi megyék magyar munkásai részéről a központba. És hogy nagyon meg volt rökönnyödvé, amikor Bánffy felháborodva visszautasította és figyelmeztette, jól vigyázzon, mert én a legkonokabb kommunisták közé tartozom. Azt ajánlotta Toldalaginak, ne engedjen a Népközösség közelébe sem, mert meggyűlik a baja velem, mint nekik két kolozsvári kommunistával, akik helyet követeltek a munkásságnak a központi vezetőségben. Toldalagi nem tudta nevüket, de mi tudtuk, hogy Józsa Béláról és Nagy Istvánról van szó, akiknek ugyanazok voltak a követeléseik, mint nekünk.

– Megmondtam Bánffynak – folytatta Toldalagi –, hogy információnk szerint Vásárhelyen, egész Csík és Udvarhely megyében baloldali munkásokon kívül más komoly számottevő csoportosulás nincs, amely a magyar munkásokat képviselhetné. Annak a néhány személynek, akikről ők hallottak, sem befolyása, sem tekintélye a munkások körében nincs. Én tehát megmaradok kapcsolataim mellett. Vagy ha ellenzik, lemondok tisztségemről.

Mint később megtudtam, a renegát Ungvári János és a szociáldemokratáktól is kiebrudalt Sárkány István – a kalandor, fasiszta Atzél Ede báró pártfogoltjai – néhány sovinizta magyar munkás képviselőjében jelentkeztek a „nem kommunista magyar munkások vezetőiként”. Jellemző a vásárhelyi értelmiségiek felfogására s magára gróf Toldalagira is, hogy – báró Atzél ajánlása ellenére; vagy talán éppen azért? – nem álltak szóba velük.

További beszélgetésünkben még egyszer leszögeztem, hogy a munkásság csak akkor lép be szervezeten a Népközösségbe, ha elfogadják azokat a szervezési, vezetési formákat, amelyekről már szó volt. Toldalagi kért, hogy vegyek részt a megyei vezetőség munkájában a kultúr-bizottság tagjaként. Meg is nevezte, hogy kik vannak a bizottságban, amelynek hivatása a népoktatás programjának a kidolgozása: Molter Károly református kollégiumi tanár, Platz Emil római katolikus gimnáziumi tanár és Pálffy Károly ákosfalvi református lelkész.

Mivel már korábban megbeszéltem Nemes Jóskával, hogy mint megfigyelő tartom a kapcsolatot a népközösségekkel, s ha mód van rá, befolyásolom őket, elvállaltam, hogy mint meghívott eljárjak a megyei bizottság üléseire mindaddig, amíg döntő változás nem történik a munkásság belépése ügyében.

(A kultúr-bizottság ülésein talán háromszor vettem részt, de több esetben felkerestem Molter Károlyt, akivel részletesen megbeszéltük a népnevelés kérdéseit. Programot dolgoztunk ki, amely lényegében két részből állt. Az első rész falusi könyvtárak, dalárdák, zenekarok, mezőgazdasági szakelőadások szervezését és anyagi támogatását irányozta elő, a második rész pedig magyar nyelvű

egyetem és ipari szakiskolák felállítását, magyar nyelvű előadásokat a rádióban, a tehetséges fiatal munkások hazai és külföldi tanulásának anyagi biztosítását. Molter Károly, aki nagyon jól tudta, hogy kommunista vagyok, elragadtatva kiáltott fel, amikor elolvastam összefoglalómat: – Hiába na, praktikusok és merészek vagytok!

Programjavaslatunkból persze semmi sem lett. Valahol elsikkadt a központhoz érkezett beadványok papírrengtegében. A kultúrbizottságban kerültem ismeretségbe, mondhatnám barátságba, Pálffy Károly ákosfalvi református lelkésszel, akit végtelenül becsületes embernek ismertem meg. 1943-ban, az észak-erdélyi kommunista pör kapcsán bátorságáról is meggyőződhettem. Molter fiával, Péterrel hosszú sétákat tettünk a Somos-tető felé vezető csendes utakon. Péterkének én voltam az első kommunista ismerőse, „öreg barátja”, akitől élő szóval hallhatta a fennálló társadalom erőszakos megdöntésének elveit, amelyekről addig csak tiltott könyvekből olvasott. A ma már hatvanéves „Péterkével” ma is jó barátságban vagyok. Melyikünk hitte volna akkor, a csöndes esti séták alkalmával, hogy azok az eszmék, amelyeket én oly lelkesen fejtegettem a kíváncsi, tudni vágyó ifjúnak, viszonylag hamar megvalósulnak hazánkban is.)

Megérdeklődtem, hogy kik a tagjai a megyei bizottságnak. Toldalagi felsorolta: Molter Károly, az ifjú Szijgyártó Olivér, Nagy Lajos, Fekete Andor ügyvéd, volt magyarpartti helyi vezető, Kovács György író, dr. Czakó Zsigmond, a szanatórium igazgatója, Mikó földbirtokos, Busty Béla építész, Bogdán István ügyvéd – s még néhány közismert vásárhelyi értelmiségi és nagyiparos. Hát bizony ott egyetlen kisiparos vagy kiskereskedő, de még nyugdíjas sem volt.

1939 májusára nemcsak Vásárhelyen, de végig a Maros-völgyében befejeztük a céhek megszervezését, s ezzel párhuzamosan előkészítettük a fűrésztelepi munkások egységes megmozdulását a kollektív szerződés megkötéséért. Április első felében jártam Szászrégenben, ahol Francisc Țina elvtárssal megtárgyaltuk, hogyan mozgósítjuk a tömegeket a május elsejei nagygyűlésre, amelynek

több szempontból is rendkívüli jelentősége volt. Mint ismeretes, az üzemi kisebb gyűléseken kívül sok év óta tömeggyűlést nem tarthattunk. A Maros-völgyében május elsejét utoljára 1928-ban ünnepeltük meg, mert azóta a csendőrség és rendőrség minden évben már napokkal azelőtt tízesével tartóztatta le aktivistáinkat, hogy minden gyűléstartási próbálkozást megakadályozzon. Az ez évi május elsejei nagygyűlést úgy terveztük, hogy azon a régeni munkásokon kívül a közeli Herbus-gyár és a nem messze fekvő fűrészgépek munkásküldöttjei is részt vegyenek.

Régeni utamról visszatérve örömmel tapasztaltam, hogy Vásárhelyen május elseje megünneplésének előkészítése rég nem látott lendülettel folyik.

Még február hó folyamán a céhek vezetősége nevében négytagú küldöttség (Nemes Jóska, Tárkányi Guszti, Ioan Buja és jómagam) memorandumot nyújtott át dr. Curta polgármesternek, hogy a Munkásotthont adják vissza jogos tulajdonosának, a munkásságnak. Bár nem túlságosan követelő hangon, de mindenesetre a munkásság jelentőségének és társadalmi szerepének hangsúlyozásával kértük vissza a jogos tulajdont. A Vásárhelyen megjelenő *Híradó* 1939. február 10-i számában közölte a memorandum szövegét. Íme, idézet az emlékiratból: „Ünnepélyesen kijelentjük, hogy a munkásság megtette a maga kötelességét az ország és a nemzet érdekében... úgy, ahogy a nép érdekei kívánják.”

Ha valaki átlapozná a korabeli sajtót, s összehasonlítaná a renegáttá lett egykori szakszervezeti vezetők királyhú kijelentésektől és a diktatúra odaadó szolgálatának bizonygatásától hemzsegő beszédeit a mi memorandumunkkal, elcsodálkozna azon, milyen fifikásan fogalmazták meg kérésüket a munkásság vezetői, akik nem a király és a diktatúra, hanem az ország és a nép iránti hűségükre hivatkoztak.

Ez is bizonyítéka annak, hogy akik a szakszervezeteiket feloszlatták és a céhek felállítását elrendelték, nem érték el céljukat. A céhek nem váltak a diktatúra fenntartásának eszközévé.

Mivel a kormány – ravasz számítással – május elsejét munkásünnepnek nyilvánította, mindent megpróbál-

tunk a Munkásotthon visszaszerzése érdekében. A Munkásotthon Vásárhelyen a harc szimbóluma volt. Visszaszerzéséért a város munkássága nemegyszer utcai tüntetéseken csapott össze a rendőrséggel, s talán éppen ezért most sem járt sikerrel fáradozásunk.

Legnagyobb felháborodásunkra az ünnepi gyűlés engedélyezését ahhoz a feltételhez kötötték, hogy a munkásság az ortodox egyház szertartásán is részt vesz. Nehéz dolog volt ez a különben sem vallásos, nagy többségükben református és római katolikus munkások számára. Az istentisztelet kérdése valahogy megoldódott, és a nagygyűlés sikeresen lezajlott. Ioan Bob és Soós Jóska bácsi – a kitűnő szónok – beszélt. A gyűlés lefolyásáról nem tudok beszámolni. Nem voltam otthon. A párt úgy határozott – s ezt Nemes Jóskának köszönhetem –, hogy a régi gyűlésre engem küldjenek ki előadónak, hiszen előkészítésében gyakorlatilag is részt vettem. Jóskának nem számított az, hogy „pártügyem” még nem rendeződött.

(Még 1938 elején történt, hogy egy elvtárs a területi bizottságból – úgy tudom, éppen Rácz Gyula – feldolgozta a vásárhelyi vezetőséggel párthelyzetemet. A jelenlevők érthetetlennek tartották a magyarázatot. R. Ica, akivel alig dolgoztam együtt, de jól ismert, elképesztő kijelentést tett: – Nem értem, miért csinálnak az elvtársak itt Veress Pál-ügyet, hiszen soha még egy ifjúmunkást sem szervezett be a mozgalomba! – Nemes Jóska, aki akkor a Maros-völgyi kerület párttitkára volt, R. Ica felé fordult, s csendesen mondta: – Az elvtársnő téved. Egy embert mégis beszervezett, engem.)

A régi gyűlésre Tárkányi aláírásával ellátott megbízólevelet kaptam, arra az eshetőségre, ha az ottani rendőrség belém kötne. Külön gyűlésengedélyre, úgy tudtuk, nincs szükség, hiszen a kormányrendelet az egész ország területére vonatkozott.

Kora reggel utaztam. Rózsi kikísért az állomásra. Láttam az arcán, hogy nagyon aggódik értem. Tudta, hogy a Maros-völgyébe menni nekem, ismert kommunistának, és nagygyűlésen beszélni annyi, mint belépni a medve barlangjába. Én sem nagyon bíztam abban, hogy aznap lát-

juk még egymást, mégis mosolyogva mondtam: az első vonattal visszajövök, s kimegyünk a Somos-tetőre a nép-
ünnepelelyre.

Régenben az állomáson Francisc Țina várt. Egyedül jött elém, hogy ne keltsen feltűnést a várakozó csoport. Borús arccal fogadott: a rendőrség nem akarja engedélyezni a gyűlést, csak ha írásos engedélyt hozunk a prefektustól. Az utcán talákoztunk Ponori elvtárossal, a cég egyik vezetőjével. Úgy döntöttünk, hogy felmegyünk mind a hárman a rendőrségre Țina a cég titkára volt). A szolgálatos rendőrtiszt először akadékoskodott, de amikor hivatkoztam a belügyminiszter általános rendeletére, elállt a prefektusi engedély követelésétől. A rendőrségtől a sétatéri kioszkba mentünk, ahova a gyűlést összehívták. Az úton többen hozzánk csatlakoztak, úgyhogy mikor megérkeztünk, egész kis csoportot képeztünk. Bent a teremben s az épület körüli padokon mintegy ötszáz munkás várakozott. A terem ajtajában egy alkomszár és két rendőr állt. Bizony a terem nem úgy festett, mint manapság. A falakon sehol semmi dísz. Vörös zászlóknak, feliratoknak nyoma sem volt, de a király képe és aranyköpései sem voltak ott! Egy rozoga asztal állt az emelvényen, mellette három szék. A teremben néhány szék és háromnégy sor fapad, amelyeket már elfoglaltak az idősebbek. Az utánunk érkezetteknek csak állóhely maradt. Țina, Csizmadia Pista és én felmentünk az emelvényre. Țina megnyitotta a gyűlést és bemutatott engem mint a vásárhelyi céhközi bizottság kiküldöttjét. Azt is bejelentette, hogy mielőtt átadná nekem a szót, Csizmadia Pista egy verset fog elszavalni. A szavalatot, Madarász Emil *A madridi harminc kisgyerek* című versét a programba útközben, a rendőrségről jövet iktattuk be, hogy kifejezzük proletárszolidaritásunkat a spanyol néppel – amely élethalálharcát vívta a Franco fasisztáival egyesült olasz és német légi- és szárazföldi alakulatokkal –, s gyűlöletet ébresszünk a lelkekben mindenféle fasizmus ellen. Pista szép nyugodt hangon szavalni kezdett. Az emberek lélegzetvisszafojtva hallgatták a verset. Látszott az arcokon, hogy minden szava értelmükig, szívükig hatolt.

(Részletek a versből:)

Mert szerfölött sokat keringtek
Madrid felett a németek,
S mert hullt a bomba, mint a légy,
S minden bombától pár gyerek.

--
A német gépnek szeme sárga,
S mérföldekre messze lát,
S vigyázva úsznak, mint a lesben
Zsákmányra sóvár bestiák.

--
Rakjátok el a sok kis ágyat
Valenciai emberek,
Nem ér már el hozzátok
A madridi harminc kisgyerek.

Vérükbe fagyva ott feküsznek
Országút, árok oldalán,
Az árja kultúrával történt
Első találkozás után.

(Csizmadia Pistával akkor találkoztam először. Havadi származású székely fiú volt. Széles vállú, erős karú, szép szál fiatal legény. Egy jónevű hentesmesternek volt első segédje. A MADOSZ-ban dolgozott először, feleségével, Annussal együtt, majd hamarosan mindketten párttagok lettek. Pista szenvedélyesen olvasott, nagyon sok forradalmi verset tudott, és kulturális összejövetelek alkalmával lelkesen szavalt.)

Pista szavalata után először románul, azután magyarul beszéltem. A mintegy hatszáz főre felgyűlt tömeg figyelmesen hallgatta a május elsejei hősi harcok történetét. Amikor kitértem arra, hogy a nyolcórás munkaidőt még mindig nem tartják be a legtöbb fűrésztelepen, hogy az egyik szászrégeni gyárban Wiesel gyárvezető és Demeter László fűrészmaster kidobással fenyegeti azokat, akik szervezkedni mernek és beállnak a cégbe, pedig az

törvényes érdekvédelmi szervezete a munkásságnak, és főleg amikor arról beszéltem, hogy az 1929-es nagy sztrájk óta a munkásságnak sem szakszervezete, sem kollektív szerződése nem volt, s ennek következtében az akkori bérek a felére csökkentek – a tömeg hangulata felforrósodott.

– Fejlesszék ki a fűrésztelepek munkásai között a kapcsolatokat – mondtam befejezésül –, erősítsék meg a munkásszolidaritást, amelynek oly nagyszerű példáját adtátok ez elmúlt két évtized alatt, és készüljétek föl a néhány hét múlva megkezdődő bérharcokra. Minden egyes munkás ismerje pontról pontra a követeléseket, amelyeket a kollektív szerződésbe akartok foglalni, olyan képviselőket válasszatok a tárgyaló bizottságba, akik érdekeitekért bátran kiállnak és győzelemre viszik jogos követeléseiteket.

Beszédem befejeztével az emberek felálltak helyükről, és szünni nem akaró tapssal, „Éljen május elseje!” kiáltással áramlottak a kijárat felé. Csizmadia Pista figyelmeztetett, hogy a rendőr alkommiszár és a két rendőr az ajtó mögé húzódtak. – Úgy látszik, le akarnak tartóztatni – mondta halkán. – Tina, szólj a fiúknak, én Pali mellett maradok. – Fejével intett egy elvtársnak, az harmad-negyedmagával hozzánk csatlakozott, s mire az ajtóhoz értünk, már mintegy tizenöten – mint eleven fal – vettek körül. Tina is jól végezte a feladatát. A teremben és kívül a kijáratnál jókora csoportok tömörültek; amikor a rendőrök felém indultak, megmozdult a belső csoport, s elállta az útjukat. Az a csoport pedig, amelyik közrefogott, egyetlen nyomással kitaszított az ajtón a kint várakozók közé, akik elállták a kijáratot s megakadályozták, hogy a rendőrök kijöhessenek a teremből. Csizmadia Pista, a kitűnő bokszoló széles vállaival, erős karjával utat nyitott a tömegben, amely utánunk újra összezárult, s így néhány másodperc alatt elvegyültünk a hazafelé áramlók soraiban.

Talán egy óra sem telt el, s a Csizmadia Pistáék lakásán Tina, Ponori s még két másik elvtárs társaságában farkasétvággyal fogyasztottuk a tradicionális flekkent, amivel Annus már várt, mire megérkeztünk. Vonatindu-

lásig nyugodtan meghánytuk-vetettük a legfontosabb szervezeti kérdéseket, s még egyszer letárgyaltuk a főbb pontokat, amelyek a kollektívszerződés-tervezet alapját képezték.

Kissé izgultam, amikor az állomásra érkeztem. Attól tartottam, ellenőrzés alatt tartják. De nem történt semmi baj. A rendőr egy padon ült, és unatkozva szívta cigarettáját. Mosolyogva intettem a vonatról Pistának, aki az állomásépület sarkában meghúzódva ellenőrizte, nem történik-e valami bajom. Délután négyre már otthon voltam. A család várt az ebéddel. Rózsi is flekkent süttött, de alig kóstoltam meg, mert Csizmadia Pistáéknál akkorát ettem, mint a két tenyerem. Rózsi nem ismerte Csizmadiáékat. Pistát néhány hónap múlva Vásárhelyre hozta a párt, és a helyi vezetőség titkára lett. Nagyon jó barátságba kerültünk, Rózsi is Annussal. Az első gyermek születése után komák is lettünk.

A jól végzett munka tudatában elégedett voltam. Igaz, nem énekeltük el az Internacionálét, sem a Marseillaise-t, de nem volt templomjárás és királyhimnusz sem. Kommunista módjára teljesítettem a megbízatást, amikor alaptalan vádakkal illetett egy-két elfogult, kákán csomót kereső elvtárs.

Mindezeket a mozgalom szempontjából pozitív dolgokat később, letartóztatásomkor a fejemre olvasták a szigurancán, de már nem tudták felhasználni ellenem vádként, mivel amúgy is internáltak.

Május közepén értesítést kaptam a területi titkárságtól, hogy utazzam Kolozsvárra. A találgán legnagyobb meglepetésemre a mosolygó Szenkovits Sanyi fogadott, mint régen, amikor együtt dolgoztunk. Röviden ismertette felhívásom okát. Ügyem tisztázása Sanyinak nem volt kellemetlen. Nem volt ott, amikor kisütötték, s úgy láttam, örvend, hogy most, miután Váradról visszatért a területi titkársághoz, éppen ő az, aki véget vethet a másfél éves áldatlan állapotnak.

Sanyi tudta, hogy az igaztalan vádak nem demoralizáltak, hogy súlyos anyagi és egészségi állapotunkban is (azért írom többes számban, hiszen Rózsit is éppúgy érin-

tette a vád, mint engem) példamutatóan dolgoztunk. Megkérdezte, mi a véleményem, honnan indult el az egész. Elmondtam feltevéseimet, de kijelentettem: nem állítom, hogy százszázalékosan megfelel a valóságnak. Sanyi mosolygott. Bármily jó barát volt, s bármennyire becsült is, nem akart pletykálgodni, csak annyit árult el, hogy amikor Breiner Béla (akkoriban a központi titkárság tagja) meghallotta az ellenem felhozott vádakat, sokáig ingatta a fejét, s végül így szólt: – Pali nem hazudik, sohasem hazudott, szégyen, amit vele műveltek.

Azt hiszem, mindenkinek, aki jól ismert, ez volt a véleménye. Az egyik vádpont abból az időből való volt – 1931-ből –, amikor Breiner Bélával együtt dolgoztam Brassóban az erdélyi tartományi párttitkárságban, és együtt is laktunk. Béla munkakönyve „lebukott” a közös lakáson, de a brassói, kolozsvári és vásárhelyi szigurancán elszenvedett kínzások ellenére sem mondtam róla terhelő szót, amit bizonyít az is, hogy Breiner Béla a peremben nem mint vádlott, hanem mint tanú szerepelt. Lebukásom után senkit le nem tartóztattak, senki ellen eljárást nem indítottak.

Az ellenem felhozott vádokban az a lebukás úgy szerepelt, mint öndenunciálás, mert elismertem – minekutána már legalább tizenötször letartóztattak és elítéltek mint kommunistát –, hogy kommunista vagyok, a párt tagja vagyok, bár nem voltam hajlandó semmi felvilágosítást adni tevékenységemről.

Ha valaki tudta, úgy Breiner Béla és Szenkovits Sanyi tudta, mikén mentem keresztül. Tudták, hogy amikor kiküldtek a Szovjetunióba, alaposan kivizsgálták a lebukás körülményeit, s 1937-ben mégis előráncigálták. Ahogy Sanyi szavaiból kivehettem, a területi titkárság lényegében már döntött, rájuk az a feladat hárult, hogy meghallgassanak s a döntést közöljék.

Valahol a Szent János-kút környékén talákoztunk Rácz Gyulával és Józsa Bélával. Rácz Gyula zárkóztottan és ünnepélyesen köszöntött, Józsa Béla szeretettel. Leültünk egy bokor mellé, ahonnan szemmel tudtuk tartani a vidéket. Sanyi nagy vonalakban kiértékelte 1937 októbere és 1939 májusa között kifejtett munkámat, s kért, hogy

számoljak be a vásárhelyi és szászrégeni ünnepi gyűlésekről, majd felszólított, mondjam el, mi a véleményem a vádokról, amelyek miatt vizsgálatot folytattak.

Sanyi meglepetve hallgatta, hogy velem soha senki hivatalosan nem közölt semmit. Józsa Béla a területi bizottság megbízásából átadta ugyan az elvtársak akkori üzenetét, hogy aktívan kapcsolódjak be az 1937-es választásokba, s hogy ügyemet hamarosan tisztázzák, de a vádpontokra csak egy-két elejtett szóból tudtam következtetni. Sanyi csodálkozott, Rácz Gyula hallgatott, Józsa Béla egyetértőleg bólintott.

– Minthogy lényegében tudom, hogy mivel vádoltak, a válaszom az, hogy kisebb hibáimat vagy figyelmetlenségeimet óriásira növelték, és olyan vádakat kovácsoltak belőle, amelyek nem felelnek meg a valóságnak és lealázóak számomra. Én nem szöktettem meg a feleségemet, mint állították. Barátságosan vált el a férjétől, most is beszélő viszonyban vannak, a gyermek nálunk van, mi neveljük. Volt férjét jellemes embernek ismerem, ha megkérdezik, ő is csak ezt mondhatja. 1931-es lebukásom alkalmával megálltam a helyemet a szigurancán. Inkább a halált választottam, mintsem elvtársaimat eláruljam (öngyilkosságot kíséreltem meg). Lehet vitatni, helyes vagy sem, hogy kommunista párttagságomat a szigurancán elismertem, bár számtalan politikai pör esetén éppen azt tartották hibának, ha egyes elvtársak megtagadták a pártot!

Ezután Rácz Gyula megállapította – anélkül hogy konkretizálta volna –, hogy az illegalitás viszonyai között hibákat követtem el (csak az tudja, milyen nehéz elkerülni, aki éveken át illegalitásban élt), közölte, hogy a területi titkárság pozitíven értékeli munkámat, s hozzátette, hogy ő személy szerint meg van győződve, bekapcsolódásom a párt szervezeti munkájába még eredményesebbé teszi majd tevékenységemet. Józsa Béla hangsúlyozta, hogy személyesen győződött meg, amikor Vásárhelyen járt, hogy a vádak ellenére odaadóan, fegyelmezetten dolgoztam.

Egy pillanatnyi csend után újra Sanyi vette át a szót: a területi bizottság úgy határozott, újra kapcsolódjak be

a párt munkájába. – Egyelőre – mondta Sanyi – a párt Maros megyei vezetőségében tevékenykedj, sok ott a fiatal elvtárs, szükség van egy tapasztalt öregre is. – (Mindössze 33 éves voltam!) Lett volna ugyan mondanivalóm még nekem azokról, akik pusztá ellenszenvből az egyént célozták, s a pártot ütötték. Mert másfél évi kényszerű kimaradásom a pártmunkából sem az én, sem a párt javát nem szolgálta. De nem is próbálkoztam elégtételszerzéssel. Elég volt nekem Breiner Béla, Szenkovits Sanyi meg Józsa Béla megbecsülése.

Gondtalanul és vidáman utaztam haza. Lezárult életem erkölcsi megpróbáltatásokkal teli, megalázó, önérzetemet, nyugalمامat oly fájdalmas próbára tevő időszaka. Valahogy úgy éreztem magam, mint a huszárló a trombita rohamra hívó hangjára. Rózsira gondoltam, aki ezekben a nehéz időkben igazi forradalmárfeleséghez illően viselkedett, vigasztalt, erősített, okosan csitította ideges kitöréseimet, mindenben mellém állt.

Kolozsvárról megérkezve azonnal felkerestem Nemes Jóskát. Örömmel fogadta „ügyem” rendezését, amelyben neki is megvolt a maga része. Néhány nap múlva összehívta a megyei vezetőséget. A titkár Csizmadia Pista volt, a többi tag: Soós Jóska bácsi, Cîmpian Costi, László Gyula. Később bevontuk Várteréz L. Aladár cukorgyári lakatost. Őszinte örömmel vették tudomásul, hogy ezután én is a vezetőséghez tartozom és továbbra is a tömegszervezeti munkával foglalkozom. Fő feladatomban a kommunista frakció irányítása volt a céhekben.

A MAROS-VÖLGYI FŰRÉSZTELEPI MUNKÁSOK MOZGALMA

Júliusra a céhek megszervezése a legtávolabbi fűrésztelepeken is befejeződött. Mint említettem, a szervezéssel párhuzamosan folyt a kollektív szerződés követeléseinek összeállítása és a tárgyaló bizottsági tagok megválasztása. Nem volt könnyű dolog, hiszen a munkások kisebb-nagyobb csoportokban dolgoztak Régentől Gyimesig, több

mint 200 kilométeres területen. Mintegy 5000 dolgozó vett részt a mozgalomban. A siker egyik legfontosabb követelménye a fegyelmezett magatartás volt. A törvények előírták, hogy csak a céhek képviselőinek jelenlétében tárgyalhatnak a munkások megbízottjai a munkaadókkal. A famunkások céhét bérmozgalmaikban hivatalból Bartha szenátor úr képviselte, jelenléte a tárgyalásokon – hiszen lényegében a királyi diktatúra érdekeit szolgálta – azal a veszéllyel fenyegetett, hogy a mozgalmat a munkaadók érdekében zsákutcába vezeti. Okos, fegyelmezett, jól felkészült és bátor képviselőkre volt szükség a tárgyalásokon, akik maguk mögött érzik a tömegek bizalmát, kitartását a harcban. Csak ilyen körülmények között lehetett megbirkózni a munkaadók ellenállásával, Bartha szenátor úr opportunizmusával és a várható hatósági terrorral. A céheket éppen azért hozta létre a diktatúra, hogy bérmozgalmak, munkakonfliktusok esetén a tárgyalásokon az ő embereik döntsenek a munkások követeléseiről; így akarták kiiktatni a tüntetéseket, sztrájkokat a munkásmozgalom gyakorlatából. A Maros-völgyi famunkások évtizedes harcának gyakorlatából tudtuk, hogy munkaadók a legpimaszabb kizsákmányolók, akiktől csak 6–10 hetes sztrájjal sikerült a követelések egy részét kikényszeríteni.

Noha az alacsony bérek, az embertelen bánásmód és munkaviszonyok miatt a munkások elkeseredése egyre nőtt, és a harci szellem mindenütt jó volt, az általános sztrájk feltételei még nem értek be a Maros-völgyében. A párt azt határozta, hogy ott, ahol a gyárosok megbízottjai akadékoskodnak a kollektívszerződés-tervezet elfogadásakor, a dolgozók azonnal szüntessék be a munkát, vonuljanak az igazgatósági iroda elé, tüntessenek követeléseik elfogadásáért, és követeljék, hogy a gyár vezetősége értesítse a tárgyaláson levő képviselőjét és a munkaügyi felügyelőt a történekről. A munkások pedig azonnal értesítsék megmozdulásukról küldötteiket. Ez lényegében sztrájkra való felhívást jelentett, csak nem általános, hanem részleges sztrájkra.

A befutott jelentések és a helyszínen tapasztaltak alapján állítottuk össze a kollektívszerződés-tervezetet, ame-

lyet a gyárak képviselőinek és a tárgyalásokra választott munkámegbízottaknak elfogadásra javasoltunk.

A tervezetbe 30–50%-os béremelést vettünk fel, de az volt az álláspontunk, hogy a tárgyalás előtti napon az összes tárgyaló bizottsági tag jelenlétében egyeztessük a helyi béremelési követeléseket, mert voltak egyes fűrészüzemek, amelyekben a gáttérnek alig volt valamivel nagyobb fizetése, mint másutt a fűrészporhordónak. Általános követelésként felvettük a gyűlések tartására alkalmas terem és irodahelyiség biztosítását, követeltük az olcsó tüzelőfaellátást (candra vagy rönkvégek), a fizetések szabadság bevezetését, illetve alkalmazását (papíron mindig elfogadták a munkáltatók a törvényes rendelkezéseket, de gyakorlatilag nem alkalmazták), úgyszintén a nyolcórás munkaidő betartását fizetéscsökkenés nélkül és a túlórabér biztosítását.

Az összesített követeléseket, a tárgyaló bizottsági tagok megválasztását, a különböző harci taktikák alkalmazását és más mozgalmi kérdéseket a párt tartományi bizottsága feldolgozta a Maros-völgyi pártsejtekkel. Volt, ahova Jóska és a bizottság tagjai személyesen mentek ki, volt, ahonnan behívták az elvtársakat Vásárhelyre. Ez utóbbiak nagy részével én is találkoztam. A tárgyalások megkezdése előtti napok egyikén Tinával és két társával Vásárhelyen a Maros partján aprólékosan megbeszéltük, mikor és hova jöjjenek a tárgyaló bizottság tagjai, hogy éjszakára elszállásoljuk őket. Nagy fejtörést okozott ez is, mert harminc és egynéhány elvtársat kellett elhelyeznünk. Ebben Csizmadia Pista is segített, mégis elég sok nehézségünk támadt. A munkaadók már a tárgyalás előtt zavart keltettek azzal, hogy a tárgyalás megkezdését – a munkaügyi inspektorral egyetértve – önkényesen elhalasztották egy nappal. Tárkányi Guszti, aki lapjában, a *Híradóban* több cikket közölt a folyamatban levő mozgalomról, értesítette a küldötteket, hogy egy nappal később jöjjenek. De többen, akik nem olvasták az értesítést, egy nappal korábban érkeztek. A befutóhelyen, a vasas céh helyiségében senki sem várta őket. Néhányan megoldották maguk az éjjeli szállást, de négy küldött – úgy emlékszem, Dédáról és Dédabisztráról – sohasem járt

még Vásárhelyen. Egyikükkel találkoztam egyszer Régenben, és tudta a nevem. Elindult a négy szálfá magas ember, hosszú, kieresztett fehér inggel, arasznál szélesebb tüszővel a derekán engem megkeresni.

Kimentek a Főtérrre, ahol abban az időben a kora esti órákban mindig összeverődött hármás-négyes csoportokban jó néhány munkás, főleg munka nélküli építők. A négy dédai végigsétált egyszer-kétszer a korzón, aztán az, aki ismert engem, odament egy kisebb csoporthoz, s megkérdezte: – Ismerik maguk Veress Palit?

Vásárhelyen akkor olyan munkás nemigen volt, hogy legalább a nevemet ne tudta volna. Rövid kérdezetés után akadt, aki elvezette őket a lakásomra. Mikor megérkeztek, nem voltam otthon. Amikor jó óra múlva beléptem a konyhába, tátva maradt a szám: a dédaiak az asztal körül ültek, túró, hagymát, szalonnát s puliszkasárga kenyeret ettek. Mikor felálltak, hogy kezet fogjunk, zavarba jöttem: 168 centi magas vagyok, de a vállukig ha értem. Nálunk aludtak azon éjszaka.

1939. július 13-án kezdődtek a munkaügyi felügyelősegen a Maros-völgyi fűrésztelepek munkásai és a gyártulajdonosok megbízottai között a kollektív szerződés megkötésére irányuló tárgyalások. Kemény küzdelemre volt kilátás. A gyártulajdonosok szélteben-hosszában hazug híreszteléseket terjesztettek nehéz gazdasági helyzetükről. Az volt a céljuk, hogy a közvéleményt a „követelőző” munkások ellen hangolják, és hogy a kevésbé öntudatos munkások harci készségét leszereljék az ismert ijesztgetéssel: ha követelőztök, tönkremennek az üzemek, be kell zárjuk, s ti munka nélkül maradtok. Ezt a manővert a Maros-völgyi munkások már ismerték, a maszlagot senki sem vette be. De azért egy kicsit izgultunk a tárgyalások kimenetele miatt. Nem a tárgyaló bizottságban levők magatartása izgatott, hiszen ott olyan kommunisták voltak a szószólók, mint Anton Cionca és Takács József Szalárdról, Varga János Palotailváról (Bánffy báróék üzeméből), Szász Dezső és Filon Borz a hévízi OFA-ból, Szakács József és Francisc Tina Régenből. A munkaadókat a fűrésztelepek megbízottjain kívül egy minden hájjal megkent

alak képviselte, dr. Lakatos Sándor, az UGIR (Munkaadók Országos Szövetsége) marosvásárhelyi fiókjának vezetője, és ráadásnak megérkezett Bartha Károly szenátor, a Famunkás Céhek Országos Szövetségének titkára, Máthé Lajossal, akinek addig hírért sem hallottuk. Ilyen ellenfelekkel és a közömbös munkaügyi inspektorral szemben is elég erősnek éreztük tárgyaló bizottságunkat. A kérdés csupán az volt, hogy az otthon maradt elvtársak adott esetben meg tudják-e szervezni a leállásokat az üzemekben, hogy nyomást gyakoroljanak a munkaadókra a tárgyalások idején.

A tárgyalások megkezdődtek. A munkaadók hozzáfogtak fondorlatos játékuhoz. Kétheti halasztást kértek arra való hivatkozással, hogy nem volt idejük kellőképpen felkészülni. A munkaügyi inspektor, Bartha Károllyal és Máthé Lajossal egyetértésben, helyet adott a kérésnek. A munkás megbízottak tiltakozása ellenére felfüggesztette a tárgyalást, és július 27-re tűzte ki újrafelvételét. Lényegében nekünk is jól fogott az a két hét, mert jobban megszervezhettük a leállásokat és tüntetéseket.

A tárgyalások újrakezdésekor érkezett meg Szenkovits Sanyi Vásárhelyre, amolyan féllegálisan, mert Simó Géza bácsinál találkoztam vele. Este a lakásomon a legaprólékosabban beszámoltam neki a helyzetről. Találkozni akart a munkás megbízottakkal. Másnap este elvittem a Szent György téri Kovács-féle vendéglőbe, ahol jelentés és utasítások adása végett a küldöttek összejöttek (egy részük ott is aludt). Noha ki voltunk téve a lebukás veszélyének, Sanyi is beszélt a delegáltak előtt. Főleg tanácsokat adott nekik, hogyan viselkedjenek a tárgyaláson. Nemes Jóska a tárgyalások idején minden este ott volt a vendéglőben. Sok nehézséget kellett legyűrnünk, s hogy harcunk sikeres legyen, meg kellett találnunk az erőviszonyainknak megfelelő legjobb harci taktikát és módszereket.

Tárkányit is akcióba állítottuk, lapjában, a *Hiradóban* cikket írt a kollektív szerződésről. A cikk nem fejezte ki pontosan a mi álláspontunkat, de hangulatkeltésnek jó volt. Íme néhány gondolata: a Maros-völgyi fűrésztelepek munkásai 9 év óta eszik a keserű kenyeret; 9 év óta

nem köthettek kollektív szerződést, mert a mindenkori kormányok elnyomták megmozdulásaikat... Ha valaki fizetésjavítást mert kérni, a válasz ez volt: ha nem tetszik a jelenlegi bér, takarodjék a gyárból. És ez még hagyján, mert a legtöbb esetben megverették és börtönbe vették. Az addig is éhező család még nagyobb nyomorba jutott, mert a kenyérkereső családfő Doftanára vagy más börtönökbe került, hazug vádak alapján.

Július 26-án délután mintegy 35–40 ember volt jelen a vasascéh Irányi Dániel utcai gyűléstermében. Bábeli zűrzavar és festői kép fogadott, amikor beléptem az erős, fojtó cigarettafüstben úszó terembe. Három-négyes csoportokban széles tüzőjű, hosszú, kiengedett fehér ingű Déda vidéki románok; csizmásan, fehér ingben, fejükön zöld kalappal gyergyói székelyek, akik közül egyik-másik feszes székelyharisnyát viselt. A többség azonban már levetette az ősök gúnyját. Egyesek szitkozódva, mások a helyzet komolyságához illő nyugalommal az arcukon románul és magyarul vitatkoztak. Talán a gyárosokat szidták. Az elöl állók felismertek, körülfogtak. A havasiak szép, lassú román beszédét meg-megtörte egyik-másik gyergyói ismerős kissé éneklő dialektusa, amint nevetve számolgatta, hány éve már, hogy nem találkoztunk. (1931-től, illegálisba vonulásom óta nem jártam a Székelyföldön.)

Megérkezett Tárkányi Guszti, kezében lobogtatva a gyűlésengedélyt. Megkezdődhetett a konferencia, ahogy egyesek nevezték ezt a megbeszélést. Tárkányi megnyitó szavai után én beszéltem. Minden idegszállammal átéreztem a helyzet fontosságát. Először az erőviszonyokat vázoltam. Jól megszervezett kapitalisták csoportja áll szemben – a csendőrség, rendőrség, bíróság, munkaügyi inspektorátus támogatását élvezve – a kizsákmányolás miatt elkeseredett, harcra kész munkástömeeggel, amelynek igazságos ügyét, követeléseit mi, illetve a delegátusok közvetítjük, és kötelességünk győzelemre vinni. Azt tanácsoltam, hogy négy-öt olyan megbízott legyen a szószóló, akinek már van tapasztalata e téren, a többiek pedig helyesljenek nekik, azaz támogassák őket, illetve a kollektív

tív szerződésben lefektetett pontokat. Arra is felhívtam a figyelmüket, hogy a Bartha szenátorral való összecsapásra is fel kell készülniük, és hogy miként próbálják kényszeríteni, hogy a munkásküldöttek álláspontját képviselje ő is.

Eléggé elfáradtam a fejtegetésekben, s néha kerestem a helyes román kifejezést. Egyszer csak felállt egy elvtárs, és kedves, tört magyarsággal a következőket mondta: Te Veress elvtárs, beszélj te magyarul, me mi voltunk a katonaságnál és megércsük mindent, na...

Ezt a kis epizódot nem hangulatkeltésért írtam ide. Távól áll tőlem a szándék, hogy idillikus képeket pingáljak. Volt akkor már éppen elég baj a sovinszta megnyilvánulásokkal mindkét részről, néha a munkások soraiban is. Ezzel az emlékkel a román, magyar és zsidó munkások összeforrottságát akartam jellemezni a kizsákmányolók ellen vívott közös harcukban. Később, 1941–44 között nem egy román munkással ültem együtt az internáló táborokban és börtönökben; akkor a Horthy-rendszer nemzetiségeket elnyomó politikája ellen mi magyar munkások tiltakoztunk, és együtt harcoltunk a munkásszolidaritás szellemében a román és zsidó munkásokkal a nemzeti egyenjogúságért.

Másnap reggel a kollektívszerződés-tervezet tárgyalásán Filon Borz hévízi OFA-gyári megbízott kért szót, és a Maros-völgyi küldöttek nevében követelte: a vásárhelyi céhközi bizottság részéről engem fogadjon el az inspektor a munkások tanácsadójának, mivel közreműködtem a fások céhének megszervezésében. Nem a munkaadók képviselői, nem is a felügyelő, hanem Bartha Károly ugrott fel a székéről és tiltakozott magából kikelve az ellen, hogy egy közismert kommunistát becsempésszenek a tárgyalásokra. Kijelentette, hogy ha ragaszodnak a személyemhez, ő eltávozik, és nélküle nem lehet folytatni a tárgyalást.

(A történelem kerekerei – ha lassan is, de forognak. 1946-ban az újjászervezett Országos Famunkás Szövetség purifikáló ülésén, ahol jelen volt Francisc Țina – az ő elbeszélése alapján írom le a történeteket –, amikor a Krisztus-szakállú Bartha Károlyra került a sor, úgy ha-

zudott, mint a vízfolyás: – Kérem, elvtársak, én már 1939-ben együttműködtem a kommunistákkal, teljes munkásegységfronti szellemben vezettük Veress Pállal az 1939. júliusi, majd az 1940. márciusi nagy bérmozgalmakat a Maros-völgyében. Tina leleplezte a gyáva hazudozót, s elmondta, hogyan „működött” ő együtt a kommunistákkal.)

A munkásküldöttek felfüggesztették az ülést, hogy tanácskozzanak. Francisc Tina és Filon Borz lejött az udvarra. Mi előre láttuk, hogy Bartha részéről várható egy ilyen kirohanás, és Nemes Jóskával abban állapodtunk meg, hogy nem visszük törésre a dolgot. Azt mondtam Tinának: ne ragaszkodjanak ottlétemhez, de valahányszor nehéz helyzetbe kerülnek, kérjék az ülés felfüggesztését, és jöjjenek le tanácskozni.

Úgy is történt. Első nap háromszor is lejöttek. Több nyugdíjas tábournok is volt a munkaadók képviselői között – különféle gyárak igazgató tanácsának tagjai –, akik olyan hangon beszéltek velük, mintha a kaszárnyában bennének.

– Tiltakozatok! – tanácsoltam nekik. – Követeljétek a munkaügyi felügyelőtől, hogy utasítsa rendre őket, vagy vonja meg a szót tőlük. Követeljétek, hogy vegyék jegyzőkönyvbe a tábournok urak fenyegetőzéseit. Hangsúlyozzátok, hogy ti több ezer dolgozót képviseltek, s egyenlő jogaitok vannak a munkaadók megbízottaival. Ha beszédmodorukat nem változtatják meg, követeljétek visszahívásukat és más küldöttek kinevezését.

A kicsi borstermészetű Filonnak tetszett a tanácsom, s az első parancsolgató kijelentésre úgy a fejére olvasott a tábournoknak, hogy az csak tátozott, mint a liba, ha kukoricaszem akad a gégéjébe.

Ki emlékeznék negyven év után a ravasz ügyvédek, minden hájjal megkent gyárvezetők fondorlataira, hogy a 4–6 elemít végzett, közgazdasági és jogi ismeretekkel nem rendelkező egyszerű munkásokat megtévesszék, félrevezessék. A küldöttek jó része először vett részt ilyen tárgyaláson. Munkásszolidaritásukhoz és becsületességükhöz nem fért kétség, de aki meg kellett volna védje őket,

Bartha szenátor úr, csak jóváhagyólag bólogatott a gyártulajdonosok megbízottjának érvelésére.

A második nap késő délutánján két megoldás kínálkozott: vagy visszautasítják a megállapodás aláírását, kérik a tárgyalások felfüggesztését, és a fűrészgári munkások konzultációja után kimondják az általános sztrájkot, vagy aláírják a megegyezést, amelyet Bartha azzal akart rájuk tukmálni, hogy úgymint csak fél évre szól, és ez alatt erőt lehet gyűjteni nagyobb eredmények kivívására.

Maradt a második lehetőség: elfogadják a megállapodást, és megvédéséért folyamatos harcot folytatnak, felkészülve a jövő év eleji tárgyalásokra. A fél évre szóló megállapodás – 6–20%-os béremelést írt elő a különböző kategóriájú munkásoknak, biztosította a nyolcórás munkaidőt, amit már jó húsz éve törvénybe iktattak, de a munkások csak akkor tudtak a törvénynek érvényt szerezni, ha szervezeten követelték betartását.

Az eredmény valóban nem volt kielégítő. Amikor a küldöttek hazatérve beszámoltak a gyűléseken, a munkások kijelentették: kollektív szerződést akarnak, nem fél évre szóló megállapodást. Nem voltak – s nem is lehetek – megelégedve a 6–20%-os béremeléssel sem, különösen azok, akik a tárgyalások idején leállásaikkal támogatták a tárgyaló bizottságot. Ha jól emlékszem, Szalárdon, Hévízen és Palotailván volt munkabeszüntetés. A dolgozók az igazgatósági épület elé vonultak a déli ebédszünetben, és követelték, hogy a gyárvezetőség utasítsa megbízottjait, fogadják el a követeléseket. Addig nem vették fel a munkát, amíg telefonon nem értesítették a küldöttséget a leállásról. E két-három hosszabb munkamegszakításon kívül jó néhány 10–15 perces leállás is volt a különböző fűrésztelepeken.

A hazatért munkásmegbízottak Bartha szenátor oppor-tunista magatartásáról is beszámoltak. A tömeg elítélte Barthat, és határozatot hozott, hogy a jövőben semmilyen tárgyaláson ne képviselje a Maros-völgye munkásságát.

Lezárult hát a Maros-völgye több ezer munkásának a kollektív szerződés megkötéséért folyó küzdelmének első szakasza. Nagy hiba volna azonban azt hinni, hogy a harcok is elültek. A megállapodásokban foglalt minden pont

betartásáért csatát kellett vívni. A munkások komolyan vették a nyolcórás munkaidőt. Hévízen az OFA-nál mintegy 40, akkordban dolgozó munkás kérte a hivatalos munkaidő betartását, s mivel követeléseiket nem teljesítették, megtagadták a túlórázást. Az igazgatóság csendőroket hozatott a gyárba, s kényszeríteni akarta őket, hogy napi 12 órát dolgozzanak. A tervtől csak akkor állott el, amikor a munkásbizalmiak bejelentették, hogy a többi munkás is leáll, ha nem alkalmazzák minden részlegen a nyolcórás munkaidőt.

Gyergyószentmiklóson a Rubin és Mercur fűrészgyárban elbocsátották a bizalmiakat. Mindkét gyár munkássága azonnal leállt, szolidaritást vállalva elbocsátott társaival. A gyárvezetőségnek fogcsikorgatva visszakoznia kellett.

Különösen kirívó eset történt Palotailván, jóval a kollektív szerződés megkötéséért induló mozgalom előtt. A gyár dolgozói részleges béremelést és jobb árut követeltek a kantineba, olcsóbb áron. (Akkoriban a kantinek RONDA üzlethelyiségek voltak, amelyeket a gyárigazgatóság tartott fenn. Ezekben szerezhette be a famunkás borsos áron a dohos puliszkalisztet, bűdös túrót, avas szalonnát.) A munkás megbízottaknak, akik a követeléseket előterjesztették, Bánffy pimaszul azt válaszolta: – Ha bűdös a túró, egyenek marmaládés puliszkát, az olcsóbb. Ne legyenek a munkások olyan nagy igényűek! (Ez a Bánffy gyáros nem azonos Bánffy Miklós íróval).

A munkások határidőt szabtak meg, ha követeléseiket addig nem teljesítik – leteszik a munkát. Csak akkor adták meg – hosszas huzavona után – azt a csekély béremelést és ételmiszerjavítást, amit követeltek. A palotailvai konfliktussal kapcsolatosan érdekes esetem volt a Magyar Népközösség központi vezetésével, illetve magával Bánffy Miklóssal. A palotailvai konfliktus idején elmondtam Toldalagi Mihálynak a fabáró Bánffyak pimaszkodását, hozzáfűzve: ugye most már érthető, hogy a magyar munkás miért húzódozik egy tálból cseresznyézni az urakkal, akik ma híva hívogatnak, testvérnek szólítanak, de amikor egy darabocská kenyérral nagyobbat kellene adni, már követelőző csöcselék vagyunk nekik.

Mintegy két hét múlva újra találkoztam Toldalagival. – Noha nem ígértem semmit önnek a Bangra gyári konfliktus ügyében – mondta kissé szégyenkezve –, bántott a dolog, s a Népközösség elnöksége előtt csaknem szó szerint idéztem az ön szavait. Mindenki hallgatott, csak Bánffy kiáltotta idegesen: „Csak az hiányzik nekünk, hogy beavatkozzunk a munkaadók és a munkások konfliktusába. Kérlek, Mihály, ne foglalkozz efféle dolgokkal.” Természetesen nem értek egyet Bánffyyal, de kérem, ne mondja el az elvtársainak, amiről beszéltünk.

Elmondtam az elvtársaknak, és egy népközösségi gyűlésen is kirukkoltam vele, de persze Toldalagiról mélyen hallgattam. Most le is írom, lehet, megbosszantok egy-két író, kritikust, akik Bánffyt, az irodalmárt megérdemelten sokra értékelik, de jóval kevesebb elmarasztaló szót írnak a gőgös, zsugori, konzervatív nagyúrról.

Nem sok időre rá Bánffy Vásárhelyre jött, a régi Tanoncotthon termében tartott vezetőségi gyűlésre, ahova engem is meghívtak. Nem hivatalosan úgy szerepeltem a Magyar Népközösségben, mint a Maros-völgyi magyar munkások képviselője. Kötelességemnek tartottam felszólalni s újra vita tárgyává tenni azokat a kérdéseket – főleg a belső demokratizmus érvényesítését és a Népközösség tevékeny tömegszervezetté formálását –, amelyeket előttem, amint az *Erdélyi Magyar Szóból* értesültem, Józsa Béla és Nagy István Kolozsváron már felvetettek, s a baloldali munkásvezetők Erdély-szerte hangoztattak. A sok locsogás, mellébeszélés felbosszantott, s ezért a kényes kérdéseket is a gyűlés elé tártam: mit vár a munkásság a Népközösségtől, amely a magyarság gazdasági, kulturális és társadalmi szervezetének nevezi magát. Rámutatam, hogy a munkásság értelmezése szerint egy nemzeti-ségi szervezet, amely minden társadalmi réteget egyesíteni akar a közös célkitűzések elérése végett, feltétlenül tevékeny tömegszervezet kell hogy legyen. Vezetőségeiben – kezdve a falutól fel a központig – képviselve kell hogy legyenek számarányuknak megfelelően az összes társadalmi rétegek. Csak a választott vezetők biztosíthatják a közös érdekű ügyek demokratikus megoldását, az aktív tevékenységet. Vannak azonban olyan – főleg gaz-

dasági – problémák is, amelyeket az érdekelt társadalmi réteg vagy osztály a maga különleges érdekvédelmi szervei segítségével old meg, és ilyen esetben elkerülhetetlenül összeütközik a magyarság valamely más rétegének vagy osztályának érdekeivel. A magyar munkásság gazdasági problémáiról, követeléseiről van szó elsősorban.

(Amikor ide értem beszédemben, a teremben mozgolódás támadt, s Bánffy elnök, aki akkor hegyes kis spanyolszakállt és kandúrbajuszt viselt – mint egy spanyol grand az alantasára, vasvillaszemekkel nézett rám.)

– Nemrég az egyik fűrésztelepen – folytattam – a magyar tulajdonos és a többségükben magyar munkások között bérkonfliktus támadt. Sokan azt várták, hogy a Népközösség foglalkozik a kérdéssel, elősegíti a konfliktus gyors és igazságos megoldását. Balga hiszékenység volt, a Magyar Népközösség sem közvetlenül, sem közvetve nem foglalkozott az üggyel. Az illető gyárban dolgozó munkások, románok és magyarok, közös erővel kényszerítették ki jogos követeléseik teljesítését. A fentihez hasonló esetben tehát a magyar munkások ellentétbe kerülnek mind a magyar, mind a román vagy zsidó munkaadókkal; a magyar, román és zsidó munkások csak együttesen védhetik meg érdekeiket, érhetik el céljaikat. De nyelvi, kulturális és más közös érdekeinkért együtt akarunk haladni a magyar társadalom minden rétegével. Ezeknek az alapján részvételi jogunk van az összmagyarságot képviselő Magyar Népközösség minden vezető szervében.

Beszédem után a süket csendet Görög Albi kovácsmester törte meg: összeverte hatalmas tenyerét. Fiatalkorában szervezett vasmunkás volt, élete végéig szimpatizált a kommunista mozgalommal, adakozott a Vörös Segélynek. Az erős hangra szórványos tapssal feleltek a kismemberek s néhány haladó gondolkodású értelmiségi.

Válaszában Bánffy elnök igyekezett a felvetett kérdéseket elhallgatni: – Most folynak a tárgyalások a munkások vezetőivel, s hamarosan megoldódik sok minden, amiről Veress Pál beszélt – mondta közömbös hangon, és valamilyen egyházi ügyre tért át.

Egy későbbi találkozás alkalmával megkérdeztem Toldalagit, hogyan vélekedett Bánffy Miklós rólam. Toldalagi

mosolygott: – Azt kérdezte, „hogya vagy képes egy ilyen félőrülttel kollaborálni?” – Majd hozzátette: – Azokat a szervezeti elveket, amelyeket ön felvetett, sohasem fogják megvalósítani. Most tárgyalnak a szociáldemokratákkal, ők négy helyet kérnek a központi vezetőségben. Bánffyék kettőt ajánlottak fel. Úgy néz ki, el fogják fogadni. Nem olyan harciasak és nem olyan következetesek, mint önök.

A kérdés megoldása sokáig húzódott, december közepére mégis dűlőre jutott. Bartalis Sándor és Bartha Károly szenátorokat bevonták a magyar munkások képviselőiként a Népközösség központi vezetőségébe. Bartha ravasz, rámenős, erőszakos volt – de csak velünk, baloldaliakkal. Bartalis Sándort csak látásból ismertem. Mint ember feltétlenül becsületes volt. Húsz évig állt az amszterdami irányzatú Vasmunkás Szövetség élén. Azok a sztrájkok, amelyeket ez idő alatt a vasasok szerveztek, azt bizonyítják, hogy Bartalis mérsékelt gondolkodású volt, aki sohasem lett korrupst.

A kolozsvári *Ellenzékben*, amelyet a Magyar Népközösség hivatalos lapjának tartottak, nagy cikk jelent meg Bánffy Miklós vásárhelyi látogatásáról és a Maros megyei vezetőségi ülésről. Beszédemet olyan kivonatossan közölték, hogy a lényeg elsikkadt, azonban a néhány sorból is következtetni lehetett a baloldali magyar munkásság felfogására: „a munkásság együtt akar működni a Magyar Népközösséggel, de ez valóban Népközösség legyen” – idézte beszédemből az újság. Persze kimaradtak a cikkből azok a feltételek, amelyeket fentebb megemlítettem. A magyar és román munkásság jogaiért vívott együttes harcáról csupán ennyi maradt: „de vannak a munkásságnak gazdasági problémái is, és e téren szolidáris a román és más nemzetiségű munkásokkal”. A cikket Zsibói Béla újságíró jegyezte. Levélben szólítottam fel a lapot, hogy közöljön helyreigazítást, mert az, ami megjelent, összefüggéstelen és értelmetlen. A szerkesztőség válaszra sem méltatta leveletemet. Zsibói Béla ma is jól emlékszik a beszédemre és a cikkekre, s ma is fenntartja, hogy a főszerkesztő kihúzásaitól lett olyan semmitmondó.

PETŐFI-EMLEKÜNNEPÉLY FEHÉREGYHÁZÁN

A Magyar Népközösség nem kezdeményezett tömegmozgalmakat az Erdély-szerte – és különösen Kolozsváron, Brassóban meg Vásárhelyen – megújuló követelések ellenére sem, amelyeket a betiltott MADOSZ tagjai intéztek a „süketfülű nagyúr” és munkatársai politikája ellen. Azonban 1939. július 31-ének, Petőfi halála 90. évfordulójának megünneplését nem lehetett elodázni. Lényegében ennek megszervezése volt a Népközösség egyetlen tevékenysége, és ekkor is csak a székely megyékből vonultatott fel nagyobb tömeget. Az 50–100 km-nél távolabbi vidékek magyar lakossága tisztelgő küldöttségeket küldött az ünnepélyre. Azzal sem foglalkozott a Népközösség, hogy a nagyobb városokban Petőfi-emlékünnepélyt tartson. Kolozsváron, Brassóban és Váradon a munkás kultúrszervezetek és a haladó értelmiségiek voltak a szervezők: Brassóban a Munkásdalárda égisze alatt Kurkó Gyárfás, Balogh Edgár és a madoszisták, Kolozsváron a Munkás Athenaeum keretében dr. Asztalos Sándor, a Vásárhelyi Találkozó egyik kezdeményezője, szervezője és a baloldali szocialista Jordáky Lajos.

Mi vásárhelyiek úgy határoztunk, hogy Fehéregyházára mozgósítjuk a tömegeket, mivel tervünk, hogy a Népközösség égisze alatt a kollégium dísztermében tartuk meg az ünnepélyt, különböző megfontolások miatt nem sikerült. Toldalagi becsületes ember volt, de félnék és befolyásolható. A saját árnyékuktól is rettegő semmittevők kielégítőnek találták, ha 150–200 ember részt vesz a fehéregyházi ünnepségeken.

A Magyar Népközösség vásárhelyi vezetősége elvben egyetértett azzal, hogy nevében történjék a mozgósítás, de gyakorlatilag majd semmit sem tett az akció sikeréért. Emlékszem, Kovács György íróval ostromoltuk őket, hogy összeköttetések révén 3–4 nagy teherautót szerezzenek és fizessék a költségeket. Megígérték, de aztán eltökéltlenkedtek az egészséget, arra való hivatkozással, hogy a megyei szervezetnek nem áll ekkora összeg a rendelkezésére. Utolsó pillanatban Károly bátyám és néhány cukorgyári elvtárs szerzett egy nagy teherautót és Csizmadia

Pista a mézárosmesterek valamelyikétől egy másikat. A két túlszűfolt kocsit 100–110 embert tudott csak elszállítani, sokan keserűen csalódva otthon maradtak. Egy csoport fiatal kerékpáron tette meg az utat. Ilyenformán mintegy másfél százan jutottunk el az ünnepségre; volt köztünk néhány régi munkás Francisc Țina vezetésével, akit a párt bízott meg, hogy a Maros-völgyi román munkások nevében rövid beszéd kíséretében megkoszorúzza a népek szabadságáért tollal és karddal harcoló költő sírját.

Megható és felemelő érzés fogott el mindannyiunkat, amikor rövid beszédét románul elmondta. Az ünnepség után a csendőrség mindhiába kereste azt a munkást – akkor még nem tudták, kicsoda –, aki piros szalagos koszorúval tisztelgett a román munkások nevében Petőfi sírjánál. 1941-ben, a nagy erdélyi letartóztatások alkalmával a horthysta kémelhárító sovinszta pribékjei szegény Ținát ezért is elverték.

Nincs szándékomban ecsetelni a több ezer főnyi tömeg felvonulását Segesvártól Fehéregyházáig. A mi csoportunk nem oszlott szét, nem vegyült el a sokaságban, gyűrűként fogtuk közre Francisc Ținát, aki nem szerepelt a beszélők hivatalos listáján, de el voltunk szánva: kiköveteljük, hogy szót kapjon.

Nagy kockázattal indultam el a lelket is kirázó autóra. Ugyanis 7–8 nappal azelőtt hirtelen rosszul lettem, s beszállítottak dr. Czakó szanatóriumába. Megállapították, hogy vakbélgyulladásom van, de harmadnapra a jégtömlős kezelés hatására a fájdalmak megszűntek. Dr. Czakó velem szemben nagyon emberséges volt. Kérdésemre, hogy szükségesnek tartja-e az operációt, őszintén felelt: megtörténhetik, hogy soha az életben nem lesz többé bajom a vakbelemmel, de az sem lehetetlen, hogy néhány nap múlva újra gyulladásba jön. Akkor pedig muszáj operálni. (Jó tíz évvel a felszabadulás után találkoztam Czakóval. A neves sebész akkor a cukorgyár orvosa volt. Netvetve meséltem el, hogy még most is megvan a vakbelem, és hogy akkor azért nem akartam magam megoperáltatni, mert a műtét legalább 4–5000 lejbe került volna. Én pe-

dig még azt az 500 lejt sem tudtam kifizetni egyszerre, amibe a kétnapi különszoba került.)

Tehát amolyan lábadozó állapotban voltam. Hogy kibíriam a teherautó okozta rázkódást, az elvtársak felsőkabátjukból kényelmes ülést készítettek a sofőrfülkében. Rózsi a kémlelőablak mellett ült. Beszélni nem tudtunk, csak integettünk egymásnak. Gesztenyebarna haját az erős szél kiszabadította a könnyű kis kendő alól, dús fürtjei mint kibontott zászlócskák lobogtak.

Csoportunkban volt 7–8 Kolozsváron tanuló vásárhelyi egyetemista, Polgár Pista vezetése alatt. Érdeemes elmondani, miként kerültek ezek a diákok közénk. Volt Kézel Feri nagybátyámnak egy mozdonyvezető kollégája, Illyés Jóska bácsi. Nagyobbik fia, aki anyagiak miatt kimaradt az egyetemről, meghívott egyszer, menjek el hozzájuk, hogy elbeszélgessünk a tanulóifjúság és a munkásifjúság közös harcának szükségességéről.

Elmentem vagy kétszer az Illyés családhoz, és hosszú – nem éppen eredményes – vitákban fejtegettük álláspontjainkat. Az Illyés fiúkon kívül ott volt Polgár Pista, Tőkés mozdonyvezető egyetemista fia és mások. Aztán Csíky József fiatal, agilis református lelkész, az Ifjúsági Keresztyén Egyesület (IKE) vezetője meghívott egy összejövetelükre. Ott kifejtettem álláspontomat, amelynek egy részét helyeselték, jó részét azonban kifogásolták. Részt vettem egy játékukban is: három perc alatt festő- és szobrász hírességek nevét kellett leírni egy papírra. A megadott jelre írni kezdtünk. Amikor összeszámoltuk, kitudt, hogy a lelkész meg én nyertünk. – Nézzétek, az internacionalista munkás írta a legtöbb magyar művésznevet, bizony szégyellhetjük magunkat – mondta Csíky József a fiataloknak.

Fehéregyházán ott masíroztak a diákok előttünk, és népdalokat énekeltek. Én Rózsi és Karcsi bátyám karjába kapaszkodva igyekeztem tartani velük a lépést. Egyszer csak arra lettem figyelmes, hogy amikor abbahagyták az éneklést, egy elég kopott szarvasbőr kabátos, széles vállú alak antiszemita és antikommunista előadást tart nekik. Körülbelül ezeket mondta: a zsidó, akár kereskedő, akár kommunista, csak rombolja az országot, lám,

a zsidó Kun Béla és társai Magyarországot összeomlásba taszították. Vakard csak meg egy kicsit a kommunistát, és mindjárt kibúvik belőle a zsidó.

Az ilyen piszkos beszédet nem tudtam szó nélkül túrni, és elég ingerülten rászóltam: – Mondja kérem, Petőfi emlékének áldozni jött maga ide, vagy provokálni?

A bőrkabátos hátranézett. Valaki jó hangosan megjegyezte: – Hiszen ez Atzél báró! – Nevét többször is hallottam emlegetni, s most „szerencsém” volt megismerni a piros arcú, vontatott beszédű, behemót alakot, aki nemrég azzal ejtette ámulatba vendégeit, hogy egy rohanó bikát a szarvánál fogva földre tepert. Azt is tudtam, hogy egy volt kommunista újságírónak 1000 lejt ígért, ha engem bemutat neki. Nos, itt bemutatkoztunk egymásnak: Károly bátyámmal s Csizmadia Pistával alaposan leszedtük róla a keresztvizet. (Két évvel később, letartóztatásom előtt egy-két hónappal a báró felismert Vásárhelyen, és rám támadt: – Ni-ni, a kommunista Veress Pali! Hát maga szabadon van? Úgy tudtam, internáló táborba csukták. No várjon csak, lesz rá gondom, hogy kommunista agitációjával ne fertőzze a nép lelkét. És hogy addig se érezze, hogy adósa maradtam a Petőfi-ünnepélyen reám szórt mocskolódásért... – felemelte marha nagy kezét, és felém indult. Valaki a társaságából affektáló hangon odaszólt: Jó, jó, Édi, megértelek, de ne itt a Városháza előtt... A verekedés elmaradt.)

Amikor megérkeztünk a fehéregyházi síremlékhez, a mezőn már mintegy 4000 ember lehetett. Meglepett, hogy milyen sok a székelyharisnyás, csizmás földműves, de szép számmal érkeztek a környékről iparosok és munkások is. Kolozsvárról már korábban értesítettek, hogy Józsa Béla is lejön, és beszélni fog a kolozsvári munkások nevében. Megkerestük Bélát, hogy szükség esetén a segítségére legyünk, a rendezők azonban nem emeltek kifogást az ellen, hogy beszéljen.

Az ünnepély hamarosan kezdetét vette. Fő szónoka a Magyar Népközösség központjának megbízottja, gróf Teleki Ádám volt. Amolyan se hideg, se meleg beszédet tartott, de hát mit lehetett várni tőle? Lassan nyomakodtunk előre a tömegben, mikor Bélára került a sor. A piros vi-

rágból készült, piros szalagos koszorú előtt utat nyitottak az emberek. Attól féltem, hogy a sokezres tömeg halk morájában nem fog hallatszani a hangja, mert általában halkan beszélt. Tévedtem. Világos, szép mondatai úgy illeszkedtek egymáshoz, mint a mozaik kockái, szavai úgy zúgtak a tömeg fölött, mint harsona hangjai: – A magyar munkások nevében beszélek, akik akarjuk az őszinte magyar egységet a magyar társadalom többi rétegével, de nem úgy, hogy helyettünk mások intézzék ügyeinket. Magyar egységet akarunk, közösen akarjuk intézni közös ügyeinket, de Petőfi szellemében. – Beszéde rövid, tömör és nagyon hatásos volt. Hatalmas taps bizonyította, hogy a parasztok és kisemberek is egyetértenek a mondottakkal.

Béla beszéde után egy-két dalkar énekelt, egy székely földműves Petőfihez írott saját költeményét szavalta el, majd az ünnepség vezetője szót adott Francisc Ținának, aki románul tolmácsolta a Maros-völgyi román munkások hódolatát a lánglelkű költő emléke előtt, és elhelyezte a kegyelet virágait a népek szabadságáért küzdő Petőfi sírján.

(Józsa Béla és Francisc Țina beszéde általános meglepetést és a legjobb benyomást váltotta ki az ünneplő tömegben. Akikkel beszéltünk: polgáremberek, földművesek, elismerésüket fejezték ki. Az újságok azonban csak annyit írtak: a kolozsvári munkások nevében Józsa Béla beszélt, Francisc Țina munkás román nyelven beszélt és koszorút helyezett Petőfi sírjára. A Magyar Népközösség vezérkara azonban felfigyelt a baloldali munkások jelenlétére, és még inkább felfigyelt a Kolozsváron és más városokban tartott Petőfi-emlékünnepekre. A baloldaltól irtózó Bánffy elnök gyors tárgyalások után kiegyezett a volt szocdemekkel, és a már említett szenátorokat bevonták a Népközösség központi vezetőségébe mint a romániai magyar munkások képviselőit.)

A nagygyűlés után szétszéledtünk a tömegben, és a harcos magyar egység mellett agitáltunk, kihangsúlyozva a magyar és a román nép testvéri összefogásának szükségességét. Úgy láttam, más munkás- és baloldali csoportok is ezt tették. Balogh Edgárt egy csoport harisnyás

székely vette körül, s figyelmesen hallgatta szavait. A vásárhelyiek csoportképet készítettek, hogy maradjon emléke a nagyszerű találkozásnak. Amikor a csoport összeállt, akkor vettem észre Józsa Bélát. Hívtam, álljon közénk. Így maradt fényképes bizonyítéka Józsa Béla, Francisc Tina s csoportunk jó néhány tagjának fehéregyházi találkozájáról, az 1939-es Petőfi-emlékünnepről.

A háborús hangulatú nyár hamar elszaladt. Szeptember elsején a német fasiszta háborús gépezet Lengyelországra zúdult. A lengyel hadsereg és a lengyel nép hősi ellenállása nem tudta megállítani az óriási technikai fölényrel rendelkező fasisztákat, és néhány hét alatt elfoglalták az országot. Franciaország és Anglia a Lengyelországnak nyújtott garancia alapján hadat üzent a támadónak, de ez a lényegében formális hadüzenet semmi jelentős segítséget nem nyújtott a védekező lengyel hadseregnek. Ausztria és Csehszlovákia után Lengyelországot is letiporta a német fasiszta horda.

A hónapokig tartó úgynevezett „furcsa háború” után a hitleristák elfoglalták Dániát, Norvégiát, Hollandiát és Belgiumot, s a Maginot-vonalat megkerülve, Franciaország egy részét. A reakciós Pétain marsall és a kormány 1940 júniusában kapitulált.

Előrelátható volt, hogy Hitler rövid erőgyűjtés után kelet felé fordul. A későbbi fejleményeket ösztönösen megéreztek. A Komintern akkori propagandaanyagaiban a Szovjetunió közeli megtámadásáról nemigen esett szó, a Franciaország, Anglia és a fasiszta Németország közötti háborút a kezdeti szakaszban az imperialista nagyhatalmak egymás közti rablőháborújaként tüntették fel. Csak a Szovjetunió megtámadása után tisztázták a második világháború jellegét, amely már kezdetben a hitleri Németország hódító háborúja volt, a népek szabadsága, országaik függetlensége ellen.

A CUKORGYÁRBAN

Testvérbátyám közbenjárására – és Balázs Viktor főgépész s néhány haladó szellemű műszaki, de elsősor-

ban Lengyel László főmérnök támogatásával – elfogadták felvételi kéresemet, hogy a kampány idejére mint géplakatost alkalmazzanak a cukorgyárban. A kampány október 4-én kezdődött, de szeptember végén még nem volt biztos az állásom, mert egy Kardevan nevű főtechnikus – a gyár rossz szelleme – felvételemet a sziguranca jóváhagyásától tette függővé. Ahhoz gyáva volt, hogy szembehelyezkedjek a főmérnökkel. Balázs Viktor főgépész – volt szovjet vöröskatona – kivételével pártfogóim közül senki se volt kommunista. Tiltakozásukra végül Kardevan elállt tervétől, nem kérte a sziguranca véleményét felvételem ügyében, és 1939. október 4-én munkába állhattam. Noha a cukorgyár századeleji korszerűsítésekor az épület felújítását édesapám tervezte és vezette, s noha bátyám 1923-tól ott dolgozott, soha addig a gyár területén nem jártam. Annál többet a gyári lakásokban, feledhetetlen kedves elvtársaimnál, elsősorban bátyámnál, Balázs Viktornál, Socaci Gyuricánál, Kocsis Kálmánnál és másoknál, akiknek nevére csaknem fél évszázad után már nemigen emlékszem, csupán kemény munkásarcuk él elevenen emlékezetemben, amint a kis lakásokban összezúfolódva vitatkoznak a munkásságot érintő kérdésekről.

Beosztásom egyszerű volt. A gőzturbina alatti pincehelyiségben tízpercenként ellenőriztem a turbina forgórészeit, a hűtővíz és kenőolaj hőfokát, és szükség szerint szabályoztam. Nem tudom, kinek járta ki az esze, hogy ide tegyenek. A helyiséget csak a turbinaházon keresztül lehetett megközelíteni egy csigalépcsőn, a turbinaházba pedig tilos volt belépni. Napok teltek el, s Karcsi bátyámon és felváltóján, Benedek Gyulán kívül mással nem találkoztam. Mint egy ritka és veszedelmes fenevad, úgy éltem mindenkitől elkülönítve a nagy teremben, amelynek közepén vastag betonfalú kamra állt. A kamrából a jó szigetelés ellenére dübörgő hangorkán áradt. Ez a betonépítmény az emeleten elhelyezett 12 000 fordulatos, 900 kw-os turbina hanglevezetője, hangtompítója volt. Délután 6-tól reggel 6-ig, illetve reggel 6-tól délután 6-ig tartott a munkaidő.

Hogy az idegtépő, monoton dübörgéstől el ne aludjak,

egész éjjel sétáltam, vagy olvastam. Karcsinak és Jucinak szép kis könyvtára volt. Itt, „bús magányomban” olvastam a tőlük kölcsönkért könyveket, a később fasisztává lett Nyíró József regényeit. *A zsidói bölényt, a Madéfalvi veszedelmet* és más szépirodalmi műveket. Az én igazán szerény könyvtáramban olyan könyvek voltak, mint például Károlyi Mihály: *Egy egész világ ellen* vagy Benedetto Croce: *Fasizmus, kommunizmus, demokrácia*. Ezeket a könyveket nem vihettek be a gyárba, mert íróik vagy könyveik címe félreértésre adott volna alkalmat.

Munkába lépésem után harmadnap éjjel a vas csigalépcsőn óriási zajjal egy puha panamakalapos, nyúlánk, borostás arcú férfi robogott le. Sétámat abbahagyva elibementem. – Veress Pál? – kérdezte kiabálva, hogy túlharsogja a hangtompító dübörgését. Biccentettem. – Lengyel – mondta vidáman, de nem nyújtott kezét. Lengyel főmérnök volt, aki sokkal többet tudott rólam, mint én róla. Tudta mindazt, amiket a városban híreszteltek felőlem, ha igaz volt, ha nem. Megnézte a mérőműszereket, hogy jól működnek-e. Bólintott, hogy minden rendben van.

Hirtelen felém fordult: – Mikor járt Németországban? – kérdezte vidám arccal, de hangja mintha megremegett volna. – Mint főnököt vagy mint magánembert érdekli? – kérdeztem vissza. – Mint magánembert – felelte, és arcáról eltűnt a vidámság. – 1933 őszén voltam ott. – És mit látott? – szakított félbe. – Rettenetes dolgokat...

– Elmondtam, milyen látványt nyújtott a felgyújtott Reichstag és nagyjából beszámoltam a helyzetről. – Amit látott, semmi amellett, ami ma van ott... s ami lesz – tette hozzá gyorsan. – Tenni kell valamit minden becsületes embernek az ellen, ami ma van, s hogy ne lehessen az, amit a főmérnök úr előre lát. – Merőn nézte az arcomat. – Amit maga gondol, arra nem mindenki képes...

Az arcára újra vidámságot erőszakolt, és egy viccet mondott el a német–lengyel háborúról. Aztán megemelte puha panamakalapját, és nagy robajjal felsietett a csigalépcsőn. (Lengyel főmérnököt 1944-ben lágerbe hurcolták, ott pusztult el ez a vidám, közvetlen ember.)

Csak néhány napig tartott a „tilalom”. Hiába próbáltak elkülöníteni a nagy okosok, aki akarta, megtalálta a módját, hogy velem beszélhessen. Egy szép napon – mint fiatal csikó – lerobogott a vaslépcsőn Platz Tóni esztergályosinas (ma a cukorgyár egyik legtekintélyesebb szakembere). – Pali bácsi kérem, apám tisztelteti, s küldött egy üveg likórt a teába. (A cukorgyáriak keserű teát vittek be a gyárba, és a még ki nem kristályosodott, finomított cukorlével édesítették – ezt nevezték „likórnek”, mert egy kevés köménymag vagy narancshéj meg szesz hozzáadásával tényleg finom likórt lehetett belőle készíteni.) A markomba nyomta az üveget, s már csak a trapolását hallottam. Néhány nap leforgása alatt legalább tízen kerestek fel. Legtöbbet Benedek Gyulával volt alkalmam beszélgetni. Vagy én jöttem hamarabb, vagy Gyula, miután munkaideje lejárt, jött le hozzám. Csendes szavú, komoly ember volt, régi aktív szervezett munkás, ahhoz a gárdához tartozott, amelyik a húszas években nagygyá, erőssé tette a vasas szakszervezetet. Rá mindig mindenben lehetett számítani.

Socaci Gyurica mindennapos látogatóm volt, sokat beszélgettünk, tervezgettünk. Kommunista volt, s jó barátom, tőle kaptam kölcsön „örök időre” hegesztőkészülékét. A főgépész Balázs Viktor mint orosz hadifogoly s később vöröskatona, több hónapig tartózkodott Kazany városában, ahol én is megfordultam 1933 nyarán. El kellett mesélnem, mit láttam ott másfél évtizeddel azután, hogy ő elkerült onnan. Elújságoltam, hogy az egyetemen, ahol diákkorában Lenin tanult, tatár nyelven tanítanak a professzorok. Amikor elmondtam, hogy hallottam egy tatár operaelőadást is, becsületes barna arca mosolyra kerekedett, s combjait csapkodva álmélkodott: – Én ismertem a tatárokat, ha más mondaná, el sem hinném. Nahát! Hogy még operájuk is van Kazanyban! Ez már igen!

Egy este, úgy 10 óra felé különös látogatóm érkezett. Vég nélküli sétámat róttam a cementpadlón, amikor egy magas, testes alak ereszkedett le zajtalanul, puha gumitalpú cipőben a csigalépcsőn. Nem ismertem, de egy pillanat alatt kikövetkeztettem, hogy csak Krammer lehet,

a gyár főigazgatója. Nagyon halk hangon a munkaköröm-ről érdeklődött. Megkérdezte, dolgoztam-e már mérőműszerekkel. – Javítottam is, amikor a vasútnál dolgoztam – feleltem. – És miért jött el a vasúttól? – Rég volt az, igazgató úr – feleltem –, fiatal voltam, s meg akartam ismerni a világot és az embereket. – Amint hallottam, sok mindent megismert, de drágán fizetett érte. Nem hiszem, hogy megérte volna... – Hogy mi mit ér meg, az nagyon relatív. Giordano Bruno inkább a máglyahalált választotta, mintsem megtagadja felfogását. Drágán fizetett, de tanai megmutatták a tudomány útját. Ezt ma már a máglyagyújtók utódai sem tagadják... – Furcsa válaszai vannak, fiatalember – mondta, s megcsóválta a fejét. Krammer igazgató ez alkalommal nem nyújtott kezét, s köszönés helyett csupán udvariasan biccentett, amikor elment.

Most, hogy visszagondolok a gyár két legfőbb vezetőjével való találkozásomra, akik kíváncsiak voltak a kommunistára, kiről annyi igaz és kósza hír keringett a városban, furcsának találok, hogy Kardevan gyártásvezető nem akart megismerni. Jó szakember volt, de gyáva, szolgálékú. Kiszolgálta a gyár részvényeseit, és érzéketlenül szemlélte a dolgozók nyomorúságos életét.

Akkortájt történt, hogy négy-öt idősebb szakmunkásnak, köztük testvérbátyámnak fanyar mosollyal az arcán a következő „érdekes” történetet mesélte el: – Képzeljék, uraim, hogy jártam ma este. Miután felöltöztem és a szemüvegemet be akartam tenni a kabátzsebembe, éreztem, hogy vastag papírcsomó van benne. Kiveszem, s látom, hogy egy boríték pénzzel. Honnan került ez ide, töröm a fejemet, hiszen ez a kampányruhám, s tavaly óta nem volt rajtam. Hát ahogy megszámlálom, látom, hogy egyhavi fizetésem. Akkor jut eszembe, hogy a tavaly a kampány utolsó napján kaptuk a fizetést, betettem a zsebembe, s megfeledeztem róla. Képzhetik, uraim, milyen kellemes meglepetés volt.

Az öreg szakiknak megvolt a véleményük, de azt így szembe megmondani nehéz lett volna. De azért az egyik megjegyezte: – Na, velem ilyen csoda nem történik meg, mert amikor fizetési napon hazamegyek, s köszönés után

nem húzom ki a zsebemből a borítékot, az asszony már aggódva kérdi: „Mi az, fiam, nem volt ma fizetés?”

Kardevan története szájról szájra járt a gyárban. Egyszer uzsonnázás közben valaki újra elmondta, aztán felém fordulva megkérdezte: – Mi a véleménye, Veress szaktárs? Az egyiknek annyi sem jut, hogy egyik szombattól a másikig legyen élelemre, a másiknak meg annyi, hogy észre sem veszi, ha egy egész havi fizetése hiányzik.

A válasz meglepte a szaktársakat: – Disznóságnak disznóság, de Kardevan legalább dolgozik. És mi az a 15–20 000 lej a milliós részesedéshez képest, amit a fő-részvényesek vágnak zsebre, akik azt sem tudják, hol van a vásárhelyi cukorgyár.

Minekutána eltelt tíz-tizenkét nap, és munkába ment, munkából jövet alkalmam volt ismert szaktársakkal elbeszélgetni és újabbakkal megismerkedni, hozzáfogtam az agitációhoz. Persze nem arról volt szó, hogy „szűz talajba magot hintsek”, hiszen Károly bátyám és még néhány régi párttag hűségesen állt a vártán. Szervező munkájuk különösen a Vörös Segély vonalán volt igen eredményes, sőt példamutató. Nem emlékszem, hogy hosszú mozgalmi tevékenységem alatt lett volna olyan üzem, ahol megszakitás nélkül több mint tizenöt éven át hetenként vagy havonta rendszeres, maguk megállapította járulékot fizettek volna az elvtársak és szimpatizánsok. Előző könyvemben már írtam arról, hogy a gyár igazgatósága a karácsonyi munkásbazárnak még akkor is adott 1–2 mázsa cukrot, amikor régen feloszlatták az Egységes Szakszervezetet. Nyílt titok volt, hogy az ebből készített szaloncukor árán zsírt, szalonnát, más élelmet vásároltak a börtönben sínylődő kommunistáknak és antifasisztáknak. A cukorsegély állandósítását a gyári Vörös Segély szervezet vívta ki, amelynek vezetője – kérdés nélkül állíthatom – testvérbátyám volt.

A Vörös Segély tevékenységében legfontosabb a gyűjtés volt. A megajánlott „tagsági díjat” a szimpatizánsok fent említett törzse, a 18–20 elvtárs maga adta át bátyámnak. 1937-ben perem alkalmával a helyi Vörös Se-

gélynek nem volt annyi pénze, hogy a védőügyvédet ki tudjuk fizetni. Bátyám és Juci sógornóm kölcsönt vettek fel – én nem dolgoztam, hitelem sem volt, még el-tartásom is bátyámra és családjára hárult egy ideig –, és a cukorgyáriak vállalták, hogy összegyűjtik védelmem költségeit. Így is történt. Ha eddig nem volt alkalmam megköszönni az egykori gyáriaknak ezt a szép gesztust, most kérem, hogy a még élők fogadják köszönetemet, s a meghaltak leszármazottai legyenek büszkék apjuk forradalmi öntudatára.

Nos, egy ilyen gyárban nem az ábécénél kellett kezdeni, csupán rendszeresebbé tenni a propagandamunkát. Bátyám már régen foglalkozott egy értelmes fiatal lakatossal, a szép növésű, markáns arcú Várteréz L. Aladár-ral, akit közvetlen munkatársai röviden Alinak hívtak. Katonatiszt édesapja korán elhalt, s Ali – anyagi okok miatt – érettségi előtt kimaradt a kollégiumból, lakatos lett. Bátyám maga mellé vette segítőnek. Mint megbízható, feltétlen becsületes szaktársat mutatta be nekem. A néhány hónap alatt, amíg a gyárban dolgoztam, rendszeresen foglalkoztam vele, megismerkedett a mozgalom célkitűzéseivel, harci módszereivel, és öntudatos kommunistává vált. Fegyelmezett, aktív vezető kommunista lett belőle, akit meggyőződésében semmi sem ingatott meg.

Karácsony szombatja volt. Aznap csak délig dolgoztunk. Senkit sem erőltetett a munka. Az idősebbek már letárgyalták, ki honnan és mennyi bort szerzett be az ünnepekre. A fiatal házások, akiknek gyermekük volt, előre örvendtek gyermekeik boldogságának, amikor kigyúlnak a karácsonyfán a gyertyák és fényszórók. És ebben az ünnepi hangulatban bejön a turbinaházba az iroda altisztje, és faképpel azt mondja: – Veress úr, amikor megyen haza, jöjjön az iroda felé, a cukormester úr hívatja...

El nem tudtam képzelni, mit akarhat Schmidt cukormester tőlem, hiszen nem voltam semmilyen szolgálati kapcsolatban vele. Lejárt a műszak, az emberek öltözködni kezdtek, kellemes ünnepeket kívántak egymásnak. Kezet mostam, magamra kaptam a kabátomat, és

megindultam az irodák felé. Reggel még csak szállingózott a hó, most sűrűn havazott, szép karácsony ígérkezett... De vajon miért hívatnak?

Néhány perc múlva megtudtam. Amikor beléptem az irodába, a cukormester felállt és elémbé jött. A komoly, végtelenül jóindulatú ember pirosposzsgás arca most sápadt volt. – Kérem – mondta fátyolos hangon –, nagyon kellemetlen megbízást kell teljesítenem: a kampány véget ért, s az igazgatóság nem tart igényt további munkájára...

Elhallgatott, s átadta a kezében szorongatott borítékot. Miután megtudtam, miért hívattak, nyugodt, nagyon nyugodt lettem. Megkérdeztem a cukormestert, megtudhatom-e, mi az oka a felmondásnak? Hiszen igaz, hogy a kampány véget ért, de csak egyedül nekem mondtak fel. A cukormester rám nézett, de nem válaszolt semmit. Éreztem, hogy mondanom kell valamit, nem mehetek ki a gyárból, mint egy megvert kutya.

– Kérem, cukormester úr, szíveskedjék megmondani a jó keresztény uraknak, akik éppen karácsony szombatján bocsátanak el a munkából, hogy a nehéz tél ellenére nem fogok sem éhen halni, sem meghunyászkodni, de amit tettek, az mindenképpen embertelenség. Kérem, mondja meg nekik, hogy olyan békés és boldog karácsonyi ünnepeket kívánok nekik, mint amilyent ők szerettek nekem...

A cukormester hithű katolikus volt, a szeme megtelt könnyel, mondani akart valamit, de én nem vártam be válaszát, biccentettem és kijöttem az irodából.

Lassan, elgondolkozva bandukoltam hazafelé. Mihez kezdjek télvíz idején, hiszen sehol semmi munkaalkalom. Dühösen és fáradtan értem haza. Amikor benyitottam egyetlen szobáskánkba (már a Karcsi és Laci által építtetett házban laktunk, amelyet az Irányi utcai közösen örökölt kicsi telekre húztak fel), Rózsi várt az ebédvel. Hangosan, vidáman felnevetett: – Né, hóember érkezett karácsonyra!

Akkor vettem észre, hogy kabátomat, kucsámát vastagon belepte a hó. Leráztam a havat, de sehogy sem

sikerült vidámságot erőltetnem magamra. Rózsi halkan kérdezte: – Történt valami? – Szótlanul átadtam a borítékot. Anélkül hogy belenézett volna, tompán sutogta: – Felmondtak!

Már szürkülődött, amikor Tisza, hűséges házörző kutyánk hangos ugatásba kezdett.

– Itt vannak Irénék – mondta Rózsi. – Úgy állapodtunk meg, hogy innen indulunk kántálni. – Nem volt ideje befejezni a mondatot, Simó Irén s egy fiatal lány toppant be a szobába, és rázendített a kántálóra, amelynek szövegét éppen tíz évvel ezelőtt írtam a *Mennyből az angyal* dallamára. Rózsi minden meleg ruháját magára vette, mert a cukorgyári munkáslakások és a Mészáros-rét jó három kilométerre volt lakásunktól, s nekik ezt a területet kellett bejárni. Előzőleg megállapodtunk, hogy nem szólunk elbocsátásomról. Ne rontsuk el a lányok kedvét. Amíg Rózsi öltözött, Irén ideadta az új kántálószöveget.

Ennek érdekes előzménye volt. Simó Irén megkérte Salamon Ernőt, aki gyakori látogatója volt házuknak, hogy írjon verses szöveget munkáskántálásra. Salamon Ernő meg is írta a verset, de vagy nem magyarálták meg neki világosan, hogy mire kell, vagy ő nem értette meg – tény, hogy a vers tartalmában, formájában egyaránt nehéz volt. A kántáló ifjak nem tudták megtanulni. Két-három nappal karácsony előtt Simó Irén és Csizmadia Pista kétségbeesve jelentette, hogy botrány lesz, ha így elindulnak. – Hát írjátok át a régit, amit tudnak az ifjak – tanácsoltam nekik. Irén és Pista nekiült, még aznap átírta-aktualizálta a szöveget, és karácsony szombatján a Vörös Segély szervezet és az ifjak öt csoportja felkészülten indult a munkáskántálásra.

Este tízkor vártam Rózsit a Sándor János utca és az Irányi Dániel utca sarkán, hogy a hosszú, sötét úton ne kelljen egyedül jöjjön. A jól sikerült kántálás és a gyűjtés eredménye pillanatnyilag feledtette vele a magunk nyomorúságát. Lelkesen újságolta, mennyi pénzt és élelmet gyűjtöttek. Sok szalonnát, kolbászt, zsírt ajánlottak fel a bebörtönzöttek részére. Csodálatos a szolidaritás a börtönben levők iránt. Több helyen megkérdezték, mikor jár le Bernáth Andor büntetése. – Jó, hogy ott volt

Irén – számolt be Rózsi –, ő tudta. Milyen rendes, jó leány, olyan ügyesen szervezte meg a kántálást, és olyan jól ment az éneklés is. Te tudtad, hogy Irénnek milyen szép hangja van? Képzeld, tercelt az énekhez, az elvtársak el voltak bűvölve, úgy hallgatták. Igaz, ha Karcsi nem segít, nehezen boldogulunk. Név szerint megmondta, hogy kikhez lehet menni, és megmutatta, ki hol lakik. Socaci Gyuricát megkérte, hogy kísérjen el a Mészáros-rétre, és segítsen megkeresni az elvtársak házait. Tudod, a munka el is feledtette a magunk baját.

Csendesen beszélgetve ittuk otthon a meleg teát, puha kalácsot ettünk hozzá, amit Mámi délután sütött. – Azt hiszem, sokáig nem fogunk ilyen kalácsot enni – sóhajtottam. – Valamilyen munka csak akad, vagy neked, vagy nekem – mondta Rózsi, és neki lett igaz: két hét múlva munkát kapott a Mendel-féle kesztyűgyárban.

A rádió bemondta, hogy Armand Călinescu miniszterelnököt egy vasgárdista csoport meggyilkolta. Visszafojtott lélegzettel vártuk az újabb híreket. Mi lesz? Vasgárdista lázadás és uralomátvétel, vagy a királyi diktatúra elég erős ahhoz, hogy a helyzet ura maradjon? Másnap megtudtuk: az elfogott merénylőket a gyilkosság színhelyére vitték és példásan megtorolták tettüket. Helyben lelőtték és másnapig otthagyták őket közszemlére. A Călinescu meggyilkolását követő órákban csak találgattuk a merénylet okát és az összefüggéseket. Bosszúból gyilkolták meg a miniszterelnököt, aki a belügyi és hadügyi tárcát is betöltötte, s Zelea Codreanu és más vasgárdista vezetők megsemmisítésének értelmi szerzői közé tartozott, vagy a hitleri Németország áll a merénylet hátterében, azzal a céllal, hogy Romániában fasiszta felkelést robbantson ki?

Ez a feltevés mindjárt elesett, mihelyt megtudtuk, hogy a náci Németország látszólag közömbös maradt a megtorlás hírére. A merénylet pillanatában megrémült és határozatlan II. Károly és kormánya ekkor további véres represszióval akarta hatalmát megszilárdítani. Szerte az országban minden városban és faluhelyen is tízesével gyilkolták le a vasgárdistákat – köztük olyanokat is, akiknek semmi közük nem volt a gárda üzelmeihez.

Úgy emlékszem, október elején – már a cukorgyár-

ban dolgoztam – valaki dübörögve leszaladt a vaslépcsőn, és rémült arccal lihegte: azt beszélük, hogy a

Baromvásár téren a csendőrök lelőttek néhány embert – állítólag vasgárdistákat –, és ki vannak téve közszemlére... Többet nem tudott mondani. Alig vártam, hogy leteljen a munkaidőm, szaladtam a Főtérre, hogy valamit megtudjak. De a Főtéren senkit sem találtam. Megindultam a Baromvásár tér felé. Csoportosan jöttek visszafelé az emberek. Majdnem szürkülődött, és kitaratóan szemerkélt az eső, mire odaértem. Az ároktól mintegy 20 méterre három holttest feküdt, mellükön fehér papírlap, s a papíron kusza betűkkel ez állt: „Így jár minden hazaáruló.” Körülöttük a víztócsák vörösek voltak a vértől. A három holttest közül az egyiket munkásruha volt, tele mész- és festékfoltokkal. Ki lehet vajon a fiatal munkásruhás férfi? Másnap megmondta a gyárban dolgozó két marosszentgyörgyi segédmunkás: nem volt vasgárdista a fiatal festőlegény. A csendőr őrmester jóban volt a gárdistákkal, előre figyelmeztette őket, hogy bújjanak el, ezt a legényt az utcán elfogta, bevitte az őrsre, s az udvaron lelőtte. Aztán szekérré dobták a hullát, úgy hozták be Vásárhelyre...

Így volt-e vagy másként, nem tudom, de az biztos, hogy más helyen sem a vezetőkön torolták meg Călinescu meggyilkolását.

Néhány nappal később felmentem a Magyar Népközösség irodájába. Toldalagi elnököt egyedül találtam. – Jöjjön, kérem, jöjjön – mondta üdvözlés helyett. – A kivégzések óta ön az egyedüli ember, aki feljött ide. Mit hallott, kérem? Főleg arról, ami ezután fog következni. – A kérdésre aztán ő maga adott választ: – Azt mondják, kérem, a bennfentesek, hogy a kivégzett vasgárdisták listáján kívül még két lista készült, az egyik a kommunistákról, a másik a népközösségi vezetőkről, s hogy a legkisebb gyanú elegendő a listákon szereplők kivégzésére. – És kik vannak név szerint azokon a listákon? – kérdeztem a félelemtől meggörnyedt gróftól. – Azt senki sem tudja – tárta szét két karját. – Persze, lehet, hogy vannak ilyen listák – mondtam neki –, a rezsím mindenre képes. De ez nem ok arra, hogy beszün-

tessük tevékenységünket... Mi például a munkásszervezetekben egy percig sem gondoltunk erre. Azt hiszem, a Népközösség passzivitásával még inkább magára vonja a hatóságok figyelmét: mi van a Magyar Népközösséggel? Halotti csend uralkodik ott. Vajon miért?!

Toldalagi nagyon hálálkodott tanácsaimért, de a munka a Népközösségben csak hetekkel később indult meg, s akkor is nagyon vékonyan. Hogy valamilyen tevékenységre serkentsük őket, Kovács Gyurkával, az íróval elhatároztuk, indítványozzuk, hívjanak meg két-három neves magyar író, tartsanak előadást valami közérdekű kérdéstről. Mi Tamási Áront és Kacsó Sándort ajánlottuk. Toldalagi egyetértett az előadással is, az ajánlatokkal is, de azt javasolta, a Kemény Zsigmond Társaság hirdesse meg az előadást, és a Népközösség mozgósítsa a hallgatóságot.

Kovács Gyurka néhány nap múlva újságolta: Tamási Áront, Kacsó Sándort és Tompa László udvarhelyi költőt fogják meghívni. Nem vettem részt a szervezésben, csupán a munkások mozgósításával foglalkoztam. A dolgozók gyéren jelentek meg, csak a cukorgyárból voltak többen, mintegy 25–30 munkás, ami jelentős szám volt, tekintve hogy a gyár éjjel-nappal működött, és az emberek napi 12 órát dolgoztak.

Kacsó Sándornak és Tamási Áronnak a meghívásához azért ragaszkodtunk, mert beszélni akartunk velük. Mint ismeretes, az *Ellenzék* 1939. október 15-i kezdettel *Vasárnapi Szó* címmel mellékletet jelentetett meg, amely művelődési, szociális és a magyar nemzetiséget érintő más közérdekű kérdésekkel foglalkozott. Első számában *Nemzedéki vallomás* címmel – 33 ismert magyar író és személyiség aláírásával – a magyarság egységének elengedhetetlen szükségességét hangsúlyozó cikket közölt. A különös, szóvirágokkal teletűzdelt írás utolsó sorai így hangzanak: „Félre nem érthető világossággal olvassuk ki belőle, hogy az élet tényei egységre mutatnak. Ez az egység pedig családi és nemzeti jellegű, amiből törvényszerűen következik, hogy az erdélyi magyarság új életformája a családdá alakult nemzeti közösség.”

Nehezen érthető, hogy mit akartak mondani az alá-

írók. Hiszen az erdélyi magyarságba – nemzetiségi, nyelvi, részben kulturális helyzeténél fogva – beletartozik a magyar munkásság is, ez azonban osztályhelyzeténél fogva a román és más nemzetiségű munkástevéreivel alkot nem családot, hanem osztályt, amelynek történelmi hivatását internacionalista meggyőződéssel maradéktalanul vállalta. Talán nem is lenne értelme, hogy tovább fejtegessem ezt a kérdést, ha Tamási Áron tollából egy héttel később nem jelent volna meg egy cikk, ugyancsak a *Vasárnapi Szóban*, az alábbi zárósorokkal:

„Aki olvasta.... a »Nemzedéki vallomás« programjából s egyéb közleményekből is világosan láthatta, hogy a szokott értelemben nem óhajtunk politikával foglalkozni. Még addig a mértékig sem, ameddig lehetőségeink megengednék...”

A *Nemzedéki vallomás* megjelenése után nem sokkal az *Erdélyi Magyar Szó*, amelyet a párt irányított és a mártírhalált halt Szabó Árpád szerkesztett, november hó folyamán a MADOSZ-tagok és legális munkán dolgozó ifjúkommunisták között széles körű ankétot szervezett. Az ankét beindítását megelőzőleg Józsa Béla, Nagy István, Bányai László, Méliusz József és mások a Vásárhelyi Találkozó hitvallásából kiindulva alaposan elemezték a Találkozón megválasztott tisztségviselők döntő többségének semmittevését, majd az önfeloszlatást, az azóta súlyosbodó helyzetet, és – a Hitvallás szellemében – demokratikus alapon működő ifjúsági mozgalom beindítását követelték a Magyar Népközösség keretében. A kérdéshez én is hozzászóltam (*Erdélyi Magyar Szó*, 1939. november 26-i szám): „Ennek a szervezetnek az élére olyan vezetőséget kell választani, mely a magyar nép ifjainak problémáit ismeri, kellőképpen felkészült és elszánt ezen problémák megoldásáért a küzdelmet vezetni. A magyar nép ifjúsági szervezetének vezetői az összes társadalmi osztályok legjobb, legfelkészültebb, legrátermettebb fiai kell hogy legyenek... A munkásszervezetek által végzett hatalmas kultúr munka kitermelte a vezetésre alkalmas magyar munkásifjakat is, akik becsülettel megállják vezetés dolgában a helyüket.”

Ugyanebben a lapszámban jelent meg Simó Irén és

Csizmadia Pista írása is, több tucat munkás, paraszt és fiatal értelmiségi hozzászólásával együtt.

Ilyen előzmények után került sor a találkozásra Tamási Áronnal a Bernáth Ernő Wesselényi utcai lakásán. Sajnos csak vele beszélhettünk, mert Kacsó Sándor megbetegedett, és lázasan feküdt a belső szobában. Bernáthék pedig elutaztak vidékre. Igaz, Tamásin kívül ott volt még Tompa Laci bácsi is, de ő nem szólt bele vitánkba. Mi négyen voltunk: Kovács Gyurka, Várteréz Aladár, Csizmadia Pista és én. Ezen a megbeszélésen semmilyen írásos dokumentumot nem készítettünk. De nem is volt célunk. Mi a Tamásival való vitában azt akartuk bizonyítani, hogy a vásárhelyiek is Józsa Béla, Nagy István, Bányai László, Jordáky Lajos és a többi baloldali értelmiségi és munkás véleményét osztják a felmerült kérdésben.

Az elmúlt négy évtized feledésbe burkolta a vita egyes részleteit, de arra jól emlékszem, hogy Tamási felhorkant, amiért a *Nemzedéki vallomás* és a *Lelki bélyeg rajtunk* című cikkei tartalmával nem értettünk egyet. Ebben a két cikkben Tamási erkölcsileg az egyházak lelki és szellemi irányítása alá akarta helyezni az egységbe tömörült magyarságot, míg tevékenységi keretnek a Magyar Népközösséget nevezte meg a romániai magyarság egyetlen társadalmi, gazdasági és kulturális szervezeteként, anélkül hogy annak demokratikus alapon való átszervezéséről, a munkásság és parasztság számarányos képviselétéről egyetlen szót szolt volna. Ami pedig az egész magyarság tevékenységének jellegét és lényegét illeti – mint már mondtam –, Tamási megállapítja: „...nem óhajtunk politikával foglalkozni. Még addig a mértékig sem, ameddig lehetőségünk megengedné.”

Hát én alaposan nekimentem ezekért az opportunisták kijelentésekért, célkitűzésért, amely köldöknézésre biztatja az egységbe tömörült magyarságot. Minden hangoskodás és sértés nélkül, anélkül hogy a magyar egyházakat bántottam volna, kijelentettem, hogy a munkásság, amelyet képviselünk, kinőtt már a klérus erkölcsi nevelő tevékenysége alól. Mi felkaroltuk, és amíg hívők lesznek, védeni fogjuk az egyházak zavartalan működését, de az-

zal nem értünk egyet, hogy a munkásságot a magyar egység érdekében ne a felvilágosult eszmék szellemében neveljük, hanem visszairányítsuk az egyházak elavult világszemléleti erkölcséhez. Ami pedig a Magyar Népközösséget illeti, ha a meglevő keretet nem töltjük meg harcos-demokratikus tartalommal, és nem fogunk mindent elkövetni, hogy a haladó román csoportosulásokkal és egyénekkal szorosan együttműködjünk, az egész kezdeményezés zsákutcába jut, mint a Találkozó.

Tamási ingerülten közbeszólt: – De hiszen ti érthetlenebbek vagytok a kolozsváriaknál is! – Ironikusan válaszoltam: – Miért nevezel minket érthetlenebbeknek? Hiszen a kolozsváriak egyetértenek velünk, s mi is velük, mert ők is, mi is tevékenykedni akarunk. Hivatalos szervünk, a Népközösség jelenleg olyan, mint egy óriási gittegyelet, számtalan gróffal, báróval, pénzemberrel a vezetőségében, minden hasznos aktivitás nélkül. Pedig Romániában – és egész Európában – szörnyű események mennek végbe. Hitler gáztettei felbátorították a vasgárdistákat, de felbátorítják a revizionista elemeket is a magyarság körében, s azok titokban szervezkednek. – Ki és hol szervezi őket? – szólt közbe Tamási. – Csodálkozva néztem rá: – Azt kérded, ki és hol?... Mindenki ismeri például Atzél báró kétes tevékenységét, aki kalandorságával kompromittálja a magyarságot, de egyetlen illetékes sem emel szót ellene.

Kovács Gyurka segítségemre sietett, és nyugodtan, megfontoltan bizonyítékokkal támasztotta alá mindazt, amit mondtam.

Tamási kivette szájából vastag börszivarját, és elgondolkozva maga elé meredt, én pedig folytattam: – A királyi diktatúra meg, miután minden joguktól megfosztotta az állampolgárokat, most katonai behívókkal közmunkára hurcolja a magyarságot. Ezer meg ezer magyar kisember – elsősorban paraszt és munkás – hányódik szerte az országban, és üres gyomorral, rongyosan és betegen ássa a tankelhárító sáncokat. Hát lehet nyugodt lelkiismerettel nézni mindezeket és semmit sem tenni a második kategóriájú állampolgári állapotba sorolás ellen? Lehet ölbe tett kézzel várni, ami még következik? A Vásárhelyi Találkozón sok szép és becsületos

dolgot határozatok, és kötelezettséget vállaltatok a megvalósításáért. Nos, állj újra az éltre, és a Találkozó hitvallásának szellemében kezd újra a szervezkedést, ne a *Nemzedéki vallomás*éban, ahonnan kifejejtettétek az erdélyi magyarság legkövetkezetesebb, legharcosabb tömegét: a munkásságot. Mi a legbecsületesebben fogunk küzdeni a magyarság közös érdekeiért, de csak a Találkozó hitvallása szellemében. Ezt különben az *Erdélyi Magyar Szó*ban alig egy hónappal ezelőtt az ankét során legalább félszázán kifejtettük. Aki azonban ma a magyar egység megvalósításán tevékenykedik és a nemzetiségi tömegmozgalom élére áll, annak azt is figyelembe kell vennie, hogy a Vásárhelyi Találkozó óta sok minden megváltozott, sok álarc lehullt. Világosan, tisztán körvonalazódtak a táborok... a reakció és a demokrácia táborra. Az idő sürget, az egység, a demokratikus egység sohasem volt a magyarság életében oly parancsoló szükségesség, mint most. Én nemcsak néhány száz értelmiségire gondolok, hanem a nép egységére... S lám, ti újra megfeledkeztetek a munkásságról. Pedig mi vagyunk ma – a parasztsággal együtt – a magyar társadalom legszámottevőbb tényezői, s mint te is tudod, minden alkalommal hallatjuk szavunkat. Mi elfogadjuk a Népközösséget, de tevékeny, harcoss tömörülésnek szeretnénk látni, mert ma a Népközösség központjában csak motyognak, mint fogatlan vénasszonyok, s ha tesznek valamit, az abban nyilvánul meg, hogy megakadályozzák, vagy éppen kizárják azokat a demokratákat, akik cselekedni, szervezni akarnak. A Józsa Béla és Nagy István kizárása legalábbis ezt igazolja.

Tamási nem bocsátkozott aprólékos vitába az elmondottak felett. Olyan óriási véleménykülönbség volt közöttünk, és annyira másként ítélte meg a dolgok kibontakozását, a közeljövő kilátásait, hogy úgy hiszem, nem is tartotta érdemesnek velünk vitatkozni. Beszélgetésünk eredménytelen volt. Semmiben sem állapodtunk meg. Udvariasan vettünk búcsút egymástól. Jó öt év múlva – miután megjártam a pokol néhány „bugyrát” – Kolozsváron 1944 októberében újra találkoztam Tamási Áronnal, a politikussal, de erről majd később.

ÚJRA MEGMOZDUL A MAROS-VÖLGYE

Az 1939. július végi megállapodás a Maros-völgyi fűrésztelepek munkásai és a munkaadók között csak részleges eredményeket hozott. Sőt még a megállapodásban foglaltakat sem tartották tiszteletben a munkaadók. Ott, ahol a becsapás, félrevezetés nem vezetett eredményre, jött a csendőrterror. Nem adtak gyűlésengedélyeket, a vezetőket megpróbálták megfélemlíteni, elbocsátással fenyegették őket. Mégis az év végére a Marosmente munkássága harcra készen állt az új kollektív szerződés megkötéséért. Kapcsolataink megerősödtek a gyárakkal, s a párt szervező-nevelő munkája következtében aktív ifjak kerültek a régi kipróbált, harcedzett elvtársak mellé.

Lényegében 1940 februárjában kezdődtek meg a tárgyalások, de a munkaadók és az állami szervek huzavonája következtében csak március elején sikerült megkötni az új megállapodást. Ez esetben is az volt a taktikánk, ami a júliusi tárgyalások alkalmával: ha a munkaadók vonakodnak megadni a követeléseket, a fűrésztelep dolgozói félórás-órás vagy egésznapos leállással gyakoroljanak nyomást rájuk. Evégett a kádereinket is úgy osztottuk el, hogy a tárgyalásokban gyakorlattal rendelkező elvtársat választottunk a tárgyaló bizottságba, és gondoskodtunk arról, hogy otthon is maradjanak olyanok, akikre hallgatnak, és akik vezetni tudják a tömeget. Így maradt otthon Szalárdon a nehéz harcokban edzett Kopándi Sándor, a pártsejt titkára, Kopacz György, a palotailvai pártsejt titkára, valamint a gyergyószentmiklósi BENAFÁ és a hévízi OFA párttitkárai.

Az előkészítő munkában igen nagy nehézségeink támadtak. A régeni Tina Francisc, aki a nagyobb fűrészgyárakkal tartotta a kapcsolatot, megbetegedett tifuszban. Ez nagyban megnehezítette a Nemes Jóska meg az én munkámat. De hát a tömegmegmozdulás sikere mégsem egy ember jelenlététől függ.

A tárgyalás harmadik napján a kis Filon Borz a hévízi OFA-ból kérte a tárgyalások felfüggesztését két órára, mert főleg az OFA és a lomási gyárak teljesen

elzárkóztak a munkáskövetelések teljesítésétől. Majd megfagytam, ahogy a munkaügyi inspektorátus udvarán vártam a nagy hidegben, hogy tájékoztassanak a tárgyalás menetéről. Egyszer csak feldúlt arccal megjelent Filon, majd az egész tárgyaló bizottság, és körém csoportosultak. Kérdésemre, hogy előkészítették-e a dolgozókat a leállásra, a szalárdi, hévízi, palotailvai és gyergyói küldöttek igennel feleltek. A gyergyószentmiklósi és a hozzájuk csatlakozott régeni megbízottak a főpostára mentek, én a többiekkel a Transsylvania szállodába, ahol nyilvános telefon is volt. Egyszerre rendeltük meg Hévizt, Szalárdot és Palotailvát. Héviz jött be elsőnek. Filon Borz életében sosem beszélt még interurbán vonalon, és olyan izgatott volt, hogy semmit sem értett meg abból, amit a vonal túlsó végén a társa mondott. Az viszont azért nem értett semmit, mert Filon úgy ordított, hogy az ablaküvegek is remegtek hangjától. Elvettem hát tőle a kagylót, és tájékoztattam a helyzetről a céhelnököt.

Megisméltődött a nyári eset: amikor a munkások meghallották, hogy Vásárhely keresi a céhelnököt, abba hagyták a munkát, és az igazgatóság elé vonultak, sőt bementek az irodákba, és olyan zajt csaptak, hogy alig értettem valamit. Filon, látva, hogy a telefon jó, lehet beszélni rajta, kikapta kezemből a kagylót és belekiáltotta: – Te, annak a fiatal lakatosnak van kerékpárja, ültess fel rá, és siessen Palotailvára, mondja meg Kopacz Gyurinak, hogy álljanak le ők is.

Hogy hány gyárban szakították meg a munkát, ma már nem tudom pontosan megmondani, de Hévizen, Szalárdon és Palotailván biztosan, ami nagyban befolyásolta a megállapodás aláírását. (Később Gyergyószentmiklóson két gyártulajdonos vonakodott a megállapodást teljesíteni, de a munkások azonnali leállításukkal kényszerítették őket a megegyezés tiszteletben tartására.)

A tárgyalások a legfőbb követelmény, a béremelés kérdésében ha nem is maximális, de elfogadható eredménnyel zárultak; átlagosan újra 6–20 százalék fizetésemelést, jobb tűzifaellátást és élelmezést biztosítottak. De sajnos most sem sikerült a kollektív szerződést megkötni, csupán hathónapos megállapodást. Ezt néhány gyá-

ros úgy igyekezett kijátszani, hogy amikor a fizetésemeléseket számították, a 20%-ból le akarta vonni az előző év júliusában kapott százalékot. A munkások – ha jól emlékszem, Régenben a Herbus-gyárban és Gyergyószentmiklóson a Rubin-féle gyártelepen – a hír hallatára meghúzták a dudát, s szerszámokkal felfegyverkezve körülfogták az irodaépületet, így kényszerítve ki a megállapodás betartását.

Munkásmozgalmi kutatóinkat bizonyára érdekli a kommentár is, amely az egyetlen baloldali magyar lapban, az *Erdélyi Magyar Szóban* megjelent. Az újság két cikket közölt „egy Maros-völgyi munkás” aláírással. Mindkét írás, véleményem szerint, ultrabalos. A levélíró – nevek említése nélkül – azzal vádolja az első cikkben a tárgyalóbizottsági tagokat, hogy a munkaadók bérencei. Aztán megfélemlítve, mit írt az előzőben, a másodikban megdicséri a hévízieket, amiért a tárgyalás elején visszautasították a megállapodás aláírását, mert nem felelt meg követeléseiknek. Akkoriban majdnem lehetetlen volt, hogy az újságszerkesztőség leellenőrizze, megfelel-e a valóságnak, amit a levélíró állít. Így a részleteiben eredményes bérharcot elmarasztalták, s az akarnok tollából származó meggondolatlan gyanúsítások sok becsületes ember munkalendületét csökkentették.

Hogy ezek a megmozdulások mégis eredményesek voltak, bizonyítja a Kommunista Párt befolyásának nagymérvű megerősödése és a párt tagjainak számbeli növekedése Régentől Gyimesig. Ezt az a szomorú tény igazolja legjobban, hogy az 1941-es észak-erdélyi nagy letartóztatások alkalmával elhurcolt kommunisták közül több mint kétszázán marosmentiek voltak, beleértve Vátsághegyt is.

A bérmozgalom után pihennem kellett volna, mert az idegfeszítő munka nagyon kifárasztott. De erre gondolni sem lehetett. Heteken át jártam a várost munka után, eredménytelenül. Még tél volt, nem indultak meg a tavaszi munkálatok. Botos Sándor biztatott, hogy május vége felé tud majd adni egy kis munkát: két erkélyrácsot kell majd csinálni. Vállaltam, hogyne vállaltam volna,

hiszen az örület környékezett, ha arra gondoltam: Rózsi a kesztyűgyárban napi 10–11 órát dolgozik, hogy négyünknek a kenyérre valót megkeresse, én meg semmivel sem tudok hozzájárulni a család ellátásához.

Igazolódott a Rózsi optimizmusa, hogy akkor jön a segítség, amikor legnagyobb a baj. Még volt 5–600 lejnyi tartalékunk a cukorgyári keresetemből, mikor Rózsi találkozott egy Roth nevű mérnökkel, volt férjének munkaadójával. Biztatta Rózsit, próbáljon meg ólomgumi röntgenkesztyűket csinálni, mert Németország nem szállít már a röntgengépekhez kesztyűt és kötényt, s egy pár kesztyűre való nehéz ólomgumi-lemezt adott neki. Mintát csináltam, kiszabtam, és Rózsi nagy kínnal-bajjal összeállította. Megtalálta a módját, hogyan illessze egymáshoz a darabokat, és a második már sokkal jobban sikerült. Roth mérnök nagyon meg volt elégedve a kesztyűkkel, és mindjárt rendelt tíz párat belőle, meg néhány kötényt is. Az ólomgumit a brassói gumigyártól szereztük be. Rózsi munka után késő éjszakáig varrta a vékony bőrhuzatot, amibe a kesztyűket behúztuk. Én pedig – mint egy szíjgyártó – szabtam és varrtam. Hát így éltünk azon a télen. Rózsi dolgozott a gyárban, én végeztem egész nap a mozgalmi munkát, és este, a petróleumlámpa szemrontó világa mellett varrtuk a röntgenkesztyűket. Nem mondom, elég jól kerestünk, s több mint 1000 lejt félre tudtunk tenni nehezebb napokra.

S akkor a derült égből lecsapott a villám. Április első napjaiban behívtak 30 napos munkaszolgálatra a 82-es „lapátos”-ezredbe. Fizikailag leromolva, földmunkára egyáltalán nem alkalmas ruhában és bakancsban, a moldvai Bumbota községbe vittek. Soha nem jártam addig Moldvában, amelynek e része akkor a térdig érő sár világa volt. Sokan leírták már a munkaszolgálatosok nyomorúságos életét. Nem akarok ismétlésekbe bocsátkozni. Mindennap kiástam a kötelező két köbméter földet. Beosztottam a magammal vitt élelmiszert, hogy kitartson mentől hosszabb ideig. Vettem naponta egy tojást – ahogy lapos pénztárcám engedte –, hogy erőm el ne hagyjon, és vártam a leszerelés napját.

Érdekes, ha visszagondolok arra az időre, nem a meg-

aláztatás, az elmaradt kenyérporció, az éhezés és a sár, a vég nélküli, feneketlen sár jut eszembe, hanem Gligor, a házigazdám, aki sovány, kehes lovát rühvel fertőzte meg, hogy el ne rekvirálják hadi munkára, aztán egy nyáradmenti András nevű székely... Ez furcsa történet volt. Lejárt a hónap, s mintegy hatszázunkat a 25–30 km-re fekvő Călărași mezővároska felé irányítottak, ahol a vasútállomás volt. Cammogtunk a nehéz sárban régi katonapajtásommal, a hallgatag csibai Csupor Ferivel, amikor egy hosszú lovas trénre lettünk figyelmesek. A hosszú szekérsor elöl félrehúzódtunk az út martjára. Csupor szakértő szemmel nézegette az egyszerű, széles hámu tömzsi lovakat. – Pali – bökött oldalba –, ezek mifelőlünk valók! – Éppen akartam mondani, hogy én is felismertem, amikor pár lépésre tőlünk a torboszlói András felordított: – Kedves! Kedves! – s batyuját a földre dobva, belegázolt a sárba. Átölelte egy fiatal almásszürke kanca nyakát, és zokogott, mint egy gyermek: – Kedves, hová visznek, Kedves? – kérdezte a lovacskát, mintha az beszélni tudott volna. A ló felismerte gazdáját és nyerített, mintha panaszkodott volna... András felnézett a hajtóra. Borostás arcú idősebb moldvai ember volt. Szótlanul meredt a síró székelyre. András egy kicsit megnyugodott, s nagy nehezen kibökte: – Testvér, bánjál jól a lovammal, ha istent ismersz, bánjál jól a lovammal! – Az idős moldvai nem tudott magyarul, mégis megértette. Gyengén meglegyintette ostorával az almásszürkét – s a rekvirált lovak elindultak valamerre.

Aztán eszembe jut az a lőrincfalvi ember, akit Bumbotából való elindulásunk napján temettünk el. Tüdőgyulladást kapott, s nem volt sem a századnak, sem a falunak orvosa. Távol szeretteitől, egy kis moldvai faluban nyugszik, jeltelen sírban. És eszembe jut a vásárhelyi Szép Janinak a házigazdája. Jómódú, idős gazdaember volt nene Mihai. Húsvét első napján azt mondta Janinak: – Menj, Ioan, s hívd ide a földjeidet, hogy vendégeljem meg őket. – Elmentem Janival az öreghez. Bárányhúst, húsvéti tojást, kalácsot és bort tétetett az asztalra. Megtöltötte borral a poharakat, rövid fohászt

vagy áldást mondott, és kiitta. Kínálgatott, hogy együnk-
 igyunk. – Én, fiaim, már nem tudok úgy enni, mint
 fiatalkoromban. Akkor húsvétkor megettem egy ültöm-
 ben fél bárányt. – Az öreg újra töltött, de csak nekünk.
 Abban az időben egyáltalán nem ittam semmit (ugyan
 most sem sokat), s hogy az öreg kínálgatásától szabadul-
 jak, azt mondtam, fogadalmam van, azért nem iszom. Az
 öreg jól megnézett, aztán bólintott: – Fogadalmad van?
 Az szép, tartsd is be. Én is tettem kétszer fogadalmat,
 betartottam, s meg is segített az Isten. Tudjátok, mikor
 a fiam született, az asszony vajúdott, vajúdott, de csak
 nem tudta megszülni. Álomban azt láttam, hogy az asz-
 szony a gyermekkel együtt meghalt. Mikor felébredtem,
 letérdepeltem, és megfogadtam, hogy ha életben marad-
 nak, egy olyan kutat csináltatok, amilyen nincs még a
 környéken, hogy az embereknek legyen vizük, amikor a
 mezőre mennek. (A kútból mi is ittunk mindennap. Va-
 lóban kitűnő a vize, ami Moldvának ezen a részén nagy
 kincs.) Aztán megsegített az Isten, igaz, dolgoztunk reg-
 geltől késő estig. Nem szenvedtünk hiányt semmiben,
 gondoltam, csináltatok egy troitát (feszületet). Megcsinál-
 tattam, láthatatók, a falu határában van a keresztútnál.
 Ültettem mellé néhány gyümölcsfát. A fák árnyékot ad-
 nak, hogy a fáradt ember lepihenjen, és gyümölcsöt,
 hogy oltsa szomját. – Nene Mihai szeme csillogott a
 bortól meg a büszkeségtől. – Nem vagyok gazdag ember,
 csak annyit tudtam csinálni, de hiszem, ha majd meg-
 jelenek az Úr színe előtt, és megkérdi: „Mihai, mit csi-
 náltál te földi életedben?” – nyugodtan mondhatom:
 Uram, a te kegyelmedért, hogy megsegítettél, egy troitát
 csináltam meg egy kutat. De az emberek is számon tart-
 ják, nemcsak az Úr. Az olyan ember, aki életében másért
 semmit sem tesz, előttem nem ember.

Ez az egyszerű, vallásos paraszt így fogalmazta meg
 az eszmét, amiért mi is munkálkodtunk: „Ne csak ma-
 gadnak élj, tégy másokért is, hogy ne legyen az életed
 haszontalan.” Nene Mihai konklúziója világos, ha lehá-
 mozzuk róla a vallásos mázt: „Az ember hivatása: hasznos
 dolgokat alkotni a maga és a közösség javára. Aki érzi,

hogy a közösség érdekében – erejéhez mérten – hasznos dolgokat tett, az megbékélhet öregkorában önmagával.”

Május 1. után leszereltem, de bármely pillanatban újra behívhattak. Rózsi, míg én oda voltam, nagyon lefogyott, és megsápadt a rossz műhelylevegőtől. Botos Sándor tartotta a szavát az erkélyrácsokra vonatkozóan. Szabó Feri műhelyében készítettem el a lépcsőházi rácsot is, amit azután rendelt.

Hogy Rózsi az egészségét egy kicsit helyreállíthassa, tíznapos fizetés nélküli szabadságot kért. Korán reggel keltem, 6 órára a műhelyben voltam, és egyfolytában dolgoztam déli 2–3 óráig. Akkor siettem haza, és együtt kimentünk a szőlőbe. Legszebb emlékeim közé tartozik ez a pihenés. A kora délutáni órákban a nagy diófa alá telepedtünk, alkonyat felé kifeküdtünk a csaknem térdig érő zöld fűbe, amely a pokróc alatt olyan puha volt, mint a matrac. Uzsonnára nagy szelet zsíros kenyeret ettünk. Irányi Dániel utcai lakásunk kertjébe Karcsi bátyám epret ültetett, éppen akkor érett. Az illatos eper fejedelmi lakomává tette szerény uzsonnánkat. Néha késő estig maradtunk a szőlőben. Csillagfénynél, tücsökcirpelésben ballagtunk haza.

De ezt a kevés boldogságot is megzavarta Hitler nyugati hadjárata. Belgium, Hollandia, Luxemburg lerohanása, a végoráit élő francia impérium vergődése előrevetítette a háború veszélyét. Pártüléseinken minden alkalommal a fasiszták hódító háborúja elleni harcról tárgyaltunk, amelynek egyik előfeltétele a konspiratív szervezkedés és a megbízható fiatalok bevonása, hogy az ismert kommunisták összeszedése esetén – amire számítani lehet – biztosítsák a munka folytonosságát. Várteréz L. Aladár, egy Varga nevű elvtársra, valamint László Gyulára, a régi kommunistára gondoltunk, akit mint rokkantat nem valószínű, hogy valaha is internálnak. És ami a leglényegesebb, Csizmadia Pistát sem ismerték még a hatóságok. Ezek persze mind csak számítgatások voltak, mert Pista 1939 végétől többet volt katonai szolgálaton, mint amennyit otthon.

A június végi szovjet bevonulást Besszarábiába soha

nem tapasztalt sovíniszta és szovjetellenes agitáció követte. Július elején egy reggel egy detektív és rendőr jött hozzánk házkutatási paranccsal. A házkutatást csak ímmel-ámmal végezték, s amikor Rózsi megtagadta a fehérműs szekrény kulcsának átadását azzal az indokkal, hogy ne turkálják fel a fehérműt, a detektív felszólított, hogy kövessem a rendőrségre. Tiltakozásomra a detektív kijelentette, hogy letartóztatási parancsa van ellenem, s ha nem megyek jószántamból, erőszakkal visznek. Rózsi nagyon bátran viselkedett, s a detektív tiltakozása ellenére néhány lépés távolságról egészen a rendőrség kapujáig kísért.

Mire megérkeztünk, egy nagyobb teremben már ott volt Soós Jóska, Mihály Jóska, Szöcs Béla, Simó Irén és Radó Ica, valamint Ungvári János, akit akkor már árulónak tartottunk. Rendőr ügyelt ránk, s ebből azonnal tudtuk, hogy internálni akarnak. A gyenge őrizetet kihasználva megbeszéltük, hogy tiltakozunk a letartóztatás ellen és követeljük szabadlábra helyezésünket. Úgy állapodtunk meg, hogy én tolmácsolom követeléseinket, de nem került sor rá. Kinyílt az ajtó, belépett a szigurancafőnök néhány detektív kíséretében, és mielőtt megszólalhattam volna, egy papírlapról felolvasta a neveket, majd bejelentette, hogy letartóztatásunk felsőbb parancsra történt. Kért, hogy ne csináljunk skandalumot, mert ő csak a kapott utasítás szerint jár el. Én megállapodásunk értelmében követeltem szabadlábra helyezésünket. Végignézett rajtam, és megkérdezte: megértettük-e, amit mondott, majd sarkon fordult, és kiment a teremből.

Később behozták a marosmentieket, akik addig külön szobában voltak, Imets Márton Régenből, Imets Mihályt Gyergyóból, Filon Borzt és Isidor Marcot Hévízről, valamint Szabó Jánost.

Déltájt csendőrök és rendőrök szállítottak ki az állomásra. Beraktak egy ott veszteglő vasúti kocsiba, az ajtókat lezárták, az ablakokat lefüggönyözték. Vonatindulás előtt néhány perccel a csendőr hadnagy, a kísérő legénység parancsnoka átvette hozzátartozóinktól a hirtelenében összekapkodott ruha- és élelmiszersomagokat.

A feleségek hangosan kiabáltak. Soós Jóska, amikor meghallotta a Mariska néni kétségbeesett hangját, letépte a függönyt, és felrántotta az ablakot. Öten-hatan az ablakhoz rohantunk. A csendőrök nem mertek dulakodni velünk hozzátartozóink s az összegyűlt tömeg szeme látára. Az asszonyok átszakították a csendőrökordont, és a vagonhoz futottak. A csendőr hadnagy, hogy elkerülje a nagyobb bonyodalmat, parancsot adott: vegyék le a függönyöket, és húzzák fel az ablakokat. Néhány másodperc alatt mindenki megtalálta övéit. Az asszonyok sírtak, hagyakoztak, de vajmi keveset lehetett érteni belőle a nagy zűrzavarban. Rózsi mintegy három méterre állt a vagontól, nem sírt, és nem is hagyakozott. Állt és nézett. Hányszor felidéztem aztán nyugodt arcát, két bársonyos, barna szemét! Szó nélkül is megértettük egymást, nem engedtünk érzéseinknek szabad kitörést.

A mozdony füttye hosszan, élesen hasított fülünkbe, a vonat megrándult, és lassan elindult. Kezemet Rózsi felé nyújtottam. Szeméből kibuggyant a könny, és felsikoltott: – Gyurikám! – Illegális nevemen búcsúzott el tőlem.

Az ablakok nagy robajjal lecsapódtak, és a vonat robogva vitt az ismeretlenbe.

Kiskapusnál lekapcsolták vagonunkat, és a szebenihez csatolták. A vonat áthaladt Szebenben, s még mindig nem tudtuk, hova visznek. Reméltük, hogy estére megtudjuk. Mindnyájunkat az izgatott, hogyan értesítjük majd hozzátartozóinkat? A hosszú út valamennyiünket kifárasztott. A csendőrök és rendőrök sincsenek vasból. Elbóbiskoltak az ülésen, fegyverüket jó erősen combjuk közé szorítva.

Elérkezettnek láttam az időt a puhatolózásra. Így okoskodtam: ők tudják, hova visznek, azt is tudják, mi végett. Beszelnem kell valamelyikkel. Egy pakk cigarettaért kértem az egyik dohányostól, s amit tiszta szívből utáltam egész életemben, rágyújtottam, s a rendőr mellett megállva a vonatablaktól néztem a rohanó tájat. A rendőr kotorászni kezdett a zsebében – nyilván cigaretta után. Abban a pillanatban lecsaptam rá. Udvariasan megkínáltam a kezemben tartogatott pakkból. Tüzet

adtam neki, a tájról kezdtem beszélni, két-három perc múlva már mellette ültem, és felajánlottam a megkezdett doboz cigarettát. Álszent képpel sóhajtottam, hogy el akarom hagyni a dohányzást, mert ki tudja, szabad-e majd cigarettázni ott, ahova visznek. A csendőr beugrott. Szétnézett, nem látja-e valaki, s hirtelen mozdulatlan kivette kezemből a dobozt, s a zsebébe csúsztatta. – Ó, nem hiszem, hogy ne lenne szabad a cigarettázás – mondta –, még a börtönben is megengedik a sétán, ez pedig nem börtön. – Addig nyaggattam-faggattam, amíg kibökte: – Hát megmondhatom, hiszen néhány óra múlva Caracalban leszünk, ott úgysis megtudják az állomáson.

Nem telt bele félóra, s a cigarettásdoboz leszakított hátára ezt írtam: „Édesem! Caracalban vagyunk internálva. Adj annak 100 lejt, aki átadja a hírt. Szeretlek! Gyuri.” Nyomtatott betűkkel írtam, hogy ha a papírt elkoboznák, ne tudjanak rájönni, ki küldte. A rendőr feljegyezte a címet, s jól elrejtette a cédulát.

Jóska bácsi figyelte beszélgetésünket, s amikor látta, hogy valamit írok, szemét behunyva két-háromszor bólintott. Otthagytam a rendőrt, átültem közéjük, s elújságtoltam, hogy Caracalba visznek.

A CARACALI INTERNÁLÓ TÁBORBAN

Késő éjjel érkeztünk meg. Megvárták, míg az utasok leszállnak, minket csak akkor szállítottak le a vonatról. Az állomáson felsorakoztattak. Az álmos forgalmista megmagyarázta, hol van a kaszárnya. A csendőr hadnagy kiadta a parancsot: – Golyóra tölteni, szuronyt feltűzni! Aki szökni próbál, felszólítás nélkül lelőni!

Elindultunk a hosszú, sötét úton a szuronyos csendőrök-rendőrök gyűrűjében. Sehol egy teremtet lélek. Süket csend vett körül, még a kutyák sem ugattak. Sehol semmi fény – csak az ég lámpásai, a csillagok világítottak a füledt, forró júliusi éjszakában.

A kaszárnyában csak egy őrmester s néhány csendőr tartózkodott. Nagy álmosan felkísértek az emeletre, s

mindnyájunkat – tíz férfit és két nőt – bezsúfoltak egy szobába, s ránk zárták az ajtót.

Reggel nyolckor egy kikent-kifent fiatal csendőr százados jött be a szobánkba. Olyan volt mosolygós, szép piros arcával, mint egy operettkapitány. Később tudtuk meg, hogy a szebeni tiszti feleségek kedvence, s ebből az „édenkertből” büntetésből helyezték Caracalba, mert egy idősebb tiszt fiatal feleségével botrányos hírbe keveredett.

Még aznap és aztán folytatólagosan egyre érkeztek a csoportok – Nagyváradról, Kolozsvárról, Désről, Déváról, Tordáról, Nagybányáról, Szebenből, Brassóból és más városokból. Ha csak mi kommunisták lettünk volna a táborban, könnyű lett volna közös életünk megszervezése. De ott volt már odaérkezésünk előtt egy menekült lengyel tiszti csoport, elkülönítve tőlünk. Mivelhogy gagyogtam valamit oroszul, feltételezve, hogy a lengyelek közül is tud valaki, megpróbáltam szóba elegyedni velük. Amikor megtudták, hogy kommunisták vagyunk, kategorikusan visszautasították közeledésünket. A lengyeleket rövidesen elszállították, de hoztak helyettük egy nagyobb csoport vallásos zsidót. Velük több bajunk volt, fegyelmezetlenek voltak, és semmiféle tevékenységben nem vettek részt. Pedig a fertőzött vizű, mocskos táborban rengeteg egészségügyi tennivaló akadt.

Az első két nap csak a kapitánnyal találkoztunk meg a csendőreivel. Harmadnap megismertük a tábor parancsnokát, egy öreg, sovány, félkótya ezredest. Bemutatkozásképpen elmondta, hogy Stätescunak hívják, a húszas években hadbíró volt, és nem remegett a keze, amikor a kommunisták súlyos ítéleteit aláírta. Megjátszotta a szigorú parancsnokot, naponta összegyűjtött a táborudvaron, fenyegetőzött, hogy ha úgy van kedve, legép-puskáztat a legkisebb fegyelemsértésért is. Mozgásszabadságunkat meglehetősen korlátozta, a nyakunkon ült egész nap, s figyelte, mit csinálunk. Aljas, elcsépelte módszerekkel kínozott. Ebéd után hármassorban állíttatta fel a kommunistákat. Velünk szemben sorakoztatta fel – szintén hármassorban – a csendőröket. Tartott egy értelmetlen, fenyegető beszédet, aztán hirtelen a csend-

örök felé fordult, és ordítva vezényelt: – Első sor, fe-
küdj! Második sor, térdállás! Vigyázz! Fegyvert tölts! –
A csendörök úgy tettek, mintha golyóra töltenének. Az-
tán újra vezényelt: – Fegyvert vállhoz! – s kezét
felemelte... Szadista pofával végignézte sorainkat, hogy
félünk-e? Négy-öt másodpercig undorító mosollyal fi-
gyelte a hatást, majd újra vezényelt: – Fegyvert lábhoz!
Így foglak megsemmisíteni benneteket a legkisebb en-
gedetlenségért is. Oszolj! – ordította el magát újra, és
leste az előtte elvonulok arcát, nem fedez-e fel rajtuk
dühöt, engedetlenséget.

Sok elvtársat ismertem személyesen, még többet név-
ről. A kolozsváriak közül együtt dolgoztam az elmúlt
évek folyamán Nagy Istvánnal, Dán Istvánnal, Tudor
Bugnariu tanárral, Kohn Hillelrel, Ballauer Antallal, Pa-
vel Bojannal, Francisc Mundruţcal, Illyés Jóskával, a
nagyváradiak közül Czeller Lajossal és Herbák Mariká-
val, a nagybányaiak közül Hutira Dezsővel és másokkal.
Később, a csíkszeredai és caracali tábor egyesítése után,
találkoztam a brassói Kiss György Tamással, a kolozs-
vári Emil Popával, a bukaresti Vasile Biguval. Jó barát-
ságot kötöttem a szebeni dr. Kornhauserrel (1941-ben a
vásárhelyi Panet Pircivel és feleségével, Lilivel együtt
meggyilkolták Antonescu hóhérai), a Doftanán több évet
töltött Hutira Jóskával, a nagyváradi öregek egyik leg-
tekintélyesebbikével, Gyarmati Miklóssal, a nagy tudású
brassói Ilie Cristea tanárral, a tordai Strotter bácsival,
a dévai Gombó bácsival és a Génar testvérekkel.

Újságot nem kaptunk, levelet sem, a külvilágtól tel-
jesen el voltunk zárva. Ez a helyzet nagyrészt megvál-
tozott, miután a csíkszeredai elvtársakat Caracalba hoz-
ták, mi azonban akkor már nemsokára szabadultunk. A
pártsejt, amelynek vezetője kezdetben Kohn Hillel volt,
nem ismerve a kinti helyzetet, akcióprogramját is na-
gyon bizonytalanul állította össze. Amit nevelő munká-
nak számíthattunk, a szobánkenti csoportokban tartott
elméleti előadások voltak. Az én szobámban nagyon kel-
lemetlen helyzet alakult ki, amelyet Stătescu ezredes
provokációra használt fel.

Isidor Marc famunkást neve alapján mindenki zsidó-
nak vélte, holott görögkeleti volt, s bár kommunistának

tartotta magát, este, reggel buzgón imádkozott, s fokozatosan elkülönült közösségünktől. Többen próbáltak beszélni vele, hogy a kommunista meggyőződés és a vallásosság nemigen egyeztethető össze. Minden magyarázat hiábavaló maradt. Isidor kihallgatásra ment az ezredeshez, és kérte, helyezze őt más szobába. A vén róka addig nyaggatta, míg meg nem mondta, szobatársai ellene vannak, hogy ő imádkozzék. Több sem kellett az ezredesnek, azonnal raportra hívott (én voltam a szobafelelős), és követelte: mondjam meg, kik nem engedték, hogy Isidor imádkozzék. Én persze tagadtam. Erre megkérdezte, hogy én szoktam-e imádkozni? Megmondtam, hogy nem. – És miért nem? – kérdezte vészjósló képpel. Nem tudtam, mit feleljek, s hirtelen azzal vágtam ki magam: az alkotmány nem írja elő az állampolgároknak, hogy imádkozzanak. Az ezredes elnémulva mustrálgatott, aztán felordított: – Majd én előírom nektek! Takarodj!

Így kezdődött a caracali táborban az imádság-konfliktus. Hogy este-reggel imádkoznak-e a letartóztatottak, nem tudta ellenőrizni, de az étkezésnél elrendelte s ellenőrizte. Közülünk senki sem állt oda előimádkozónak, de akadt valaki, aki ledarálta a Miatyánkot, s az ezredes sötét lelke megnyugodott, hogy megtérítette a kommunistákat. Néhány nap múlva az egész kényszerprocedúra feledésbe ment, s már csak az ehetetlen ételért boszszankodtunk.

Isidort nem helyezték másik szobába, s nem zavartuk imádkozás közben. Egy darabig féltünk, hogy elárulja az ezredesnek, miről beszélünk, de nem tette. Isidor nem volt sem aljas, sem áruló; elszigeteltségünk következtében vallásossága még inkább fokozódott.

A bécsi döntés után együtt tértünk vissza Észak-Erdélybe, s amikor Vásárhelyen elváltunk, s pénzt adtam neki, hogy hazautazzon Hévízre, könnyes szemmel kért, ne haragudjunk rá, amiért a táborban bajt okozott nekünk. Megnyugtattam, hogy nem haragszunk. Sokat töprengtem az eseten, s ma úgy hiszem, mi hibásabbak voltunk, mint ő. Nem értettük meg, hogy időbe telik, amíg egy vallásos ember levetközi hitbeli meggyőződését. Türelmesebbek kellett volna legyünk vele. De hát az internálótábor nem idegszanatórium.

Két hete elmúlt, hogy Caracalban voltunk, amikor ránk tört a légerek egyik félelmetes betegsége, a vérhas. Úgy emlékszem, Kohn Hillel betegedett meg elsőnek, s két nap alatt a rossz víz miatt mintegy tízen kapták meg a betegséget. Követeltük, hogy hozzanak orvost és gyógyszer, s Dán Pista bácsi unszolására azt is, hogy az ivóvizet felforralják. Az ezredes ha nem is mutatta, de megijedt, s még aznap felállított két nagy üstöt, amelyből forralt vizet meríthettünk. A vizet egész nap hűtögettük a mosdóban, ügyelve arra, hogy egy csepp forralatlan se kerüljön belé. Megengedték, hogy a betegeknek – saját pénzükön – gyógyszert vásároltassunk. Erélyes fellépésünk következtében sikerült a járvány elterjedését megakadályozni. Sokat köszönhattunk dr. Kornhaussernek, a mártírhalált halt szebeni orvosnak, aki mindent megtett egészségünk érdekében.

Követeltük a hozzátartozóinkkal való kapcsolat felvételét is, a levelezést, látogatást és élelem beadását. Éppen akkoriban indult útnak a Vörös Segély támogatásával 41 feleség és anya Erdélyből, hogy a belügyminisztériumban kollektív engedélyt kérjenek a látogatásra. Valahol szervezési hiba történt. A terv szerint a mi asszonyainkat a bukaresti és más városokbeli kommunista internáltak hozzátartozói kellett volna hogy várják, de a belügyminisztérium előtt csupán egy elvtársnőt találtak a Vörös Segély részéről, aki bejelentette: különböző akadályok miatt nem sikerült a bukaresti hozzátartozók mozgósítása.

Az asszonyok egy része még sohasem vett részt hasonló megmozdulásokban, de voltak közöttük olyan párttagok és Vörös Segély-aktivisták, mint Ági, a Pavel Bojan felesége, Bözsi, a Nagy István felesége, Józsa Ilonka, a nagyváradi Czeller Lajos felesége, Rózsi és mások, akik a különböző állomásokon nagy csomagokkal felszálló asszonyokat az ország északi részéből úgy elvezették Caracalig – megjárva Bukarestet is –, hogy az őrjögő vasgárdisták és a mindenütt szimatoló sziguranca-detektívek semmit sem vettek észre szándékukból. Persze nem engedték be őket a belügyminiszterhez, valami főhivatalnok azt tanácsolta, adják be kérésüket külön-külön, menjenek haza, és otthon várják meg a vá-

laszt. Asszonyaink felháborodva tiltakoztak – egész kis demonstrációt rendeztek az épület előtt –, majd úgy határoztak, hogy mindnyájan lemennek Caracalba.

Caracalba este érkeztek, valósággal elfoglalták a városka szállodáját, s egymást buzdították, bátorították a másnapi harcra. A harc azonban még aznap elkezdődött. Megérkezésüket követően alig egy félóra múlva megjelent a rendőrfőnök, bezáratta a szálloda kapuját, rendőröket állíttatott az asszonyok szobái elé, aztán erélyesen felszólította őket, hogy azonnal hagyják el a várost. Amennyiben nem mennek el szépszerével, erőszakkal hazatoloncoltatja őket. Az asszonyok a szálloda ablakaiból torkuk szakadtából kiabálva kértek segítséget a caracali polgároktól. Felpanaszolták, hogy férjeik, fiaik itt vannak a táborban, azt sem tudják, hogy élnek-e, vagy sem... A szálloda körül – a rendőrfőnök ellenére – száz meg száz polgár hallgatta késő éjszakáig a tiltakozó és követelőző kórust.

Másnap korán reggel csendőrök és rendőrök törtek rájuk, egy kaszárnyába hurcolták, s a rekkenő hőségben egész nap az udvaron tartották őket, este pedig visszakísérték a szállodába. A csendőrsorfal között hangos szóval tiltakoztak a brutális bánásmód ellen, és követelték, engedjék be őket a lágerbe férjeik, fiaik látogatására. Két napon át folyt ez az embertelen tortúra, miközben a detektívek egyenként vitték az asszonyokat kihallgatásra. Azt akarták megtudni, ki szervezte meg az akciót. A rendőrségnek ez a próbálkozása azzal a veszéllyel fenyegetett – mivelhogy az asszonyok nagy részének még sohasem volt a hatóságokkal dolga –, hogy tudatlanságukban elárulják magukat. A sok zaklatásban Bojan Ági, aki teherben volt, rosszul lett. Lefektették egy padra, és orvost követeltek. Közben kórusban kiabáltak: – Meg akartok ölni egy állapotos asszonyt! Szégyen-gyalázat! – Egy jobb érzésű katonaoorvos kijelentette, nem vállal felelősséget Ági életéért, ha ilyen körülmények között marad. Ez az incidens, s főleg hogy megérkezett egy belügyminiszteri felügyelő, aki kategorikusan kijelentette, hogy nem adnak az asszonyoknak beszélőt, vetett véget a 41 kommunista anya és feleség caracali kálváriájának. Másnap reggel a csendőrök vonatra ültették és

zárt vagonban Piatra Oltului-ig kísérték őket, majd átrakták a szebeni vonatra.

Az asszonycsoport holtfáradtan érkezett meg Kolozsvárra, de Bojan Ági és Rózsi nem adta fel a küzdelmet. Megtanácskozták a Vörös Segély vezetőivel, hogy Rózsi hazautazik, munkahelyéről újabb szabadságot kér, és visszamegy Kolozsvárra. Addig felkészül Bojan néni, Pavel édesanyja, hogy együtt menjenek újra Caracalba. Úgy gondolták, hogy a két asszony – egy parasztruhás néni s egy fiatal munkásasszony – nem túl nagy csomagokkal észrevétlenül eljuthat a lágerkapuig.

Az elgondolás jól bevált. Rózsi konspirációs tapasztalatai és Bojan néni nyugodt, bátor fellépése meghozta a várt eredményt. Minden nagyobb nehézség nélkül eljutottak a láger kapujához. Mikor az őr el akarta kergetni őket, Bojan néni barátságosan, de határozottan mondta: — Mi, fiam, nem veled akarunk beszélni, hanem a parancsnokkal. — Az őr hívta az őrmestert, aki szintén nagy hangon kezdte, de Bojan néni őt is leintette: — Fiam, van nálad is nagyobb, mi azzal akarunk beszélni.

— Nem valószínű, hogy az első próbálkozást siker koronázta volna, ha az operettkapitány nem éppen akkor készül kimenni a városba. — Hát maguk mit keresnek itt? — A fiamat, kapitány úr, a fiamat — felelte nyugodtan Bojan néni. — És ön, asszonyom? — nézett kissé pimaszul Rózsira. — A férjemet — mondta Rózsi hangsúlyosan, és a kapitány arcáról eltűnt a kötekedő mosoly. — Ide nem lehet bejönni, azonnal távozzanak, vagy azt akarják, hogy bevitessem és itt tartsam magukat is? — Nem félünk mi attól, semmi rosszat sem csináltunk. Nincs abban semmi bűn, ha egy anya a fiát s a feleség a férjét akarja látni, kapitány úr, s egy kicsi ételt átadni nekik! — felelte magabiztosan Bojan néni.

A kapitány hangja halkabb lett s egy kicsit tétovázó:

— Kérem, távozzanak, ellenkező esetben bekísértetem magukat az őrségre s átadom a rendőrségnek. — Mi nem félünk a rendőrségtől sem — mondta Rózsi. — Voltunk a minisztériumban, és ott azt mondták... — akkor még nem tudott jól románul, megállt a mondat közepén. — Milyen nyelven beszél, asszonyom? — kérdezte

a kapitány meglepő udvariassággal. – Magyarul és németül...

A kapitány több évig teljesített szolgálatot Szebenben, és megtanult valamelyest németül. Németre fordította a szót.

– Tiszt úr, egy hónappal ezelőtt elvitték az uramat, és azóta semmi hír róla. Úgy hallottuk, itt van a néninek a fiával... – Honnan gondolják, hogy itt vannak? – Ó, nincs olyan vastag fal, hogy a hír át ne törjön rajta, s akit érdekel, meg ne hallja.

Ez a beszélgetés már nem a kapu előtt, hanem a női internáltak udvarán folyt le. Hogy ki látta meg először a két asszonyt közülünk, nem tudom, de meglátták, mert a folyosónk egy csücskéből oda lehetett látni. Mire a kapitány észrevette magát, mint a hangyák, úgy nyüzsögünk a lezárt ablakok mögött. A kapitány elment jelentéstételre az ezredeshez. Tíz perc sem telt el, és nevet kiáltották. Egy fegyveres csendőr kíséretében a nők udvarára vittek (a nőket beparancsolták a szobákba), s mintegy 4–5 méterről megengedték, hogy néhány szót váltsunk egymással románul.

– Egészséges vagyok... – Mi is... – Van munkád? – Van... – Elengedtek a gyárból? – Igen... – Hogy keresel? – 500 lejt... – Egy hónapra? – Nem, egy hétre... – Mit csinálnak a pipéid? (Mielőtt letartóztattak volna, Rózsi vett tíz kicsi sárga pipét. – Disznót nem tudunk venni, de őszire megnőnek a pipék, s akkor a tíz liba megér egy kicsi disznót – mondta Rózsi, arcához szorítva az arany pihés kis libákat. Ezekről a pipékről volt szó.) – Rózsi nem értette a pipe szó jelentését, magyarul kellett megmondjam. Elmosolyodott. Ez volt az első mosoly, amelyet az arcán láttam letartóztatásom óta. – Nőnek, mire hazajössz, már tollas libák lesznek...

A kapitány felemelte kezét: – Elég! Ezek a magyarázatok a pipékről nem tetszenek nekem.

Nem kértem, hogy hagyjon még beszélni, csak azt, hogy ott maradhassak, amíg feleségem az élelmet átadja. Megengedte. Néhány perc alatt megvizsgálták a csomag tartalmát. Mikor elvettem az élelmet, a Rózsi

közelébe kerültem. – Köszönöm, édesem, mindent köszönök neked!

Rózszi nem szólt semmit, csak a szeme ragyogott. Lassan cammogtam az élelemmel az őr kíséretében vissza, s egy rekedt hang a Pavel Bojan nevét kiáltotta; az édesanyjához hívták.

A lágerben különösebb események nem történtek, csak az ezredes eszelt ki újabb és újabb provokációt. Egyszer felsorakoztatott az udvaron, és felszólított, hogy a kommunisták lépjenek ki a sorból. – Maradjatok a helyeteken! – adtuk szájról szájra az utasítást. Tudor Bugnariu és Ilie Cristea más véleményen voltak, és kiléptek a sorból. Csak ezt várta a vén szadista. Nekik rontott, elkezdte mocskolni őket. Bugnariu kikérte magának, de az ezredes nem engedte beszélni, és üvöltve fenyegetőzött. Úgy emlékszem, külön szobába tette a két professzort, de erélyes tiltakozásukra 1–2 nap múlva megszüntette a különrezsímet. Az ezredes bizonyára azt remélte, hogy tömegesen protestálunk, s ezt lázadásnak minősítve, súlyosan megtorolhatja. Augusztus 20-a körül – legnagyobb meglepetésünkre – engedélyezték, hogy újságot hozassunk be. Az *Universul* néhány számát kaptuk meg. Aztán amilyen váratlanul megadták az engedélyt, néhány nap múlva olyan hirtelenül vissza is vonták. Arra már nem emlékszem, hogy az újságokból olvastuk-e, vagy az újonnan behozottak hozták a hírt az Erdély sorsát érintő tárgyalásokról. Az a tény, hogy a csíkszeredai internáló tábort megszüntették és a kommunista foglyokat Caracalba hozták, megerősíteni látszott a híreket.

Érdemes elmondanom, hogyan készült az ezredes a csíkiak fogadására, akiktől – tudva, hogy köztük van Petre Constantinescu-Iași professzor, Scarlet Calimachi, a „vörös herceg”, Bigu, a bukaresti vasúti szakszervezet elnöke és más neves, országosan ismert kommunista – már előre úgy félt, mint ördög a tömjénfüsttől.

Három-négy nappal megérkezésük előtt a táborudvar közepén széken ülve figyelte, ki kivel sétál és társalog. Aztán minden bevezetés nélkül kiabálni kezdett: – Azt gondoljátok, ha idejön a professzor és a herceg, ők majd

felforgatják itt a rendet? Csalódtok! Itt nem lesz semmi változás! Aki megpróbál agitálni, az udvar közepén ki-köttetem és huszonötöt veretek a fenekére. A professzor lesz az első, akit megbotoztatok, de úgy, hogy örökre elmegy a kedve az agitációtól...

Az öreg nagyon be volt trottyolva, bizonyára figyelmeztették, hogy a csíkiak vezetője az európai híru kommunista tudós, P. Constantinescu-Iași.

Az ezredes udvari szónoklatát követő napok egyikén bemeszelték a kapu és az utca felé néző ablakokat. Este az ezredes kiadta a parancsot: másnap délig nem szabad a szobákat elhagynunk. A parancsszegőt huszonöt botütéssel és tíznapi zárkával büntetik. Nagyon lassan telt az idő. Az ágyakon feküdtünk és beszélgettünk. Kintről parancsszó, káromkodás, trappolás, harsány jelentések hallatszottak be. Aztán minden elcsendesedett. Az én ágyam az ablak alatt állt. Megnyálaztam az ujjam, s egy kis helyen letöröltem az üvegről a meszet. Jól lehetett látni a főkaput s az oda vezető utat. Az úton sisakos csendőrök posztoltak vállon tartott fegyverrel. A kapu két oldalán, egymástól mintegy 15–20 méterre, a téglafal magasságában, gépfegyverállást szereltek fel az éjszaka folyamán. Az állásokban 3–3 csendőr állt mozdulatlanul, a középsőnek könnyű géppuskája volt, a két másik jobbra, illetve balra fordulva lövésre készen tartotta fegyverét.

Úgy tíz óra körül harsány vezényszavak, lótás-futás törte meg a csendet. Jól hallatszott mindenfelől a fegyverek závarzatának csattanása, ahogyan a csendőrök megtöltötték puskáikat. Két-három perc múlva különös kép tárult szemeim elé. (Ekkor már kétujjnyi széles és hosszú helyen sikáltam le a meszet, hogy jól lássak.) – Itt vannak – mondtam fojtott hangon.

Az utcán, mintegy 100 méterre, feltűntek az elvtársak, négyes-ötös sorban lassú, fáradt léptekkel jöttek. Vállukon cipelték bőröndbe, zsákba csomagolt ruháikat, élelmiszereiket. Az idősebbek elöl – lassú, méltóság-telejes léptekkel, kezükben kis batyuval, táskával. A fiatalabbak kapanyél vastagságú dorongokra akasztva hozták a nagyobb csomagokat. Ki hajadonfött, ki kalappal-sapkával, vállukra vetett felsőruhával vagy pokróccal –

fáradtan jöttek a rekkenő melegben, de felvetett fejfel. Elöl tíz-tizenkét csendőr lövésre készen tartott puskával, kétoldalt, háromméterenként szuronyos, puskás fogdomegek kísérték őket. A menet végén is két szakasznyi csendőr. A menet éle a kapu elé ért. Két-három szakállas között felismertem P. Constantinescu-lași-t, majd a „herceg” lapjainkban nemegyszer látott szép, markáns arcát. Mosolyogva szemlélték a fegyveres készenléteket. Mikor a menet vége is beérkezett, harsány parancsszóval álljt vezényeltek. Ebben a pillanatban megszólalt egy trombita. Érces, erős hangja az agyunkba nyilallt. Riadót fújt. A kapu kitárult, a vezénylő tiszt hadart valamit, amiből csak az internáltak létszámát lehetett érteni. Az ezredes fogadta a jelentést, és parancsot adott a bevonulásra. Újra harsány vezényszavak, és a feloszlatott csíkszeredai internáló tábor kommunistái mögött becsukódott a caracali nehéz, vasalt kapu.

Tenyerembe köptem, s a nyállal összemaszkatáltam a letörölt meszet. Nem volt rá szükség. A kutya sem törődött már az ablakokkal...

Másnap kiengedték a csíkiakat az udvarra. Előzőleg parancsba adták, hogy nem szabad velük érintkeznünk. A táborudvar közepén egyenes sorban álló néhány combvastagságú fa két részre osztotta az udvart. Az a rész, amelyen a mi épületeink voltak, maradt a mi udvarunk, a másik rész a csíkiaké. Két-három csendőr sétált a faszorban, s figyelte, hogy ne lépjük át a tiltott vonalat. Ez a reánk erőszakolt „fegyelmezett” magatartás nem tartott tovább fél óránál. Nézelődöttünk, üdvözöltük egymást és bemutatkoztunk, ilyenformán: – Ki vagy és hova való? – szólt át egy alacsony, sovány, fekete, borostás arcú férfi. – Veress Pál vagyok Marosvásárhelyről – válaszoltam. – Én Berkovics Simi vagyok, hallottad a nevemet? – Igen, halálra ítélték az 1920-as általános sztrájk után. – A büszke kis embernek tetszett a válaszom, s visszakiáltotta: – Bravó, fiú! Látom, jól vagy értesülve...

A beszélgetés félbeszakadt, mert megpillantottam Bigu elvtársat, a tömzsi kis öreget, aki kétszer-háromszor a lakásomon is volt, amikor 1937-ben néhány hónapra

büntetésből a vásárhelyi vasúti műhelybe helyezték. – Bigu! Bigu elvtárs! – kiáltottam örömmel. Bigu megállt, gondolkozott, aztán válla közé húzta a fejét – ez volt a szokása, s vidáman mondta: – Te fiú, ismerem a kopasz fejedet, de nem tudom, ki vagy. – Hát Veress Pali Vásárhelyről – felelt mosolyogva Emil Popa, a kolozsvári vasutasok egykori vezetője. – Vai de capul meu! – kiáltotta Bigu. – Hát persze, Ioan Bob vitt el hozzátok! – s már ment is tovább, mert innen is, onnan is üdvözölték a népszerű bukaresti vezetőt. A csendőrök tehetetlenül nézték a fák mögül a sürgést-forgást. Aztán az egyik kétségbeesetten elordította magát: – Vigyázz! Jön az ezredes úr!

Valóban jött a fakírképű, száraz öregember. Egy csendőr hozta utána a széket, s letette a választóvonal mellé. Két perc sem telt el, s a csíkiak épülete felől három elvtárs indult feléje: P. Constantinescu-Iași, Scarlat Calimachi s egy széles vállú, negyven év körüli férfi. Megálltak előtte, jó napottal köszöntek, s megszólalt Constantinescu-Iași: – Ezredes úr! Az úton minden élelmiszerünk elfogyott, legyen szíves egy altisztet rendelni négy társunk mellé, hogy kimenjenek a városba élelmiszert vásárolni. Kosarunk, ponyvánk, amiben szállítsuk az élelmiszert, van. Pénzünk is, mert nem adtuk le. Csíkban a pénz nálunk állott, s akkor vásároltunk, amikor akartunk. – Mindezt nyugodtan, határozottan mondta a professzor, s a meglepett, gyáva öreg csak bólogatott erőtlenül. Jó két óra múlva visszaérkeztek a bevásárlók, tele kosarakkal... Ez lett a szájhős Stătescu ezredes fenyegetőzéséből. Másnap már úgy összekeveredtünk az udvaron, mintha sohasem tiltották volna meg a demarkációs vonal átlépését.

A csíkiak megérkezése után nyilvánvalóvá vált, hogy Erdély kétfelé szakítása, a bécsi döntés, a román népre kényszerített fasiszta diktátum után elvben megtörtént, s Hitler most már egyformán zsarolhatja az „erdélyi kérdéssel” mind Antonescut, mind Horthyt. Az Erdély kettészakítása elleni tiltakozó megmozdulások idején Caracalban voltam, csupán a leírásokból ismerem. A lágereben közös ülést tartott a két kommunista vezetőség, és

megalakította a caracali internáló tábor egységes vezetőségét.

A táborparancsnokság összeírta az észak-erdélyieket, s néhány nap múlva 86-an csendőri kísérettel elhagytuk Caracalt. Elindulásunk előtt az új vezetőség kisebb csoportokban búcsúülést tartott a távozókkal. Megható búcsút vettünk azoktól, akikkel két évtizeden át együtt küzdöttünk a burzsoá-földesúri osztályok elnyomása ellen. Indulás előtt a tábori hatóság nyilatkozatot íratott alá velünk, hogy soha Románia területére nem lépünk.

A caracali állomáson nagy meglepetés ért. Kolozsvári és váradi elvtársaink összehangolt szervezésének köszönhetően egy motoroskocsi várt, hogy hazaszállítson. Ez a különös utazás Segesvárig, illetve Tövisig, s onnan a kolozsváriak, váradiak, szatmáriak és nagybányaiak Kolozsvárra szállítása teherautóval – jelentős teljesítménye volt a Vörös Segély területi bizottságának, két elvtársunk feleségének, Bojan Áginak és Józsa Ilonkának. Hogy miként sikerült elintézni, pontosan nem tudom. De úgy hallottam, nagy összeget fizettek a CFR-főhivatalnokoknak a kocsi kiutalásáért.

Nem tudom felmérni, hogy egyes elvtársak visszaemlékezéseiben a mozdonyvezetők oly sokat hangoztatott politikai meggyőződése mennyiben befolyásolta őket, hogy Tövisig vigyék a motorost, de emlékszem Czeller Lajos bizalmas megjegyzésére: – Komám, a proli mindig szerényebb, s nincs benne még egy töredéke sem a kapzsiságnak, ami például a tiszteket jellemzi. – Ezt arra értette, hogy a vonatparancsnok főhadnagynak nagy összeget kellett adnunk, hogy a kapott parancstól némiképp eltérjen, ellenben a mozdonyvezetők viszonylag kicsi összeget kértek, hogy a CFR utasítása ellenére egészen Tövisig vigyék a szerelvényt. Bárki elképzelheti, hogy abban a felfordulásban, ami a bécsi döntés után a vasútnál uralkodott, mennyi pénzbe került, hogy a forgalmisták vonatukat soron kívül indítsák egyik csomóponttól a másikig. Az Ági és Ilonka áldozatos munkáját és fáradságát nem koronázta volna teljes siker, ha Pavel Bojan, Gyarmati Miklós és Czeller Lajos rá-

beszélő képességükkel és a pénz erejével nem győznek le minden akadékoskodást.

E nehézségek mellé járult még a veszély, hogy a zsúfolt állomásokon ténfergő izgága vasgárdista csoportok felismernek és megtámadnak bennünket. Nagy idegfeszültségben tettük meg az utat Segesvárig, ahol minket marosmentieket leszállítottak a vonatról, és átadtak a segesvári rendőrségnek. Egy mindenféle kacattal teli ócska raktárba zártak, és kérdéseinkre semmiféle magyarázatot nem adtak, úgyhogy aggodalmunk további sorsunkat illetően még inkább növekedett. Reggel nyolc óra körül kinyitották a raktárajtót. Az éhségtől és álmatlanságtól elcsigázott embereket felparancsolták egy teherautóba, amelynek négy sarkában egy-egy rendőr állt. Törökülésben, egymásnak vetett háttal helyezkedtünk el a rakterületen. Indulás előtt egy rendőrtiszt kapaszkodott fel, kezében revolverrel, és a következőket mondta: – Mindenki ülve marad! Aki feláll, vagy megpróbál leugrani az autóról, lelőjük! Megértették?

Elvesztettük minden reményünket, mert jól ismertük a királyi diktatúra csendőrségét és rendőrségét, s nemegyszer olvastunk ilyen újsághírt: „A letartóztatottak szökni akartak, s a csendőrség kénytelen volt fegyvert használni...” Ámbár semmi logikát nem láttam abban, hogy Caracalból Segesvárra hozzanak és itt gyilkoljanak le, amikor onnan a Duna alig 15 km-re van, s a holttesteket könnyebb eltüntetni, mégis csak egyre tudtam gondolni: mi a szándékuk velünk?

Vagy jó fél órája robogott a teherautó – régen közevetlen mezei utakon jártunk –, amikor egy falu házeit pillantottuk meg. A rendőrtiszt megkopogtatta a sofőrökabin tetejét. A gépkocsi megállt. A két csendőr leugrott, s fegyverüket reánk fogta. Lecihelődtünk batyuinkkal mi is, utánunk a rendőrök.

– Arccal a falu felé, felállni egy sorban! – parancsolta a tiszt. – Beszélgetni nem szabad, aki kifut a sorból, lelövetem! Lépésben indulj!

Mi tizenketten, nyomorúságos kis batyuinkkal a kezünkben, megindultunk a falu felé, az őrség azonban nem jött velünk. Talán egy kilométerre lehettek a házak, előttük füves térség. Amikor megindultunk, néhány fel-

nőtt és gyermek ácsorgott a réten, de nemsokára futva érkeztek az emberek, s velük néhány katona. Ahogy közelebb értünk, jól kivehettük, hogy a katonák a Horthy-hadseregből valók. Talán öten lehetek. Ránk fogott fegyverrel várták közeledésünket. Amikor a senki földjének felén áthaladtunk, megfordultam. Ott álltak a csendőrök és rendőrök egymás mellett, lábhoz tett fegyverrel. Még lehetett mintegy 300 méter a faluig. Soós Jóska bácsi megszólalt: – Elvtársak, senki egy árva szót ne szóljon, Pali beszéljen egyedül a katonákkal. Mondd azt, hogy mindnyájan vásárhelyi munkások vagyunk, Bukarestben dolgoztunk mint kőművesek, ácsok, vasasok, varrónők, s most jövünk haza a családukhöz. Ungvári! – fordult a renegáthoz –, azt hiszem, magának sem konvenial, hogy megtudják, honnan jövünk. Amíg maga a barátai-val igazolná, hogy nem kommunista, eltelne 4–5 nap a vásárhelyi rendőrségen. – Ungvári csak annyit mondott: – Elfogadom. Tárgyaljon Pali a katonákkal.

Mintegy harminc méterre Nagykend határától Mihály Jóska bácsi lekapta a kalapját, meglengette, s olyan hangon, hogy a falu túlsó végén is meghallhatták, elkiáltotta magát: – Hát hazaérteztünk!

A falusiak nevettek, integettek, a katonák lábhoz eresztették fegyverüket. Soós Jóska bácsi megfogta Mihály Jóska karját, nehogy a megállapodás ellenére elkezdjen beszélni (mert Mihály Jóska bácsi nagy agitátor volt), s a szemével jelzett nekem. Kiléptem a sorból, „Adjon isten jó egészséget” köszöntéssel megálltam a háromcsillagos katona előtt, és jó hangosan mondtam: – Szakaszvezető úrnak tisztelettel jelentem, tizenkét marosvásárhelyi magyar munkás, akik Bukarestben dolgoztunk, hazaérteztünk...

A szakaszvezető – jóindulatú, tényleges katona – meghatottan mondotta: – Isten hozta! Pihenjenek le, látom, fáradtak.

Hallva a marasztalást, egyszerre megizzadt az ing a hátamon. Ha lepihenünk, a falusiak és a katonák beszédbe elegyednek velünk, s akkor végünk van, mert vagy elszólja magát valamelyik, vagy ha Filont és Izidort szólítják meg, gyanút fognak kiejtésük hallatán. Megköszöntem hát a jóindulatot, és sajnálkozva mondtam,

hogy mennünk kell, mert ha sokat időzünk, még éjfélre sem érkezünk meg Vásárhelyre. A szakaszvezető bólintott, én már nyújtottam búcsúra a kezem, amikor azt mondta: – Adok maguknak valami igazolást, mert egy lovas egységet várunk, s az leigazoltatja magukat. – Azzal lehasalt a fűbe, elővette jegyzetfüzetét, kitépett egy lapot, és a következőket írta rá: „Én Fekete Mihály szakaszvezető, a Nagykend község határpont ideiglenes őrparancsnoka, ma 1940. szeptember 7-én délelőtt 11 órakor 12 marosvásárhelyi lakost, akik mint munkások Bukarestben dolgoztak, s most visszatérnek szülővárosukba, a határponton áteresztettem, s mivel semmi gyanúsat nem találtam, városukba irányítottam. A csoport vezetője Veress Pál, született Marosvásárhely, 1906. június 22-én. Fekete Mihály szakaszvezető.” Ahogy zsebemben éreztem a papírt, olyan mehetnékem lett, hogy még a vizet is alig tudtam meginni, amit egy gyermek hozott a közeli házból. Nagy parolázások között elbúcsúztunk, s szedtük a lábunkat, mintha űzne a tatár.

Ahogy kiértünk a faluból, nem messze akácost pillantottunk meg. Gyerünk oda, mert mindjárt itt lesznek a lovasok! Behúzódtunk az akácosba. Hanyatt vettem magam a földön, s mély lélegzetet vettem, hogy megnyugodjam. Valamit ettünk, s néhányan indulni akartak. Jóska bácsi rábeszélte őket, hogy pihenjünk még egy kicsit, a legközelebbi faluban fogadunk majd két szekeret. Aztán megérkeztek a huszárok. Amikor elporoszkált a három lovasból álló utóvéd is, felkerekedtünk, s több mint egyórai erőltetett menetelés után megérkeztünk az említett faluba, ahonnan két lovas szekér – igen borsos árért – Vásárhely határáig, a koronkai vámig szállított.

Amikor Ákosfalván dőcögtek át szekereink, a templom előtt ismerős arcot pillantottam meg. A cukorgyár igazgatójának sofőrje volt, s a fekete luxusautónak támaszkodva nézte elvonulásunkat. Mielőtt köszönhettem volna, felkiáltott: – Né, Veress Pali!

Megállt a szekerünk, s leugrottam. – Mit csinál itt? – kérdeztem azzal a titkos gondolattal, hogy megkérem, vigye be Vásárhelyre Simó Irént és Radó Icát. – Már megyek is – felelte –, amiért jöttem, elintéztem. Jöjjön, üljön fel, hazáig viszem. – Vigye be a két leányt –

kértem, de kijelentette, nem vesz fel nőt a kocsira a világ minden kincséért, az kész nyaktörés.

Társaim biztattak, hogy csak menjek s amíg megérkeznek, váltsam fel a pénzt, amit a lágerbeli közös kaszszából adtak az ott maradt elvtársak. (Kifizettük Filon, Marc, a két Imecs és Szabó Lajos útiköltségét, s a megmaradt pénzt testvériesen elosztottuk – 120 lejjel érkeztem haza).

Beültem a kocsiba, s negyedóra múlva már a koronkai vámnál voltunk. Bementem a közelben lakó unokabátyámhoz, Kézel Jóskához. Miután kiörvendeztük magunkat a szerencsés vizontlátáson, felváltották a pénzt, és segítettek kiporciózni, kinek-kinek mennyi jár. Aztán kimentem az utcára, leültem egy köre, és vártam a társaimat. A Teleki utcát akkor jórészt építők lakták. Sok ismerősöm volt közöttük. Valaki felismert, csodálkozva megállt, köszöntött. Aztán a szekérral megérkeztek az elvtársak, a pénzt elosztottuk, és elbúcsúztunk egymástól. Holtfáradtan cammogtam hazafelé, batyummal a hónom alatt. Az utcánkban talákoztam a legfiatalabb Löbl leánykával. Nem ismertem meg, csak amikor boldogan kiáltotta: – Pali, Rózsi tudja már, hogy itthon vagy, és jön elődbe. – Meg akartam kérdezni, honnan tudja, de a leányka elszaladt.

A házunk elé értem, kezem a kilincsen, de a zár nem nyílik. A szőlő felé néztem, jó hajításnyira lobogó hajjal, kipirult arccal szaladt felém Rózsi, utána Karesi és Laci bátyám. Rózsi a nyakamba ugrott... Nem tudtunk szólni egy szót sem, a váratlan öröm elnémított.

Bementünk a házba, ott mondta el, hogy egy ifjúmunkás leány egy szuszra szaladta le a Wesselényi utcát a szőlőig, hogy megmondja: itthon vagyok.

Aki a koronkai vámnál felismert és csodálkozva köszönt, elújságolta a szomszédjának, aztán szájról szájra adták az építők portáján: „Itthon van Veress Pali, itthon van Soós Jóska, itthon vannak mind az elhurcoltak”. Hogy mennyi idő alatt jutott a Wesselényi utcába a hír, nem tudom, de hamar eljutott, és a kis munkásleány szaladt – anélkül, hogy kérte volna valaki –, szaladt, mint a szélvész, a jó hírrel az Irányi Dániel utcába. De a kapu zár-

va volt. Az egyik szomszéd a kapuban állt, az mondta, hogy Rózsiék a szőlőben vannak, és a lányka szaladt a szőlőbe, hogy átadja az örömhírt: – Rózsi! Paliék megérkeztek, a koronkai vámnál ül egy kövön... Azt mondják, beteg. (Csaknem másfél évtizeddel ezután Bukarestből ugyanígy jöttem haza, de akkor valóban beteg voltam. A vállamon vittem a bőröndöm, és a házunk előtt találkoztam egy elvtárssal, akivel éveken át együtt dolgoztam az illegálításban. Nem vett észre. Én szólítottam meg.

– Ne fáradj föl a harmadik emeletre – mondta száraz hangon –, mert a feleségedet a tegnap elköltöztették.

– Hová? – Nem tudom, menj be a házmasterhez, az tudja. – Beteg voltam, és ő nem vette le a vállamról a bőröndöt, fáradt voltam, s ő nem hívott taxit. Köszönt és továbbment. Gyalog mentem az új lakásig, nem volt pénzem taxira. A feleségem ugyanígy fogadott, mint most, tizenöt évvel előbb. Amikor átöleltem, egyetlen szót sem tudtunk mondani egymásnak... Megérkezésem után sokáig beteg voltam, de csak három jó barát keregett fel: dr. Vasile Ranta, Gáll Ernő és Gáll Kálmán.)

ÚJ MEGPRÓBÁLTATÁSOK

Egy-két napi pihenés után kimentem a Fötérre szét nézni. Mindenütt ünneplőbe öltözött polgárokat, egymásnak gratuláló, székelyharisnyába öltözött ismeretlen alakokat láttam. Ezek a műszékelyek, akik a Horthy-Magyarországra optáltak, nem vállalva közösséget a reakciós kormányok nemzetiségeket elnyomó politikája ellen a román demokrata mozgalmakkal együtt küzdő magyar dolgozókkal, most szenvedéseikről beszéltek, és tele szájjal bizonygatták, hogy nekik kárpótlás jár. Ahogy sétálgattam közöttük, harsogó szónoklat és jelszavak ütötték meg a fületem. A Városháza elé érve láttam, hogy vagy 300 népviseletbe öltözött küküllőmenti fiatal fiú és lány egy barna bilgericsizmás nyegle fiatalembert vesz körül, aki egy padra állva szónokol. A beszéd végére értem oda: „...és addig a harcot nem szüntetjük be, amíg minden követelésünket meg nem kapjuk”. A falusi fiatalok, akik

elhagyva otthonukat átjöttek Észak-Erdélybe, vállukra vették a szédelgőt, s úgy vitték a Fötér felé. Néhány napig még így ment. A polgár nem dolgozott, a küküllőmenti fiatalok tüntettek, jelszavakat skandáltak, a bilgericsizmás meg szónokolt és uszított... Aztán szétszedtek a fiatalok, és a bilgericsizmás a néhány napos pünkösdi királyság után elvándlizott valamerre...

Teltek a napok, s mivel sem én, sem Rózsi nem dolgozott (a Mendel-féle kesztyűgyár Bukarestbe költözött), újra anyagi gondokkal küszködtünk. Hazajött Löbl Marci is – Bukarestből vagy Ploiești-ből –, s együtt jártuk a kismestereket, hogy valamilyen munkát kapjunk, de hasztalan. Élelem sem volt elegendő, s az árak ugrásszerűen emelkedtek. Késő éjszakáig tanácskoztunk Rózssal, de semmi célravezetőt nem tudtunk kitalálni.

Megérkezésem után talán a harmadik napon felkéréselt Guzmann Bözsi; a bécsi döntés idején Vásárhelyen tartózkodott, s ott is maradt. Bözsit a területi titkárság küldte Vásárhelyre, míg mi Caracalban voltunk. Megpróbálta tartani a kapcsolatot az otthon maradt elvtársakkal, s utasításokkal látta el őket. Azért jött hozzánk, hogy javasolja, alakítsuk újra a széthullt helyi vezetőséget, és Soós Jóska bácsi, ő meg én nagy vigyázattal kezdjük meg a párt újraszervezését. Jóska bácsi és jómagam is azzal érveltünk, hogy a letartóztatásból, börtönből szabadulónak néhány heti pihenés jár erőgyűjtésre és megviselt egészségének helyeállítására... Az én helyzetemet az is nehezítette, hogy munka nélkül voltunk, s holnap-holnaputánra egy falat kenyér nem sok, annyi sem lesz a házunkban. Bözsi igazat adott nekem, de kért, gondoljam meg még egyszer a dolgot. Néhány nap múlva megkezdtük a munkát, de aztán önhibánkon kívül félbe is szakadt...

Nemsokára egy Gyergyai nevű „úriember” keresett fel lakásomon. A Nemzeti Munkaközpont észak-erdélyi megbízottjaként mutatkozott be. Azért jött, hogy felszólítson: lépjek be a szervezetükbe és vegyem át Marosvásárhely és a Maros-völgye munkásainak megszervezését.

sét. Megkérdeztem: ki irányította hozzám? Levelet szedett elő az aktatáskájából, amelyet – mint mondotta – Páll Árpád, volt sorstársam írt, aki szintén éveket ült az elnyomó román rendszer börtöneiben. Elolvastam a levelet. Páll Árpád „testvérnek” szólítva felkért, hogy vállaljam el a Nemzeti Munkaközpont megszervezését, és vállaljak benne vezető tisztséget. Levelében kihangsúlyozta, hogy azért fordul hozzám – a szociális igazságtalanságok és a nemzeti elnyomás ellen őszintén harcoló férfihoz –, mert az új helyzetben becsületes, önzetlen emberek kell hogy álljanak a tömegmozgalom élén, akik a magyarságot sok tévelygés és szenvedés után nemzeti szellemben vezetik a boldogulás útján. Nem tudtam, hogy ki az a Páll Árpád, akkor nem is érdekelt. Leveléből kitűnt, hogy nem ismer, csak hírből. Most – mikor könyvemet írom – érdeklődtem felőle. Megtudtam, hogy 1920-ban tényleg letartóztatták, s hadbírótság elé állították valamilyen dinasztiaellenes, köztársasági mozgalom szervezésének vádjával. Aztán bizonyíték hiányában szabadlábra helyezték. Akkoriban még valóban haladó gondolkodású publicista volt, de az idők folyamán teljesen jobboldali lett, különösen miután átvette a reakciós katolikus újságnak, a *Magyar Lapok*nak a szerkesztését. Ez a Páll Árpád próbált börtönviseltségével befolyásolni, meghatni engem. És mit gondoltak a nyomorultak, akik hozzám irányították ezt a vigéct, ki vagyok én? Politikai szélkakas? Ugyanis Bogdán István nevét is említette, aki egyszer felcipelt ügyvédi irodájába, s holmi beadványokkal próbálta igazolni, hogy ő milyen haladó gondolkozású magyar értelmiségi, mert íme, itt az áll, hogy a kommunistáknak igazuk van, amikor azt állítják stb. A beadványt 1931-ben a városi tanácshoz intézte – amelynek akkor tagja volt a Városi és Falusi Dolgozók Blokkjának kilenc képviselője, köztük bátyám is –, s az ügyvéd úr kénytelen volt csatlakozni a kommunistákhoz, ha nem akarta, hogy a magyarpárti kisemberek kitámadják. De hát mit gondolt rólam ez a ravasz ügyvéd, azt hiszi, hogy egy munkásmozgalmi harcos csak addig áll a baloldali munkástömegek oldalán, amíg nem kínálkozik számára kiugrási lehetőség?

– Uram – mondtam a vigécnek –, fél Erdély munkássága tudja, hogy szocialista vagyok. Önök azt hiszik, az én meggyőződésem csak annyiból áll, hogy ha felkínálnak egy felfogással, eddigi tevékenységemmel szöges ellentétben álló mozgalomban egy állást, ahol kétannyit kereshetek, mint lakatoslegényként valamelyik gyárban, akkor én megköszönöm önöknek a júdáspénzt?! Ajánlatuk rám nézve sértő. Nem vagyok megvásárolható.

– Szóval visszautasítja? – kérdezte fenyegetően a vigéc.

– Vissza. – Csak később meg ne bánja – mormogta elmenőben a foga között.

Rózi mindjárt rájött, hogy provokálni akarnak, mert jól tudták: visszautasítom az együttműködést a fasiszta-soviniszta szervezettel. És tökéletesen igaza volt, amint a későbbiekben kitűnt. De az sem kétséges, hogy az én munkásmozgalmi tekintélyemet akarták cégérnek használni munkások bevonásában a Nemzeti Munkaközpontba. Erről még inkább meggyőződhettem két-három nappal később, amikor egy öregedő pedellus levelet hozott a római katolikus gimnázium akkori igazgatójától. A levélben ez állt: „Tisztelt Veress Pál! Ha ideje engedi, kérem, szíveskedjék iskolánkba felfáradni. A folyosón várni fogja Nagy Töhötöm tisztelendő úr, aki beszélni óhajtana önnel. Tisztelettel: Angi Dénes igazgató”.

A pedellusnak megígértem, hogy elmegyek, aztán újra elolvastuk a levelet. Hát ez mi? Már a katolikus papok is igényt tartanak rám? (Nem tudtam, hogy Angi Dénes igazgató nem volt paptanár.) Vásárhelyt születtem, s a család szerint a katolikus gimnázium építésénél apám volt a pallér, de soha még a folyosóján sem jártam eddig. A kért időben percnyi pontossággal léptem be a gimnázium kapuján. A homályos folyosó egy beszögelléséből nálam fejjel magasabb, fekete ruhás, nagy fekete kalapos, vékony, szikár fiatalember lépett elé. Barátságosan üdvözölt, és kezét nyújtott. Beszéde folyékony és vidám volt – mintha egy papnak öltözött színésszel beszélgettem volna az előadás szünetében. Elmondta, hogy a szegedi jezsuita rendház tagja, az ottani Hivatásszervezetnek (papok által irányított katolikus munkásszakszervezet) egyik szervezője és irányítója.

– Atyám – mondtam neki tréfás hangon (3–4 évvel fiatalabb volt, mint én) –, baj van, mert engem reformátusnak kereszteltek, s ebben a szellemben is neveltek ifjúkoromban. Igaz, az elmúlt húsz évben lelkiekben nagyon elkanászosodtam s vallásellenes lettem, azaz ateista vagyok.

– A mi beszélgetésünknek ez nem lehet akadály – válaszolta Töhötöm atya, s ebből megértettem a háttérben meghúzódó céltudatosságot. Vártam, hogy beszéljen.

– A lényeg az, hogy a magyar munkásságot megszervezzük, vallásra való tekintet nélkül.

– De hiszen ez ellentmond az önök elveinek, célkitűzéseinek – vettem ellene. – Én úgy tudom, hogy Franciaországban, s régebben Spanyolországban az önök katolikus szakszervezetei bevallottan vagy be nem vallottan a katolikus egyház támaszai voltak s részben maradtak – a munkásosztályon belül. És a mi osztályharcos szakszervezeteinkkel, habár néhány közös akciójuk volt, a legtöbb esetben éles ellentétben álltak, s nemegyszer még a sztrájk törököt is a katolikus szakszervezeti tagság szolgáltatta...

– Veress testvérem téved ítéletében – vágott közbe a pap. – Tudnia kell, hogy mi nem vagyunk sem elvben, sem gyakorlatilag ellene *minden sztrájk*nak. Például és is voltam sztrájkvezető, illetve én irányítottam két évvel ezelőtt Szegeden, a kenderfeldolgozó gyár sztrájkoló munkásait. Tudom – mondta hízelgő hangon –, hogy a kommunisták nem árulják el a rájuk bízott titkot. Nyomoztak utánam, s egy másik társammal együtt, míg a veszély elmúlt, el kellett tűnnöm. Rómában voltam néhány hónapig.

Töhötöm atya olyan progresszív képet festett a Hivatásszervezetről, amelyet mi akkor – jelvényük után – „háromkalapácsosoknak” neveztünk, hogy az már nem is igaz. Tehát: lehetek református, akár ateista is – nem számít. Lehetek közismert kommunista, számtalan letartóztatással, börtönnel, internáló táborral a hátam mögött – nem számít. Szervezzem csak meg Vásárhely munkásságát, szakadjanak több részre az erők, akadályozzam csak a szocialista szakszervezetek megalakulását, hiszen akkor

penderítenek ki a szervezetből, amikor akarnak! Úgy hiszem, valahogy így gondolkozott Töhötöm atya. Én meg csak néztem kajánul a jezsuita erőlködését, s ájtatosan mondtam: – Atyám rám bízta a titkát, nos, a bizalmat én is bizalommal viszonzom. Ilyen árulást, amit ön kér tőlem, soha nem fogok elkövetni. Én ugyanis kommunista vagyok!

Hogy Töhötöm atya magában tartotta-e a titkot – amit Vásárhelyen minden munkás tudott – nem is sejtem. De ha most kifecsegi, mint én az övét, nem neheztelek meg érte.

Munkát még mindig nem találtunk, noha többfelé is próbálkoztunk. Szerencse, hogy szép volt az őszelő, a zöldségféle viszonylag olcsó, és a szőlőben is termett egy kis gyümölcs. Nagyon szűkösen éltünk. Naponta bejártam a városba (jó messze kint laktunk a Bodon felé vezető úton). Találkoztam elvtársakkal és régi szimpatizánsokkal. Kétségbeesve kérdezték, tudom-e, hogy az építőmunkások között az Imrédy-párt hogyan agitál? Nagy téli segélyt, 200–400 pengőt ígérnek nekik, ha belépnek a pártjukba. Van olyan is, aki már belépett, mások gondolgoznak még, és szégyenkezve mondják: „Ejsze én is belépek, sze a mű szervezetünknek híre-hamva sincs, s ha lesz, visszamegyek oda, addig is felveszem a segélyt, hajtsák be rajtam, ha tuggyák”. Mások arról beszéltek, nagy a kiábrándulás, akiknek nem jutott városi, megyei hivatal, vagy nem kerültek be a vasúthoz, káromkodnak, mint a záporosó. Pedig sokan maradtak ki, három igénylő közül egy ha megkapta az áhított helyet. Érdekes adomák járták szájról szájra. A tábornok-városparancsnok – egyben polgármester a katonai megszállás hónapjaiban – édesapja becsületes vásárhelyi csizmadiamester volt. Az öreg a fiánál elintézte, hogy mestertársait állami szolgálatba vegyék. Fel is vettek jó néhány középkorú csizmadiamestert a városhoz s a vármegyéhez altisztnek – csábította őket a jó nyugdíjas állás –, de az egész napi ajtónállás és iratokkal való rohangálás nem tetszett a testes mestereknek, s nagy részük hamar visszatért a banklihoz.

Szeptember utolsó napjaiban Fuchs Simi keresett fel a lakásomon, s aggódva kérdezte, hívtak-e engem is a rendőrségre, mert őt holnapra rendelték oda. Én is hallottam, hogy régi elvtársakat felhívtak, megfenyegették, aztán elengedték.

Másnap délelőtt rendőr verte a kapunkat. Egy csibész képű fiatal civil vezette. A rendőr hallgatott, a csibészképű pofázott, hogy miért nem nyitunk gyorsabban kaput. Ezek a csellengő, kétes alakok önkéntes vezetőknek ajánlkoztak a rendőrségen – mert a karhatalmi szervek nem ismerték a várost –, annak reményében, hogy valami alkalmazást kapnak. A rendőr átadta az idézőt, és figyelmeztetett, hogy pontos legyenek.

Vigasztaltam Rózsit, hogy ez csak afféle számbavétel-féle akar lenni. De ő, aki eddig minden esetben annyira nyugodt volt, most türelmét veszítve kitört: – Mikor lesz már vége ennek? Éjszakánként Caracalról álmodom, látom a román csendőröket, a Horthy-csapatok már vonulnak be Vásárhelyre, s én nem tudom, mit csináljak, menjek-e át Romániába, vagy várjak, várjalak? Úgy meggyötörnek az álmok, hogy csurom vizesen ébredek. És most újra kezdődik. Mi fog következni? Mivel sújt még a sors, nem is a sors, ezek a rabló fasiszták! Itt Horthy, ott Antonescu, amott Hitler. Lesz-e egyszer a mi életünkben egy nyugodt pillanat? Egy óra, hogy ne izguljunk, ne féljünk? – Kifulladásig elhallgatott, majd kisvártatva újra megszólalt: – Holnap megyek, és beadom a papírokat, hogy megesküdünk, hiszen ha letartóztatnak, be sem mehetek hozzád, mert nem vagyok törvényes feleséged. (Tulajdonképpen azért nem tudtunk megesküdni, mert Rózszi nem volt elválva Székler Jánostól. A nagy nyomorúságban nem sikerült összegyűjteni 2800 lejt, amennyibe a perköltség és az ügyvéd került. Aztán összespóroltuk az összeget, kimondták a válást, de közben elvittek Caracalba.) – Igen, holnap beadom az iratokat! – ez az elhatározás egy kicsit megnyugtatta.

Reggel a megjelölt időben kopogtattam az ismerős ajtón, amelyen már annyiszor hurcoltak be és ki a sziguranca pribékjei. A politikai osztály a rendőrségi épület-

nek ugyanabban a részében rendezkedett be, ahol a román sziguranca volt. Piros, elhízott arcú civil ruhás rendőrtiszt fogadott. Én álltam, ő ült. Egy papírlapról mindenféle értelmetlenségeket olvasott tevékenységemről, aztán guvadtt szemeit rám meresztve megkérdezte: – He? – Hallgattam. – Na, beszélj! – ordította. – Mit beszéljek? – kérdeztem nyugalmat erőltetve magamra. – Na nézd a pimaszt! Ahelyett, hogy felelne, még ő kérdez! Na megállj! Fogsz te felelni... Ajaj, de mennyire fogsz!

Egy csibészpofájúnak, aki ott ült parancsára várva, odaszólt: – Hívjad Gábort! Az lerohant, s néhány perc múlva egy rendőr őrmesterrel jött vissza. – Vigye le a többiekhez! – adta ki a hízótképű parancsot.

Még magamhoz sem tértem, s már nyílt az ajtó, s benyomtak a koromsötét cellába. – Kik vagytok? – kérdeztem, feltételezve, hogy magamfajtajúak. – Mi vagyunk, Pali, Mihály Jóska és én. – Felismertem Soós Jóska bácsi hangját, amely rekedt-remegő volt a dühtől s az izgalomtól. Szemem hamar megszokta a homályt. Soós Jóska bácsi felállt és megölelt. – Hát megint, Pali? – Megint, Jóska bácsi!

Erre olyan rettenetes káromkodás tört ki belőle, amit le sem lehetett írni. – Te – mondta szinte hörögve –, el akarnak tenni láb alól. Te, ezek a véreskezű, herélőkéses hóhérok Hajmáskért és Orgoványt akarnak itt is csinálni! (Orgovány Kecskemét melletti pusztá, ahol a Tanácsköztársaság leverése után, a fehérterror idején Héjjas Iván, Francia Kiss Mihály különítményei a sok száz letartóztatottat rettenetesen megkínózták. Egyeseket kiheréltek, másokat élve nyakig a földbe ástak, másokat meg felakasztottak.)

Mihály Jóska bácsi megkérdezte, rajtunk kívül még kik vannak letartóztatva? – Fent senkit sem láttam, ha itt lenn nincsenek. – Beszéljenek halkabban – kiáltott a rövid folyosó végéről az ő. – Vagy viszket valakinek a háta? Megvakarom.

Kicsi idő múlva Soós Jóska halkán megkérdezte Mihály bácsit: – Te Jóska, tizenkilencben, amikor megszöktél a fehérektől, milyen ítéleted volt? – Öt évet kaptam. – Ó, Jóska bácsi, azok az ítéletek amnesztia alá

estek – vágtam közbe biztatóan. – De azért attól a Vác-mányon felhúzhatnak egy fára – mondta fojtott hangon Mihály bácsi. (A Vácmány kisebb hegy Vásárhely határában, itt vezet át a Nyáradmentére az út, s az idők folyamán sok rablótámadást, sőt gyilkosságot követtek el erdeiben.)

Mindhármunkat váratlanul ért a letartóztatás. Mind-egyikünknek megvolt a maga gondja-baja. Üvölteni tudtam volna a magam, de főleg a Rózsi kilátástalan helyzete miatt. Rózsit hazaérkezésemkor az is nyugtalanította, hogy Ervin, aki a nyári szünidőre látogatóba ment édesapjához Temesvárra, a határlezárás idején még nem volt itthon. De aztán néhány nappal később megérkezett. Már-már úgy láttuk, valahogyan rendeződnek a dolgok, még akkor is, ha egyelőre nincsen munkánk. És most itt ülök ezeknek a bűdös, poloskás cellasíroknak egyikében, s ő otthon vár tanácstalanul. Nem tudtuk, hány óra van, s azt sem, hogy mióta zártak be ide. A végtelennek tetsző időben egyszer csak hallottuk, hogy a nevünket kiáltják, aztán csattant a zár, és kenyérszeleteket, szalonnadarabkákat és szétszaggatott felvágottat adott be az ör. Feleségeink hozták, de sem látni, sem beszélni velük nem engedtek. Tehetetlenségemben, hogy otthon nincs mit enni, és Rózsira az én ellátásom gondja is rászakadt – fulladozni kezdtem az ételtől. A rendőr vizet adott be egy mocskos mázas csuporban.

Az éjszaka nehezen telt el. A priccsen ülve, hátunkat a falnak támasztva bóbiskoltunk. Reggelre kezünk-lábunk meggémberedett. Úgy nyolc óra tájt újra csattant a zár, s kivittek a cellából. Visszaadták apró használati tárgyait, amiket elvettek, s anélkül hogy egy szót szólt volna hozzánk valaki, a két Jóska bácsi csuklóját egymáshoz láncolták, az én csuklómra meg hosszabb láncot csatoltak, amelynek végét az egyik rendőr tartotta a kezében.

– Hova visznek? – kérdezte Soós Jóska bácsi idegesen. – Majd meglátja. Indíts! – adta ki a parancsot az idősebbik, s mi elindultunk újra valamerre.

Amikor a Bolyai utcába felkanyarodtunk, nyilvánvaló volt, hogy a törvényszékre visznek. A polgári törvénykezés még nem indult meg, a törvényszéken a kémelhá-

rító székeltek és a katonai bíróság. Tehát a kémelhárítókhoz visznek, de hát miért?

Valóban oda vittek. Egymás után szólítottak be. Fiatalt, életerős, intelligens arcú, civil ruhás férfi fogadott. Sokáig nézett, majd megszólalt: – Hogy hívják? – Veress Pál. – Zsidó? – Nem. – Változtatott nevet? – Minden őszemet Veressnek hívták. – Mi a foglalkozása?

– Géplakatos. – Tudja, miért van letartóztatva? – Nem.

– Jobb lesz, ha gondolkozik rajta, hogy ne mi mondjuk meg! Vigye – szólta szigorúan a rendőrhöz. A rendőr vigyázzba vágta magát: – Tisztelettel kérdezem, hova?

– A társa tudja – volt a rövid válasz. Elképedve néztünk egymásra a folyosón. Mi következik még ezután? Koholt vádak, embertelen kínzások és hosszú börtönévek vagy halál?

A törvényszékről nyíló vasajtón vezettek be a börtönbe, és átadtak a tábori csendőröknek, akik a kémelhárító foglyait őrizték. Elválasztottak, és külön-külön cellába tettek. Én a 32-esbe kerültem, oda, ahol tíz évvel azelőtt egy ceruzavéggel börtönlapot írtam. Szobatársaim: egy gyilkos cigány s egy gyergyói székely, aki felindulásból a nyitott ablakon át az apósára lőtt. Szombat délután volt, se reggelit, se vacsorát nem kaptunk. Szédültem az éhségtől. Másnap reggel egy fél sajka ízetlen köménymaglevest adtak kenyér nélkül, mert még nem voltunk porcióba véve. Délelőtt levittek sétálni. Úgy igyekeztem, hogy Jóska bácsi mellé kerüljek. Néhány szót sikerült csak váltanunk, mert az egyik csendőr észrevette, hogy beszélgetünk, s puskatussal oldalba ütött, és három emberrel hátrább vezényelt. Meglepve fedeztem fel a hátam mögött a púpos Auspitzet. Auspitz érdekes figurája volt a jómódú zsidó polgároknak. 1910 körül jött Vásárhelyre, már 1913-ban autója volt. Mindennel foglalkozott, mindennel üzletelt. Talán gépészmérnököt végzett, de nem folytatta szakmáját. A bécsi döntés előtti években a Transsylvania szállodát bérelte, vagy lehet hogy csak adminisztrálta. Jó kapcsolatai voltak a román rendőrséggel, 3–4000 lejért néhány nap alatt bárkinek szerzett útlevelet, akinek a rendőrség nem akarta megadni. – Uram – mondta hörgő hangon –, ön vásárhelyi? – Igen, is-

merem önt, a szomszédjában dolgoztam Szabó mesternél a Borsos Tamás utcában... – Miért van bent? – Nem tudom... kommunistának tartanak. – Már négyszer kínoztak meg – suttogta Auspitz. – Azt mondták, kiegyenesítik a púpomat, mint Korvin Ottónak, ha nem vallok. Azt sem tudom, ki az a Korvin Ottó.* El fognak vinni Pestre, s ott megölnék. Teljesen reményvesztett vagyok, végem van. – Mivel vádolják? – kérdeztem. – Auspitz lemondóan legyintett... Később hallottam, hogy hadbírótság elé állították mint angol kémeket, talán rádióleadót is találtak nála. Tény, hogy nagyon megverték, csak vánszorgott a börtönudvaron.

Vasárnap délután az összes börtöncellát végigjárta két hetyke, fiatal kémelhárító tiszt. Az egyik megkérdezte, miért vagyok ott? – Nem tudom. – Te ahhoz a két öreghez tartozol, akik szintén nem tudják, miért vannak itt? Na, majd holnap megmozgatjuk az emlékezeted. Itt nálunk egy-két nap alatt mindenki mindenre pontosan visszaemlékszik. Te is, biztosítalak róla!

Éjszaka majd semmit nem aludtam. Reggel átvezettek a törvényszék épületébe, egy nagy irodába. Negyven év körüli százados hallgatott ki. – Hol tartóztatták le, és miért? – nézett reám fürkészőn. Taktikát változtattam, nem azt mondtam, hogy nem tudom, hanem hogy az amszterdami szakszervezetnek voltunk a tagjai... Félbeszakított: – Miért beszél többes számban? – Azért, mert harmadmagammal vagyok itt. A román hatóságok mindhármunkat a caracali táborba internáltak, majd a bécsi döntés után hazaengedtek. Nemrégén érkeztünk meg. Három nappal ezelőtt felhívtak a rendőrségre, le tartóztattak és ide hoztak. Vádat ellenünk senki sem emelt, tehát nem tudjuk, miért vagyunk itt. – A százados megnyomott egy gombot, néhány másodperc múlva belépett a fiatal tiszt, tegnapi ismerősöm. – Tud maga németül? – kérdezte tőlem a százados. Ösztönösen így válaszoltam: – Nem, csak románul.

Rövid német beszélgetésnek voltam fültanúja. –

* Korvin Ottó a Magyar Tanácsköztársaság idején a Belügyi Népbiztosság politikai osztályának volt a vezetője, 1919-ben a fehérterror idején felakasztották.

Miért küldte ide a rendőrség ezeket? – Fogalmam sincs, százados úr! – Küldje vissza őket, mit csináljunk mi velük? – Igenis! – felelte a fiatal tiszt, és kivitt az irodából. (Keveset tudok németül, de ezeket az egyszerű szavakat igazán nem volt nehéz megértenem, s amit nem értettem, kikövetkeztettem.) Jó fél óráig vártam a folyosón a kísérő csendőr őrizetében. Aztán megérkezett a két Jóska bácsi, s anélkül hogy kihallgatták volna őket – úgy, ahogyan hoztak, összeláncolva –, visszakísértek bennünket a rendőrségre.

Nem tudom, olvasóim el tudják-e képzelni, hogyan éltek hozzátartozóink ezekben a napokban. Rózsai nap-hosszat Soós néninél volt, mert oda futottak be a hírek. Mihály Jóska bácsi legnagyobb fia, Anti állandóan mozgásban volt, és figyeltek a Főtéren – szemben a rendőrséggel – a munkanélküliek is. Ki vette észre, hogy visszahoztak bennünket a rendőrségre, nem tudom, tizenegy óra múlt, mire megérkeztünk, és alig ütötte el a toronyóra a delet, az élelmiszercsomagok már a rendőrségen voltak. Jelezték, hogy asszonyaink és elvtársaink éjt nappallá téve örködtek sorsunk fölött, és mindent figyelemmel kísérték, ami velünk történt. (Azt is tudták, hogy a kémelhárítóhoz vittek, ott is megpróbálták élelmet beadni, de a csendőrök elkergették őket.)

Valamelyest megnyugodtunk, vártuk, hogy mit hoz a sors. De kis idő múlva lótás-futás, zár- és ajtócsattanások zavarták meg viszonylagos nyugalmunkat. Majd szélesre tárult a cellaajtó, s a folyosóról beszűrődő gyenge fényben megjelent a kulcsos őrmester, háta mögött egy borjúképű, tagbaszakadt, kakastollas, szuronyos-puskás csendőrrel. Az idős rendőr őrmester a kezében tartotta zsebkendőbe kötött üres pénztárcáinkat, és fahangon olvasta a neveket: Mihály József, Soós József, Veress Pál, tessék! – nyomta a markunkba öklömnyi csomagjainkat, majd szinte megszokásból hozzátette: – Na gyerünk, gyerünk!

Álltunk az ajtóban, és nem akaródzott kijönnünk. A csendőr türelmét veszítve ránk mordult: – Nem hallották? Süketek? – Hova visznek? – kérdezte Mihály Jóska bácsi olyan hangosan, hogy kiabálásnak is beillett volna. – Pofa be, majd megtudják idejében!

Amikor kiléptünk a fogda ajtaján, riasztó kép fogadott: 8–10 kétségbeesett ember állt az udvar közepén, körülfogva néhány kakastollas csendőrtől. Amikor hozzánk értünk, megkérdeztük, hová visznek. – Nu știu sigur... așa se aude că la graniță... ne aruncă peste... (Nem tudom biztosan... úgy hallatszik, a határra... át akarnak dobni...)

Olyan megdöbbenő volt a hír, hogy a nyelvem megbénult, alig tudtam lefordítani Soós Jóska bácsinak – aki már három napja sejtette, hogy valami példátlan aljasságra készülnek ellenünk –, amit hallottam. Ahogy kimondtam, „át akarnak...”, felordított, olyan hangon, hogy megfagyott az emberben a vér. – Engem, engem akarnak átdobni a határon? Még az a megváltó vén úr-isten sem. Halva igen! De élve nem!

Jóska bácsi dühkitörése minket is magával ragadott. Elkezdtünk ordítani. Hogy mit, magam sem tudom, csak ordítottunk olyan borzalmasan, hogy a megriadt rendőrtisztek mind kiszaladtak az épületből. A csendőrök ránk vetették magukat, és lefogtak. Jóska bácsi kiszabadította fél kezét, és letépve melléről az inget-ruhát, már nem is emberi hangon hörögte: – Ide lőj! Ide szúrj! Öljetek meg, de élve innen el nem hurcoltok!

Angyal őrnagy, a rendőrfőparancsnok harsány kiáltása hasított bele a szörnyű hangzavarba: – Mi van ott? Mi az? – Jóska bácsi ugyanolyan hangon kiabált vissza:

– Nem megyünk! Inkább itt haljunk meg mind a hárman, de nem megyünk! Nincs az az isten, nincs olyan hatalom, hogy minket élve elhurcoljon szülővárosunkból.

A rendőrparancsnok látva feldúlt arcunkat, Jóska bácsi tépett ruháját, megparancsolta, hogy vigyenek fel hozzá. A szobájában egyikünkről a másikra nézett, majd felszólított, mondjuk el, mi történt. Jóska bácsi még mindig magánkívül volt. Ajka reszketett, alig tudta kinyögni:

– Mondd te, Pali.

Ugyanazt mondtam, amit a kémelhárító tisztnek, majd hozzátettem: amikor a caracali lágerből elbocsátottak, kötelezvényt íratnak alá velünk, hogy nem lépünk Románia területére. Most viszont a csendőrök át akarnak dobni a határon, a román határőrök éjjel majd visszakergetnek,

s menne ez a játék addig, amíg le nem lőnének mint katonaszökevényeket. Haljunk meg inkább itt a szülőföldünkön, ahol apáink, őseink nyugosznak... de nem megyünk. Mi semmi büntetendő cselekményt nem követtünk el, miért csinálják ezt velünk? Bejelentettem, ha megpróbálnak elvinni, legyen éjjel vagy nappal, le fogunk feküdni a földre, felverjük a város nyugalma, tiltakozni fogunk az igazságtalanság ellen, hogy három régi vásárhelyi család tagját minden ok nélkül kitoloncolnak szülőföldjéről.

Az őrnagy le nem vette rólam a szemét. – De hát mit akarnak? Tartsuk itt a rendőrségi fogdában magukat? – Jóska bácsi, aki időközben egy kicsit megnyugodott, közbeszólt: – Nem, őrnagy úr! Helyezzenek szabadlábra.

Az őrnagy idegesen dobolt ujjaival az íróasztalon, majd felkelt és kiment az irodából. Néhány perc múlva visszajött. – Nézzék, emberek, leinternálom magukat. A Vásárhely határában levő táborba mennek, amelynek maguk lesznek az első lakói... – Jóska bácsi közbevágott:

– És hol van az a tábor? – A Maros partján, a gát fölött. – Elfogadjuk – mondta Jóska bácsi, majd megkérdezte: – Védőügyvéd bejöhet hozzánk? – A szabályzat nem tiltja – mondta kategorikusan az őrnagy. A kihallgatás véget ért, távozáskor még utánunk szólt: – Kérem, viselkedjenek fegyelmezetten. – Megígértük.

Nemsokára újra a cellánkban voltunk. Ott értesültünk, hogy a többieket sem vitték el. Másnap velünk együtt jöttek a táborba. Félóra múlva csattant a zár: a kulcsos kenyeret, apróra vágott szalonnát s néhány almát hozott. Azon gondolkodtam, vajon a kintiek tudják-e, miken mentünk keresztül? Tudták. Erre úgy jöttünk rá, hogy az ételt hozó rendőr küldönc és a kulcsos beszélgettek.

– De hát tulajdonképpen miért volt az a nagy ordítózás?

– A három kommunista megtagadta, hogy a csendőrökkel elmenjen. – S a csendőrök mit csináltak? – Mit csinálhattak? Ha bajonettel összeszurkálják őket, akkor sem mentek volna el, úgy megvadultak. – Ilyen merészek itt a zsidó kommunisták? – Ezek nem zsidók, ezek székeleyek. – Hát a székeleyek közt is vannak kommunisták? – Úgy látszik. – Micsoda vad emberek, úgy ordítottak, hogy kihallatszott az utcára. – Az ordítózás tehát ki-

hallatszott az utcára, aztán a hír is kiszivárgott hamarosan. A kisegítők fecsegték el, hogy jóinformáltságukat fitogtassák...

Másnap délután sorba állítottak, rendőrök fogtak közre, s mi tizenketten, a marosszentgyörgyi ideiglenes internálótábor első lakói, elindultunk. Azelőtt papírt tettek elénk: írjuk alá, miszerint tudomásunkra hozták, hogy internáltak. Aláírtuk, de azonnal meg is fellebbeztük, és kértük szabadlábra helyezésünket. Délután négy óra tájt vezettek végig a Főtéren. Másodpercek alatt tekintélyes tömeg gyűlt össze a munkanélküliekből és a korai sétálókából. Sokan felismertek, s nem egy megjegyzés hangzott el a hatóságok címére... Úgy emlékszem, Mihály Anti volt az, aki néhány méter távolságról a Vízművekig kísért. Ott megtudta, hogy hova visznek, és szaladt, hogy Rózsit és Soós nénit is értesítse.

A Vízművektől teherautón vittek. Hat öreg táborig csendőr s egy szakaszvezető jött velünk. A tábor a Marostól 300 méternyire feküdt. A két évvel azelőtt itt dolgozó partszabályozó munkások deszkákból, gerendákból összeácsolt nyári lakhelye volt. A kb. 25 méter hosszú, széles barakk közepére két sor emeletes priccset tettek. Szalmát és mindenki részére egy-egy pokrócot a Vízművektől hoztak. Azon az éjszakán majd megvett az isten hidege. Az októberi éjszakák már nagyon hűvösek a Maros-parton. A csendőrök együtt szenvedtek velünk a hidegtől. Őrzőink öreg népfölkelők, alföldi parasztok voltak, akiket senki sem ellenőrzött a szakaszvezetőn, egy kalocsai kőművesen kívül. Jóska bácsinak volt otthon kisüsti szilvapálinkája. Mariska néni hozott egy fél literrel belőle. Másnap a szakaszvezető azt mondta: – Ne küldjék az asszonyokat beszélőengedélyért, jöjjenek nyugodtan, csak el ne fecsegték a városban, hogy kijárnak a táborba. – Rózsai is kijárt minden második nap. Az Irányi Dániel utca a tábortól körülbelül tíz kilométerre volt. És megtette oda és vissza ezt az utat, ha esett, ha sütött a nap. Egyszer azzal az újsággal jött, hogy másnap esküszünk. Mami mindjárt itt lesz a ruhával... elakadt a hangja, és sírva fakadt. Kérdésemre, hogy mi történt, elmondta: a városi katonai parancsnok különleges engedélyére volt szükség,

hogy a táborból a Városházára vigyenek. A gyalogos be-
kísérést nem engedélyezte. – Miután megkaptam az en-
gedélyt – mesélte Rózsi –, az anyakönyvvezető, aki szin-
tén katona, egy cédulát írt a városmajorban levő egység
parancsnokához, egy fiatal, pökhendi tiszthez, hogy adjon
szekeret. Magyarázatomra, hogy a szekérral a férjemet
kell beszállítsák a Városházára, a tiszt közbeszólt: „Talán
az ágyastársát?”

Rózsit azonban nem olyan fából faragták, hogy a sér-
tést eltűrte volna. – Engem nem azért küldtek ide, hogy
ön sértegessen. – A tiszt felugrott: – Fogja be a száját,
mert azonnal kidobatom az irodámból! Megértette? – Meg
– mondta Rózsi csendesen. – Csak azt nem értem, miért
mondják, hogy a magyar tisztek lovagiasak a nőkkel.

A tiszt a nem várt ironikus megjegyzésre valami go-
rombaságot akart mondani, de aztán meggondolta magát,
és ajkát rágva aláírta a szekérküldésről szóló parancsot.

Azon az éjszakán keveset aludtam. A másnapi esküvő
foglalkoztatott. Szekéren, szuronyos csendőrök közt, meg-
láncolva visznek végig a városon. Ilyen menyegzőt sem
láttak még a vásárhelyiek. Eszembe jutott, mit mondott
anyai nagyanyám, amikor egyszer rendőrök jöttek utá-
nam: – Jaj, ha szegény Katika (édesanyám) látná, hogy
hurcolják a „városszógák” a fiát, menten meghasadna a
szíve! (Nagyanyám a rendőröket még „városszógáknak”
hívta.) Bár nem voltam az esküvői ceremóniák híve, val-
lottam, hogy a házasság egy életre szóló fogadalom, s
ennek a nagy eseménynek meg kell hogy legyenek a
maga ünnepélyes külső formái is. Hát ami a mi esküvőn-
ket illeti, azt még a halálos ellenségemnek sem kívánom.
Tulajdonképpen nem is rólam volt szó, hanem Rózsiról.
Hiszen együttélésünk három évében nyomorúságon, ál-
landó remegésen és szenvedésen kívül vajmi keveset tud-
tam nyújtani neki, aki a pokol tornácán is átverekedte
magát, csak hogy segítségemre legyen. S én akkori nyo-
morult helyzetemben még az esküvőnkön sem tudtam
örömet szerezni neki.

Reggel felöltöztem, és vártam a szekeret. Ez a nem
mindennapi esemény izgalomba hozta a tábor lakóit is

(létszámuk néhány nap leforgása alatt 55 főre emelkedett). Ott szorongtak-izgultak körülöttem: vajon jön-e a szekér? Úgy 9 óra tájt kicsi porfelhő jelezte, hogy valamilyen jármű közeledik. Egy-két perc múlva már világosan ki lehetett venni az olajzöldre festett katonai szekeret, rajta a két puskás csendőrrel meg a katonakocsissal. A táborparancsnok szakaszvezető fényesre vikszolt bakancssal, kikéfélt egyenruhában, karjára akasztott fegyverrel mellem állt, és mosolyogva mondta: – Ez a tábori szekér nem éppen menyegzői hintó, de mi sem úgy nézünk ki, mint vidám násznép.

Felültünk a szekérre, én egy közbülső vendégdeszkára, melyre nagy jóindulattal egy lópokrócot terítettek, nehogy elszakítsam egyetlen jó ruhámat. A szakaszvezető és az egyik csendőr hátul ült az ülésen, én szemben velük, háttal a lovaknak, a harmadik csendőr a kocsis mellett foglalt helyet. A szakaszvezető megbilincselte, a puskákra feltűzték a szuronyokat, s a szekér elindult. Az összegyűlt táborlakók széteszlottak, csak Jóska bácsi állt ott mosolytalan arccal, összeszorított fogakkal... Talán egyedül ő értette meg és érezte át, hogy mennyi változata van a kommunisták megaláztatásának.

Rózi és Karcsi bátyám a Városháza előtti kisparkban vártak. A szekér a park mellett állt meg, hogy leszállásom ne okozzon feltűnést. De ez nem sikerült, mert a magas oldalú katonai szekérről összebilincselte kézzel nem volt olyan könnyű leszállni. Fel kellett állnom az oldalára, és a magasból leugornom.

Amikor bementünk a Városháza előcsarnokába, akkor derült ki, hogy a tanúk nem jöttek el. Bizonyára megijedtek attól, hogy csendőrök segédlete mellett tanúskodjanak egy megláncolt fogoly esküvőjén. Szerencsére ott volt a hirtelen összeverődött tömegben Gergely Feri bádogos, régi kommunista barátom, aki készségesen vállalkozott tanúnak. A másik tanú a bátyám volt. Szegény Ferit csak az aggasztotta, hogy gyengébb utcai ruha van rajta, ami nem illő egy ilyen szertartáshoz. Aztán bevonultunk az esketősobába. Az anyakönyvvezető tiszt rászólt a szakaszvezetőre, hogy vegye le a bilincseket, és vonuljanak hátrább. Olyan fájdalmas érzés volt fegyveres

csendőrökkel a hátunk mögött végigcsinálni a házasságkötési ceremóniát, amely két embert egy életre összekapcsolt (a miénket csak a halál törte szét), hogy szinte bénytalan hallgattam az anyakönyvvezető szavait. Aztán aláírtuk a nevünket, és kiléptünk a folyosóra. Megköszöntem Gergely Feri segítségét, aki meghatottságában egy szót sem tudott szólani. A csendőr újra megbilincselte, Rózsi és Karcsi belém karolt, s úgy vezetett le a széles, rózsaszínű márványlépcsőkön. Hátul a két csendőr karjára akasztott puskával zárta be az esküvői menetet.

Délután kijött a táborba Rózsi, sült húst hozott és dióval töltött palacsintát. Jóska bácsiék tapintatosan magunkra hagytak, hogy beszéljük ki magunkat. Feleségem örömmel újságolta, hogy a petróleumgyári elvtársak azt izenték, ha kikerülök a táborból, bevesznek maguk közé, elosztják a napokat, nekem is jut majd heti három. A régi híres petróleumgyár végnapjait élte. A bécsi döntés után már alig kaptak nyersanyagot Romániától. Az üzem udvarán volt egy óriási gödör, tele olajjal. Az évtizedek folyamán ide eresztették le a kellőképpen ki nem tisztított nyersolajat. Ebből a sok száz vagon degenyegszerű maszszából ügyes módszerrel egyfajta kenőolajat, de főleg szekerkenőcsöt készítettek. A főgépészt, Bozsóky Albertet, aki kommunista volt a párt megalakulása óta, Sütő Pistát, Kiss Bandit, Huszár Gyurit, Molnár Balázst, Kacsó Nándort és a többieket nem szédítette meg a horthysta propaganda, nagy nyomorúságomban is szolidárisak voltak velem. Készek voltak megosztani amúgy is kicsi darab kenyerüket. Elmondtam Jóska bácsinak is, mit üzentek. Mosolyogva hallgatta, aztán felkiáltott: – A vér nem válik vízzé. Megmondom neked becsületesen, amikor láttam a változáskor, hogy néhányan, akiket a mieinknek tartattunk, hogy izegnek-mozognak-helyezkednek, elkecsereledtem, de most megnyugodtam.

Az éjszakák egyre hidegebbek lettek, esős-szeles idő járta, a nedvesség csontunkig hatolt. Kértem Rózsit, rossz időben ne jöjjön, mert megbetegszik. De ha csak félórára is, azért jött. Tudtam, hogy a megélhetés gondjai emészti, de sosem panaszkodott. Ha kérdeztem, miből élnek,

elhárító mozdulatot tett: – Te ne törd az eszed ezen, valahogy csak élünk. – Aztán mégis elmondta, hogy Mámi kijárt az ószerre, eladogatta a régebbi, kevésbé használható dolgokat, egy-egy kézimunkát, miegymást, egyszobás lakásunkban úgyszincs hova tenni. Vidámságot erőltetve magára újságolta: – Képzeld, Mámi kenyérbe esett. Az egyik szomszédunk lánya férjhez ment, s a lakodalomra felfogadták Mámit (aki valóban kitűnő szakácsnő volt), hogy süssön-főzzön. A tésztákat nálunk készítették. Azóta olyan nagy becsben van, hogy már háromszor is hívták névnapra, keresztelőre, lakodalomra főzőasszonynak. Persze én is segíték neki. – És mit fizetnek egy ilyen sütés-főzésért? – Ó, Mámi okos asszony, nem fogad el pénzt. Csirkét, tyúkot, tojást, lisztet, tejfelt kér, ami a gazdák-nak nem kerül pénzébe. Így jobban jövünk ki.

A szabadulás reménytelenségében teltek a napok. November közepe táján két személyautó robogott be a barakk előtti térségre. Civil- és katonaruhás urak szálltak ki belőlük. Nyomban sorakozót parancsoltak; felálltunk egyetlen hosszú sorba. A tiszt, az orvos és egy civil – akinél a letartóztatottak listája volt – megállt mindenki előtt, és megkérdezte, van-e valami panasza-óhaja. Mi hárman egymás mellett álltunk. Amikor hozzánk értek, a listás civil így szólt: – Soós József, Mihály József, Veress Pál, álljanak ki a sorból. – Kiálltunk. Még négy embert állítottak mellénk, egy fiatal román tanítót és három vásárhelyi zsidó kereskedőt. Néhány román értelmiségi kérte, hogy átmehessen családjával együtt Romániába. A parasztok szabadlábba helyezésüket kérték, és persze a vidékről behozott zsidók is. Minket beszólítottak a barakkba, elvették tőlünk a katonapokrócot, és hazaküldtek.

Lassan ballagtunk a Maros partján a város felé. Értetlenül néztünk egymásra: mi volt ez? Valaki interveniált? Vagy mégis volt foganatja hozzátartozóink sorozatos beadványainak, amelyekben kérték ügyünk felülvizsgálását és szabadlábba helyezésünket? De nemcsak a mi ügyünket „rendezték”. Néhány nap múlva szabadon engedték a román letartóztatottak egy részét – másokat kitoloncoltak – és a zsidó kereskedőket is, például Kohn szeszraktárost és fiát. A tábort feloszlatták.

Hatheti meghurcolás után ismét otthon voltam tehát, és azt hittem, lesz egy kis nyugalomunk – de tévedtem... Harmadnap jött egy rendőr, idézővel a politikai osztálytól. Pár sort hagytam hátra Rózsának: felhívtak a rendőrségre, hogy a szabadulásommal kapcsolatban valamit aláírjak. Magamban meg azt latolgattam, ha megint le akarnak tartóztatni, torkon ragadom a rendőrtisztet, s vagy engem ütnek agyon, vagy én fojtom meg őt. Semmi félelem nem volt bennem, csak düh és elkeseredés. Ilyen érzései lehetnek annak, aki bosszúból gyilkol.

A Fötér elején találkoztam Mihály Józsi bácsival. – A rendőrségen voltál? – kérdeztem izgatottan. – Házi őrizetbe vettek – felelte Mihály bácsi gyűlölettől villogó szemmel. – Szóval azért hívnak.

Mi lehet az a házi őrizet? Hallottam már erről a büntetómódról, de nem voltam tisztában vele.

A vörös, disznóképű hekus olyan dühösen nézett, mikor az irodájába léptem, mintha egyéni sérelem érte volna, hogy szabadon vagyok. Majd felolvasott egy egész litániát, amely azzal kezdődött, hogy mivel a társadalomra nézve veszélyes vagyok, a marosvásárhelyi rendőrkapitányság házi őrizetbe vesz. Aztán vég nélkül sorolta a tiltásokat. Este 6-tól reggel 6-ig nem szabad elhagynom a lakásomat. Nem szabad barátokat fogadjak, nem szabad semmilyen gyűlésre elmenjek. Nem szabad a várost elhagynom, nem szabad levelet írjak, csak amit a rendőrség cenzúráz. Nem szabad autóbuszra üljek, nem szabad moziba, színházba, vendéglőbe, társas összejövetelekre járjak. Minden héten kétszer – a megjelölt napon és órában – jelentkeznem kell a rendőrségen ellenőrzés végett. Miután mindezeket felolvasta, hozzátette: Ha egyetlen tiltó rendelkezést áthág, hat hónapra internáljuk. Megértette? – Meg! – válaszoltam fogcsikorgatva. Elém tolt a papírt, hogy aláírással igazoljam, tudomásul vettem. Aláírtam, mit tehettem egyebet? Magamban meg azt gondoltam, hogy a dévai hóhér kötne nyakkendőt rá, de jó szorosat. (Dédanyám s nagyanyám, ha nagyon haragudtak valakire, nem a több évtizedekig hóhéroskodó Bali Mihályt emlegették, hanem a dévai hóhért.)

Ahogy kiléptem a kapun s balra fordultam, nem vet-

tem észre, hogy Rózsi a kapu másik sarkától néhány méterre áll. Csak az ismert léptek zajára fordultam meg. Az arca lángolt, kezében kis csomagot szorongatott. – Álljunk meg – mondta fáradt hangon –, mert mindjárt összeesem. – Átöleltem és magamhoz szorítottam. Nem kellett kérdezniem tőle, mi történt. Megnyugtató soraimnak nem volt hatása. Levágott egy szelet kenyeret, és két almát mellé téve, begyömöszölte egy papírzacskóba. Aztán szaladni kezdett, végig a hosszú Sándor János utcán, az Albina téren – megállás nélkül futott a rendőrség épületéig. Kijövetelem előtt pár perccel érkezett oda.

Lassan sétálva tettük meg hazáig az utat. Ezalatt elmondtam házi őrizetbe vételemet s elsoroltam a tilalmakat. – Hát ezután már így lesz egész életünkben? – kérdezte Rózsi. Azzal vigasztaltam, hogy minden csoda három napig tart... Nem láttam, nem láthattam előre, hogy mindez csupán előjátéka a szenvedéseknek, amelyek az elkövetkező tizenhárom esztendőben próbára tették akaratumkat, ellenállóképességünket, és elképzeltetlen testi és lelki megpróbáltatásokkal jártak. Valójában életünknek nemcsak ez az időszak, hanem a megelőző tizenkét év is a próbatételek vég nélküli sorozata volt, de nyugodt lélekkel mondhatom: mindketten osztályunkhoz és pártunkhoz hű, tiszta lelkű emberek maradtunk.

A szabadulásomat követő héten bementem a petróleumgyárba. Őszinte örömmel fogadtak. A lakatosműhelyben gyűltünk össze: Bozsóky Albi, Sütő Pista, Kiss Bandi, Huszár Gyuri, Molnár Balázs, ha jól emlékszem, az öreg Kacsó Nándor (Vásárhely egyik legrégebbi szervezett vas munkása) és mások. Elmondták, hogy a Nemzeti Munkaközpont gyárvezetői és hatósági segédlettel szervezkedik, és rábeszéléssel, megfélemlítéssel toborozza tagjait. Már székházat is béreltek a Kossuth Lajos utcában, Csonka fényképész egykori házáat. A fenyegetés és ráijesztés mellett csalétkül használják az egykori Munkásotthonot, azt híresztelve, hogy a helyi hatóságok már beleegyeztek átadásába, és vitéz Marton Gyula elnök most rendezti a minisztériumi jóváhagyást. Nem volt fájóbb ügye Vásárhely munkásságának a Munkásotthonnál, amelynek megvásárlásához a húszas évek elején béréhez mérten min-

denki hozzájárult, az építómunkások pénzbeli hozzájárulásukon kívül az átalakításokat is elvégezték. A megbeszélés után Bozsókyval bementünk az igazgatóságra, hogy alkalmazásom formai részét elrendezzük. A gyár igazgatója, Gárdos Pali, gyermekkori játszótársam, nem volt benn a gyárban, de Simor mérnök biztosított, nincs semmi kifogásuk az ellen, ha dolgozóik egy munkanélküli társukon ilyenformán akarnak segíteni. Másnap bementem dolgozni.

Valamikor gyermekkoromban, az iskolai év kezdete táján, 15–20-an is összegyűltünk vadgesztenye-csatára. A gyár léckerítése mögött egymás mellett sorakoztak a hatalmas gesztenyefák, érett gyümölcsük jórészt a járdára hullott. Rossz harisnyából készített zsákokba szedtük a szűrős zöld burkokból kipattant fényes-barna gesztenyét, aztán a pénzfeldobással vezéreknak választott nagyobb fiúk két csoportba osztották a Sándor János utca gyermekeit, s kezdetét vette a csata. A harc addig tartott, amíg valamelyik gyermeknek istenesen megdobtuk a kobakját, s az dagadt fejjel, ordítva haza nem szaladt, vagy amíg egy eltévedt gesztenye el nem találta a lakatosműhely ablakát. A csörömpölésre fejvesztetten menekültünk...

Hát ide, ebbe a gyárba kerültem lakatosnak, heti háromnapos munkára. Igaz, a gesztenyefák régen kipusztultak, s a gyár sem volt már a régi. Az egykor sok munkással dolgozó üzem felszerelésének egy részét kikapcsolták a termelésből. A magasan húzódó csövek sokaságából a hőszigetelésűek – amelyek egykor magasnyomású gőzt szállítottak a kazánházból valamelyik desztilláló készülékhez – megbomlott szigetelőanyagukkal úgy festettek, mintha egy óriási összegabalyodott kígyófészekbe néhány felhasított, döglött kígyót dobtak volna. De nekem ez a haldokló gyár is a kenyeret jelentette rövid néhány hétre. A munka egyszerű volt: csapok, elzárószelepek le- és felszerelése, becsiszolása. Míg ott voltam, egyetlen komplikáltabb feladatomból volt – azért komplikált, mert olyanon nem dolgoztam addig –, egy Worthington-szivattyú szét-szerelése, beállítása és összeszerelése. Abban is segítséget nyújtott Kiss Bandi.

Egy szép napon mindannyiunkat az irodába hívtak,

hogy részt vegyünk a katonai parancsnok beiktatásán. Két vagy három ilyen kis gyárnak egy közös parancsnoka volt. Egy beképzelt, sakálképű századossal jelent meg a leendő parancsnok, a jámbor arcú, nem hivatásos katonatiszt. A százados úgy beszélt velünk, munkásokkal, műszaki és irodai személyezettel, mint a gyarmatosítók a rab-szolgákkal. A tisztviselők többsége zsidó volt, biztosan ezért engedte meg magának ezt a hangot. Mocskos, olajos ruhákban egymás mellett állva úgy festettünk, mint egy hatalmas ököl. Legelől, a sorból kicsit kilépve Bozsóky Albi állt, s dühösen hallgatta, hogy a százados hol tegez minket, hol magáz. Világosan emlékszem egy-két mondatára: – Jegyezzétek meg: itt nálunk rend van és fegyelem... Itt nem lehet követelőzni. Mindenki elégedjen meg annyival, amennyit a haza nyújthat neki... A házáért áldozatot kell hozni, aki elégedetlenséget szít, azt móresre tanítjuk, annak örökre befogjuk a pofáját stb.

Kartávolságra álltam Bozsóky Albitól, és láttam, hogy remeg a felháborodástól. Amikor a tiszt befejezte beszédét, „tehát nincs vita, követelőzés, pofázás, mind alávettetek magatokat a rendeleteknek és dolgoztok, dolgoztok, dolgoztok. Megértettétek?” – a pillanatnyi csend után kitört a felháborodás moraja és megszólalt Bozsóky Albi: – Százados úr! Én a gyár főgépésze vagyok, sem én, sem munkatársaim nincsenek megszokva a tegezéssel. Mi nem jobbágyok, mi szabad munkások vagyunk. Kötelességeinket ismerjük és teljesítjük fenyegetés nélkül is. – Fogja be a száját! Ne uszítson! Maga lesz az első, akit móresre tanítok! Lelépni! – ordította a sakálképű olyan hangon, mintha ezredet vezényelne.

Aznap semmit sem dolgoztunk, mindenki a konfliktust tárgyalta.

Abból, amit kerestem, a család nem tudott megélni. Rózsi mindent megpróbált, hogy elhelyezkedjen, de a sovíniszta uszításon, a felelőtlen ígéretesen és a fenyegetőzéseken kívül – azokkal szemben, akik követelőzni mertek – a Horthy-rendszer egyelőre semmi mást felmutatni nem tudott. A munkanélküliség ijesztő méreteket öltött.

Ősszel és télen mindig felduzzadt a munkanélküliek száma, azonban 1940-ben katasztrofális volt a helyzet. Guzmann Bözsi kapcsolatot teremtett a tartományi bizottsággal, ahonnan azt az utasítást kapta, hogy minden erőnket összpontosítsuk a munkanélküliség elleni harcra. Hozunk létre bizottságokat segélyezésükre, szervezzünk akciókat a közmunkák beindítására. A tartományi bizottság azonban semmilyen utasítást nem adott a gyári munkásoknak a szociáldemokraták – több helyen a kommunisták – irányítása alatt álló szakszervezetekbe való beszerzésre. (Az Országos Szakszervezeti Szövetségről van szó, amely Budapesten székelt.)

Mielőtt Bözsi elutazott, beszéltem vele és elmondtam, milyen veszély fenyeget a Nemzeti Munkaközpont részéről, ha nem cselekszünk gyorsan és felelősségteljesen. Bözsi a következő utasítással jött vissza: jelen pillanatban a legfontosabb a munkanélküliek és más tömegakciók megszervezése. Elképedtem, hiszen nagy tömegakciókat a legsikeresebben úgy lehet szervezni, ha valamilyen legális szervezet égisze alatt bontakoztatjuk ki. És erre a legalkalmasabb a szakszervezet. Miért kell már eleve illegálitásba taszítani a tömegmozgalmat? De ezenkívül is, mi lesz a gyárakban és a műhelyekben dolgozó munkástömegekkel? Az elmúlt években kemény munkával kiépített szakmai szervezeteket a hatalomváltozás alkalmával mindenütt betiltották. A munkások, akiket a Munkaközpont és a Hivatásszervezet vigécei ostromoltak, megkérdezték tőlünk: mi a teendő? S mi hallgattunk, vagy azt válaszoltuk, hogy szervezzenek akciókat. Igen, de a bérmozgalmakat évtizedek óta a szakszervezetek indították, évtizedekig harcoltak a jogért, hogy a munkásokat ők képviseljék. És most mi önként lemondunk a kiharcolt jogról, mert nemcsak hogy nem fogtunk hozzá azonnal a szervezéshez, de a munkások kérdésére semmit sem válaszoltunk... Aztán amikor válaszoltunk, már késő volt. A szervezetlen munkástömegeket Vásárhelyen és a Marosvölgyében a legszámottevőbb szakmákban – az építőknél, fásoknál, vasasoknál – csalafintasággal, kényszerítő nyomással hatósági és igazgatósági segédlettel beszervezték a félfasiszta Nemzeti Munkaközpontba.

Még a forradalmi szakszervezeteiről, mozgalmairól ismert Bihar megyében is ez volt a helyzet. Amíg mi tétováltunk a döntéssel, Nagyváradon egy felsőházi taggá előléptetett korrupt, sovinszta egykori építőmunkást, Szabó Jánost állították a Munkaközpont élére, ez a tény felmérhetetlen károkat okozott az osztályharcos szakszervezeti mozgalomnak. A legnagyobb elismerés illeti a szociáldemokrata befolyás alatt álló nyomdászokat, a kolozsvári építőket és részben a vasasokat és vezetőiket szilárd magatartásukért. Nagy hiba lenne persze nem beszélni arról, hogy míg a Munkaközpont ügynökei a megszálló horthysta csapatokkal jöttek, és felsőbb utasításra minden segítséget megkaptak a szervezéshez, a szakszervezetek kiküldöttei csak hónapokkal később jutottak el Észak-Erdélybe, mert a hatóságok nem engedték be őket. Ez azonban nem volt akadály arra nézve, hogy a területi bizottság ne alakítson ki elvi álláspontot ebben a kérdésben. A határozatlanságot, a késlekedést semmivel sem lehet mentegetni.

Soós Jóska bácsival a legnagyobb kockázatot vállalva találkoztunk több esetben, és elkeseredetten tárgyaltuk az érthetetlen helyzetet. Guzmann Bözsivel hetenként kétszer is találkoztam, de amíg a rendőri megfigyelés alól ki nem kerültem, nem sok segítséget tudtam adni neki.

A nehéz helyzet ellenére mégis volt Vásárhelyen egy jelentősebb megmozdulás. Szervezői: Csizmadia Pista s néhány fiatalabb elvtársa. November közepe táján mintegy 300 munkanélkülit mozgósítottak, és a Városháza elé vonultak, követelve, hogy hallgassák meg választott képviselőiket. Az akció olyan meglepetésszerű volt, hogy a rendőrség mit sem tudott róla, s így a polgármester fogadta a tömeg megbízottait, akik munkaalkalmat, munkanélküli-segélyt követeltek. A megszeppent városvezetők ígéretet tettek, s ott helyben el is határozták, hogy bizonyos közmunkák beindítására milyen létszámú munkáscsoport hol jelentkezzen. Csizmadia Pista maga is elment ásóval-lapáttal közmunkára, hogy a tömeg között maradhasson. Talán két-három hétig biztosított a város így néhány száz embernek keresetet, aztán kimerültek az alapok, s a közmunkák megszűntek.

Már egy hónapja dolgoztam a petróleumgyárban és vittem haza szombatonként a kenyérre is alig elég fizetést, amikor Rózsinak azt tanácsolták ismerőseink, próbálkozzon meg zöldség- és krumpli-eladással, béreljen egy pincehelyiséget, és kérjen árusítási engedélyt. Nagy nehezen megkapta az engedélyt, a Sáros utca egyik öreg főúri házában pincét bérelt, de pénzünk nem volt, hogy 40–50 mázsa krumplit leelőlegezzem. Laci bátyám húzott ki a bajból, aki Csíkszentsimonban dolgozott egy fűrésztelepen mint könyvelő. Ő küldött az elején krumplit. Ez óriási segítség volt, mert a kölcsönt akkor kellett visszafizetni, amikor eladta az árut. (De akadt még más is, aki önzetlenül segített. Rácz Béla és Nemes Dezső nem egy esetben néhány száz pengőt kölcsönzött 10–12 napra, amikor én már börtönben voltam.) Kezdetben nagyon nehezen ment: és nem tudtam segíteni neki, mert dolgoztam. Rózsi egész nap a pincében ült, mérte a krumplit s válogatta ki a rothadtakat. Bizony az első szállítmányokra majd hogy rá nem fizetett, a hideg vízre valót sem kereste meg. Hanem aztán belejött, s később, amikor én börtönben voltam, ebből tartotta fenn a családot s élvezett engem is. A hideg, nedves pincében töltött évek megviselték az egészségét, sokáig betegeskedett azután.

December elején egy nap, amikor a gyárból hazafelé tartottam, szemüveges férfi lépett mellém. Lassú, vontatott hangon üdvözölt, és kezét nyújtott. Mindjárt ráismerem a hanghordozására. Jakab Sándor volt. Néhány szóval elmondta, hogy a tartományi bizottságtól jön, és hogy a szakszervezeti és tömegmozgalmi kérdésekről akar beszélni velem. Figyelmeztettem, hogy rendőri megfigyelés alatt állok, s könnyen megtörténhetik, hogy igazoltnak, ami mindkettőnk lebukását jelentené. Mivelhogy sem ő, sem én nem tudunk alkalmas lakásról, ahol nyugodtan beszélgethettünk volna, maradt az utca.

Amikor megtudtam, hogy Jakab tartományi szinten főleg a szakszervezeti kérdéssel foglalkozik – én bizony megengedtem a gyeplőt, s megállás nélkül szapultam a tartományi bizottság szakszervezeti politikáját. Lényegében az előbb említett hibákat soroltam fel. Nem tudván,

hogyan vélekedik Jakab Sanyi a kérdésről, egy kalap alá vettem azokkal, akik lebecsülik a szakszervezeteket s nem mozgósítanak minden erőt a legális lehetőségek kihasználására. Dühösen magyaráztam, hogy amíg mi tátjuk a szájunkat, a Nemzeti Munkaközpont megbontotta sorainkat, s néhány renegát segítségével – mint amilyen Botos József ács, Nagy Albert és Ungvári János asztalosok – megalakították az építő- és famunkások szervezetét. Megkérdeztem, ki felel ezért a súlyos politikai hibáért. Jakab csitítóan a vállamra tette a kezét: – Öregem, teljesen egyetértek veled. Ezt az álláspontot képviselem én is a tartományi bizottság előtt, de az elvtársak azt válaszolták, nem ismerik pontosan a magyarországi szakszervezeti mozgalom politikai orientációját, s így nem dönthetnek még.

Ma, negyven év után is csak azt tudom mondani ezzel a gyanakvó és szektás magatartással kapcsolatban, hogy jóvátehetetlen hibát követtek el akkor, amikor többünk érveit, tanácsait semmibe véve, elhanyagolták a munkásság osztályharcos szakszervezeteinek, az antifasiszta harc legfőbb tényezőjének megteremtését. Ehelyett szervezeti keret nélkül, sok esetben spontán jellegű akciókat szorgalmaztak, amelyek pillanatnyi eredményei nem sokat nyomtak a latban. Ismeretes ma már a tartományi bizottság akkori összetétele, s érthetetlen – legalábbis számomra –, hogy miért nem volt a titkárságban Józsa Béla? Miért nem éppen ő volt a titkárság legfőbb vezetője? Ez a kiváló politikus, aki a forradalmi mozgalom minden részlegét alaposan ismerte, bizonyára nem halogatta volna a döntést. A kedvező helyzetet elszalasztottuk. A szakszervezetekbe való összefogást később az észak-erdélyi kommunista letartóztatások akadályozták meg, amelyek során sok száz párt- és szakszervezeti aktivistát juttattak évekre börtönbe a horthysta hatóságok.

Sajnos egyelőre nem tartottunk ott, hogy rombolni kezdjük a szemünk láttára megszervezett munkaközponti szerveket. Munkánk arra korlátozódott, hogy kiválogattunk és felkészítettünk néhány elvtársat, hogy adott esetben belépjenek a Nemzeti Munkaközpont szervezeteibe és megkezdjék ott a bomlasztó munkát. A legszámottevőbb

közülük László Gyula szabó és Várteréz L. Aladár vas-
munkás volt. Jóska bácsi meg én, a házi őrizet miatt,
természetesen nem jöhettünk számításba.

ÚJRA A CUKORGYÁRBAN

Karácsony táján nagyon megfogyatkozott a munka a
petróleumgyárban. Még az addigi heti háromnapi elfog-
laltságot sem biztosították mindannyiunk részére. Úgy
éreztem, kötelességem kilépni a gyárból, hogy legalább a
többi szaktárs – aki oly elvtársiasan osztozott velem a
száraz kenyéren – dolgozhasson. Éppen ezekben a nehéz
napokban értesített Karcsi bátyám, hogy január 1-től
visszamehetek a cukorgyárba. Amennyire letört a múlt év
karácsonyán az elbocsátás, annyira felvillanyozott vissza-
vételem híre.

Nem volt ez csak egyszerű felvételi ügy. Az 1939-es
elbocsátásom előtt két nappal Kardevan főtechnikus be-
jött hozzám, és kihívott az udvarra. Néhány méterre a
műhelykaputól hosszú, csavaros beszédbe kezdett; a cu-
korgyár egy nagy román tőkeérdekeltség társvállalata, és
a vezető körök rossz szemmel nézik, hogy én bizonyos
gyűléseken felszólalok a magyar nemzetiségi jogok védel-
mében, s a beszédeimet újságok publikálják. (Célzás volt
ez a Magyar Népközösség Maros megyei vezetőségének
gyűlésére, gróf Bánffy Miklós részvételével, amelyről már
részletesen szoltam.) A vállalat az ilyesmit tiltja, és a ha-
tóságok is nem egy esetben kifejezték rosszallásukat. Kért,
hogy a jövőben ez ne forduljon elő, mert a gyár vezetői-
nek kellemetlenségei vannak emiatt. Az a tény, hogy
azonnal elbocsátottak, bizonyítja, hogy válaszom – mi-
szerint minden becsületes, haladó gondolkodású kisebbsé-
ginek harcolnia kell a többségekkel azonos jogokért, és
hogy ez nem tiltott dolog, mert az 1918-as gyulafehérvári
nagygyűlés is megszavazta, s az alkotmány is biztosítja –
nem nyerte meg a tetszését. Fejét rosszallóan megcsóválta,
és megjegyezte: – Én nem politizálok... – Ez a beszél-
getés előzte meg elbocsátásomat.

Kíváncsisággal és izgalommal vegyes érzésekkel lép-

tem be Krammer igazgató előszobájába, aki felvételem előtt személyesen akart beszélni velem. A titkárnő bejelentett, s az igazgató máris fogadott. Micsoda nyomás alá kényszerülhetett ez az ember a Horthy-rendszer néhány hónapja alatt! Belépésemkor felállt hatalmas íróasztala mellől, élémbe jött, kezét nyújtott. Azelőtt elképzelhetetlen volt, hogy egy nagy gyár igazgatója kézfogással üdvözljön egy munkát kérő lakatoslegényt. Az arcán nyoma sem volt az egy évvel azelőtti magabiztosságnak. Mintha alakja is összement volna, a hangja halk, beszéde lassú, vontatott lett, szeme rémületet fejezett ki.

Megszólaltam: – Igazgató úr, értesítést kaptam a bátyám révén, hogy újrafelvételem ügyében először önnél jelentkezzem. – Csendes, szinte békítő hangon mondta: – Higgye él, kérem, a tavalyi elbocsátása nem az én akaratomból történt. Tudom, hogy önök (ezen a kommunistákat értette) nem fecsegnek, ezért elmondhatom, az igazgatóság tagjai közül többen úgy vélekedtek, hogy ha ön továbbra is nálunk dolgozik, hamarosan felforgatja a gyárat. Persze a sziguranca is állandóan követelte elbocsátását... Most a helyzet némileg változott. A gyár katonai parancsnoka apolitikus mérnökember...

Érthetetlen volt számomra az igazgató nagy jóindulata, de hamarosan rájöttem az okára. Mert e rövid magyarázkodás után ezeket mondta: – Rettenetes lelkiállapotban vagyok, csak most tudom megérteni önöket. Megértem és bámulom, hiszen önök évtizedek óta üldözöttek, és mégis bámulatos céltudatossággal küzdenek az ellen, ami családomat és engem a megsemmisüléssel fenyeget. Anyám Csehszlovákiában élt. Hitlerék bevonulása óta semmit sem tudok róla. Állítólag lágerbe hurcolták menyével és unokájával együtt. Egy testvérem Németországban, róla biztosan tudjuk, hogy lágerben van – ha még él. És mi lesz velünk holnap? Én itt már csak formálisan vagyok igazgató. Egyelőre még megtűrnék, de bármelyik percben lecserélhetnek. Önöknek van céljuk, hitük (meggyőződés helyett hitet mondott), nekem már semmim sincs. Lélekben megrokkantam, meg sem próbálom elhárítani a fenyegető katasztrófát...

Arca hamuszínű volt, hangja remegett. Kért, hogy

menjek be a katonai parancsnokhoz, felvétel előtt le kell jelentkeznem. Kezét nyújtotta szóltanul, s fejhajtással köszönt el. Átmentem a gyár katonai parancsnokához. Nem volt előszobája, kopogtatás után egyenesen az irodájába léptem. Az ötven év körüli, erősen kopaszodó, komor arcú, alezredesi rangban levő tiszt rám emelte kérdő tekintetét, és felemelkedett a székéről. Köszöntem, és ahogy kioktattak, hangosan mondtam: – Alezredes úr, Veress Pál géplakatos, az ön rendelkezésére megjelentem. – A tiszt leült, nagy szemeket meresztve bámult rám. Először kopasz fejemet, aztán fekete prémgalléros kabátomat, majd a kezemben tartott karakül kucsmámat vette szemügyre, és végül megkérdezte: – Szóval maga Veress Pál? – Igen. – Kérem – mondta vontatott hangon –, magáról sok mindent hallottam. – Kissé túl magabiztosan kérdeztem: – Jókat vagy rosszakat hallott az alezredes úr? – Jókat is, rosszakat is – mondta komolyan. – A jókat jóakaróim, a rosszakat rosszakaróim mondhatták – feleltem. – A tiszt megcsóválta a fejét: – Logikus, amit mond, elfogadom, de úgy kell élni, hogy az embernek ne legyenek a maga meghatározása szerint rosszakarói. Mert ha például jelentik nekem, hogy maga felforgató tevékenységet fejt ki, úgy kötelességem bizonyos intézkedéseket tenni, ami esetleg nemcsak az elbocsátását vonja maga után. Megértett engem? – kérdezte harag vagy gyűlölet nélkül, de nagyon határozottan. Bólintottam. – Intézze el a felvételi formákat, és holnap jelentkezzen munkára. Elmehet! – bocsátott el katonásan.

Másnap reggel újra munkába álltam a cukorgyárban. Nagy ovációval fogadtak. Volt ugyan, aki félt tőlem, de a legtöbben őszintén örültek, hogy újra visszakerültem. Néhány napig elővigyázatosan viselkedtem, nem kezdeményeztem semmilyen vitát. Meg voltam győződve, hogy egy-két gyári besúgó körülöttem sündörög. Ki kellett tapasztalnom, kik ezek, hogy óvakodjam tőlük. A Simalcsik Pista csoportjába osztottak be, aki a legmesszebbmenő támogatásban részesített. Simalcsik Pista akkor nem volt bekapcsolva az illegális mozgalomba, tevékenysége abból állt, hogy agitált a hitlerizmus és a Horthy-rendszer ellen, és anyagilag támogatta a Vörös Segélyt. A gyár-

ban több ilyen szimpatizáns volt, két-három hét alatt mindenkivel kapcsolatba kerültem, és Várteréz Alival együtt (aki még mindig itt dolgozott) foglalkoztunk velük. A mi fölvilágosító tevékenységünket kiegészítette testvérbátyám munkája, aki nagy szakmai és politikai tekintélyénél fogva az idők folyamán egész ifjú generációt nevelt föl.

Január vége felé Soós Jóska és Mihály Jóska bácsival kérvényt adtunk be a főispáni hivatalba, amelyben felpanaszoltuk, hogy szeptember végén internáltak, majd novembertől rendőri felügyelet alá helyeztek. Kértük Toldalagi főispánt, hasson oda, hogy szüntessék meg a házi felügyeletet. A főispán felhívott, és személyesen hallgatta meg sérelmünket. Elmondta, hogy amíg a katonai megszállás érvényben volt, semmilyen közhivatali szerepet nem játszott, hallotta, mi történt velünk, de nem volt kellő befolyása a hadseregnél. Megígérte, hogy utánanéző a dolgoknak. Szavát be is tartotta, s hamarosan megszüntették a házi őrizetet.

Említettem, hogy amiért rendőri felügyelet alatt állottam, nem szakadt meg az elvtársakkal a kapcsolatom, és nem szakadtam el a mozgalmától. Csizmadia Pistával, Nemes Jóskával, Guzmann Bözsivel, Várteréz Aladárral, Soós Jóska bácsival, László Gyulával és másokkal mindegyre találkoztam. Nem sokkal a rendőri felügyelet megszüntetése után egy vasárnap délután Csizmadia Pista keresett fel a lakásomon. Hívott, menjek vele, mert egy elvtársnő akar beszélni velem a tartományi bizottságtól a Bodonyi úti zsidó temetőnél. Elmentem a találkára. Egy seszínű szemű, seszínű hajú lány várt ránk. Azt mondják, sok esetben az első benyomás a döntő az emberről alkotott vélemény megalkotásában. Nos, Szabó Júlia – mert ő volt a küldött, akinek a nevét csak a nagy észak-erdélyi letartóztatások alkalmával ismertem meg – már első látásra a legrosszabb benyomást tette rám. Arrogáns és agresszív volt, csak úgy köpkölte az utasításokat. Már a Róka-pataka partján jártunk, amikor szóhoz jutottam. Megmondtam, hogy hagyjon fel az utasításokkal, inkább válaszoljon arra, van-e valamilyen határozata a tartományi bizottságnak a Nemzeti Munkaközponttal kapcsol-

latban. Azt válaszolta, hogy a nemrég megtartott tartományi konferencia határozatai a szakszervezeti kérdésben is konkrét utasításokat adtak. – De mi nem olvastuk még a konferencia határozatait – feleltük egyszerre Csizmadia Pistával –, mondd hát el, mi a teendő. – Szabó Júlia belekezdett a határozat felvázolásába, de belegabalyodott, és homlokegyenest ellentmondó dolgokról beszélt. Most, hogy utólag elolvastam a konferencia határozatait, nem csodálom, mert valóban zavarosak és ellentmondásosak voltak. Íme, egy idézet: „Mindezek mellett természetesen a leghatározottabban harcolnunk kell az eddigi észak-erdélyi szakszervezetek fenntartásáért, azért, hogy azokban tömegbefolyásunkat megőrizzük és fejlesszük. Szükséges ennek hangsúlyozása annál is inkább, mert a szocdemek, nyilasok és a Nemzeti Munkaközpont [a szövegben Nemzeti Munkafront, de ilyen nem létezett] nagy erőfeszítéseket tesznek ezeknek a szakszervezeteknek a meghódításáért...” Az embernek, amikor ezt olvassa, eláll a lélegzete. Hát a tartományi titkárságnak nem volt tudomása arról, hogy mi történt a horthysta katonai megszállás alatt? (Ez 1940 szeptemberétől november végéig tartott.) Hát nem tudták, hogy minden politikai pártot és szervezetet feloszlattak, működésüket betiltották? Régi kommunista vagyok, harcoltam a jobboldali szocdem vezetők ellen, de hogy az egész Szociáldemokrata Pártot a nyilasokkal és a félfasiszta Munkaközponttal együtt emlegessék – bizony ezért a politikai balfogásért még most is szégyenlem magam, pedig semmi közöm nem volt ahhoz a határozathoz. Ez a megfogalmazás annak az áldatlan időnek a kelléktárából való, amikor a szocdemeket szociálfasisztáknak hívtuk... De 1933–34-ben a helyzet megváltozott, az RKP kiadta a jelszót: be az amszterdami szakszervezetekbe! És ezer meg ezer kommunista és szimpatizáns belépett az amszterdami szakszervezetekbe. Tehát az erdélyi munkásmozgalomban volt már példa a szocdemekkel való együttműködésre. 1939 elején a román királyi diktatúra – mint ismeretes – feloszlatta a szakszervezeteket, és létrehozta a szakmai céheket (breszlákat), amelyeket a horthysta katonai hatóságok már az első nap betiltottak. Tehát az eddigi észak-erdélyi szakszervezetek 1940 novemberében már sem formailag, sem

tartalmilag nem léteztek. Hogy lehetett ilyen nem létező dolgokról írni, s velük kapcsolatban elképesztő utasításokat adni?

A katonai adminisztráció idején, 1940 november végéig Észak-Erdély területére szociáldemokrata szakszervezeti vezetőt nem engedtek be. Marosán György elvtárs, a Sütőipari Munkások Szövetségének titkára is – aki pedig nem ijedt meg a saját árnyékától – csak akkor tudott Marosvásárhelyre jönni és Bodó Károllyal a szervező munkát beindítani, amikor a polgári adminisztrációt beiktatták. Az igazság az, hogy örvendtünk minden szocdem vezető lejövetelének, mert segítséget nyújtottak a szakszervezetek megszervezésében.

Nem tudnám megmondani a napot, de úgy karácsony táján, a tradicionális polgári bál előtt történhetett, hogy Toldalagi titkára felkeresett otthon, és megkért, másnap délelőtt menjek fel a főispáni hivatalba. Toldalagi meglepő kéréssel fordult hozzám: olvassam el a városi tanácsot helyettesítő ideiglenes bizottságba javasoltak névsorát, mivel munkások is vannak köztük, és mondjak az ajánlottakról véleményt. A lista élén a kíméletlenségéről és harácsolásáról közismert dr. Bodola ügyvéd állt, aki a vásárhelyi református egyháznak – szerencsétlenségére – évtizedeken át főgondnoka is volt. Utána következett néhány tisztességes értelmiségi és kisiparos, majd egy csomó jelentéktelen, helyezkedő figura és jellemtelen karrierista. A munkások, Botos József, Ungvári János, Nagy Albert, a régi baloldali mozgalom egykori résztvevői most munkaközponti vezetők, mindenki által megvetett renegátok – mondtam. Toldalagi bólintott: a renegátot, az árulót mindenki megveti. Azt is kifogásoltam, hogy nincs a listán a több ezer vásárhelyi nyugdíjas egyetlen képviselője sem. Toldalagi megkért, hogy ajánljak egy nyugdíjast, továbbá négy munkást; nem bánja, ha baloldaliak is, de ne legyenek kompromittálva. Kézel Ferenc egykori főmozdonyvezetőt, a nyugdíj egyesület elnökét javasoltam mint egy végtelenül becsületes és köztiszteletben álló személyt. A munkások kérdésében haladékat kértem, hogy barátaimmal megbeszéljem a dolgot. Tisztában voltam azzal, hogy bárkit küldenek be egy ilyen karrieristákból, pecsenyesütőgetőkből álló társaságba, sokat nem tud tenni... De

annyit mégis elérünk, hogy a városi tanács egykori munkásképviseelőinek a székeibe ne üljenek munkásáruulók.

Miután a tartomány helyeslését megkaptam, beszéltem Sütő István petróleumgyári vasassal, Nagy Pál építőmunkással, Kis Sándor asztalossal és Bodó Károly sütőmunkással, a vásárhelyi pékmunkások szakszervezetének elnökével. Mindannyian vállalták a dolgozók érdekvédelmét a tanácsban. Felmentem Toldalagihoz, aki saját kezűleg húzta ki a renegátok nevét, és a mi négy elvtársunkat írta be.

Az egészből semmi sem lett, mert Toldalagi nemsokára meghalt, és az új főispán és a polgármester egyetlenegy-szer sem hívta meg a munkásképviseelőket az ülésekre. Csupán az öreg Kézel Feri bácsi szólalt fel időnként a nyugdíjasok ügyében, és ostorozta a közellátás körüli visszaéléseket. Később, a pestvidéki per folyamán Szabó Júlia ezt is feltárta a bíróság előtt, vádolva a halott főispánt, aki tényleg demokrata érzésű, antihitlerista volt, csupán az aktív tevékenységhez nem volt bátorsága, noha tudottan a befolyásom alá került. Különbén ezt a „vádát” Toldalagi ellen a vásárhelyi rendőrség is terjesztette. És a tárgyaláson vádpontként szerepelt ellenem.

Szabó Júlia márciusban újra visszajött Vásárhelyre. A szakszervezeti kérdésben konkrét utasítást hozott: lépünk be a Nemzeti Munkaközpont megalakított szervezeteibe, robbantsuk szét azokat, és szervezzük meg a szabad szakszervezeteket! Soós Jóska bácsi, László Gyula és személyemből álló háromtagú kommunista frakciót hozott össze, amelynek vezetésével engem bíztak meg. Ez az esemény tél utóján volt, ekkortájt tartotta a Munkaközpont vezetőség-választó nagygyűlését a Transsylvania szálló nagytermében, ahol mintegy 800 munkás jelent meg. A gyűlésre felkészítettünk néhány embert, akiknek azonban a már említett, vezetőkké előléptetett renegátok nem adták meg a szót. Egyedül Várteréz Ali beszélhetett, akit még nem ismertek. Ügyes felszólalásával keresztülvitte, hogy azokat is felvegyék a szakszervezetbe, akikkel egyes vezetőknek személyi ellentéteik vannak. Az elnökke választott Bogdán István ügyvéd helyeselte a felszola-

lást, s ez megkönnyítette, hogy Soós Jóska bácsi, László Gyula és jómagam is beléphessünk később, s a kapott utasítás szellemében megkezdjük a munkát.

Február vége felé levelezőlap érkezett Józsa Bélától. Arról írt, hogy a szovjet–magyar diplomáciai kapcsolat felvétele után a Szovjetunió tovább akarja ápolni a két nép barátságát. Ennek bizonyágtételeként a szovjet állam felajánlotta, hogy az 1848–49-es szabadságharc leverésekor a cári csapatok zsákmányolta magyar zászlókat – amelyek a magyar nép legdrágább ereklyéi közé tartoznak – visszaadja jogos tulajdonosának. Béla felszólított, hogy alakítsak a gyárak munkásaiból és haladó értelmiségiekből egy csoportot, készítsük elő a március 15-i nagygyűlést, és forduljunk az illetékes államhatalmi szervekhez, hogy a kormánytól néhány 48-as zászlót kérjenek. Ezzel az ünnepélyt még jelentősebbé tennénk. Megbeszéltem Soós Jóska bácsival és Botos Sándorral a Béla üzenetét, és másnap felmentünk Toldalagihoz. A főispán nagyon szépnek és felemelőnek tartotta kérésünket, és megígérte, hogy kívánságunkat azonnal felterjeszti az illetékeseknek. Hozzátette azonban, hogy nem fog menni, mert a belügyminiszter intézkedése értelmében nem engedélyezheti a munkásság külön ünnepi gyűlését. A szónok kérdésében már döntött a kormány: az elmagyarosodott Habsburg József Ferenc főherceg fog lejönni Pestről. Toldalagi nagyon ideges és zavart volt, amikor ezeket mondta. Látva mindhármunk megrökönyödését a Habsburg név hallatára, megkérdezte, vajon a munkásság ellenszenvvel viseltetik-e egy már elmagyarosodott Habsburg főherceggel szemben? – Amikor a Habsburg nevet halljuk, a 13 aradi vértanú hóhéra jut eszünkbe. Ez a név a magyar szabadság vérbefojtását, sok száz szabadságharcos vérpadra hurcolását és sok ezernyi bebörtönzését jelenti – válaszoltuk. Toldalagi kis idő múlva csak ennyit válaszolt: – Én megmondtam, szerencsétlen dolog, hogy egy Habsburg szónokoljon március 15-én Vásárhelyen...

Az ünnepi gyűlésen mégis Habsburg József Ferenc főherceg volt a vezérszónok, és dagadt hasát düllesztve ott ült mellette a másik szónok, Botos József, a renegát ács-

munkás. Soha ilyen szégyenteljes március 15-ét nem láttak a vásárhelyiek.

Csaknem ugyanabban az időben, amikor a Józsa Béla levelezőlapja megérkezett, Balogh Edgártól is levelet kaptam, amelyben – mint a Móricz Zsigmond szerkesztésében megjelent budapesti *Kelet Népe* észak-erdélyi szervezője és tudósítója – felszólított, hogy írjak a folyóiratba a székelyföldi munkásság harcáról az elmúlt évtizedekben, és a jövőben is küldjek időnként cikkeket. Meglehetősen nagy feladat volt ez nekem, mert noha illegális és legális lapjainkba sok cikket írtam az évek folyamán, de a *Kelet Népe*nek hangja, stílusa, bár csak haladó gondolkodásúaktól közölt, mégsem volt azonos a mi legális és illegális lapjainkéval. Kiizzadtam egy jó hosszú cikket, beküldtem a szerkesztőségnek, amely értesített, hogy megkapták, s „csekély” változtatással a márciusi számban közük. Hamarosan meg is jelent, de a „csekély” változtatás következtében egyes helyeken nem ismertem szövegemre. Az átfestés ellenére mégis pozitív kicsengésű volt. Mert benne maradt az, hogy a magyar és román munkásság együtt vívta harcát a közös kizsákmányolók és a reakciós államhatalom ellen, nem engedte, hogy a reakció éket verjen sorai közé, és mindig egymás védelmére kelt...

Móricz Zsigmondot, aki helyet adott lapjában egy ismert kommunista cikkének (még ha meg is szelídítették azt), akkor még nem ismertem személyesen, de rövid idő múltán, 1941 májusában, amikor erdélyi körútja alkalmával Marosvásárhelyre érkezett, találkoztam vele. Érdeklődésének középpontjában a vásárhelyi művelődési-művészeti élet, valamint a bözdújfalusi „zsidózó” székelyek életének megismerésén kívül lényeges helyet foglalt el a vásárhelyi munkások anyagi és szervezeti életének megismerése is. Kimondhatatlan öröm és büszkeség fogott el, hogy a nagy író beszélni óhajtott velem és szállására kéretett. Megvallom, mély megilletődés és zavar vett erőt rajtam, amikor bekopogtam Székely Jóska gyáros lakásába, ahol Móricz Zsigmond lakott. Hogyan szólítsam, és hogyan beszéljek vele? Elhatároztam, ahogy mások, én is Zsiga bácsinak fogom szólítani.

Az előkelően berendezett ebédlőben még asztalnál ül-

tek, de már túl voltak a vacsorán, amikor a szobába léptem. Zsiga bácsi felé indultam, aki közeledésemre felállt. Bemutatkoztam neki, aztán a háziaknak. Maga mellé ültetett, egészségi állapotom, munkahelyem és életviszonyaim felől érdeklődött. Rövid és kissé zavart válaszaimból észrevette, hogy feszélyezve érzem magam a háziak jelenlétében. Felállt, és a háziasszony felé fordulva mondta: – Mi bemegyünk a kicsi szobába. – Az megnyugtatóbb volt, mint a fényes ebédlő, és főleg hogy csak ketten voltunk szemtől szemben. Zsiga bácsi észrevette rajtam a változást, és arcomat fürkésztve megkérdezte: – Te nem ismerted Székelyéket? Úgy beszéltek rólad, mintha régi ismerősök lennétek... – Ismerősnek ismerős vagyok nekik – feleltem –, mert jó néhány sztrájkot szerveztünk a gyárunkban, de beszélni soha nem beszéltem velük. – Zsiga bácsi arcán enyhe mosoly szaladt át, és bólintott, mintha azt mondta volna: most már értem...

Pillanatnyi csend állott be. Zsebéből kis noteszt vett elő, belenézett, aztán összecsukta és az asztalra tette. Amíg a jegyzeteit olvasta, én őt fürkészttem. Nyugodt arcával, vastag, szép őszes bajuszával olyan atyai volt, hogy úgy éreztem, nem is a nemzet nagy írója, hanem az én drága Feri nagybátyám ül velem szemben, az öreg mozdonyvezető, aki a gőzgépek bonyolult szerkezetére tanított inaskoromban...

Aztán megszólalt, és kérdezni kezdett. A föltett kérdések nem a kíváncsi, nem az erdélyi specifikumot kutató író kérdései voltak, hanem egy olyan emberéi, aki keresi, kutatja a dolgozó nép társadalmi problémáit és tanulmányozza az utat, amelyen a különböző társadalmi osztályok és rétegek haladnak. Attól tartottam, hogy irodalmi problémákról és művekről fog érdeklődni, és én alig ismertem a műveit. Az illegalitás sok éven át nem adott lehetőséget regények olvasására, s így találkozásunkig a *Légy jó mindhalálig*, a *Tündérbkert*, *A nagy fejedelem*, *A nap árnyéka*, *Rokonok* című regényein kívül csupán néhány elbeszélését, novelláját olvastam. Munkatársaim – sajnos – akkor még ennyit sem.

De Zsiga bácsi nem ezekről a dolgokról érdeklődött. Annyit mindenesetre elmondtam, hogy azok a széplelkek, akik ma itt körülrajongják és meghitt baráti körben egy-

mást túlcitálják istenítésében, néhány kivétellel soha még a szájukat sem tátották ki azért, hogy Móricz műveit azok is megismerjék, akiknek valóban írta. Ez a kifakadásom váltotta ki belőle azt a kérdést, hogy milyen volt és milyen most a magyar középosztály – elsősorban az értelmiségiek – és a munkások közötti viszony? Elmondtam, hogy a vásárhelyi magyar értelmiségiek általában demokraták. Közülük került ki olyan kiváló ember is, mint Simó Géza tanár. Értelmiségünk legjava a húszas években tevélegesen részt vett a munkások általános ismereteinek, kulturális színvonalának emelésében. A Munkásotthon rendezvényein az előadók Vásárhely legképzettebb és legtekintélyesebb tanárai és orvosai voltak, Molter Károly, Antalfy Endre, Kádár János, dr. Turnowszky Sándor, dr. Metz István, dr. Ziegler, Szigyártó Gábor, dr. Schmidt és mások. Az értelmiségiek 1927-ben a községi tanácsválasztások előtt még elküldték megbízottjukat a Városi és Falusi Dolgozók Blokkjának ülésére, ahogy azonban nőtt a terror, rendre elmaradtak, és 1938-ban már egyetlenegy sem akadt, aki Jaurès meggyilkolásának évfordulóján egy rövid előadást tartott volna. Zsiga bácsit rendkívül érdekelte, milyen volt az Országos Magyar Párt vezetőinek viszonya és magatartása a munkássággal. A kérdésre kérdéssel válaszoltam: – Milyen lehetett a viszony a földbirtokosok, bankigazgatók, iparmágánások és a munkások között, akik az ő vállalataikban dolgoztak? Rossz! A magyar munkások támasza a román munkásság volt, amely a közös érdekek védelmén kívül nemegyszer kiállt nemzeti sérelmekért is. És most rajtunk a sor, hogy ugyanazt tegyük mi is az ő érdekükben.

Ez a kérdés különösen érdekelte Zsiga bácsit. Kissé kételkedve nézett rám, amikor kijelentettem, hogy azokban az üzemekben és gyárakban, ahol román és magyar munkások együtt voltak a szakszervezetekben, és főleg ahol a vezetés baloldali volt – ott harmonikus együttműködés alakult ki a két nemzet fiai között, és vállalva harcoltak a közös követelésekért, egymás kölcsönös megvédéséért. – Akkor hát a sovinizmusról szóló hírek mind kitalált mesék? – kérdezte nyomatékkal, és szemét rám függesztve várta a választ. – Nem mesék, szó sincs róla, a sovinizmus vadul dühöngött az államapparátusban, a

reakciós jobboldali pártok, a Vasgárda vagy a Goga-Cuza-párt körében. De magyar részről is megvolt ez, a Magyar Párt vezetői jó részének revizionista-soviniszta propagandája és a titkos „rongyos gárda” eszeveszett uszító tevékenysége formájában, hogy a román és magyar nép testvéri összefogását megakadályozzák.

Zsiga bácsi izgatottan közbeszólt: – És te úgy gondold, hogy ez a közeledés vagy összefogás létrejöhetett volna? – Meg is történt sok helyen – feleltem. – 1936-ban például a Magyar Pártból kiszakadt Magyar Dolgozók Szövetsége Déván gyűlést hívott össze: Több száz Déva vidéki móc, Groza Péter Ekésfrontjának tagjai, botokkal felfegyverkezve álltak őrt, hogy a dévai csángók és más magyar kisemberek gyűlését a csendőrség ne zavarhassa meg. Aztán gyűlés után közös felvonulást rendeztek.

Még egy igen jellemző kérdést tett fel Zsiga bácsi a munkásságot illetően. Hogyan lehetséges, hogy az a vásárhelyi munkásság, amely – amint őt informálták – a múltban baloldali volt, ma egy kimondottan jobboldali beállítottságú szervezetben tevékenykedik? Próbáltam megvilágítani a kívülállóknak valóban nehezen érthető helyzetet, amelyről olvasóimnak már beszámoltam – nevezetesen azt, hogy a bevonuló hatóságokkal együtt érkező soviniszta ügynököknek a magyarországi viszonyokat nem ismerő munkásokkal sikerült elhithetniük, hogy Észak-Erdélyben csak a Nemzeti Munkaközpont működését fogják engedélyezni, valamint hogy a legtöbb helyen – hatósági felszólításra – a munkaadók kényszerítették a munkásokat a beállásra. De meggyőződésem, hogy a vásárhelyi munkások hamar lerázzák magukról ezt a csalafintasággal rájuk kényszerített jármot, és újra a régi úton haladnak majd.

Végighallgatva fejtegetésemet, Zsiga bácsi kijelentette, szeretne elbeszélgetni baloldali munkásokkal, főleg fiatalokkal, és megkért, hozzam össze a találkozást az én lakásomon, másnap délutánra. Készséggel ígértem meg kérése teljesítését. Aztán a munkásifjúság szakmai és kulturális nevelésének kérdéséről volt érdekes vitánk. Zsiga bácsi az iparos ifjak problémáját boncolgatta, én meg következetesen a munkásifjúságról beszéltem. Az volt a

véleménye, hogy az iparilag fejletlen Székelyföldön ipariskolákat kell létrehozni és demokratikus szellemben kell nevelni az új iparos ifjúságot.

Mértéktartóan ellenkeztem ezzel a felfogással, és kifejtettem, hogy mind a gyáriparban, mind a kisiparban dolgozó fiatalok *munkásifjak* – hiszen még egy százalékból sem lesz kisiparos, s hogy minden erőnkkel oda kell hatnunk, hogy a velünk egy gyárban, egy műhelyben dolgozó munkásifjakat osztályöntudatos szellemben neveljük. A mi véleményünk szerint az ifjakat a harcra kell hogy neveljük, mert a munkásosztályra történelmi hivatás vár a társadalom átformálásában. Zsiga bácsi egy kicsit elgondolkozott, aztán megjegyezte: – A munkásság egyelőre még gyenge nagy feladatok elvégzésére. – Oroszországban is így gondolták egykor – válaszoltam –, s lám, képes volt átformálni a hatalmas országot.

Zsiga bácsi kérdést kérdés után tett fel, és minduntalan a munkásosztály különböző problémáihoz kanyarodtunk vissza, hiszen éppen azért akart megismerkedni velem, hogy ezekről tájékozódjék. Azt is tudni kívánta, milyen erőt képviselünk, és mi a politikai felfogásunk. Eből a szempontból, azt hiszem, tiszta képet kapott. Elbúcsúzásom előtt feltettem Zsiga bácsinak az időszerű nagy kérdést, mi a véleménye Hitlerről és a hitlerizmusról, hogyan vélekedik a Szovjetunióról? Röviden felelt. – Hitler egy örült, akinek mindent megengednek. Rendszere a háborúra, zsákmányra épült. Ígéretekkkel fanatizálta a németeket, s ez szörnyű veszedelmet hozhat ránk is. – A Szovjetuniót nem ismeri eléggé. Amennyire meg tudja ítélni, nagy fejlődésen ment át. Hitler a mai barátkozás ellenére bizonyára megtámadja Szovjet-Oroszországot. – Ha meg tudja állani a helyét, az mindent igazol, és a jövő útja világosabb és könnyebb lesz. Talán – tette hozzá kis idő múlva, kétkedéssel a hangjában.

A megállapodás értelmében másnap délután Rózsina és Juci sógornómön kívül vagy tizenötven gyűltünk össze. Simó Gyula, Csizmadia Pista, Várteréz Aladár, Kiss Dénes, ha jól emlékszem, Nemes Jóska – aki éppen otthon volt –, Fuchs Simi, Gombos Mihály és mások. Vártuk Zsiga bácsit. Egy félórával a megállapodott idő után végre megérkezett, de nem Zsiga bácsi, hanem Balogh Edgár

1. A marosvásárhelyi cukorgyár vasmunkásai. A kereszttel jelzett Veress Károly.

2. A kistarcsai internálótábor politikai foglyainak egy csoportja. A kereszttel jelzett a szerző, mellette – kucsmával – Tankó Imre gyimesközéploki csángó.

3. Ezt a faragást készítettem karácsonyi ajándékba feleségemnek 1942. decemberében.

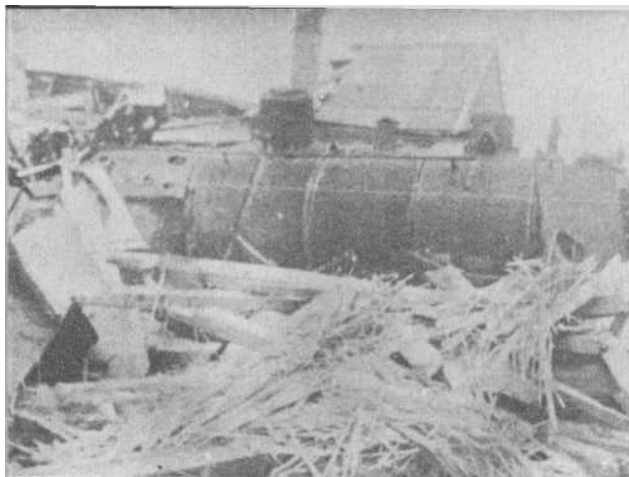
4. Jakab Dezső kolozsvári vasúti munkás

5. Feleségem és fiam, Ervin 1944 nyarán.

6. Iosif Mureşan (Muri) egykori börtöntársam a kolozsvári fegyházban és felesége, Mráz Bözsi.

7. Itt nem a vandálok, a náci-
k pusztítottak! A maros-
vásárhelyi cukorgyár 1944
szeptember végén.

8. Útban a der-
matai sportpá-
lyán tartott
nagygyűlés felé
1944. november
7-én. Balról
jobbra: Ioan
Micu, Jordáky
Lajos, Veress
Pál, Nagy
István.

9–10. Tisztasági akció a felszabadult Kolozsváron 1944. novemberében.

11. Özönlik a harmincezer főnyi tömeg a kórházak és iskolák felé.
Fahordás a Bükk erdéből 1944 december 31-én.

12. Dózsa–Horea úti felrobbantott hidat egy vasúti munkásbrigád
id. Bicsikovszki vezetésével újjáépítette.

13. A dermatai munkásgárda 1945 tavaszán.

14. 1945 nyarán egy nagygyűlésen az Ekésfront szónoka beszél. Mellette Simó Gyula.

15. 1945 szeptembere. A szerző mellett jobbra Neuman József.

(ő kísérte székelyföldi útjára), hogy bejelentse: Zsiga bácsi megbetegedett, nem tud eljönni.

Móricz Zsigmondot már csak akkor láttam újra, amikor visszatért a Székelyföldről s a tapasztaltakról előadást tartott a kollégium dísztermében. A hivatalos személyek és az értelmiségiek gerinctelen, köpönyegforgató csoportja nem volt jelen. Tüntetően bojkottálták a szókimondó író. Mintegy harminc munkást mozgósítottunk az előadásra. A rendőrség is mozgósított: a teremben jó néhány civil ruhás rendőrségi ember ült és fülelt. Figyelték, mit beszél és kikkel beszél a magyar nép nagy írója.

Nem sokkal Móricz Zsigmond vásárhelyi látogatása után Hitler megtámadta a Szovjetuniót.

Rövid munkaközpontbeli szereplésünk alatt gyalázatos dolgokat tapasztaltunk. Dr. Bogdán Istvánnak nem volt ideje a szervezettel foglalkozni. Neki a vezérekedés arra kellett, hogy karrierjét megalapozza, illetve érvényesülését meggyorsítsa. Egy Gábor nevű kereskedősegédet választott titkárnak, aki valamikor az aragonitgyárban dolgozott mint betanított munkás. Gáborról mindannyian tudtuk annak idején, hogy az igazgatóság besúgója. Nem is állt vele szóba senki. Ez a gerinctelen, túlbuzgó alak gyűlések előtt krétával mindig felírta a következőket: „A Nemzeti Munkaközpont legfőbb vezetője vitéz Marton Gyula bajtárs, kegyelmes úr, országgyűlési képviselő.” Néha sovinszta szólamoktól hemzsegő, harcias énekeket írt a táblára. Az építők közül sokan voltak annak idején tagjai a híres vásárhelyi dalárdának. A gyűlés megkezdése előtt odasúgtam egyik öreg dalárdistának: – Feri bácsi, megtanulta már az éneket? – Miféle éneket, te? – Azt né – böktem fejfelé a tábla felé. – Minek a francnak tanuljam meg? – kérdezte bosszúsan az öreg. – A volt dalárdisták gyűlés után mindig el kell énekeljék – mondtam komolyságot erőltetve magamra. – Ó, hogy énekelje a rossznyavalya – fakadt ki dühösen. – Hát még meddig hallgassuk ezt a sok ocsmányságot? – Türelem, Feri bácsi, türelem, szétverjük mi ezt a társaságot!

Az építők hamar kiábrándultak a munkaközpontiakból, helyesebben nem is hittek nekik soha, csak az imrédys-

táktól kapott pénzsegély vitte be őket a szervezetbe meg a téli munkanélküliség. Szégyellhették bizony magukat, hiszen mindig azzal büszkélkedtek, hogy már inaskorukban, a kadétiskola építésekor fél téglákkal dobálták meg a sztrájktrókat és a rendőröket...

Az építők tehát már a jó úton voltak, hogy jóvátegyék a hibát, de a vasasoknál még nem érett meg a helyzet. Az történt ugyanis, hogy a belügyminiszter – miután ígéretekkel, csalafintasággal, igazgatói és rendőrterrorral be-szervezték a vasasok többségét a Munkaközpontba – el-rendelte: Észak-Erdély területén a gyárak munkásai kö-zösen döntsenek, melyik szakmai szervezethez akarnak tartozni, a Nemzeti Munkaközpontba vagy pedig a szak-szervezetekhez. A rendőrhatalóságok elkövették azt az al-jasságot, hogy a gyűlés összehívására és a döntésre mind-össze 48 órát adtak. Sem a mozgósításra, sem a gyűlés előkészítésére nem volt már idő. A cukorgyárból, petró-leumgyárból s néhány nagyobb műhelyből mintegy 25–28 szaktárs jelent meg. Dühös voltam, mert Szócs Béla, a régi kommunista, anélkül hogy megindokolta volna, kijelentette, hogy nem vesz részt.

Gyűlésre menet találkoztam Szilveszter Gyuri rézön-tővel, aki tagja volt a régi Egységes Szakszervezetnek. Megbeszéltem vele, kérjen elsőnek szót, és csak annyit mondjon, mi a régi szociáldemokrata vasas szakszervezet-hez tartoztunk, s most is amellet szavazunk.

A gyűlést egy civilbe öltözött rendőrségi ember nyi-totta meg, aki ahelyett, hogy az utasítást ismertette volna, megalégedésének adott kifejezést, hogy a gyárakban már beléptek „a hazafias, nemzethű” szervezetbe, de ha valaki a „nemzetközi, nemzetellenes” szociáldemokrata szakszer-vezetet választja, ahhoz is joga van. Tilos azonban erre valakit kényszeríteni, vagy célzatos agitációval befolyá-solni. Jóformán még be sem fejezte mondókáját, amikor felállt Szilveszter Gyuri, és a következőket mondta: – A gyűlésre együtt jöttem Veress Pali szaktárssal, aki arról akart meggyőzni, hogy szólaljak fel a szociáldemokrata szakszervezet mellett, de én már beléptem a Nemzeti Munkaközpontba, és ott is maradok.

A jelenlevők zavartan hallgattak. Szót kértem, de a rendőrtiszt leintett: – Nem fogja itt kommunista agitá-

cióval megbontani a gyűlést. Szavazzanak, kérem! Aki a Munkaközpont mellett van, emelje fel a kezét!

Az emberek lesütött szemmel, szégyenkezve emelték fel a kezüket. Négyen nem szavaztunk, Socaci Gyurka, Várteréz Ali, egy idősebb vasas, akit csak látásból ismerem, meg én. Az előkészítés hiánya, Szilveszter pálfordulása, a rendőrtiszt terrorja, de legfőképp az, hogy a baloldali szakszervezetek régi vezetői távol maradtak, vereségre kárhozottatott bennünket. Ezután abban állapodtunk meg Soós Jóska bácsival és László Gyulával, hogy fokozatosan készítjük elő a vasas szakszervezeti csoport megalakítását, amihez a szövetség budapesti központjából támogatást ígértek.

Május végére a helyzet oda érett, hogy akcióba léphettünk. Ehhez két dolog is hozzájárult. Az egyik az egyenkalapok megvétele, a másik a munkatörvény egyik paragrafusa. Valamelyik üzletelő vezető kitalálta, hogy a munkaközponti tagok ünnepélyes alkalmakkor viseljenek egyenkalapot. Kítették közszemlére a nagy karimájú, sűrű filckalapot – nagyon hasonlított a régi cserkészkalaphoz –, árvalányhaj-bokrétával az oldalán. Az öreg építőmunkások fél szemmel nézték, mint holló a sajtot, aztán az egyik megkérdezte: – Há az mi? – Az új egyenkalap – feleltem színlelt nyugalommal. – Olyat kell viseljünk! – Pokolvart a fejükre – mondta dühösen az öreg, s nagyot köpött a padlóra.

Azon a gyűlésen az összes szakma vezetői ott voltak, akiknek nagy része már tudott szándékunkról, azaz, hogy kenyértörésre visszük a dolgot. Soós Jóska bácsi, László Gyula, Várteréz Ali és mások nem voltunk ugyan választott vezetők, de mindenki elismert a szakma tényleges irányítóiként, s vezetőségi üléseken meg kellett tőrjenek, ha nem akartak botránny. (Tudta ezt a rendőrség is, amint az alábbi jelentés is bizonyítja: „Veress Pál a polgári közigazgatás alatt az NMK-nak lett a tagja, ahol bomlasztó hatását máris észlelni lehet. Veress Pál állandó aknamunkát folytat, a volt kommunistákat maga köré gyűjti és összetartja őket. Az NMK-ban minden tevékenysége abban összpontosul, hogy az NMK munkásságának egységét megbontsa”. Marosvásárhelyi Rendőrkapitányság jelentése, kelt 105/1941. sz. alatt április 26-án.) Bogdán István

ügyvéd elnökölt, mellette az asztalnál Botos József és Ungvári János ült. A két szélen Gábor és Nagy Albert, a Székely- és Réti-bútorgyár asztalosa. Rövid hazafias beszéd után rátértek az egyenkalapok megrendelésére. Gábor úgy dicsérte az egyenkalapot, mint cigány a lovát, de beszédét innen is, onnan is félbeszakították: – Nem kell nekünk kalap... Vegye meg, aki akarja... Nincs pénzünk efféle... – Egyszer csak felállt az öreg kőműves, ha jól emlékszem, Kelemen Lajosnak hívták, és nyugodt, csengő hangon azt mondta: – Jobb lenne, ha kalap helyett a kollektív szerződésről tárgyalnánk. Nem tudom, ki találta ki, hogy mi öreg ipari munkások bóbitás kalapot hordjunk. Már az igaz, hogy én vénségemre nem csinálok magamból majmot. – Az öreg szavait harsány kacaj kísérte.

A hangulat kezdett forró lenni, a mieink zúgtak, morogtak, a renegátok pisszegtek, csendet kértek. Bogdán elnök röviden lezárta a kalapkérdést, miszerint viselését csak a vezetőktől várják el, azután rátért a munkatörvény ismertetésére. Egy szakaszt vett át és magyarázott meg, s utána megnyitotta a vitát. Elsőnek kértem szót. Rám voltam készülve, hogy botrány lesz belőle. Azzal kezdtem, hogy egy törvény kiterjesztése olyan területre, amelynek lakói huzamosabb ideig más ország törvényei szerint éltek, nagyon komoly dolog. Rendszerint azt a törvényt alkalmazzák, amely kedvezőbb vagy megszokottabb (1918 után például, különösen a magánjogi kérdésekben, egész Erdély területén a régi magyar törvényeket alkalmazták). A román munkatörvények bizonyos kérdésekben haladóbbak voltak, például a tanoncokat illetően, amennyiben kategorikusan megtiltották a tanoncok testi fenyegetését. Nem akarom ezzel azt mondani, hogy a mesterek be is tartották a törvényt, verték a tanoncokat kegyetlenül, s itt Vásárhelyen is nem egy tanoncsztrájkot szerveztünk.

– Nos, nézzék, tisztelt szaktársak (az NMK-banda kórusban kiáltotta: bajtársak), ebben a paragrafusban az áll, hogy a mester engedetlen tanoncot atyailag megfenyítheti. Ismerjük mi inaskorunkból ezeket az „atyai fenyegetéseket”. A megdühödött kőművesmester téglát hajított menekülő tanonca után, az asztalosmester a vonalzóval egyengette tanulója derekát, a kovácsmester forró fo-

góval döngette el, a csizmadiamester a lábszíjat szaggatta szét a hátán... Ez a törvényesített „atyai fenyítés” csak hajszálnyira különbözik a középkori deresre húzástól, amellyel jobbágyőseinket sanyargatták. Hát én nem értek egyet a törvénynek ezzel a szakaszával, amely visszahozza a középkori állapotokat.

Bogdán összeszorított ajakkal hallgatta fejtegetéseimet, és amikor végére értem, hangosan felkiáltott: – Hát mégiscsak igaz a Moszkvában járás! – Noha bizonyára nem provokáló szándékkal mondta, mégis ez robbantotta ki a botrányt. – Ki vele! – ordította lila képpel Botos József, a cingár Nagy Albert meg torka szakadtából üvöltötte: – Hívják a rendőrséget, a bolsevikik szét akarják zülleszteni a szervezetünket. – Gábor hadonászva rendőrért rohant.

A mieink sem maradtak tétlenül. Felháborodottan kiabáltak: – Szégyen-gyalázat! Ezért letartóztatni valakit!

Bogdán látva, hogy a jelenlevőknek legalább a fele hangosan tiltakozik, és a méltatlankodók lényegében szintén a mi pártunkon vannak, gyorsan Gábor után küldte Ungvárit, és az utcáról hozatta vissza. Ebben az összevisszaságban felállt László Gyula, és beszélni kezdett olyan hangon, hogy remegtek az ablakok: – Szaktársak – mondta a mieink felé fordulva –, amint látjátok, ki akarnak innen dobni, mert ellene vagyunk a tanoncok engedélyezett kínzásának. Árvalányhajás kalapot akarnak velünk vétetni, amikor annyi pénzünk sincs, hogy tejet vegyünk gyermekeinknek. Provokálással vádolnak, és rendőrkézre akarnak juttatni, mert kalapvásárlás helyett kollektív szerződés-kötést, béremelést sürgetünk... – Beszédét közbekiáltásokkal zavarták, de Gyula sztentori hangját nem tudták elnyomni. Ekkorra már mindenki lábon állt, kiabált, hadonászott. Gyula túlharsogta valamennyit: – Szaktársak! Minket nem fognak se kidobni, se kizárni innen. Elmegyünk mi magunktól, tudunk mi csinálni más szervezetet is!

És megindultunk kifelé a teremből. A kapuban izgatottan hallgattam a lépcsőkön jövők bakancsának döngését. Sikerült? Nem sikerült? – találgattam... Sikerült – állapítottam meg magamban, amikor becslésem szerint

a gyülesezők jó kétharmada elhagyta a termet és különböző irányban hazafelé indult.

A gyűlés után néhány napra újra Vásárhelyen járt Szabó Júlia. Soós Jóska bácsi nyári konyhájában találkoztunk letartóztatásunk előtt utoljára ezzel a kiállhatatlan nőszeméllyel, akivel csak azért álltunk szóba, mert kötött a pártfegyelem. Beszámoltunk a történetekről, és javasoltuk, a tartományi bizottság a kolozsvári szociáldemokrátáktól kérjen segítséget, hogy az építő és vasas szakszervezeti szövetségtől küldjenek ide valakit a szakcsoportok megalakítására. Sajnos nem érkezett senki. Úgy látszik, az építőknél és vasasoknál nem volt olyan fiatal, leleményes, aktív ember, mint Marosán György, a sütőipari munkások titkára. Aztán kitört a háború, minket letartóztatnak, s csak 1944. szeptember 14-én szabadultunk a börtönből.

Május első napjaiban Toldalagi magához kéretett. December óta nem találkoztam vele. Elkeseredve panaszkolta, hogy nem való neki a főispánság. Ide lelketlen gépember kell, aki gondolkodás nélkül végrehajtja a fentről kapott parancsokat. – Sokan áskálódnak ellenem, őszintén mondom, örvidenek, ha leváltanának – majd minden bevezetés nélkül: – Vacsorára voltam hivatalos az egyik pesti főrangú családhoz. Ott volt Werth Henrik, a vezérkar főnöke, és vacsora után X. grófnő megkérdezte tőle, lehetségesnek tartja-e, hogy a látszólagos magyar–szovjet jó viszony ellenére pár hónapon belül Németország oldalán részt veszünk a szovjetellenes háborúban? A közelben ülők legyintettek, s valaki megjegyezte: Mars nem kelet, hanem nyugat felé mutat kardjával, mégpedig nagyon határozottan! Werth mosolygott: – „Ne felejtsek, uraim, hogy Marsnak két karja van... – Aztán a grófnő felé fordult, és nagyon komolyan ezt mondta: – Jugoszláviával megneemtámadási szerződésünk volt, s lám, csapataink Teleki tragikus gesztusa ellenére elfoglalták Újvidéket. Hölgyeim és uraim, semmi pozitívet nem mondhatok... A jelen politikai helyzetben minden lehetséges. Minden le-het-sé-ges” – mondta tagoltan, és két tenyerét nyomatékosan az asztalra helyezte. – Én – folytatta

Toldalagi, és kérdően nézett a szemem közé – öntől szeretném erre vonatkozólag megtudni, hogyan lehetséges ez? – Mosolyogtam. – Nagyon kicsi ember vagyok ahhoz, hogy erre válaszolni tudjak. De azt mondhatom, ha a szöszegés lehetséges volt Jugoszlávia esetében, lehetséges lesz a Szovjetunió esetében is.

Toldalagi megkért, ha elmondom ezt a barátaimnak, nevet ne említsek. Feszélyezve éreztem magam. Toldalagi már nem a Magyar Népközösség elnöke volt, hanem Maros megye főispánja. Tehát a horthysta államapparátus legfőbb képviselője. S ez az ember, az erdélyi arisztokrácia tagja a cukorgyár egy lakatosával a szovjetellenes háború kitörésének lehetőségeit latolgatja, helyesebben átadja értesüléseit és kikéri véleményét. Furcsa helyzet; bizonyára sokan értetlenül olvassák e sorokat. Toldalagi kétségtelenül haladó gondolkozású volt, sok mindent megértett, elfogadott, de félt bármit is tenni. És rettenetesen félt a háborútól, s ezt nem szégyellte bevallani. Más témára fordítottam a beszélgetést. Még decemberben odaadtam neki Károlyi Mihály *Egy egész világ ellen* című könyvét. Nevetve mesélte akkor, hogy Károlyi Mihály első unokatestvére, nagyon jó viszonyban voltak, s restelli, hogy semmit sem olvasott tőle. Felajánlottam, hogy kölcsönadom a könyvet. Most megkérdeztem: elolvasta-e? Mentegetőzve mondta, hogy mindössze 50–60 oldalt olvasott belőle, s ha tehetem, hagyjam még nála. Ekkor láttam és beszéltem vele utoljára. Toldalagi a háború kitörése előtt meghalt. A könyv meg odaveszett.

(Dr. Gheorghe I. Bodea történész igen érdekes dolgot közölt velem könyvem írása közben a marosvásárhelyi rendőrség 1941-es jelentéseiről. A belügyminisztériumba küldött jelentésekben szó van gróf Toldalagi Mihályról is, aki a rendőrfőparancsnok szerint bizonyos főkig a kommunisták, illetve szerénységem befolyása alatt állt.)

A Toldalagitól hallott híreket azonnal elmondtam Nemes Jóskának, aki éppen Vásárhelyen tartózkodott. Nagy jelentőséget tulajdonított a dolognak, hiszen Werth Henrik a vezérkar főnöke volt, s biztosított, hogy közölni fogja a tartományi titkársággal.

Június 22-én van a születésnapom. Ezt évek óta jobb ebéddel ünnepeltük meg. A menü mindig ugyanaz volt: ragúleves, prézlis csirke újkrumplival és uborkasalátával, nőiszeszély. Vasárnap reggel volt, Rózsi korán akart a piacra menni, hogy csirkét vásároljon, én bekapcsoltam telepes rádiómat, hogy meghallgassam a híreket. Mintha kígyó csípett volna meg, úgy szöktem ki az ágyból, amikor meghallottam, hogy a hitleristák megtámadták a Szovjetuniót. Rózsi nem ment a piacra, a születésnap ebéd elmaradt (és aztán még sok éven át). Tíz órakor kimentem a Főtérrre. A Főtér tele volt munkásokkal, kijöttek híreket hallani. Mindenkit az érdekelt, belesodrúndunk-e a háborúba? Meg voltam győződve róla, hogy igen. Délután elmentünk Rózsival Simó Géza bácsiékhoz. A házak nyitott ablakán kihallatszott a rádió hangja: „a német hadsereg győzelmesen nyomul előre”. Rózsi kérdően nézett rám. – Fognak még a nácik legyőzöten visszavonulni! – mondtam konok meggyőződéssel.

Géza bácsiéknál az egész család a híreket hallgatta, s a Szovjetunió iránti határtalan bizalmunkban meggyőződéssel hajtogattuk, hogy a Vörös Hadsereg kiveri a betolakodókat. Géza bácsival és Gyulával hosszan elbeszélgettünk, latolgattuk az eshetőségeket. Mindhárman megvoltunk győződve, hogy Horthy, miután lecsatlakozott már a Berlin–Róma–Tokió tengelyhez, hamarosan belép a háborúba.

Simó Gyula néhány hónappal azelőtt érkezett haza Doftanáról, ahol öt évet ült. Bár nagyon rossz bőrben volt – az utolsó tizenegy esztendőből csaknem nyolcat börtönben ült –, mégis pártmunkát kért, elvállalta egy illegális káderiskola megszervezését, s a Vörös Segély tartományi lapjába – a *Segély és Szolidaritás*ba – nagy cikket írt Doftana összeomlásáról.

Rettenetes napok következtek. A rádió és az újságok a hitleri „Blitzkrieg” (villámháború) győzelmeit harsogták, s Moszkva közeli elestéről beszéltek. Bent a gyárban kérdően néztek rám a szaktársak. Egyik-másik kétségbeesetten és értetlenül kérdezte: – Hát hol van a sok milliós Vörös Hadsereg, hogy ezek a banditák szinte ellenállás nélkül törnek előre? – A szovjet rendszerbe s a Vörös Hadseregbe vetett hittel fejtegettem, hogy Moszkva el-

foglalása, a hatalmas szovjet birodalom megszállása nem olyan egyszerű. Napóleon elfoglalta Moszkvát, s aztán csúfosan ki is takarodott onnan... – Várjatok csak, fiúk! A Szovjetunió nagy falat, nem lehet olyan könnyen lenyelni, mint az európai kis országokat. Még akkor sem, ha Horthy Magyarországa, Antonescu Romániája s a Duce Olaszországa minden erejükkel támogatják is Hitlert!

Ezekben a napokban találkoztam V. D. régi ifjúmunkás barátommal, aki kiábrándultan nyámmogta: beszélhetek neki akármit, a szovjet össze fog omlani, aki erősebb, azé a hatalom, annak van igaza. És látnivaló, hogy Hitler az erősebb.

Nincs szándékomban tagadni, hogy a hitleristák győzelmeiről szóló hírek mindnyájunkat fejbe vágtak. Akkor még nem tudtuk megmagyarázni az eseményeket, mint ahogy a szovjet emberek sem értettek akkor sok mindent. Csak jóval a háború után tudtuk meg az SZKP határozataiból, a szovjet politikai vezetők és hadvezérek nyilatkozataiból és visszaemlékezéseiből a kezdeti vereségek okait.

Újabb csapás volt számunkra a június 26-i hitlerista provokáció – Kassa bombázása –, amelyet a szovjet légerőre fogtak, s amely ürügyül szolgált Horthynak a hadüzenetre. Az ezt követő napokban felkeresett Guzmann Bözsi, és indítványozta, hogy Gyulával hármásban találkozzunk valahol, és addig is, amíg a tartományi titkárságtól utasításokat kapunk, beszéljük meg a teendőket. Megkérdeztem tőle, miért nem a helyi vezetőséggel beszél? Szomorúan mondta: az még olyan gyenge, hogy ilyen nagy jelentőségű kérdést nem tárgyalhat meg velük.

Gyula éppen Bözsit meg engem készülődött felkeresni, amikor hozzá mentem, mert egy futár révén a tartományi bizottságtól utasítások érkeztek. Másnap a szőlőben a nagy diófa alatt tanácskoztuk meg a legsürgősebb teendőket. Az utasítások elég lazák voltak, érződött rajtuk, hogy a tartományi titkárságnak nem volt elegendő ideje a kérdés minden mozzanatra kiterjedő, alapos kidolgozására, s így csak általánosságokra szorítkoztak. Ezért állítják egyesek az észak-erdélyi nagy kommunista letartóztatások s az azokat követő perek kapcsán, hogy nem volt utasítás a háború ügyében. Volt! De az utasítások nagy részét akár-

melyik illegális antimilitarista lapban meg lehetett találni. Az illegális kommunista pártoknak volt központi és helyi antimilitarista reszortjuk, s ezek, ahol erre lehetőség kínálkozott, lapokat adtak ki: például Romániában a párt központi bizottsága által 1932–33-ban kiadott *Alarmă* (Riadó) vagy a Kolozsváron szerkesztett *Vörös Front* (1932). Melyek voltak tehát az utasítások? Szünet nélküli agitáció a háború ellen. Leleplezni Horthyt és kormányát, hogy a Hitler-fasizmus érdekében – a nép érdekei ellenében – a halálba viszi a magyar ifjúságot. Megmagyarázni az embereknek, hogy ez a háború az ország népének teljes anyagi leromlását, felmérhetetlen szenvedést, százvezrek halálát jelenti. Ellenállást kifejtteni a magyar katonák harcba vitele ellen, követelni azonnali hazahozásukat a szovjet frontról s úgyszintén Magyarországnak a szovjetellenes háborúból való kilépését. Agitálni a hadseregben és a hadkötelesek között, hogy kisebb-nagyobb csoportokban álljanak át a Vörös Hadsereg oldalára, s ne harcoljanak a szovjet csapatok ellen. Fokozni a propagandát, főleg a hadiüzemekben és ott, valamint a hadianyagot szállító szerelvényeken szabotázscelemekényeket végrehajtani. Felkészülni a szovjet ejtőernyősök fogadására, elrejtésére. Segítséget nyújtani nekik megbízatásuk teljesítésében. Azokon a helyeken, ahol lehetőség van rá, előkészíteni a partizánharcot. Megszervezni a partizánok ellátását fegyverrel, élelemmel, gyógyszerrel.

Nagyjából ezekről a kérdésekről tárgyaltunk. Természetesen a problémák egy része még nem volt időszerű, de a háborúellenes agitáció fokozása, az elégedetlenség szítása, Horthy és kormánya népellenes tetteinek széles körű leleplezése nagyon is aktuális volt, erre kellett összpontosítanunk figyelmünket s minden elvtársat és szimpatizánst be kellett kapcsolnunk a munkába. Ilyen értelemben határoztunk a legfontosabb teendőkről, s ez volt az alapja a széles körű propaganda megszervezésének. Számba vettük azt is, kikre támaszkodhatunk, és miként fokozhatjuk a szovjetellenes háború és kiobbantói elleni elégedetlenséget. A rossz szállítási viszonyok miatt fogyatékos volt a város kenyérrel és más élelmiszerekkel való ellátása. A kenyér minősége nagyon leromlott. Már a hadüzenet előtt ugrásszerűen emelkedtek az árak, a bérek

viszont a régiek maradtak. A cukorgyárban engem például a közepesnél alacsonyabb fizetési osztályba soroltak. Havi fizetésem átlag 120–130 pengő volt. Ebből megélni nem, csak nyomorogni lehetett egy 3–4 tagú családnak, mert a pengő vásárlóértéke napról napra romlott. A magyar tömegek, amelyek általában lelkesedéssel fogadták a bevonulókat, a túrhetetlen bánásmód nyomán – lásd a katonai biztos fenyegetőzését a petróleumgyárban – átkozták az „ejtőernyősöket”, akik idegen megszállóként bántak velük. A nyilas és Imrédy-párt létszáma a kezdeti belépők után nem szaporodott, hanem csökkent. Az Erdélyi Pártba sokan beiratkoztak, de a tagság lényegében semmilyen tevékenységet nem fejtett ki. A kommunistáknak sikerült viszonylag rövid idő alatt újjászervezni a pártot. A növekvő elégedetlenség, amelyet állandóan fokozott az áruhiány, a katonai behívások, a frontkatonák hozzátartozóinak aggodalma, megkönnyítette agitációnkat minden társadalmi rétegben.

Ezért határoztunk úgy a szőlőben tartott megbeszélésen, hogy az új helyzetre való tekintettel azonnal felvesszük a kapcsolatot nemcsak a falusi párttagokkal, de az egykori Városi és Falusi Dolgozók Blokkjának aktivistáival is, és a városban kifejtett háborúellenes propagandánkkal párhuzamosan széles körű agitációba kezdünk a falvakban is. Agitátoraink figyelmeztetik majd a falusiakat, hogy a Horthy-rendszer, amely eddig is alávaló módon kiszolgálta a hitleristákat, ezután még inkább fokozza a gabona-, takarmány- és állatrevirálást.

A megbeszélést követő napon felkerestem Kiss Dénes bádogost, a régi, megbízható, lelkes kommunistát, akiről tudtam, hogy a múltban falusi elvtársakkal is volt kapcsolata, és kértem, hogy azonnal lépjen kapcsolatba Székely Mihállyal Somosd községben, és adja át neki az utasításokat. Hogy Kiss Dénes felkereste-e Székely Mihályt, nem tudom, mert már nem volt kinek beszámolnia arról, hogy mit végzett. Löbl Marcit Maroskeresztúrra, Olteanu elvtárshoz küldtük ki, és ilyen értelemben beszélünk a cukorgyárban dolgozó szentannai és medgyesfalvi szimpatizáns parasztokkal is. Mindnyájan időt, egészséget nem kímélve agitáltunk, szerveztünk – letartóztatásunk pillanatáig.

Meg kell említenem, hogy Szabó Júlia nem tudott arról, hogy Vásárhely a pártküldönc útján milyen utasításokat kapott. Nem tudott a szülőben tartott megbeszélésről sem, s ilyenformán nem is árulhatta el. Mivel sem Simó Gyula, sem Guzmann Bözsi, sem én nem beszéltünk letartóztatásunk alkalmával erről – bármennyire is kíváncsiak –, Vásárhelyről a DEF-nek (a magyar kémelhárító rövidített neve) nem sikerült senkit hadbíróóság elé állítania, s ezért viszonylag kisebb büntetéseket szabtak ránk, mint azokra, akik elismerték, hogy „háborús” utasításokat kaptak. Ennek ellenére mindhárman Kolozsvár felszabadulása előtt három héttel szabadultunk a börtönből.

AZ ÉSZAK-ERDÉLYI NAGY KOMMUNISTA LETARTÓZTATÁSOK

Izgalommal telt el még egy-két nap – aztán elérkezett 1941. július 7-e. Reggel negyed hatkor indultam munkába, mint rendesen, amióta a cukorgyárban dolgoztam. A Sándor János utcában csaknem beleszaladtam Nemes Jóskába, aki két civillel jött a Kövesdomb felől, ahol lakott. Már éppen üdvözölni akartam, amikor megpillantottam mögöttük egy rendőrt is. Jóskát letartóztatták! – döbönt belém a felismerés.

Nyugtalansággal küszködve léptem be Károly bátyám házának ajtaján, aki a gyár közvetlen szomszédságában lakott, de itt még megdöbbenőbb látvány fogadott. A feldült szobában Juci sógornőm az asztal mellett ült mozdulatlanul, s az alig hétéves Palika rémült szemmel nézte édesanyját. – Mi történt? – kérdeztem anélkül, hogy köszöntem volna. – Karcsit... – kezdte Juci, de tovább nem tudta mondani, fejét félrefordította, hogy a szemébe toلولó könnyeket Palika ne lássa, aztán egy kicsit megnyugodva elmondta, hogy egy negyedórával ezelőtt elvittek Karcsit.

Próbáltam vigasztalni, megígértem, érdeklődni fogok, hová vitték, s visszajövök, ha megtudok valamit. Beamentem a gyárba. Ott már mindenki tudta, hogy bátyámat letartóztatták. Átöltöztem, de képtelen voltam dol-

gozni. Vártam Balázs főgépészt, kimenőt akartam kérni tőle. Ahogy elgondolkozva, a satupadnak támaszkodva vártam, két civil ruhás állt meg mellettem. – Maga Veress Pál? – kérdezte az idősebbik. – Én. – Feltűnés nélkül öltözzön át, és jöjjön velünk, ne próbáljon ellenkezni vagy kiabálni, mert nagyon megbánja. – Szó nélkül felöltöztem, bezártam szerszámosládám fiókját, és a kulcsot átdobtam a velem szemben dolgozó szaktársnak, a nagy Nemesnek, aki mozdulatlanul, megrökönyödve nézte, mi történik. Megindultam a két civillel a nagy gépműhelyen keresztül a kitárt ajtó felé. Senki sem dolgozott, mindenki megdöbbenve nézte, hogy visznek el. Rémülettel az arcukon, gyűlölettel a lelkükben, némán álltak az emberek...

A gyárkaputól néhány méterre autóba tuszoltak. Mafla képű fiatal rendőr ült a volán mellett. Az autó elindult, áthaladt a Fötéren, de nem állt meg a rendőrség előtt. A Vár felé vette az irányt, majd befordult a Bethlen Gábor sétányra, s egy-két perc múlva megállt a 82-es kaszárnya kapuja előtt. A kapu szélesre tárult, s mi beléptünk a hatalmas kaszárnyaudvarra, ahonnan alig egy éve ötszázadmagammal erődítési munkára hurcoltak a szovjet határ közelébe. Kísérőm nagyokat lépve, szótlanul haladt mellettem, aztán az egyik földszinti épület ajtaja előtt megállított, levette kezemről a ráhurlolt vastag zsinórt, s fejével az ajtó felé intve, megszólalt: – Indíts! – Egy fiatal fegyveres katona bámészan nézett ránk, és kinyitotta az ajtót. A teremben már mintegy harmincan lehettek – köztük három-négy nő. Az egyiket azonnal felismerem, Müller Jóska feleségét, noha mindnyájan keresztbe font karral álltak, arccal a fal felé fordulva. – Álljon oda! – szólt egy parancsoló hang. – Kezeket karba, arccal a fal felé. – A tiltó parancs ellenére sokan felém fordultak, hogy lássák, ki vagyok. A kakastollas, aki a teremben levőkre felügyelt, rájuk förmedt: – Ne forogjanak! Ha vizket az oldaluk, megvakarhatom, de azt nem fogják megköszönni!

Igyekeztem kikövetkeztetni, mi történt. Ismert kommunista vezetők mellett szimpatizánsokat és olyanokat is láttam, akiknek semmi közük nem volt a mozgalomhoz.

Ott volt Soós Jóska, Nemes Jóska, László Gyula, Francisc Tina Szászrégenből, a testvérbátyám, Fuchs Simi és még sokan mások. Többek között Grünfeld Ernő kereskedő, aki néhány nappal azelőtt az utcán megszólított és elmondta, hogy a rendőrségtől felkereste valaki, és nagyon udvariasan érdeklődött a nála lakó szőke nő után. A „szőke nő” Szabó Júlia volt – a nevét akkor még nem tudtam –, az 1941-es észak-erdélyi tömeges letartóztatások legfőbb okozója, aki az első megpróbáltatásra áruuló lett. Annyira különfélék voltak a letartóztatottak, hogy inkább tömeges internálásra gondoltam, mintsem lebukásra.

Az órákon át tartó mozdulatlan állástól – a tekintet egy pontra kellett szegezni – többen rosszul lettek. Felmosták őket, és rövid pihenő után újra a fal mellé állították. Este a katonák néhány öl szalmát hoztak a terembe. Széthintették a fal mellett, aztán a csendőr kiadta a parancsot: – Lefeküdni! – Holtfáradtan zuhantunk a szalmára, de álom nem jött a szememre. Reggel ötkor felverték, és újra a fal mellé állítottak. Később híg árpakávét hoztak, és egy darabocská komiszkenyeret. A kávét megittam, a kenyér nem ment le a torkomon. A hosszú éjszakai töprengés után reggelre már elvettem az internálás gondolatát. A szigorú intézkedésekből s a durva bánásmódból arra következtettem, hogy óriási méretű lebukás történt, amelynek mi csak egy része vagyunk. De hogy honnan indult el, nem is sejtettem. Hét óra tájt két civil ruhás egyén lépett a terembe, a nevemet kiáltották. A folyosón kötélbéklyót tettek a csuklómra, és a tegnapi autóhoz vezettek. (A horthysta csendőrségnek Steyr típusú szolgálati autója volt, azóta sem bírom még látni sem ezt a gyártmányt.)

Két-három percnél rohanás után az autó a Régikórház utca egyik villaszerű földszintes házának udvarára kanyarodott be. Itt ütötte fel ideiglenes hadiszállását a DEF. Az udvaron csendőr ácsorgott. A két civil egy nagy szobába vezetett, és arccal a fal felé fordított. Egyetlen szót sem szóltak hozzám.

A terem közepén íróasztal állt, mellette szék. A hátsó ajtó egymás után többször kinyílt, tudtam, hogy ilyenkor bejött valaki. Az egyik belépő harsányan köszönt: – Jó reggelt, urak! – Kórusban válaszoltak rá, aztán egy ka-

tonás hang szólalt meg: – Tisztelettel jelentem, elővezetjük a Palit (így!). – Fordulj meg! – szólt rám a parancsoló hangú. Megfordultam. Nálam valamivel alacsonyabb, tömzsi, bajszos ember állt előttem, összehúzott szemmel mustrált. – Tudod, miért hoztunk ide? – Nem – feleltem, és igyekeztem nyugalmat erőltetni magamra. Pedig már tudtam... Ahogy végignéztem a nyolc-tíz civil ruhás alakon, köztük az óriás termetű, szadista Bányai Pálon és a gyűlölettől izzó szemű, köpcös Pálinkás János csendőr alhadnagyon, tisztában voltam vele, miért hoztak ide. (Kínzóink nevét a főtárgyaláson tudtuk meg.) És megkezdődött a vallatás, pontosabban annak előjátéka. – Szóval nem tudod, miért hoztunk ide? Na, mindjárt megtudod – szólt jelentőségteljesen. – Hol dolgozol? – A cukorgyárban. – Milyen ember Krammer, az igazgató? – Nem tudom, én munkás vagyok, nem érintkezem vele. – Figyelik, felügyelő urak?! Védelmébe veszi a zsidót. – Biztosan ő is zsidó – szólt az egyik „felügyelő”. Feleletre sem méltattam a zsidózót. – Én Krammer igazgatót csak látásból ismerem... Akit nem ismerek közelebbről, arról nem tudok véleményt mondani – feleltem.

Pedig ismertem Krammer igazgatót. Lelki szemeim előtt megjelent a testben-lélekben megtört ember szálnalmas alakja. Mindez látomásszerűen, a másodperc egy töredéke alatt szaladt át tudatomon. De gondolatom megszakadt, mert Pálinkás János csendőr alhadnagy úr ököllel az arcomba sújtott. – Ne pofázz! Tudjuk, ki vagy! Ha nem vagy zsidó, akkor zsidóbérenc bolsi vagy! – Nem vagyok bérenc – mondtam halkán, mert az állkapcsom az ütés következtében alig mozgott. – Hol van a Bori? Ki a Bözsi, és hol van? Felelj! – Nem tudom, nem ismerem őket...

Pálinkás János teljes erőből mellbe ütött. A térdem megroggyant, összecuklottam. Két civil odaugrott és felémelt, tartottak, amíg a harmadik egy pohár vízzel arcon öntött. – Állj egyenesen! – parancsolta Pálinkás. – Amikor tizenkilencben az elvtársaid három bordámat összetörték, én akkor is egyenesen álltam, mert én székely vagyok, de nem olyan, mint te, te zsidóbérenc!

(Ahogy ott álltam megalázva, hogyan is gondolhattam volna, hogy hét évre rá a magyarországi népbíróságtól ha-

lálra ítélt és a Román Népköztársaság területén elkövetett bűneiért átadott Pálinkás Jánossal találkozni fogok. Ioan Micunak, aki abban az időben népbíró volt, tudomására jutott, hogy néhány kémelhárító, a szamosfalvi és ákosfalvi kínzótáborok hóhérlegényei a kolozsvári börtönben vannak. Látni akartuk, hogyan viselkednek a nagylegények. Ioan Micuval és Nicolae Matei elvtárssal, a kolozsvári törvényszék akkori elnökével bementünk a börtönbe. A fegyőrök kihozták a cellából a letartóztatottakat. Közük volt Zalán Endre, a volt vérbíró, Pálinkás János, az ákosfalvi kínzótábor főnöke. Lehajtott fejjel, alig hallható hangon válaszolt kérdéseinkre. Nem emlékezett senkire és semmire. Nem vert meg senkit, sem engem, sem más. Még azt is letagadta, hogy a Székelyföldön született, ami lehet, hogy igaz is volt. Nem vállalta „büszkén” gatzetteit, és nem hengegett származásával, mint 1941-ben, amikor hét-nyolc csendőrnnyomozó buzgó asszisztálása mellett ököllel verte az arcomat és szívem tájékát.)

– Nos, felügyelő urak, mi a véleményük? Amint látják, Pali nem emlékszik semmire és nem tud semmiről! – Ez egy öreg bolsi róka – szólt közbe lusta, vontatott hangon az óriás termetű Bányai Pál. – Akkor hát, felügyelő úr, átadom, foglalkozzon vele, emlékeztesse!

Bányai mellém lépett, hatalmas mancsával átfogta hátulról a nyakamat, és maga előtt taszigálva az udvaron levő pincelejárát felé hurcolt. A pinceajtóban egy pillanatra megállt, és hátraszólt a nyomunkban jövő két pribéknek: – Felügyelő urak, hozzák a kegyzszeret? – Itt vannak! – mondta mély, rekedt hangon az egyik. A kegyzszeret: rendőri gumibot, teherautó-gumiabroncs szélből kivágott vastag, szögletes bot meg hosszú, puha krómszíjak. A pince betonpadlója tisztára volt seperve. A fal mellett egy hosszú pad és két szék, a földön mosdótál és egy vödör víz. Az egyik sarokban felállítva kapanyél vastagságú két-három sima rúd. Minden elő volt készítve a vattatáshoz. A mosdótál és a víz azt a célt szolgálta, hogy lohassza az ütésektől feldagadt talpat és kezét. A pad hivatását később ismertem meg.

– Hát akkor kezdetjük, uraim. Add csak ide a praclidat – mondta kedélyesen az óriás, és a kezem felé nyúlt, hogy a csuklóimat összekötözze. A falhoz húzód-

tam, és kezemet a hátam mögé rejtettem. Nagy lustán rám nézett, mint aki nem érti, hogy miért rejtem el a kezem, aztán odaszólt a gumibotos hóhérlegénynek: – Legyintsd csak meg egy kicsit, hogy térjen észhez. – A gumibot lesújtott a fejemre, és én előrebuktam. Félájul-tan éreztem, hogy motoszkálnak rajtam, karomat, lábamat feszítik... Amikor teljesen magamhoz tértem, csuromvisezen feküdtem a cementpadlón, mozdulatlanságig gúzsba kötve. – Na, hajlandó vagy beszélni? – kérdezte az óriás minden harag vagy izgalom nélkül. – Nincs mit mondjak – válaszoltam halkán. – Hát akkor magadra vess, öregem... Rajta! Ó, nem azzal, te! A vastaggal, add ide!

A következő pillanatban lesújtott a gumibot a talpamra. Egyetlen szó szitkozódás nélkül sújtott le tízszer, tizenkétszer. – Vízbe a talpakat! – mondta parancsolólag a segédeknek. Hátamról az ülepemre fordítottak, a két lábam bokáig benyomták a vízzel telt mosdótálba. A fájdalomtól homályosan láttam a három alakot. Bányai ingujjra vetkőzve állt, a vastag gumibottal türelmetlenül verdeste a nadrágja szárát. A két pribék mint ugrásra kész véredek várták a főnök parancsait. – Elég – mondta Bányai –, hideg a víz, könnyen reumát kaphat...

A két legény újra a hátamra fordított, és megragadták a rúd két végét, amely a térdem és a könyököm alatt áthúzva teljesen mozdulatlanná tett. A csuklóm krómszíjjal kötözték össze, nem keringett a vér, kezem teljesen érzéketlen volt és kétszeresre duzzadt. Aztán újra lecsapott a gumibot. Úgy éreztem, eltörtek a lábszárcsontjaim... És zuhogtak az ütések. Azt hittem, száznál is többet ütöttek rám – tévedtem, tizenötnél soha nem ütöttek többet. Tizenöt a jobb lábra, tizenöt a balra, de hát meg lehet számlálni az ütésekkel abban a rettenetes állapotban? Aki azt állítja, hogy megszámlálta, hány ütéset kapott a talpára, azt sohasem verték meg komolyan. A második verés után feloldottak a gúzsból, és futtatni akartak, hogy a talpam ne dagadjon meg. Összerogytam, amikor felállítottak és elengedtek. A két hóhérlegény a hónom alá nyúlt, és úgy hurcolt körbe. Bányai a gumibottal ütötte hátul a lábamat, hogy kapkodjam. De nem ment a futtatás. Ahogy elengedtek, összerogytam. Jó tíz percig tar-

tották a kezem, lábam hideg vízben, majd újra gúzsba kötöttek s megtalpaltak. A harmadszori talpalás után csaknem ájultan kerültem el a földön, amikor a gúzsból feloldottak. Leöntöttek egy vödör vízzel, és kinyújtóztattak a hosszú fapadra. Amikor látták, hogy magamnál vagyok, megkérdezték: – Beszélsz? – Csak a fejemmel tudtam inteni, hogy nincs mit. Bányai a két legényére nézett, aztán szinte dicsekedve mondta: – Nem megmondtam, hogy ez egy öreg bolsi róka? Nem baj, öregem, nekünk van türelmünk, beszélsz te mindjárt.

Megragadtak, s a padra kötöttek. Annyi erőm sem volt, hogy megpróbáljak ellenkezni. Két lábamat szétfeszítették, és kicsi ütésekkel a heréimet kezdték ütlegelni. Minden ütésre úgy éreztem, hogy szeget vernek az agyamba. A hóhérlegény a kisebbik gumibottal szabályos időközökben ütött. Fájdalmamban még vergődni sem tudtam, mert karom, lábam és a derekam szorosan a padhoz volt kötve. Már ordítani sem tudtam, a torkomból csak állati hörgés tört elő, s időnként habos-véres nyál ömlött ki a számon. A hóhérlegényt, úgy látszik, megvadította eltorzult, véres arcom, mert nagyot ütött rám... Elsötétedett a világ a szemem előtt, úgy éreztem, zuhanok a mélybe. Mégsem ájultam el, mert hóhéraim felém hajló arcát homályosan felismertem. Aztán éreztem, amint a jéghideg víz végigcsorog forró testemen.

Amikor teljesen magamhoz tértem és láttam, hogy újra vattához készülnek, egy pillanatra kétségbeesés fogott el. Jaj, inkább meghalni, inkább százszor meghalni, mint elszenvedni ezeket az állati kínokat. És hallanom kellett, amint a főhóhér oktatta segédeit: – Vigyázni kell, a herére mért nagy ütések halált okozhatnak. Nemes szervekre csak aprókat szabad ütni, folyamatosan, hogy a fájdalom állandósuljon, de a pasi magánál legyen mindaddig, ameddig idegrendszere felmondja a szolgálatot. Akkor vall, őrvjögve, akaraterjét veszítve vall! Most vigyázz – magyarázta tovább –, a fejre is csak apró, alig fájdalmas ütések, de itt aztán igazán folyamatosan. Tíz, húsz, száz, megszámlálhatatlan ütés ugyanarra a pontra, a feje lágyára, amíg őrvjöggeni, sírni nem kezd. Az ellenállóképességét kell megtörni, ezt pedig az ilyen vén rókáknál csak

úgy lehet, ha az idegeit tesszük tönkre. Akkor már nem ura az akaratának, akkor beszél...

Térdelő helyzetben a pince gerendájához kötöztek, a fejemet is, hogy ne tudjam mozgatni. A hóhérlegény leült egy székre, és szabályos időközökben ütötte a kicsi gumibottal a fejem lágyát. Tíz, húsz, száz ütés ugyanarra a helyre... Ordítottam, majd síró-nevető görcsök rohantak meg, hörögtem, a habos-véres nyál újra csurogni kezdett a számon... Nem tudtam, hol vagyok, nem értettem már semmit, ami körülöttem történik, de tudat alatt még működött bennem annyi akaraterő, hogy ne beszéljek. Délután volt már, amikor abbahagyták a verést, kioldották kötelékeimet... Hason feküdtem a nedves, hideg cementpadlón, a főhóhér odajött, és szótlánul belém rúgott. Az egyik legény megemelte a fejemet, a másik alája tolt a mosdótálat teli vízzel, a víz egy része a padlóra folyt, a maradékot a hátamra öntötte. Kirázott a hideg, minden porcikám – az állkapcsomtól a lábujjamig – reszketett. Bányai felém fordult: – Ez ma csak az előjáték volt, holnap folytatjuk, és holnap beszélni fogsz... vagy holnapután... vagy sohanapján. Akkor bekaparnak egy árokba, és soha senki sem fogja megkérdezni, mi lett veled. Most háború van, öregem, százával esnek el honvédeink a haza védelmében, ki fog keresni egy hazaáruló bolsit?

Felvittek egy nyárikonyha-féleségbe, amelyből a pincelejáró nyílt. A verések után jelentkező láz elöntötte egész testemet, pedig a ruhám csuromvíz volt, s mint jeges lepedő tapadt testemhez. Torkom bedagadt a sok ordítástól, hörgéstől, szám kipállott, nyelvem megdagadt, alig fért a számban. Annyi erőm sem volt, hogy összetört, eldagadt kézfejemmel megtöröljem a számat. A nyári konyha egyik sarkában benzineshordó állt, mellette két egymásra fektetett teherautó-gumiabroncs. Egy pokrócot dobtak reám, és beleültettek az autógumiba. A két lábam lelógott, a nyakszirtemen feküdtem. Egy csendőr őrizetére bíztak. – Ha szökni akar – mondta Bányai –, durrantson bele! – A csendőr végignézett rajtam, aztán harsányan kiáltotta: – Igenis! Parancsára!

Mindenki kiment, magamra maradtam kínzó fájdalommal, gondolataimmal. Most már világos volt; óriási

méretű lebukás történt. De hogyan? A kérdésekből arra lehetett következtetni, hogy Kolozsvárt, a tartományi központban és a Maros-völgyében is voltak lebukások. Talán éppen onnan indult ki... Mert a kérdések: „Mikor találkoztál utoljára Jucival?” „Hol találkoztál Kohn Hillellel?” „Mit beszéltél vele?” – teljes biztonsággal arra engedtek következtetni. Nem tudtam, ki a Juci, csak sejtettem, hogy a visszataszító szőke instruktornő. És Bözsi? Guzman Bözsi? Ő is lebukott? Hát mindenki lebukott? Egyszerre? Ki buktatta le őket? Ki az áruló?

A megszakításokkal több mint hét órán át tartó kínzás alatt egyetlen szót sem szóltam... De hogy fogom bírni ezután? Az biztos, hogy bizonyítékok, részletes valóságok vannak a birtokukban, de sok kitalált, feltételezett dolgot is feltálatk – elég naiv és ostoba módon. Mit lehet tenni? Mit kell tennem? Hallgatni! Ez az egyetlen helyes dolog, amit tehetek. De meddig bírom? Mikor törik meg az ember akaratereje? És mivel lehet megtörni? – kérdeztem magamtól, noha tudtam már régebről, hogy nincs rá mérce. Van, aki hamarabb vall, van, aki belehal a verésbe, de nem vall. Kétszer próbáltam öngyilkos lenni, de nem vallottam egyetlen szót sem. És mi lesz most? Meddig bírja idegrendszerem a fájdalmakat? És mi lesz, ha nem bírom már tovább? Szörnyű! Bírnom kell, vagy inkább meghalni... Összetört testtel fekszem, a csendőr gondtalanul sétál az ajtóm előtt, és egy szerelmes dalt füttyörész... Lehet, a babájára gondol, lehet, szereti a lányt. De hát tud-e egy csendőr szeretni? Tud, bizonyára tud, amúgy csendőr módra...

Én nemcsak az asszonyomat szeretem, én az embereket is szeretem. Azért vállaltam mindent érettük... Mit vállaltam? Tizenkét év óta a számkivetett életet – az országban és a nagyvilágban... Név nélkül, örök veszéllyel dacolva járni városról városra, esőben, fagyban, koromsötét éjszakákon vagy fényes nappal, ezer veszélytől fenyegetve lopakodni az országutakon vagy a nagyvárosok utcáin... Más ifjút ragyogó szemű szeretője várta, összebújva, suttogva tervezgettek... Engem éveken át senki sem várt. Nem lobbantott lángot egyetlen ragyogó szempár sem a szívemben. S ha lobbantott, eloltotta a számkivetettség. Nekem is suttogta egyszer könnyek között egy

lány: – Tíz évig is várok rád! – (Még két év sem telt el, s más asszonya lett... Igen, és is suttogtam számtalanszor, suttogtam hozzám hasonlókkal, kiket népünk, osztályunk szeretete éltetett, akikben az öntudat lobogva égett, mint óriási világító fáklya. Én is suttogtam a szabadság szerelmeseivel, én is tervezgettem, de nemcsak a magam életét, hanem mindannyiunkét, akiket megfosztottak a szabadságtól, a szerelemtől, a boldogságtól... Lan-kadt tudatomat próbáltam feltüzelni. Okosan, céltudatosan igyekeztem gondolkozni. De a következetes, logikus gondolatok mindegyre cserbenhagytak. Gondolataim megszakadtak, rettenetesen megkínzott fejemben összezavarodtak a képek. Agyam képtelen volt a rendszeres gondolkozásra. Néha rádöbentem nyomorult helyzetemre, eszem villámgyorsan ötölt ki védekező fordulatokat, aztán végigszaladt agyamon, hogy további sorsom nagyrészt tudatos vagy öntudatlan magatartásomtól függ – és újra visszazuhantam a bizonytalanságba. Lassanként, az órák teltevel mégis megnyugodtam valamennyire, és összeszorított foggal suttogtam: – Kitartani, tovább kitartani!

Hirtelen kimondhatatlan bánat öntött el... Az asszonyomra gondoltam, akivel alig három éve, hogy együtt vagyok. Együtt vagyok? Együtt voltam. És milyen három év volt, hogy csavart, dögönyözött az élet! De szembeszálltunk nyomorral, munkanélküliséggel, betegséggel, internáló táborokkal – és legyőztük. Az asszonyomra gondoltam, csillogó barna szemét láttam. Vajon mit csinál? Lehet, a kaszárnya előtt áll, karján pokróccal, táskájában élelemmel, vár, vár és vár, hogy nekem beadhassa. A többi asszonnal, feleségekkel, anyákkal áll egy csoportban. Lehet, követelözött, hogy engedjenek ki, s a csendőrök durván elkergették, meglökdösték... De akárhol van, nem sír, az biztos, nem jajgat, nem könyörög a hóhérok-nak, nem sajnálatja magát. Csak akkor fog kibuggyanni szeméből a könny, ha egyedül lesz otthon. Az otthon... egy négyszer négy méteres kis szoba, ez a mi otthonunk... Itt éltünk hárman, ő, én és a gyermek Ervin, akinek neveléséért felelősséget vállaltam. Most ez is az ő vállára nehezedik. Kettőnknek is nehéz volt az élet, most mindent egyedül kell viselnie. Elérzékenyültem, küzdöttem ellene, de letepert. Jaj, csak nem gondolni most

rá! Nem gondolni a mosolyára, a hajára, járására, ölelésére. Nem gondolni arra, hogy most ő is szenved. Nem gondolni semmire, csak arra, hogy erősnek, nagyon erősnek kell lennem. Semmire sem gondolni, ami gyengít, csak arra, ami erőt ad a szörnyűségek elviselésére. Csak arra gondolni, ami erőt ad, hogy néma maradjon a szám, mint a holtaké. Mert egyetlen szó kiejtése mások szenvedését okozná.

Késő délután utánam jöttek a kis autóval. Amikor kiemeltek az autógumikból, szörnyű fájdalmat éreztem vesémben és hólyagomban. Mivel nem tudtam járni, két csendőr a vállamnál és lábamnál fogva kivonszolt és betuszkolt az autóba. Mintha apátiába estem volna, minden izgalom nélkül találgattam, vajon hova visznek. A kis autó befordult a 82-es kaszárnya udvarára, és megállt az ott sorakozó ponyvás katonai teherautók mellett. A két csendőr kihúzott az autóból, s a karomnál fogva – mint egy dögöt – a legutolsó teherautóhoz húzott a földön. Feldobtak, majd ők is felszálltak, s leültettek az első padra, a sarokba. Az egyik csendőr mellém ült, fegyverét a lába közé fogta. Néhány perc múlva topogást, suttogó beszédet hallottam: az elvtársakat hozták ki a teremből. Aztán hallottam a főhóhér hangját: – Tizedes, a reumás beteg hol van? – Itt mellettem – mondta a csendőr. (A járni nem tudó megkínzottakat reumásnak nevezték tolvajnyelvükön a hóhérok.) Elindultak az autók. Mivel az utolsón ültem, az indításokból meg tudtam állapítani, hogy öt teherautó volt összesen.

Szürkületkor érkeztünk meg egy faluba. Az előttem haladó négy kocsit továbbrobogott, amelyiken én voltam, megállt egy épület előtt. Lehúztak a kocsiról, s rám parancsolt Bányai, hogy induljak az épület felé. Nem tudtam járni, az első lépésnél összeestem. Behurcoltak az udvarra. Akkor láttam, hogy az ákosfalvi csendőrörsön vagyok. A fal mellett négykézláb csúsztam a lépcső felé, és nagy kinnal megmásztam a négylépcsős feljárót. Már a legfelső fokon voltam, amikor kijött az őrs szakácsnéja. Terebélyes, negyvenöt körüli asszony volt. Amikor meglátott, összecsapta a kezét, s részvéttel a hangjában megkérdezte: – Hát téged, fiam, ki tett így tönkre? – Bá-

nyai, aki a nyomomban volt, ráförmedt: – Menjen, aszszonyság, a konyhára, s ne kérdezősködjék. Nem látja, hogy reumás a szerencsétlen? – Hallja az úr, én magát nem ismerem (a csendőrnyomozók civilben jártak), velem ne kiabáljon, láttam én már sok mindent... – A hangos szóra kijött az őrsparancsnok, s rábeszélően mondta: – Mariska, kérem, legyen szíves, menjen a konyhába. (Hiába, Mariska tömte a csendőrök feneketlen gyomrát, szépen kellett vele beszélni!) Tágas szobába értem, 3–4 ágy volt benne. Székre ültettek, s egyik csuklómát hozzáláncolták. A csendőrök enni mentek, én ültem magamba roskadva. Nem voltam éhes, de rettenetesen szomjaztam. Egyszer csak halk lépteket hallok, s megáll mellettem a szakácsné, kezében egy csupor tejjel. – Nesze, fiam, idd meg gyorsan, nehogy meglássa az a nagyszájú. Mit csináltál, hogy így megmocskoltak? – Azzal vádolnak – mondtam halkán –, hogy kommunista vagyok. – Ó, hogy az Isten bocsássa meg a bűnödöt, hát ezért vertek meg? Még gyilkost sem láttam így megverve... – Nem szóltam semmit, visszaadtam a csuprot, és megköszöntem a tejet.

Vacsora után bejöttek a csendőrök. Az, akinek az őrizetére voltam bízva, egyszerűen oldotta meg a kérdést. Egyik lábamat méteres láncsal hozzabilincselte az ágya lábához. A poros deszkapadlón feküdtem, takaró nélkül. A csendőr bement a szomszéd szobába, ahol négy csendőr hevert az ágyon szivarozva-beszélgetve, s eldicsekedett zseniális megoldásával. A többiek nevettek: – Szóval ki-nevezted házőrző kutyának a foglyodat? – Az egyik megkérdezte, összekötözte-e a kezem? Őrzöm nemmel felelt. – Kötözd meg! – mondta a csendőr. – Ti nem tudjátok, mire képesek ezek. Én láttam, a szerb partizánok mit csináltak. Az egyik például összeláncolt öklével leütötte őrzőjét. – És elmenekült? – Nem menekült el, nem tudott elég gyorsan futni, lelőttük. – Az elbeszélést rövid csend követte, őrizőm visszajött, s a két kezem hátraláncolta – nehogy éjjel agyonüsssem... Annyi erőm sem volt, hogy egyik oldalamról a másikra forduljak. Virradatig úgy feküdtem, ahogy a csendőr fordított, amikor megláncolt. Akkor – mert neki is ki kellett menni – feloldozta bilincseimet, és kiengedett az udvarra szükségemet

végezni. Hátrafelé, négykézláb másztam le a lépcsőn, és úgy csúsztam a porban, mint gyermekkoromban a Rozália-napi vásáron a csonka koldusok...

Reggel hét órakor kaptam egy csésze tejet. Kenyeret is hoztak, de azt nem tudtam megrágni, a szám tiszta seb volt, s az állkapcsomban nem volt erő a rágáshoz. Nyolckor bejöttek a hóhérlegények. Bányai le akarta húzni a cipőmet, de nem jött le, a lábam úgy bele volt dagadva, mint egy erősen belevert kaptafa. Bicskával belehasítottak a bőrbe a cipő nyelvénél, így tudták csak lehúzni. A két lábam mint két tuskó. Megpróbáltak lábra állítani. Összeestem. Hideg vízbe dugták a lábam – a víz enyhítette a fájdalmat, de erő nem volt bennük. A jobb talpamon akkora vérhólyag keletkezett, mint egy récetójás. Behívták a községi orvost, hogy vágja ki, de az megtagadta. – Ha ilyen körülmények között kivágom, a vérmérgezés elkerülhetetlen – mondta az orvos. Lefektettek egy padra, és félóránként hideg vízbe dugták a lábam.

Délben bejött Pálincás János, megnézett, de egyetlen kérdést sem tett fel. Bement a szomszéd szobába. Nem valami halkán beszélgettek, s így egyes mondatfoszlányokat megértettem: – Igen nekimentek az urak, ehhez nem lehet most hozzányúlni néhány napig. – A lábához nem, de az idegeit még tépázhatjuk... Este vigyék be a többiekhez, nem tarthatunk itt érte egy csendőrt...

Sötétedés előtt kiadták a parancsot az indulásra. Mezítláb voltam, hogy a lábam időnként vízbe tehessek. Mivel a kezemmel fogni nem tudtam, a csendőrök próbálták felráncigálni a cipőt a lábamra, de nem ment. Akkor a fűzőknél fogva összekötötték és a nyakamba akasztották. Két markos csendőr a hónom alá nyúlt, és átcipelt a 300 méterre levő tábor hálótermébe, amely a félkész kultúrház mellett a szintén befejezetlen iskolaépületben volt.

A fal mellé szórt szalmán feküdtek az elvtársak. Halk szörnyülködés hallatszott, amikor megláttak. A csendőrök a terem közepére vittek és elengedtek. A lábam nem tartott, összeestem. Az őrparancsnok – egy öreg őrmester – megnézte a talpam, és halkán megkérdezte, kinek van egy kendője vagy lepedője. Pillanat alatt került egy fél lepedő nagyságú rongydarab, testvérbátyám, Károly vízbe mártotta, és belecsavarta a lábam. A fájdalomtól nem tud-

tam aludni. A mintegy ötven letartóztatott nyögéseit, sóhajtásait és az összevert elvtársak halk jajgatását hallgattam egész éjjel.

Már virradatkor felverték, s csoportonként mosakodni, majd szükségünk végzésére vittek. A mosakodás abból állott, hogy egy pléhcsuporból vizet öntöttünk egymás markába, és megnedvesítettük az arcunkat. Hogy a júliusi kánikulában lemoshassuk testünkről az izzadságot s a port, amely a szalmából ránk szállt, arról szó sem lehetett. A nők ebből a szempontból összehasonlíthatatlanul többet szenvedtek. Én nem tudtam kimenni az udvarra, megengedték, hogy Karcsi bátyám egy vizes zsebkendővel letörölje az arcomat és kezemet.

Ezzel a reggelrel elkezdődött a 48 napig tartó tábori élet. Ez alatt az idő alatt több mint hússzor hallgattak ki és – főleg az elején – kínoztak meg. Megkínzásomnak egyetlen napját írtam le. Úgy hiszem, eléggé szemléltető képet festettem arról, mit szenvedett a több mint 1200 letartóztatott a szamosfalvi, ákosfalvi, nagyvárad és más városokbeli vattatáborokban. De nemcsak úgy kínoztak, hogy összekötözték és a talpukat, fejüket, kezüket verték, hogy elvtársnőink méhét gumibottal összeroncsolták. Erre a legszörnyűbb példa a Guzmann Bözsi esete és a Horváth Lilié, a Simó Iréné, a Szmuk Iréné, akiket úgy elverték, hogy kezük-lábuk hetekig olyan volt, mint a kék posztó. Az emberek hátára téglával telt hátizsákot raktak, és gumibottal verték őket, hogy körbe szaladjanak, amikor összeestek, leöntötték vízzel, és tovább futtatták. De nem, nemcsak ebből állott a kínzás. Csizmadia Pista felesége négyhónapos állapotos volt, és bevitték, hogy lássa felesége megkínzását. – Nem beszélsz, te zsidóbérenc székely? Ha a feleséged hasára ütünk egynéhányat, nem lesz gyermeked, s lehet, hogy feleséged sem... – Ugyanígy kínozták Szilágyi Józsa Alizt, akinek leánykáját és édesanyját is bevitték a szamosfalvi táborba, s azzal fenyegették, hogy a szeme láttára addig verik őket, amíg vall. Kohn Hillelt is így akarták valloásra kényszeríteni. Neki tizennégy éves kislányát vitték be. Amíg a vattatásra hurcolt elvtársakat kínozták, a teremben levőknek a fal felé fordulva, egyenes tartásban, kihúzott derékkal kellett állaniuk. Két csendőr járkált a

hátunk mögött, sohasem tudtuk, mikor sújt puskaagglyal a gerincünkre vagy a vesénk. Soós Jóska bácsi egy ilyen veseütéstől betegedett meg, s a betegség a pesti toloncházban vesegennyesedéssé fejlődött, és csaknem halálát okozta. A csendőrök rákaptak az öreg Maros-völgyi famunkásra, Basch bácsira és a vásárhelyi Adler Móra. Nem volt olyan nap, hogy a vattatáson kívül 10–12 ütést ne kaptak volna puskatussal a gerincükre vagy a veséjükre.

Hozzá tartozott az állandó kínzáshoz az is, hogy a padokra nem volt szabad rendesen leülni. A pad szélén keskeny, tenyérszélességet foglalhatott el ülőhelyünk. A főhóhér Bányai mindennap ordítva elismételte, a padok nem azért vannak, hogy a gazember bolsik üljenek rajta.

Miután Károly bátyám megmosta az arcomat az első táborbeli nap reggelén, a csendőrök rám parancsoltak, hogy üljek le a pad szélére. Összetört testem nem bírta sokáig a kínzó pozíciót, szemem előtt fényes karikák kezdtek forogni, s mint egy ledöntött zsák, a földre zuhantam. Leöntöttek vízzel, és ott hagytak, amíg jött Bányai. A főhóhér megnézett, kérdezett valamit, tudtam, hogy velem beszél, de nem volt erőm válaszolni. Addig soha nem éreztem letargikus állapotba estem. Teljesen mindegy lett volna akkor nekem, hogy agyonütnek vagy föbbe lönek, nem tiltakoztam volna. Enni sem tudtam, reggel és este megittam egy csupor tejet, napokon át ez tartotta bennem az életet. Nyitott szemmel feküdtem a szalmán (többiek a fal felé voltak fordulva), láttam, amikor bejönnek a hóhérlegények, végignézik hátulról őket, aztán megragadják a vattatásra kiszemelt foglyot és viszik a kínzóterembe. Egyeseknek ijedtség, rémület ült az arcán, másoknak konok elszántság... És mindenki meggyötört, magát alig vonszolva tért vissza.

Tóth Zoltán az első verések után bevallott mindent, még testvérbátyja, Gergely rejtett könyvtárát is megmutatta, hol van. Gombos Misit félig agyonverték, de egy szót sem szólt. Az első kihallgatásnál éhség- és hallgatás-sztrájkot vállalt. Harmadnap már pokrócban vitték ki, és úgy is hozták vissza. Néhány nap múlva a katonai börtönkórházba szállították, nehogy ott haljon meg a vattatőtáborban. (Nem halt meg, felépült, és él ma is jó egész-

ségben.) Simó Gyula felemelt fejvel, szálfegyenesen ment a vallatásra, s amikor behozták, körüljártatta szemét, és konok-biztató nézésével figyelmeztetett mindenkit: „Semmit se valljatok!”

Nemes Jóska is hasonlóan cselekedett. Két-három nap múlva aztán eltűnt. Később tudtam meg, hogy mint a tartományi titkárság tagját Szamosfalvára vitték. Elszállításunk előtt két nappal hozták vissza Szamosfalváról rettenetesen megkínózva. Az ifjak közül Wechsler Jakab tartotta magát keményen, noha már első nap borzalmasan összeverték. Az invalidus László Gyulának egyetlen lábát úgy tönkretették, hogy ölben kellett kivinni dolgát végezni. Berkovics Rudi ifjúnokás a kínzások után egy üvegdarabbal – amit a szalmában kapott – öngyilkosságot kísérelt meg, felvágta ereit. Észrevették, elkötötték, és egy-két nap múlva tovább verték, mintha mi sem történt volna. Soós Jóska bácsi, a kemény forradalmár, aki megjárta Románia néhány szigurancájának kínzókamráit, egy óvatlan pillanatban kenyérosztáskor elvette a bicskát, amivel porcióztak, és a torkába döfte. Bekötötték őt is, és a katonai börtönbe szállították. Mivel a fő ütőeret nem vágta át, öt nap múlva visszahozták. Hátrakötött kezekkel feküdt a csupasz földön éjjel-nappal mindaddig, amíg Budapestre szállítottak. Egész idő alatt egyszer orvos meg nem nézte. Berkovics öngyilkossági kísérlete után felszedték a szalmát, és a tábor felosztásáig, 1941. szeptember 4-ig a csupasz deszkán feküdtünk.

Érdeemes lenne részletesen elmondani, mit műveltek a csíki és az udvarhelyi székelyekkel, valamint a marosmenti románokkal. Az észak-erdélyi kommunista mozgalmat úgy akarta a DEF feltüntetni, hogy az zsidó összeesküvés a magyar nemzeti államrend ellen. Igen ám, de a Tankó Imrékre, Kristály Domokosokra, Gáll Imrékre, Lukács Mártonokra, Csizmadia Istvánokra, Boros Áronokra, Sebestyén Istvánokra, Kovács Domokosokra, Illyés Lajosokra, Kopacz Györgyökre, Kopacz Antalokra, a vásárhelyi Soósokra, Nemesekre, Simókra, Lászlókra, Gombosokra, Tóthokra, Veressekre, valamint a Francisc Ținákra, a Constantin Cîmpianokra, Gheorghe Suceavakra, Gligor Suceavakra, Vasile Urzicakra, Lazăr Urzicakra, Petru Hârșanokra, Dumitru Croitorokra s a többi román és

magyar fűrésztelepi munkásra és falusira nem tudták ráfogni, hogy zsidók. Ezért aztán, ahogy mind több és több székelyt tartóztattak le, a pribékek dühe az őrzöngésig fokozódott. Ahogy behozták Sebestyén István 62 éves parajdi embert, megrohanták, még a bakancsát sem húzták le a lábáról, úgy kezdték verni a talpát egy lapátnyéllel. Amikor levágták a bakancsot a lábáról, a kapcája locsogott a véres gennytől. Ugyanígy verték a lábát Kovács Domokos udvarhelyi munkásnak, akit a katonaságnál tartóztattak le. Amit ezzel a két székellyel műveltek, minden emberi képzeletet felülmúlt. Egyszerű, becsületes harcosai voltak a mozgalomnak, újabb adatokat tőlük nem remélhettek megtudni. A csalódottság és a méreg vezette a hóhérokat a rettenetes emberkínzásra, mert sehogy sem lehetett bebizonyítani, hogy a mozgalom államellenes zsidó összeesküvés, hiszen a gyárakban és a falvakban szinte kivétel nélkül magyarok és románok voltak a kommunista párttagok. A zsidó elvtársak nagy többsége városi volt.

A román elvtársakat nemcsak verték, hanem állandóan gúnyt űztek belőlük.

Mintegy három héttel a letartóztatásunk után levelezőlapokat kaptunk hozzátartozóinktól s kilós csomagokat. Érthető, hogy az otthoniak – a maguk szájától megvonva – a legjobb falatokat igyekeztek beküldeni. A csomagküldést azért engedélyezték, mert elterjedt a hír a városban, hogy éhezünk, és sokunkat kórházba kellett szállítani a verések következtében. (Mindez persze megfelelt a valóságnak, de az már nem, hogy én is kórházba kerültem, s levágták a lábamat, mert a verésektől brandtot kaptam.)

Vasárnap délelőtt került sor a csomagkiosztásra. A szomszédos református templomban éppen delet harangoztak. Bányai halk hangon, hogy elérzékenyítsen, otromba szónoklatba kezdett: – Látják, emberek, delet harangoznak. A maguk családja is most ül a terített asztalhoz. A gyerekek sírva kérdik, mikor kerül már haza az édesapjuk. A feleségük, édesanyjuk nem tudja, hogy maguk konokul, megátalkodottan hallgatnak, nem akarják bevallani tetteiket, és mi ezért kell itt tartasuk magukat. Mert aki bűnbánóan vall, annak könnyebb lesz a sorsa.

A bíróság figyelembe veszi őszinte megbánását, és felmenti. Aki tagad, az magára vessen. Szálljanak magukba, emberek, ne szomorítsák a családjukat... Vagy maguknak a család sem szent, az ártatlan gyermek sem, a szerető feleség sem, az édesanya sem, aki felnevelte? És most osszuk széjjel, amit az asszony a gyermekek szájától megvont és maguknak küldött. Úgy tudom, hogy a kommunisták mindent elosztanak egymás között. Na lássuk!

Elővette a csomagokat, sorra felbontotta, és a tartalmukat szétosztotta úgy, ahogy jött... Az egyiknek adott egy darab szalonnát és két szem kockacukrot, a másiknak egy darab sajtot és egy fél citromot, a harmadiknak almás tésztát, hagymát... Egy csomagból – talán éppen az Izsák Jóskaéból, aki főkönyvelő volt a banknál – szardíniásdoboz került elő. Valódi portugál konzerv. Lapátszerű kezével hozzáfogott a doboz felnyitásához, s közben lemondta mindennek a csomag küldőjét a drága ételért. (Nem volt a legszerencsésebb dolog szardíniát küldeni, de mindenki a legjobbal akart kedveskedni.) Csavargatta a doboz kulcsát a főhóhér, de a fedőlemez csak nem nyílt, aztán már a kulcs sem forgott, összenéztünk, s apró mosoly villant fel a szemekben. Észrevette, és baljóslatú arccal végignézett rajtunk. Tekintete rajtam akadt meg. – Gyere, te vasas, nyisd ki, mert ha nem, szétverem a fejed, hogy ne röhögess többet... – Kezembe vettem a dobozt, a kulcsot visszafelé csavartam, aztán újra beleakasztottam a nyelvbe, és ellenkező irányba kezdtem forgatni. A fedőlemez forrasztása felpattant, és láthatók lettek az illatos, finom, apró halak. Bányai szó nélkül kivette kezemből a dobozt, letette az asztalkára, és bal kézzel úgy szájba ütött, hogy megtántorodtam. Aztán kivett egy halat, és a tenyerembe tette: – Edd meg, de azonnal. – Tartottam a halat a tenyeremben, és vártam, hátha a csomagomban lesz valami kenyérféle (nem tettek kenyeret a kilós csomagokba, mert akkor mást nemigen küldhettek volna). Az enyémet hagyta a legutoljára. Rózsi egy kalácsformában püspökkenyeret süttött, és egy kicsi cukordinnyét küldött. Bányai nagy mocskos, hagymától, haltól, füstölt szalonnától bűzlő kezével kettétörte a püspökkenyeret. – Te is jól nézel ki, sült puliszkát küldött a feleséged – mondta pimaszul,

aztán odaintette a románokat – akkor hárman voltak –, és így szólt rettenetes kiejtéssel: – Ná, mamaliga, tu placse mamaliga –. s nagy darabokra törve a püspökkenyeret, csúfságból szélesztotta közöttük. Azok álltak, kezükben a tésztaival, de nem ették. A hóhér röhögve biztatta őket: – Munka mamaliga, bun... – Én meg csak álltam a tenyeremben a hallal, elképedve a soha nem látott aljasságon. Bányai észrevette. – Hát te miért nem eszel? – Nem tudom magára enni az olajos halat. – Na, akkor egyed puliszkával – mondta röhögve, s kikapta az egyik román kezéből a tésztát, s az én kezembe nyomta. Körülnézett, egy leánytól elvette a hagymát, s egy darab szalonnával együtt a román markába rakta: – Ná, munka csápá. (Bányai és még két csendőr valahonnan Békés megyéből származhatott, mert egymás között, hogy mi ne értsük, sokszor szlovákul beszéltek. Az ott élő románoktól ragadhatott rá ez a néhány szó.)

Tanácsstalanul álltunk az össze nem illő ételekkel a kezünkben. – Itt előttem megenni ezt a sok finomságot – parancsolt ránk Bányai. A megalázó, szörnyű jelenetnek az vetett véget, hogy megérkezett az ebéd – az árva zöldségleves.

Az első verésemet követő ötödik nap reggelén bejött Bányai a hálóterembe, és rám rivallt: – Eleget dögöltél, volt időd gondolkozni – és felráncigált a földről. Társával a vullatóterem felé hurcolt. Zokniban voltam, mert dagadt lábamra nem tudtam cipőt húzni, s a talpamon a vérhólyag szörnyen lüktetett. A két hóhérlegény, aki Vásárhelyen megkínzott, pillanatok alatt gúzsba kötött.

Amikor lehúzták a zoknit, Bányai odaszólt az egyiknek, hogy hívja a főfelügyelő urat. Pálinkás is megnézte a bal talpamat, megtapogatta tuskóvá formátlanodott lábamat, s valamit mondott Bányainak, amit nem érttem. Az egyik hóhérlegény ütni kezdett, de csak a jobb talpamon. A fájdalomtól ájulás környékezett. Bányai beszüntette a talpalást. Rákötöztek egy padra, és fejveréssel próbálkoztak, de amikor látták, hogy csorog a nyál a számból, azt is abbahagyták. Feloldottak, és leültettek a padra.

Bányai megállt előttem, és tettetett sajnálkozással kérdezte: – Miért nem beszélsz, miért vereted magad, a főelvtársaid úgyis mindent elmondtak már... – Nincs mit mondjak, én nem tudok semmiről semmit. – A szemem vérben forogtak, úgy nézett rám, mint egy ugrásra kész hiéna. – Szóval nem ismered Jucit? Nem ismered Kohn Hillelt és nem találkoztál vele a zsidó temető előtt? Nem beszéltél soha vele? Húsvét másodnapján a Soós Jóska lakásán nem tartottatok ülést Juci, Soós Jóska, László és te? – Ezek a kérdések nyilvánvalóvá tették, hogy „Juci” lebukott és köpött... Ennek ellenére tagadóan ingattam a fejem, és azt válaszoltam, nem tudom, ki az a Juci. – És Kohn Hillelt sem ismered? – kérdezte tagoltan. – Nem. – Abban a pillanatban tenyere élével oldalról olyat ütött a nyakszirtemre, hogy a földre zuhantam. Különös érzés fogott el – talán ilyen érzése lehet a vágóhídra hurcolt baromnak, amikor letaglózzák. Magamnál voltam, de annyi erőm sem volt, hogy a kisujjamat begörbítsem. A nyakizomfájdalom s az enyhébb agyrázkódás, amit az ütés következtében kaptam, hamar elmúlt, de a bal fülem hallóidegei megsérülhettek, mert azóta sem hallok jól ezzel a fülemmel.

A napok teltek, és mindennap valamilyen új módszert találtak ki, hogy megkínozzanak. Csak a bal lábam nem tudták verni a nagy vérhólyag miatt. Bányai dühös volt, hogy az orvos nem akarja kivágni, s kijelentette, ő majd megoperál. Másnap délelőtt hegyes hímzőollót vett ki a zsebéből. A lábam a padhoz szíjaztatta, majd nagy bölcsen az öngyújtója lángjánál fertőtlenítette az olló hegyét, s beleszúrta a vérhólyagba. Rövidlátó lehetett, mert egészen közel hajolt a talpamhoz. Az olló hegye átszúrta a bőrt, s mivel nagy erővel nyomta, belehatolt a húsba. Én ordítottam a fájdalomtól, Bányai s a másik káromkodott, mert a véres genny arcukra, kezükre fröccsent. Bányai letörölte magáról a mocskot, rám förmedt, hogy ne ordítsak, mert belém döfi az ollót, aztán kinyomkodta a gennyet, körbevágta a talpamon a bőrt, s utána egy csupor vizet öntött az eleven sebre, amely úgy égett, mintha tüzes vassal sütöttek volna. A csendőr behunyta a szemét az irtózatból, úgy tartotta a szabad lábamat. – Na, most jön a fertőtlenítés – és kivett a zsebéből egy

kis üveg jódot, mocskos kezével vattát csavart az olló hegyére, és belemártotta az üvegcsébe. Ő is tudta, milyen fájdalmat fog okozni vele, mert kárörvendően mondta: – Ha nem beszéltél, most viseld a következményeket – és elkezdte kenegetni a sebet a jódos vattával. Ordítottam és vergelődtem, hogy kiszabadítsam magam. Bányai oda-szólt a csendőrnek: – Vegye a gumibotot, és üssön a fejére. – Az híven teljesítette a parancsot, s én elhallgattam... Amikor magamhoz tértem, a lábam be volt kötve. Ott hagytak egy darabig a padon, aztán a csendőrök becipeltek a hálóterembe. Az elvtársak rémült szemekkel néztek rám. A pad végén ülő Simó Irén kicsit előrehajolt, s jelekkel kérdezte: mi történt?

Ez a jelbeszéd kettőnk között így alakult ki: egy kör-sétán Irén, aki a hátam mögött volt, megkérdezte, emlékszem-e még a jelekre, amelyekkel olvasni tanítottak az első elemiben. – Nem hiszem. – Próbálkozz csak. – S én megpróbáltam visszaidézni az elemiben tanult jeleket... és csodák csodája, néhányat kivéve, mindre emlékeztem. Estefelé, amikor a csendőrök is fáradtak voltak már, megindult kettőnk közt a jelbeszéd. Az első mondat ez volt: „Vigyázzatok, Juci áruló lett.” Az én első mondatom: „Mondd meg Bözsinek, ha a szőlőről beszél, felakasztanak.” (Előbb említettem, hogy Magyarország hadbalépését követően Simó Gyula, Guzmann Bözsi és én a szőlőben megtárgyaltuk a teendőket.)

Néhány órát még sajtogott a lábam és napokig izgul-tam, nem kapok-e vérmérgezést. Ép lábbal maradtam, de csak én tudom, mit szenvedek azóta is az Ákosfalván szerzett „reuma” miatt.

Még egyszer próbálkoztak veréssel. Nagyon össze voltam már törve testileg-lelkileg. Lelkileg azért, mert mindennap jobban és jobban megbizonyosodtam, hogy mind-azt, amit Juci tudott a tevékenységünkről, a DEF is tudja. Az utolsó verés után két napra bevittek a Pálinkás János szobájába. Mindenféle papírokról összefoglalta a Horthy-rendszer alatt kifejtett munkámat. El voltam képedve a pontos adatoktól. A Szabó Júlia árulása nyilvánvaló volt, de honnan tudják olyan pontosan, hogy Kohn Hillel hol és miről beszéltünk? Honnan tudnak a régi zsidó temetői találkáról, és hogy a házsongárdi sír-

emlékekről is szó esett. Aztán világossá vált előttem, hogy miután Szabó Júlia köpött, azaz elmondta, hogy Kohn Hillel velem – és Soós Jóska bácsival – találkozott, Hilli elismerte, de úgy tüntette fel, mintha mindössze arról lett volna szó, hogy elkalauzoljam a zsidó temetőbe. Feltételezésem szerint azt vallotta: érdeklődött, hogy mit csinálok, mivel foglalkozom, s miután tájékoztattam, hogy a Nemzeti Munkaközpont keretében tevékenykedem, szó esett a régi és a mostani szakszervezeti mozgalmakról. Majd amikor a temetőbe értünk, a híres kolozsvári Házsongárdról kezdtünk beszélgetni stb. Miután minderre rájöttem, elhatároztam, nem tagadom tovább, hogy ismerem Jucit, sem azt, hogy találkoztam Kohn Hillelrel. Az ő vallomásuk után ennek már semmi értelme.

Mielőtt azonban megszólaltam volna, behozták Jucit. Nem tett részletes vallomást ellenem – titkolták árulását, úgy látszik, még tartogatták valamire. Amikor Pálinkás megkérdezte, hogy ismer-e, igennel válaszolt. – Hogy ismerted meg? – Csizmadia Pista kötött össze vele. (Tehát Pistát is ő köpte be.) – Voltál vele ülésen? – Igen. – Hol és kik voltak jelen? – Soós József lakásán Soós, László, Veress és én. – Kohn Hillel mikor járt Vásárhelyen? – Juci megmondta a pontos dátumot. – Kivel akart beszélni? – Soóssal és Veress-sel. – Miket beszélt velük? – Nem tudom, nem voltam jelen. – Ki kötötte össze Kohnt Soóssal és Veress-sel? – Én. – Jól van – mondta Pálinkás. – Vigyék vissza a lányt.

– Na? – kérdezte felém fordulva. – Tudunk mindent? – Igen – feleltem halkán. – Ó, tévedsz, ha azt hiszed, hogy csak ennyit tudunk rólad! Tudjuk, hogy a Szovjetunióban képeztek ki. Tudjuk, hogy visszatérted után hol tevékenykedtél. Azt is tudjuk, hogy nem voltál mindig ilyen kicsi fiú, mint most... Ismerjük pontosan az utasításokat: „az ismert kommunistákat legális tömegmunkára kell átcsoportosítani, hogy jelenlétükkel ne kompromittálják az illegális apparátust”. Nahát! Fogj hozzá szépen, és írd le mindent. A moszkvai agitátoriskola működéséről, a tanárokról, a társaidról, mindenről mindent.

Amikor átgondoltam, hogy miket tudnak vagy tudhatnak régi és jelenlegi tevékenységemről – a megelégedettség érzése fogott el. Lám csak, a régi elvtársakkal

való kapcsolataimról sejtelmük sincs! Csak találmokra kérdezgettek, hogy például milyen kapcsolatban voltam Nemes Jóskaival, Simó Gyulával, Simó Irénnel, Gombos Misivel, akikkel mozgalmi munkám tekintélyes részét együtt végeztem. És ez nem véletlen, mert ők semmit sem ismertek el velem kapcsolatban. Beszédes bizonyíték erre, hogy a szőlőben tartott megbeszélésünkről mind a hárman – Simó Gyula, Guzmann Bözsi és én – hallgattunk, mint a sár. De ez csak egy része a dolognak, nem bukott le Socaci Gyurica és Várteréz Aladár a cukorgyárból, akik pedig párttagok voltak, nem bukott le a petróleumgyári sejt sem, amelyet azelőtt mintegy másfél hónappal alakítottunk újra; tagjai Sütő Pista – az öreg kommunista – és két fiatalabb vasas, Kiss Bandi és Huszár Gyuri. (Négy év múlva a felrobbantott vásárhelyi villanytelep újjáépítésében szereztek maguknak elévülhetetlen érdemeket.) De nem bukott le Bodó Károly sem, akivel én tartottam a kapcsolatot.

Beszélnem kell testvérbátyámról, Károlyról. Két hét után ki kellett hogy engedjék, mert semmit sem tudtak rábizonyítani, semmit sem ismert el. A vallatók nemegyszer kérdeztek Károly bátyám tevékenységéről. Tagadtam, hogy bátyám részt vett volna a mozgalomban; ilyenformán nem tudtak ellene vádat kovácsolni, pedig 1926-tól megszakítás nélkül dolgozott a mozgalomban. Mindezzel azt akarom bizonyítani, hogy a konspirációs mozgalom gyakorlatlalt bírónak, edzett forradalmárainál megszakadt a lebukás folyamata, illetőleg ha már letartóztatásban voltak, mint Nemes Jóska, Simó Gyula, Simó Irén, Gombos Mihály, Löbl Márton és a többiek – megállt a további lebukás, és nem fedődött fel mozgalmi tevékenységük.

Nehezebb volt a helyzet a Szovjetunióban végzett pártiskolával kapcsolatban. Előző könyvemben kifejtettem, hogy az illegalitásból hazatérve, hogyan kellett cáfolnom interjúkban, cikkekben, hogy a Szovjetben jártam. A DEF-isták erre vonatkozólag besúgóktól, provokátoroktól sok anyagot gyűjtöttek össze, s belőlem akarták kiverni, hogyan működött az illegális pártiskola, mi volt a tananyag, kik jártak oda, és kik voltak a tanáraink. 1937-ben, Vásárhelyre való hazatérésemkor megfogadtam

magamban, hogy inkább meghalok, mintsem hogy ezzel kapcsolatban egy szót is kiejtsek a számon. Ebben az időben a vattatótáborokban négyen voltunk pártiskolások, Fazekas Jóska Szamosfalván, Simó Gyula, Guzmann Bözsi és én Ákosfalván. Hármunk közül, úgy hiszem, csak rólam tudták konkrétan, hogy a Szovjetben jártam. Fogadalmamat minden kínzás ellenére megtartottam.

Végző fokon a rám bizonyított dolgokat elismertem, köztük azt is, hogy jártam Toldalagi főispánnál azért, hogy március 15-re Vásárhelyre is küldjenek az 1848-as zászlókból, amelyeket a Szovjetunió Magyarországnak visszaadott. Tevékenységemet, például a szakszervezeti szervezkedést úgy tüntettem fel, hogy az semmiben sem ütközött a törvényekkel. Persze a vattatók az ellenkezőjét akarták bizonyítani, de ez már nem lényeges. Szerintem a lényeges az volt, hogy néhány kapcsolatom és egy egész sejt szabadon maradt és tovább dolgozhatott.

Augusztus 20-án, Szent István napján egy kissé meglazult a fegyelem a hálóteremben. Ez persze nemcsak az ünnepnek volt tulajdonítható, hanem annak is, hogy a tábor feloszlás előtt állt. Az első két csoportot, 15–18 elvtársat már elszállították Budapestre, és mi is vártuk, hogy sorra kerülünk. Ami eddig elképzelhetetlen volt, az egymás mellett ülők halkán beszélgettek. A vallomási jegyzőkönyvek már majdnem mind készen voltak. Lefekvés előtt fél órával betoppant Bányai, részegen. Úgy látszik, hallgatózott, leselkedett, mert először a csendőrtöket toltta le, hogy nem tartanak fegyelmet a „nemzetárulók” között. Aztán nekünk esett, lemocskolt mindenknek. Az egyik fiatal zsidó elvtársat megkérdezte, miért ünnepli a magyarság Szent István napját. Az ifjú, aki román iskolába járt, nem tudott kielégítő választ adni. Erre vészjósló hangon megkérdezte, tudja-e a magyar himnuszt. A fiú nem tudta. Megkérdezett egy román elvtársat, az is hallgatott. Erre ordítani kezdett: – Feküdj! Vigyázz! Feküdj! Vigyázz! – s miután vagy hússzor megfektetett a szűk helyen, ahol egymás kezét-lábát tapostuk, pihenőt vezényelt, és sorra vette az embereket. Az öreg Grün bácsi került a szemé elé. – Na te öreg zsidó, ugye te magyar iskolába jártál? – Igen, kérem! – mondta Grün bácsi, akinek a mozgalomhoz csak annyi

köze volt, hogy testvére és fia kommunisták voltak, s ha gyűjteni ment a Vörös Segély, ő mindig készségesen adott. Grün bácsi kihúzta magát, mint gyermekkorában az iskolában, és belekezdett hangos, szomorkás hangon: – Isten, áldd meg a magyart... – tovább nem tudta mondani, mert a főhóhér öklével leütötte, mint a mézszáros a barmot. Grün bácsi elterült a földön. A részeg Bányai vérben forgó szemeit végigjártatta az álló, fáradtságtól lihegő, lesóványodott, elkínzott tömeg. Odaintette Szabó Júliát. – Tudod a himnuszt? – Szabó Júlia savószinű szemében rémület tükröződött, lihegő melléből nem jött ki szó. Bányai mellbe lökte, hogy a falnak esett, és újra vezényelni kezdett: – Feküdj! Vigyázz! Feküdj! Vigyázz! – Egyeseknek már nem volt erejük felállani, s ott maradtak félájultan a mocskos padlón. – Csendőr urak! – üvöltötte Bányai. – Tapogassák csak meg puskatussal a lusták hátát... – S a csendőrök puskatussal ütlegették a fáradtságtól félholtakat.

Bányai új áldozatra vadászott. Megpillantotta Soós Jóska bácsit, amint a dühtől és a gyűlölettől halálsápadtan a falnak támaszkodva állt. – Hát te vén gazember, miért nem engedelmeskedsz a parancsoknak? – Hátra van láncolva a kezem – mondta Jóska bácsi gyenge hangon, mert a vágás a torkán még nem gyógyult be. – De beszélni tudsz, ugye? – Jóska bácsi a fejével intett, hogy igen. – Na, akkor mondjad jó hangosan a himnuszt, hogy hallja minden nemzetáruló. – Jóska bácsi sápadt arca vérvörössé vált. A hóhér felemelte a kezét, hogy megláncolt, drága elvtársunkat megüsse... Ebben a pillanatban felharsant Soós Jóska híres tenorja, amelyben annyi dalosversenyen gyönyörködtünk: – Isten, áldd meg a magyart, jó kedvvel, bőséggel... – harsogott a beteg torokból. A hóhér mocskos kezével befogta a Jóska bácsi száját. – Elég, bitang bolsi! Majd megtanuljátok ti a himnuszt... majd megtanítunk mi!... – aztán bizonytalan léptekkel kitámolygott a teremből. (Később megkérdeztem Jóska bácsit, miért énekelte a himnuszt, miért nem mondta csak szóval? – Azért – felelte –, mert én csak énekelni tanultam a dalárdában, s ha mint verset mondom, biztosan belesülök.)

Aznap az öreg, nyugdíjazás előtt álló Pozsgai csendőr

őrmester volt szolgálatban. Az öreg nem volt sem jó, sem rossz ember, csendőr volt, de ez az embertelenség még őt is felháborította. – Nem kellett volna ezt csinálni, a himnusz az szent, azt nem veréssel kell tanítani – mondta egy Pintér nevű fiatal csendőrnek, aki éppen aznap jött vissza fegyelmi büntetésének letelte után. – Nem sokat tudnak ezek a szent királyról s a himnusztól – válaszolta. – Ezek csak Sztálint ismerik s az Internacionálét. – Éppen a hátam mögött beszélgettek, dühített, hogy ilyen otrombán vélekednek, s odaszóltam: – Tévednek, kérem, sok mindent tudunk az első nagy királyról, aki tűzzel-vassal keresztény hitre térítette az országot – s a csendőr kérdésére, miért kellett tűzzel-vassal téríteni, elmondtam Vata, Koppány lázadásának történetét, bizonygatva, hogy Európa közepén egy törzsi és nemzeti közösségben élő nép nem maradhatott meg abban a társadalmi és gazdasági szervezetben, amelyben elődeink éltek a nagy király előtt. A beszélgetés olyan hangosan folyt, hogy mindenki hallotta és hallgatta.

– Hallgasson ide, Veress, maga a szent királyról, aki a nemzetet kereszténnyé tette, olyan szépen beszélt, hát akkor hogy a fenébe lehet, hogy maga s a többiek istentelenek? – István király érdemei nagyok, őrmester úr – feleltem enyhe mosolyra görbült szájjal (mit is mondjak ennek az öreg bunkónak?), – de azóta ezer év telt el, és sok minden megváltozott mind az országban, mind az emberek fejében. Minden gondolkodó ember tiszteli a nagy király tetteit, mert megteremtette a magyarság megmaradásának feltételeit és államot alapított. De ma már más kérdések tevődnek, mint ezer évvel ezelőtt... – Az őrmester hallgatott egy darabig, aztán hirtelen fenyegető hangon így szólt: – Emberek, én itten né, beszélgettem ezzel a társukkal... Nehogy valakinek eszébe jusson, hogy mondjon valamit a felügyelő úrnak, mert annak kitépem a nyelvét! Maga meg, Veress, térjen észhez, és legyen jó katolikus, érti? – Értem, őrmester úr, csak hogy engem reformátusnak kereszteltek. – Az őrmester egy pillanatra meghökkent, aztán ráhagyta, hogy az sem rossz.

Másnap, utoljára, még elvittek vallatásra. Egy öreg festő, aki pénzt adott a karácsonyi kántálóknak, nem

tudta megmondani, kik jártak nála. Az én nevemet ismerte, s bemondta. Már gúzsba voltam kötve, amikor bejött egy hetyke csendőrnnyomozó. – Ki ez? – intett felém. Bányai megmondta a nevem. Az alak rám rontott és pofozni kezdett. Bányai odaugrott, és lefogta a karját.

– Hohó, uram! Ez az én emberem, ezért én felelek. Hát mi a baj? – A nyomozó ott előttem elmesélte – a többiek harsogó kacagása közben –, hogy amikor engem letartóztattak, ő és egy rendőr végezte a házkutatást. – Nem találtunk a szobában semmit, s az udvaron a disznóól felé mentünk, hogy ott is szétnézzünk. Hát az ól mellől kiugrik egy borjú nagyságú fekete kutya, s a két lábát a vállamra teszi. A hülye rendőr, ahelyett hogy kihúzta volna a kardját s leszúrja a bestiát, a vénasszonyra ordibált; „Fogja meg azt a dögöt, mert lelövöm.” A vénasszony meg csak csitítgatta a megvadult állatot: „Tisza te, nyughass már na!” Isteni szerencsém volt, uraim, hogy az a vadállat nem marcangolt össze.

Ez az incidens – bármily furcsán hangzik – megmentett egy veréstől, mert Pálinkásnak eszébe jutott, hogy Tóth Gergelynek a kántálással kapcsolatban van már egy beismerő vallomása. Pálinkás áthozatta az öreg festőt a vállatóterembe. Ott ültem a földön gúzsba kötve, elkékült kezekkel, vérző orral-szájjal. – Ki ez? – kérdezte Pálinkás rám mutatva. – Nem tudom, nem ismerem – mondta az öreg, mire Pálinkás úgy gyomorszájon ütötte, hogy összeesett. – Vigyék vissza Veresst – adta ki a parancsot –, az úgy tisztázódott. – Na, Pali – mondta Bányai lusta hangon –, egy jó kiadós veréstől szabadultál meg, ez lett volna a búcsúzás...

Augusztus 26-án reggel korán összeállították a szállítmányunkat. Nemes Jóska s vagy 5–6 később behozott fogoly maradt csak ott, akiknek kihallgatása még folyamatban volt. Noha korán reggel titokban akartak elszállítani, a falu apraja-nagyja közlelről, távolról figyelte elhurcolásunkat. A faluban mindenféle hírek keringtek a táborról s az ott végbemenő emberkínzásról. Pálffy Károly református lelkész, országgyűlési képviselő a falusiak szörnyűlködései, no meg a falu orvosának, dr. Tegeldinek az elbeszélése alapján interpellációt nyújtott be

a parlamentben. Követelte, hogy szüntessék meg az inkvizíciós tábort Ákosfalván, mert a parasztok panaszkodnak, hogy éjjel a gyerekek nem tudnak aludni a megkínzott kommunisták jajgatásától. A hírek elsősorban azoknak a falusi gazdáknak révén jutottak ki a faluba, akiket a nyomozó hatóságok ravasz szándékkal este 9-től reggel 5-ig berendeltek a hálóterembe, és ott székeken ülve bóbiskolták át az éjszakát. A nyomozók számítása az volt, hogy a falusiakat majd tanúknak használják, bizonyítván, hogy a táborban nem vertek... Éjjel valóban nem volt verés, a gazdák tehát saját szemükkel nem láthatták a kínzásokat, de látták a bekötött nyakú Soós Jóska bácsit, látták a földön csúszó fél lábú László Gyulát, a nőiességében megalázott Guzmann Bözsit, a mindennap megkínzott Adler Mórt s az öreg fűrészgári munkást, Basch bácsit, aki a sok fej veréstől elvesztette emlékezőképességét. Látták Wechlert és Gombos Misit, amint mozdulatlanul fekszenek, mintha élet sem volna már bennük, a nyomorékká vert székyeket és románokat, s látták, amint testvérbátyám vizes lepedőbe csavarja felismerhetetlenségig összevert lábaimat. A vásárhelyi piacra bejáró asszonyok is vitték a híreket, s a minket sanyargató csendőrökről nemcsak azt mondták el, hogyan hínozzák a kommunistákat, hanem – kis túlzással – azt híresztelték, hogy valahányszor rászállt egy-egy varjú a református templom gombjára, a csendőrök lövöldöztek rájuk. Így aztán érthető volt, hogy a csendőrök tilalma ellenére augusztus 26-án már jóval a nyárádmenti kisvonat indulása előtt nagyon sokan az állomás környéki házak udvarára gyűltek, és onnan nézték végig megláncolt, sántaló, tántorgó csoportunk betuszkolását a vasúti kocsiba.

„Különvonatunk” megállás nélkül haladt Vásárhelyig. Hozzátartozóink megtudták, hogy érkezünk, és valósággal megszállták a kisvasút állomását. Örömünk határtalan volt, amikor megláttuk kedveseinket. Találgattuk, vajon ki adott hírt rólunk. Később mesélte el Löbl Marci, akit bizonyítékok hiányában kénytelenek voltak szabadlábra helyezni, hogy egy csendőrtől tudta meg elszállításunk napját, s így mozgósíthatta hozzátartozóinkat. Az ügy nem maradt ennyiben, a nyomozók rájöttek, hogy Löbl

volt a hírvivő. Újra letartóztatták, agyba-főbe verték, majd internálták. Nem akartam hinni a szememnek, amikor később megláttam a toloncház egyik cellájában.

Amikor vonatunk megérkezett, a kísérő csendőrök 50 méter távolságra visszaszorították hozzátartozóinkat. Rettenetes látvány lehetett, amint négyesével összeláncolva lebukdácsoltunk a vagonból. Soós Jóska bácsival, Guzmann Bözsivel s ha jól emlékszem, Adler Mórral voltam összeláncolva olyanképpen, hogy kettőnként egymáshoz bilincseltek, aztán a bilincseket hosszú lánc végéhez kapcsolták. A kicsivonatból átvittek a nagyállomásra, és beraktak a Budapest felé induló szerelvény egyik vagonjába. Húsz-harminc méter távolságról száz meg száz vásárhelyi munkás és polgár nézte végig nyomorúságos vánszorgásunkat a nagyállomásig.

Személyvonatunk Budapest felé dőcögött. Már tudtuk, hogy Pestre visznek a toloncházba, és onnan internálni fognak. Nem érdekelt, hogy hova, további sorsunk sem aggasztott egyelőre. A fontos az volt, hogy megszabaduljunk a poklok poklából, a legszörnyűbb helyről és helyzetből, amelyet életemben láttam és átéltem. Dőcögött a vonat velünk Pest felé, az állomásokon 2–3 órára is félretolatták a szerelvényt. Háború volt, tízezzel szállították a katonákat a frontra. Fáradtak voltunk és éhesek. Ahogy idegfeszültségünk valamelyest felengedett, a verések helye talán még hasogatóbban fájt. Kínzott az is, hogy nem tudtuk szükségünket végezni, hiszen egy fiatal nővel voltunk összeláncolva, és a láncokat a toloncházig nem vették le. Oda pedig csak másnap délben érkeztünk meg.

Megkezdődött az órákig tartó összeírás, számbavétel, leltározás stb. Néhány jómódú elvtárs hozzátartozói már a toloncház előtt vártak némi élelemmel, ami a kiéhezett csoportnak annyi volt, mint hat medvének egy vackor... Az irodában öreg csendőr őrmester felügyelete alatt az intelligensebb vagányok és prostituáltak végezték az irodai munkát. Az egyetlen hivatalnok már hazament. Amikor a beírásoknál rám került a sor, megkérdezték, milyen ékszerem van. Nohiszen...

Miután mindnyájunkat belajstromoztak, egy rendőr vezetésével éjjeli szállásunkra, az „egeresbe” vittek.

A TOLONCHÁZBAN

Az egeres a főkaputól balra eső toldaléképület volt, olyan beosztással, mint egy régi parasztház. Pitvarszerű szobából keskeny, rövid folyosó vezetett jobbra a férfiak, balra a nők termébe. A terem mintegy 30 m² nagyságú volt. A két elvtársnőt, Simsi Ibit és Guzmann Bözsit a nők zsúfolt termébe vitték. Nekünk szerencsénk volt, mert a mi szobánkban egy holtrészeg öreg koldust találtunk csupán, aki a poloskák elöl a cementpadlóra menekült. Horolt, morgott, vakarózott álmában. A napközben érkező letartóztatottakat az egeresbe gyűjtötték össze, reggel innen vitték csoportokban a fürdőbe, fertőtlenítőbe, majd az épület széles folyosóján szétszították őket a földszinti és az emeleti termekbe. A több mint 32 órás utazás után, amelyet egymással összeláncolva tettünk meg, jólesett volna lefeküdni még a mocsos priccse is, de aki megpróbálta, néhány perc múlva ezeryi poloskacsípéstől felhólyagozott testtel kelt fel. A bectelen vérszívók miatt egymásba kapaszkodva álltunk eldagadt, fájó lábainkon reggelig. Találgattuk, mit hoz ránk a sors a toloncházban, mert az ízelítő rettenetes volt.

Reggel utánunk jöttek, és a fürdőbe vittek. A fürdő előtti előszobában elszedték minden ruhánkat – cipőnket kivéve –, és az etuvába (100 foknál magasabb száraz gőzzel működő fertőtlenítő) rakták. Belegőzölték ruháinkba az ákosfalvi vállatóterem petróleummal bekent padlójának mocskát-porát, testünk izzadságát s a vért, ami ruhánkba itatódott a vallatások alatt. A zuhanyozókból erős nyomással jövő meleg víz kimosta pórusainkból az izzadságot, mocskot, és valóban felfrissített. De amikor magunkra öltöttük a mindenféle szagtól átitatott ruháinkat, a rettenetes büztől, az éhségtől, álmatlanságtól és fáradtságtól tántorogva vánszorogtunk fel az első emeletre.

Az elosztás gyorsan ment. Egy Hindenburg-frizurás, kunkori bajuszú rendőr őrmester írta a nevünket, és két egymással szemben levő, terem nagyságú zárkába irányított. Amikor csoportunkból utolsónak elébe értem, anélkül, hogy rám nézett volna, kérdezte: – Neve? – Veress Pál. – Egy es? – Kettő – válaszoltam. Hosszan megné-

zett, aztán dűnnyögve mondta: – Elég kétes pofa. – Szemrebbenés nélkül néztem vele farkasszemet, de „szellemes” megjegyzésére nem válaszoltam. A Hindenburg-frizurás volt a kulcsosunk.

Jóska bácsival, László Gyulával, Tóth Gergellyel egy helyre kerültem. A teremben mintegy száz ember sétált, állingált vagy üldögélt a hatvan centi magas, keskeny betontömbön, amely csaknem olyan hosszú volt, mint maga a terem. A terem egyik sarkában összevissza egymásra dobálva drót ágybetétek álltak. Nem volt nehéz kitalálni, hogy éjszakára szétszedik ezt az ágybetétkazalt, és azon alusznak az emberek. Azt azonban már első látásra meg lehetett állapítani, hogy ágybetét sokkal kevesebb van, mint ember. Tehát egy részük a cementen alszik, vagy üldögél a betontömbön. Szemügyre vettem az embereket. Toprongyos, borostás arcúak között jó ruhás csibészeket, betörő kinézésű alakokat láttam. Egy magányosan álldogáló, magas, csontos parasztemberen csodálatos hímzésű bőrlájbí. Felvidéki ukrán vagy szlovák paraszt lehetett. A tiszta, fehér ing mutatta, hogy egy-két napja hozhaták ide.

A pesti toloncházról – vagy ahogy a vagányok hívták, a „jergli”-ről – már korábban hallottam, de hivatásáról lényegében véve keveset tudtam. Úgy képzeltem, hogy csupán néhány napig tartják ott az embereket, amíg elkészülnek a formaságokkal, aztán csendőri kísérettel szülőföldjükre toloncolják őket. A toloncház azonban egészen más volt. Különösen most a háború alatt a csavargók, koldusok, zsebmetszők, betörők, a „stikkelő” prostituáltak erkölcsrendészeti felelősségrevonása mellett a börtönök-ből szabadult bűnözők, de főleg árdrágítók, fecsegők, rémhírterjesztők, valamint kommunisták és szocialisták meghatározott és meghatározatlan időre való internálása is hatáskörébe tartozott. Amikor a bíróság nem talált alapot a vádlott elítélésére, következett a toloncház, amely a maga adminisztratív szerveivel bárkit hűvösre rakhatott. Aki-ről a tökféjű csendőr vagy rendőr jelentést készített, hogy rádión Moszkvát vagy Londont hallgatta, a tengelyhatalmak győzelme ellen volt, vagy megtagadta hús-, széna-, búza-, krumplikvótájának beszolgáltatását, elégedetlenke-

dett a drágaság miatt, vagy gyűlölettel beszélt a háborúról – az a pesti toloncházba került, a munkakerülők, börtönbüntetésüket letöltött tolvajok, betörők, szélhámosok közé. Így jutott ide Áron, a csíkmadarasi székely, egy kijelentéséért – „mi az öregistennek kell nekünk ez a háború” –, aztán egy csoport román Hollósarkáról, mert a katonai szénabegyűjtő bizottság elöl a hegyekbe menekültek, s csak akkor tértek haza, amikor a bizottság dolga végezetlen eltávozott. Később a csendőrök összefogdoszták őket. Amikor megláttam az arasznyi széles tüszős, hosszú ingű román parasztokat, akik egy lépésnyire el nem távolodtak egymástól – hozzájuk léptem, s „noroc bun” köszöntéssel üdvözöltem őket. Úgy néztek rám, mintha a mennyből ereszkedtem volna közéjük... Mondtam, hogy marosvásárhelyi vagyok és kommunista. Vásárhely hallátára az arcuk fölragyogott: hiszen akkor erdélyiek vagyunk mindnyájan. Néhány nap múlva jó borsos honoráriumért egy ügyvéd kivette őket, s hazamentek szülőfalujukba.

Ide hoztak minket, több száz kommunistát internálás végett, amíg a vádiratot elkészítik. Ide, prostituáltak, lezüllött, részeges koldusasszonyok közé munkás- és értelmiségi elvtársnőinket, 17–18 éves leányainkat. Ide, ebbe a fertőbe, ahol még deszkapriccs sem volt, amin éjjel megpihenhettünk volna. Ide, az ötvenszemélyes zárkába, ahova 150–160 embert is betuszkoltak. Kilenc hétig élünk ebben az erkölcsi és fizikai mocsokban, ahol káposztán, szárazborsón és lencsén kívül mást nem adtak, s ahol ezt a disznónak való ételt úgy kellett elfogyasztanunk kanál nélkül, hörpölve, mint az állatok. Már a vattatás ideje alatt kiéhezettek. Ákosfalván az ebéd egy tányér árva barna laska- vagy krumplileves volt egy darabka kenyérral. A reggeli és esti csupor tej tartotta bennünk a lelket. Ugyanez volt a helyzet a többi vattatástáborban is. A toloncházban most tovább éhezettek. A szabályzat szerint az épületbe élelmet bevinni nem volt szabad. A kéthetenként engedélyezett beszélőre hozhattak ugyan ételt a hozzátartozók, de azt ott az udvaron el is kellett fogyasztani. A beszélőről visszatérőt megmotozták, s mindent elvettek tőle.

Megkerestük a szobagazdát, aki éppen egy felvidéki cseh fiúval próbált beszédbe elegyedni, sikertelenül, mert a fiú nem tudott más nyelven. A szobagazdáról kisült, hogy Magyarországon nevelkedett francia származású hajóstiszt. – Angol kém – mondta egy zsiros képű ember, akit árdrágításért hoztak be. Nagy nehezen beszélhettünk vele. Egyelőre ágybetétet kértünk a Jóska bácsi részére. Vonogatta a vállát, hogy nem tud semmit mondani, mert „ágyat” azok kapnak, akik már régebb vannak itt. A végén aztán kibökte, hogy öt darab „spangliért” lesz ágybetét. Megkérdeztem, mi az? Úgy nézett rám, mintha hülye volnék, aztán kiköpte: cigaretta. Ha öt napon belül nem lesz spangli, visszaveszi az ágyat.

Déli 12 után megjött az ebéd. A folyosón óriási csajkacsörömpölés, kiabálás jelezte, hogy megkezdődött az etetés. Az ajtón levő arasznyi pléhablakot kívülről kinyitották, és az őrmester felügyelete mellett villámgyorsan beadták – szinte behányták – a csajkákat. Valami barna szószos főzelék volt. – Borsófőzelék! – kiáltotta a szobagazda, és a toloncházi szokásjog értelmében átvette a neki járó dupla adagot. Mi álltunk, vártunk sorunkra. – Tolakodjanak, uraim – mondta egy, a börtönből nemrég szabadult zsebmetsző, aki azért szimpatizált velünk, mert az apja erdélyi származású volt. – Tolakodjanak, mert mindjárt jönnek a csajkák után. – Valóban, alig volt alkalmunk néhányat hörpinteni a forró kotyvalékból, már ordították a folyosón: – Csajkákat kiadni! – Csajkánkban maradt az ételnek több mint fele. Álltunk Jóska bácsival és László Gyulával, mint a szélütöttek. Gyula szólalt meg elsőnek: – Na, ha ez így megy, hamarosan rúdra kerül a bőrünk!

Ebéd után nem sokkal csattant a zárban a kulcs, s a sarkig kitért ajtón bekiáltott az őrmester: – Mindenki sétára! – Három zárka lakóit vitték egyszerre sétára. Mintegy háromszáz ember tolongott a folyosón egy kis udvar felé, ahol körbe-körbe taszigáltuk egymást, hogy egy-egy szót válthassunk a Kolozsvárról vagy más városból idehozott elvtársakkal. Egy-két nap alatt össztalálkoztam Vasile Pogăceanuval, Dumitru Cernicával, Pavel Bojannal, a gyimesi Tankó Imrével, és megismerkedtem a

kolozsvári Vasile Micuval. A toloncban akkor legalább száz elvtárs volt. Találnunk kellett valamilyen lehetőséget a kapcsolat felvételére azokkal is, akikkel nem egyszerre vittek sétára. Törtük a fejünket Jóska bácsival, de semmi okosat nem tudtunk kitalálni. Mintegy öt nappal odaérkezésünk után – tiszta véletlenül – magától megoldódott a kérdés. Egy délelőtt Jóska bácsi éles, türelmetlen hangjára figyeltem fel: – Hol vagy, Pali? Gyere már na!

Jóska bácsi a félig nyitott ajtóban az őrmester mellett álló alacsony, kék munkaköpenyes embernek bizonygatott valamit. – Na, itt van né – húzott maga mellé. – Bádogos, de még milyen! – Nem tudva, miről van szó, teljes érdektelenséggel mondtam, hogy én lakatos vagyok. – Nekem bádogos kell! Jó bádogos – mondta a kicsi ember. – Bádogos ez, a nagyapja, dédapja is bádogos volt – erősítette Jóska bácsi, s közben úgy nézett rám, mintha agyon akarna ütni... Akkor kapcsoltam, hogy ha bekerülnék a toloncházi műhelybe, szabad mozgásom lenne. – Nézze, kérem – mondom Bogyinak, a kicsi embernek, aki a műhelyvezető volt –, én tényleg bádogos vagyok, de az utóbbi időben mint lakatos dolgoztam.

Bogyi megfogta a karom, kihúzott a zárkából, s vitt a lépcsőkön lefelé a szuterénben levő lakatosműhelybe. A munka, amit meg kellett csinálnom, egy lemezből való hirdetőtábla volt, amelyet a toloncház kapujára akasztottak és arra ragasztották a hirdetményeket a látogatóba érkezőknek. Két óra alatt – Bogyi legteljesebb megelégedésére – elkészültem a táblával. Mikor megtudta, hogy nem bűnöző, hanem politikai vagyok, kikért az adminisztrációtól, s a lakatosműhelyben maradtam. Néhány nappal később rávettem, hogy hozza le Vasile Micut, aki tényleg bádogos volt. Kivette őt is a zárkából. Aztán kihozattuk Pavel Bojant a fürdő gőzkazánjához. Néhány nap alatt megismertek az őrmesterek, s a kis szerszámosládával az oldalamon bármelyik zárkába bejutottam, csupán jelenteniük kellett az elvtársaknak, hogy elromlott a vízcsap vagy valami más.

Egy ilyen javítótam alkalmával az árnyékszéken különös leletre bukkantam. Nyilvánvaló, hogy nem olvasási célra, valaki két füzet nagyságú könyvecskét dugott a

kagyló fafedele mögé. Hónapok óta nem olvastam egy sort sem, s úgy csaptam rá a két kis füzetkére, mint vércse a védtelen madárra. Meg sem néztem az írásokat, a szerzőszámoldádba rejtettem. Lent a műhelyben aztán kiderült, hogy Rogerius váradi kanonoknak, az 1241–42-es tatárjárás szemtanújának krónikája, a *Siralmas ének*. Először mérgemben, hogy valami papi malasztot hurcoltam magammal a бүдös WC.-ből, a tűzbe akartam dobni, de aztán 3–4 oldalt elolvasva boldogan rejtettem el munkasztalom fiókjába. A másik füzetke a mimuszokról szólt. Soha életemben nem hallottam ezt a szót, s így nem tudhattam, hogy a görög városok piacterén előadott szatírájt jelenti. Sajnos a könyvecske egy részét már elhasználták, de azért sikerült 7–8 mimuszt elolvasnom: a háborúból visszatért katona dicsekvéseit (akárcsak Hány Jánost olvastam volna), a csizmadiameter politizálását várakozó klienseivel – és másokat.

Két nap alatt végigjártam az összes zárkát, ahol a társaink voltak. A legnehezebb volt a nőkhöz bejutnom, de Szilágyi Józsa Aliz mindig kitalált valami ötletes dolgot, hogy 8–10 perc alatt, amíg a vízcsapon matattam, leadhassam az összeszedett híreket – politikaiakat vagy a letartóztatottak közösségét érintőket –, és ő is tájékozatosan a helyzetükről.

Amikor a nők zárkájában dolgoztam, az őrmester nem zárta rám az ajtót, hanem megállt az ajtóban, és nézte, hogy mit csinálok. De azért mégis kifogtunk rajta. A szobagazda, egy fiatalabb, okos prostituált óriási dumájával, csiklandós elbeszéléseivel lekötötte a rendőrt, s mi nyugodtan beszélgettünk. Persze ezek a falazások nem ingyen mentek, a lány két spanglit kapott minden esetben. Egy „üzleti” lány – még ha olyan okos is volt – nem tudta elképzelni, hogy én Aliznak mást mondhatok, mint amit neki a férfiak, amikor leszólítják. Egy alkalommal, amikor markába nyomtam a két cigarettát, huncut mosollyal megkérdezte: – Maga odakint is Alizzal „fidizik”? – Nem mondhatni, hogy szégyenlős természetű voltam, de erre a kérdésre olyan vörös lett az arcom, mint a főtt rák... – De hölgyem – méltatlankodtam –, miket beszél ma-

ga? – Ó, nincs abban semmi – mondta könnyed mosollyal –, az ember fidizik ezzel is, azzal is.

A műhelyben volt egy öreg vagány. – Károly bácsi – kérdeztem tőle –, mi az, amikor egy férfi egy nővel fidizik? – Az öreg rám nézett, s megvonta a vállát: – Ki akar kezdeni valakivel, szemez vele. A lányok azt mondják, a délután még nem fogtam senkit, pedig egy pasival már fidiztem... – Hát így jártam én a fidizéssel. Ekkor határoztam el, jobban megfigyelem, hogy beszélnek a vagányok, s noha most is utálom a beszédüket, vagy 70–80 szót felírtam, hogy ne jöjjenek többet zavarba.

Szeptember második felében megérkezett a nők utolsó transzportja Szamosfalváról. Köztük volt Lautman Renka is, aki 71 napot töltött a szamosfalvi vallatótáborban. Renka bejutott valahogy a toloncház lábadozójába. A véletlen folytán a testvérhúgát – aki tanult ápolónő volt – felvitték kiségitőnek a kórházba, így aztán Renka lelkiismeretes ápolásban részesült, s egészsége valamennyire helyreállt.

(Az ember soha nem tudhatja, kivel, mikor s milyen körülmények között találkozik. Előző kötetemben megírtam, hogyan találkoztam össze a toloncházban a Moszkvából ismert Süssnével. Akkor még nem tudtam, hogy a szemüveges, japános arcú, szép barna asszonyt Fleischner Zsuzsinak hívják, aki most Budapesten él mint nyugdíjas pártaktivista. Örvendek nagyon, hogy legalább az ő igazi nevét megismertem – Lautman Renka jóvoltából – a sok névtelen elvtárs közül, akikkel ifjúkoromban – ha rövid ideig is – barátságba kerültem.)

Néhány nappal a toloncházba érkezésünk után behívtak egyenként egy századoshoz, aki tudomásunkra hozta, hogy meghatározatlan időre internál. Teljes érdektelenséggel hallgattam a törvény paragrafusait, s közben arra a történetre gondoltam, amit Károly bácsi, az öreg vagány mesélt. A visszaeső prostituáltakat, a bárca nélkül strichelőket kéthónapi toloncházi fogságra ítélik. Egy nagyon szép fiatal nő, aki azzal hengegett, hogy őrnagyon alul szóba sem áll a tisztekkal, került a százados elé. Az a helyett, hogy a szokásos erkölcsnemesítő dumát tartotta volna, áthajolt íróasztalán, s megfogdosta a lány mellét.

A lány lestricizte, felkapta az íróasztalról a tintatartót, s tartalmát a tiszt hófehér zubbonyára öntötte, közben pedig hisztérikusan visította: – Ingyen akarsz potyázni, te őrmester, na nesze, most megkaptad... – A lányt véletlenül én is megismertem. Egy más alkalommal újra botrányt csinált, s egyheti szigorított sötétzárkát kapott. A kulcsos rendőr úgy bezárta az ajtót, hogy senki sem tudta kinyitni. A lány hisztizni kezdett, s az igazgató elrendelte, ha a lakatosok sem tudják kinyitni az ajtót, feszítsék ki. Nagy, erős tolvajkulcsokat csináltam, olajos petróleumot fecskendeztem a zárba, s néhány percnyi próbálgatás után kinyílt a zár. A lány megjátszotta magát, „elájult”. Az őrmester vízért szaladt. Abban a pillanatban kinyitotta a szemét, és könnyörögve mondta: – Uram, ha istent ismer, adjon egy spanglit, mert megőrülök. – Cigaretta nem volt nálam, de különben sem tudtam volna adni, mert jött az őrmester a vízzel. A lány tényleg nagyon szép volt, szép és hisztérikus. Ki tudja, hogyan alakult később a sorsa?

Akik hosszabb ideig voltak börtönben vagy rabkórházban, tapasztalhatták, hogy igehirdető szoknyás férfiak és Krisztus fehér arcú menyasszonyai jelentek meg a szenvedők között, és sokszor a legtolakodóbb módon, lelki vajákossággal, értelmetlen, se füle, se farka imádságokkal akartak hatni a reményvesztett emberekre. A toloncházban ezt nem tapasztaltam.

Az apácák bent laktak a börtönben, közvetlenül a konyha mellett, a szuterénben. Ők főztek s ápolták a betegeket abban a 18–20 személyes „kórházban”, amely külön épületben volt. Nagyon beteg kellett hogy legyen az, aki oda bekerült. Az internáltakat nem is vették emberszámba. Amíg a toloncházban voltam, a szobagazda létszámjelentéskor két ízben is hozzátette: – Plusz egy, aki az éjjel kifingott.

A konyhában az apácák nem egyedül dolgoztak. Észszerű munkamegosztás szerint folyt a munka. A főzőkanalat és a raktárkulcsot Krisztus menyasszonyai tartották a kezükben, viszont a mosogatást, tüzelést, krumplihámozást, a konyha tisztántartását – egyszóval minden szolgálomunkát – Bacchus örömlányai végezték.

Életkérdés volt a kenyérszerzés. Lehetett venni borsos áron a házimunkásoktól, akik a raktárból lopták. Már a műhelybe kerülésem első délutánján három szelet kenyeret vittem fel a zárkába. Komikus jelenet előzte meg. A raktárnok őrmester kardja járás közben a lába közé akadt, és ő hasra vágódott. Ez a kisebb baj volt, de behorpadt a hüvely. A műhelybe hozta, hogy javítsuk meg. Bogyi kijelentette: „Ezt itt nem lehet megcsinálni.” Én arra gondoltam, ha elfogadhatóan megcsinálom, jön a többi megrendelő, és a legfősvényebb őrmester is legalább két cigarettával fizet. Az pedig két szelet kenyér. Elvettem az őrmestertől a kardhüvelyt, és délutánra elég türethősen kiegyengettem. Az öreg smasszer nagyon meg volt vele elégedve. Három cigarettát adott, s azért három szelet kenyeret kaptam a házimunkások (ételszállítók) feketebőrzéjén.

A kardtokos őrmester elhíresztelte társai között, hogy van a műhelyben egy erdélyi fiú, aki mindent megcsinál. Valóban, mindent elvállaltam. Készítettem lakáskulcsot, megjavítottam az ajtózárat, oltóbicskába új élet tettem, helyreigazítottam az elgörbült biciklikerekeket, rézzel megforrasztottam az eltörött kerékpárkormányt. Aztán egy napon bevitt Bogyi az apácákhoz a konyhába. Ott megfentem a konyhakéseket, megcsináltam a kemenceajtót, megjavítottam a szekrényzárat. Az apácákhoz való bejutásom azt jelentette, hogy megnyílt előttem a kórház ajtója is. Megjavítottam két ágyat és a fehérműszekrények zárját. Ezekről a dolgozó apácákról csak jót mondhatok. Minden esetben megkérdezték, amikor dolgoztam nekik valamit, hogy mit adjanak ellenszolgáltatásként. Mindig kenyeret vagy főtt húst kértem. – Miért nem eszik egy tányér húsleveset? – kérdezte egyszer egy idősebb apáca. – Azt nem tudom megosztani a zárkában éhező barátaimmal – feleltem neki őszintén. Az apáca elcsodálkozva nézett rám. – De hát azt nem szabad... a szabályzat tiltja, hogy a zárkába ételt vigyenek... – Kedvesnővér, a császár annak idején megtiltotta az öskeresztényeknek egymás megsegítését. A tilalom ellenére is segítettek az üldözötteket, éhezőket, még a halált is vállalták egymásért. Az Úrnak biztosan tetszett ez a testvéri

magatartás... – Jézusom, miket beszél, nem hisz Istenben, és miket beszél! – keresztet vetett, de azért becsomagolt egy jó adag sóbafőttet, s a kezembe nyomta: – Csak meg ne fogják velem, mert azonnal kitudódik, hogy innen kapta... – Ha megfognak, azt mondom, hogy lop-tam. – Az apáca kerekre tágult szemmel nézett utánam.

Jóska bácsi, aki mindnyájunk között a legidősebb volt, nagyon fájtatta a veséjét. – Tej kellene nekem, vagy tejeskávét, amilyent Mariska csinált reggelenként. – A főnővérnek egyszer elmondtam, hogy nagybátyám fenn a zárkában nagyon beteg és tejeskávét kíván. Másnap reggel adott több mint félliterrel, azon nyomban felvittem Jóska bácsinak. Amolyan háborús tejeskávét volt, de Jóska bácsi mégis egy szuszra megitta.

A konyhában Krisztus menyasszonyain kívül megismertek Bacchus örömlányai is. (A konyha a műhelytől mintegy 30 méterre volt, a folyosó végében.) Egy délben berohan egy szőke tündér, testén zsáking, amiben a konyhában dolgozott. – Szerelő, szerelő – súgta –, holnap reggel adjon érte két spanglit – s azzal a kezembe nyomott egy jó darab főtt húst. Lopta, természetes hogy lopta a pénzes foglyok extrakosztjából, de engem nem érdekelt. Csak az érdekelt, hogy darabocskát tápláló ételt tudjak felvinni az elvtársaknak. Nemcsak én igyekeztem minden élelmet felcuffolni. Vasile Micu ugyanezt tette, és testvérbátyja, Ioan Micu is, aki a suszterműhelyben dolgozott. Az ő segítségével nemcsak élelem-szerzésből állott, titokban megjavította az elvtársak elszakadt cipőit is.

Ioan Micuval érdekes volt a megismerkedésünk. Vasile elmondta, hogy a bátyja is ott van, s valahogy be kellene vigyük a suszterműhelybe. Amikor megemlítettem a műhelyvezetőnek, nagyon örvendett, mert éppen susztert keresett. Az összes őrmesternek és családtagjaiknak ott javították a cipőit. Vasile behozta Ioant a lakatosműhelybe, hogy bemutassa. Amikor kezét fogtunk, úgy éreztem, mintha vaskapocsba került volna a kezem. – Szóval te vagy a birkózó Micu a Dermatából? – vág-tam jól hátba. Ioan csodálkozott, honnan tudok annyi mindent régebbi tevékenységéről. Jóval később – a ko-

lozsvári börtönben – aztán elmondtam, honnan ismerem régi mozgalmi tevékenységét, főleg az 1932-es és az 1935-ös Dermata gyári sztrájkokban.

Ioan említette, hogy a zárkájukban van egy halk szavú, komoly ember, aki csupán annyit mondott magáról, hogy kommunistagyanúsként tartóztatták le. Valamilyen javítás ürügyén bementem a zárkába, s megismerkedtem az illetővel. Éppen Tankó Imre bácsival beszélgetett, s így jó alkalom adódott az ismerkedésre. Megtudtam tőle, hogy udvarhelyi származású, Rajk Lászlónak hívják, és franciatanárnak készült. Utolsó diákéveit azonban megzavarták az események... Nekünk nem volt mit takarogatnunk, s néhány mondatban informáltam az észak-erdélyi nagy kommunista letartóztatásokról. Már éppen menni akartam, amikor egy jó kiállítású harisnyás székelly somfordált oda, s halkán megkérdezte: – Tanár úr, kapott-e szivarat? – Rajk mosolyogva rázta a fejét, én meg megkérdeztem a székellytől: – Maga ugye csíki? – Én igen, há maga? – Vásárhelyi. – Áron! – hívta vissza a távozni akarót a „tanár úr” (Rajkot mindenki így nevezte a zárkában) – nem gondolta meg a dolgot? Nem kontestál az internálás ellen? – Ott nem az internálásról volt szó, tanár úr, az a gazember szolgabíró összejátszott a csöndérrel, s testálatni akartak engem valamiért.

Mivel nem értettem az egészből semmit, Rajk magyarázta el, mi történt Áronnal. A hadüzenet napján többek előtt mérgesen megjegyezte: „Mi az öregistennek kell nekünk ez a háború?” Besúgták, s a csendőr jelentést írt a szolgabírónak. Áront beidézték, aki nem is tagadta, hogy mondta, s a szolgabíró internálási javaslattal Pestre küldte, de ezt megelőzően megkérdezte tőle, akar-e kontestálni? – Én osztán nem – mondta Áron. – Joga van hozzá – figyelmeztette a szolgabíró. – Még az atyáistennek sem kontestálok – volt Áron utolsó szava.

Mindjárt láttam, miről van szó. Áron fejében a kontestálás *testálást* jelentett, s úgy értelmezte, hogy ki akarják forgatni kicsike tulajdonából, másra akarják íratni vagyunkját – Jól is tette, hogy nem kontestált – mondtam –, ki tudja, mit akart magával az a tekergő

szolgabíró s a csendőr. Helyesebb, ha tiltakozik az internálás ellen, azaz *megfellebbezi*. Egy ügyvéd 250–300 pengőért elintézi a dolgot, csak meghatalmazást kell adjon neki. – Áron gondolkozott egy kicsit, aztán kijelentette: – Sok az a pénz egy szóért, de mégis megfellebbezem, ám kontestálni, még ha az atyaúristen kéri, akkor sem kontestálok, nem én! – Hamarosan ki is vette az internálásból jó pénzért egy pesti ügyvéd.

Ezután Rajkot is bevettük azok közé, akiket – szerény lehetőségeink szerint – támogattunk élelemmel. Ioan Micu viselte gondját. Esténként, ha mást nem, egy darab kenyeret mindig vitt a tanár úrnak. Keményen dolgozott Ioan, hogy három-négy szelet kenyeret „összealapáljon”. Két-három naponként én is besurrantam a zárkájukba egy-két cigarettával a nagy dohányos tanár úr részére.

Hat hete elmúlt, hogy betettek a toloncházba. Az elvtársak nagy részét már elszállították Garanyba, Kistarcsára, csak néhányan maradtunk a régebben behozottak közül. Elvitték a sepsiszentgyörgyi kis csoportot is, pedig alig három hete érkezett. Csak Németi Lacitól tudtam elbúcsúzni. Nem állhattam meg, hogy meg ne jegyezzem: legyen Garanyban is olyan bizalmatlan, mint itt. Németi mérnök – becenevén Burschi – nevetett. Az történt ugyanis, hogy megérkezésükkor Vasile Micu észrevette: új csoportot hoztak, s szólt nekem. Kimentem hozzájuk, és megkérdeztem, hová valósiak. Burschi a kérdésemre kérdéssel felelt: – Mondja kérem, miért érdekliz magát? – Csak azért – feleltem kissé felborzolódom –, mert látom, hogy se nem vagányok, se nem árdrágítók. Én marosvásárhelyi vagyok, Veress Pálnak hívnak. Ha maguk is kommunista vádlottak, figyelmeztetni akarom, mit csináljanak, mert a zárkában a vagányok kifosztják. – Köszönjük – válaszolta Burschi –, majd elintézzük mi a magunk dolgát. – Tettem még egy próbát: – A pénzt tegyék letétbe az irodán, mert megkutatják a fürdőben és elkobozzák. Ha megbíznak bennem, adjanak ide vagy 20–30 pengőt apróban, hogy majd feketén kenyeret vegyek... – Erre Burschi udvariasan megkért, hogy hagyjam magukra őket.

Másnap délelőtt bementem abba a zárkába, ahol a nagyváradi elvtársak voltak. Lukács Imrével akartam beszélni. Legnagyobb meglepetésemre ott találtam a tegnapi csoportot. Lehorgasztott fejjel álltak egy sarokban. Minden úgy történt, ahogy megmondtam. Az eldugott pénzeket megtalálták, még jó, hogy csak elkobozták, s nem rakták már első nap büntetőcellába őket. – Tudod – mondta később Burschi –, megzavart a rabruhad (munkában nem használhattam a magam ruháját, vászon rabruhában dolgoztunk), és hogy túlságosan segítőkész voltál, s azt hittem, ki akarod csalni a pénzünket.

Annak, hogy a műhelyben dolgoztam, még az az előnye is megvolt, hogy ki tudtam csempészni a magam és a Jóska bácsi leveleit. Megírtam Rózsának, hogy milyen körülmények között élünk, s ha van lehetősége, jöjjön fel Mariska néniel együtt, mert az öreg beteg. Soós néni nem tudott feljönni, de Rózsi Jóska bácsinak is jókora csomagot hozott. Megegyezésünk értelmében nem a beszélőnapon érkezett, de mivel messziről jött, engedélyt adtak a beszélőre. Nem tudom leírni, mit éreztem, amikor megláttam az iroda előtt, sápadtan a hosszú út fáradalmaitól. Az az őrmester volt szolgálatban, akinek már több mindent csináltam, legutoljára a kisunokája háromkerékű biciklijét javítottam meg. Ott hagyott, hogy nyugodtan beszéljünk, s csak akkor jött vissza, amikor a beszélő lejárt. Rózsi nagyon lefogyott, sokat dolgozott, hogy előteremtse a megélhetéshez szükségeseket és Ervint taníttathassa, aki akkor már a felsőkereskedelmi iskolába járt. Noha a rendőr félreült és nem hallgatta, mit beszélünk, a jelenléte mégis zavart. Jó ideig némán fogtuk egymás kezét, Rózsi arcának elkomorulásából, felvillanó kis mosolyaiból próbáltam megérteni érzéseit, gondolatait. Nagyon halkán elmondta a háborús híreket. Mindennap hallgatja a rádiót, gyors előretöréssel hencegnek, de Moszkva felé megállt a támadás, Moszkvát keményen védi a Vörös Hadsereg. Rózsi bizakodása némileg megnyugtató. Miután elbúcsúztam tőle, hozzáfogtam, hogy megszervezzem az élelmiszerek elosztását. A műhelybe akartam bevinni, de az időpont nem volt alkalmas erre, így az irodában hagytam. Azt mond-

tam az irodatisztnak, hogy Bogyié a két csomag, lete-
szem a sarokba, és mindjárt utánajövök. Megvártam,
amíg megkezdődött az ebédosztás, mert akkor az őrmes-
terek el voltak foglalva. Szerencsésen átcipeltem a cso-
magokat, senkivel sem találkoztam, aki megkérdezhet-
 volna, hogy mit viszek abban a két utazókosárban. Az
élelemnek mintegy felét elosztogattam, a másik felét
megosztottam Vasile Micuval. A két Micu ugyanígy tett,
amikor tíz nap múlva feleségeik élelmet hoztak. Az ősz-
szes behozott élelmet a műhelybe vittük, majd Vasile
Micu a szerszámosládában apránként felszállította a zár-
kákba. Kimondhatatlanul sokat jelentett az a 2–3 kiló
szalonna, zsír meg más ételnemű az undorító szagú és
ízű kazánkoszt mellett. Ennek köszönhető, hogy egész-
ségünk nem romlott le katasztrofálisan, kivéve Jóska bá-
csit, akinek a betegsége súlyosbodott.

A toloncházból való elszállítás az internáló táborokba
egy maffia kezében volt. A fő maffiavezért, egy Moóré
László nevű lezüllött huszár kapitányt Horthy gyalázá-
sáért zárták be. Az irodán dolgozott, s ő állította össze
az elszállítandók listáját az irodatiszt irányításával. Moó-
rénak minden zárkában volt egy-két felhajtója, akik ré-
szesedésért beajánlották a gazdag feketézőket meg más
pénzes embereket. Megtörtént, hogy egy pénzes palit
már az internálás utáni harmadik napon elszállítottak.
Igaz, ez 500 pengőjébe került az illetőnek. Az ár fejen-
ként általában 200 pengő volt. Jóska bácsi kért, hogy
beszéljek Moóréval. Volt az öregnek 200 pengő letétje
az irodában, nekem 20 pengőm, amit Laci bátyám hagyott
Pesten jártakor. – Ajáld fel, Pali, az egész összeget,
hogy elvigyenek innen – mondta Jóska bácsi –, mert
ha még egy-két hétig itt maradok, nem kerülök ki élve.
Beléd is már csak hálni jár a lélek.

Aznap este Moóré korábban jött fel az irodából, s
nem is volt nagyon részeg, megpróbáltam hát beszélni
vele. Mikor megtudta, hogy kommunisták vagyunk, el-
zárkózott. Nem hagytam magam, szó szót követett, s
valahogy kiböktem, hogy marosvásárhelyiek vagyunk. A
ronda disznó erre teljesen megváltozott. – Vásárhelyi?
Hiszen én ott szolgáltam fiatal hadnagy koromban a 9-es

huszároknál. – Hallgatói, talpnyalói odagyültek az ágyához, s hallgatták a ragyásképű huszártiszt fiatalkori gáláns kalandjait... Ez a pálfordulás jól jött, s addig erőltettem a dolgot, amíg megígérte – bár nagyon kevesellte két emberért a 220 pengőt –, hogy utána néz az ügynek.

A hét izgalomban telt el. Eddig esténként, amikor felmentem a zárkába, azonnal lefeküdtem, és aludni próbáltam. Most ültem az ágybetét szélén, és vártam Moórét, de nem lehetett vele beszélni, minden este tökrészezen tántorgott be a zárkába. Míg a maffiafőnök meg nem érkezett, Biga Laci vitte a szót. Amikor nem volt cigarettája, odajött hozzám, leült, s elkezdte mesélni, hogy zajlott le az 1930. szeptember 1-i nagy budapesti munkanélküli-tüntetés, amelyen ő is részt vett. – Tudja, haverkám, akkor még becsületes melós voltam, a kapitalista kizsákmányolás tett engem tönkre. Mi vagyok most? Züllött csatornatöltelék, áldozat, a kapitalizmus áldozata. Egy spangliért rimáncodok a smaszereknek. Ha kikerülök, taktikát változtatok, más módszerekkel dolgozom. A legutolsó lebukásomkor részeg voltam. Hát tudja, haverkám, jön egy jól öltözött pasi, idősebb úr egy kis nővel, nem karonfogva mennek, tehát nem a felesége, hanem a tyúkjá. Ennek nem konvenióál a balhé... Odamegyek: „Nagyságos úr, most jöttem ki a kórházból, operálva vagyok, nincs pénzem hazautazni, szánjon meg, járuljon hozzá az útiköltségemhez.” A pofa rám néz, s csak a szája széléről köpi a szót: „Takarodj, pofátlan daris.” Hát tudja, haverkám, ez felbirizgálta az önérzetemet, kinyitottam a pofámat, s ami a számra jött, azt mind a fejéhez vágтам. „Te úri strici, aki másnak a feleségével jársz randevúra...” Azt hittem, a pofa beijed, s legalább 5 pengő leesik. Nem így történt, a nő és a férfi egyszerre kiáltottak rendőrért. Férj és feleség voltak... Jött a rendőr, lebuktam. Aki internált, azt mondta: „Te barom, egy rendőrtanácsost akartál megvágni?” – és hat hónapot adott. Haverkám, ezért a szép történetért Biga Laci megérdemel egy spanglit.

Adtam neki egy cigarettát (egy szelet kenyeret, amit a szánktól vontam meg, muszájból). Biga Laci nagy te-

kintély volt, még így lezüllött állapotában is sokszor nagyon értelmesen beszélt. Látszott rajta, hogy valamikor szervezett munkás volt.

A daris zubbonyába tette a cigarettát, aztán szavalni kezdte a Tanácsköztársaság leverése után a börtönök valamelyikében írt rendőrelleses gúnyverset: „Tányérsapka? Sonkanadrág? Húszéves rendőrnek szesztialalom? Az anyátok úristenit! Föl, föl, te éhes proletár? Nem kell ti kérjétek, fölhúznak mi anélkül is... az anyátok... A föld fog sarkából kidülni? Hát akkor hova fogok állni én? XIX. Nagy András, magyar királyi rendőr főtorzsőrmeister úr, az anyátok...” A kémlelőablak kinyílt, s megjelent egy vörös bibircsókos, nagy orr, alatta a vastag, pödrött bajusz, aztán egy borízú hang bekiáltott: – Megint sok a szöveg, Biga, feküdni! – Igenis! Parancsára, főtorzsőrmeister úr.

Amikor elment Biga, a hálósomszédom, egy piaci tolvaj vette át a szót. Az apja vándor bosnyák kereskedő volt, az anyja szegedi magyar asszony. – Tudja, kérem – magyarázta –, a hapsim sánta ember volt. A vásárcsarnoktól nem messze várt. Én rendszerint elemeltem egy kétkerekű taligát az áruszállítóktól. A nagykereskedőknél a reggeli rumliban feldobtam egy zsák krumplit vagy káposztát, egy kosár paradicsomot a taligára, s nyugodtan elsétáltam a hapsimhoz. A hapsim az áru elvitte egy kiskereskedőhöz, én aztán később felvettem a pénzt, és osztozkodtunk. A taligát mindig az utcán hagytam. A tulajdonosa 1–2 nap után a rendőrségen megtalálta. Elég jól kerestem, de a hapsim lebukott és köpött. A nyáron jöttem ki a börtönből, két mázsát kaptam (két évet) egy zsák burgonyáért s egy kosár paradicsomért. Ha innen szabadulok, komolyabb dologgal akarok foglalkozni – mondta Mohamed. – Nagyon jól tudok zárat nyitni, de nincsenek sperhakniim. Csináltatni pedig veszélyes, bemószerolhatja az embert az, aki csinálja. Üssön össze nekem néhány sperhaknit, esküszöm, jól megfizetem. Élelmet fogok küldeni magának az internáló táborba... – Azt tanácsoltam Mohamednek, ha szabadul, hagyjon fel ezzel a veszélyes étellel, s folytassa a szakmáját (kályhás mesterséget tanult). Kis idő múlva megszólalt: – Ha-

verkám, mondja, maga miért nem hagy fel a politizálással? Az is elég veszélyes... – Elnevettem magam Mohamed replikájára, de meg sem próbáltam elmagyarázni a kettő közötti különbséget.

A csoport indulása előtt egy nappal megtudtam, hogy Jóska bácsival együtt rajta vagyunk a listán. Jóska bácsi nagyon izgatott lett, amikor hírvil vittem az eseményt, és kétszer is megkérdezte, vajon nem csinál ez a cigány (Moóré helyett mindig cigányt mondott) valami disznóságot, hogy úgy hallgat? Igaza lett, indulás előtt néhány órával három pénzes egyént tettek be a csoportba kettőnk s egy pesti szélhámos helyett, aki már több mint három hónapja rothadt a toloncházban. Kihallgatást akartam kérni az igazgatótól, bár feltételeztem, hogy ő is benne van – ha közvetve is – a bandában, de a szélhámos megelőzött. Amikor megtudta, hogy kihúzták a listáról, elkezdett dilizni, ordítózni, csapkodni – három rendőr alig tudta lefogni. A botrányt nem lehetett eltusolni, és vizsgálat indult a maffia ellen. Moóré 2–3 hétre kivették az irodából, aztán újra visszatették régi helyére. Rumtól kótyagos fejjel nem egyszer dicsekedett el élete legszebb, legnagyobb eseményével: – Képzeljétek, engem, aki IV. Károly királyt tisztársaimmal fegyveresen hoztuk haza 1921-ben, ez a matróz (Horthyt gúnyolta így) letartóztat és a háború végéig internáltat. Engem, aki a király testőrségének voltam a tagja. Megállj, Horthy, hallasz te még Moóré Lászlóról, a huszárkapitányról! – A vagányok röhögtek és hergelték a kótyagos, beszámíthatatlan alakot, de senki sem súgta be, mert a Horthy-rendszert drasztikus intézkedéseikért a vagányok is szidták. A vizsgálat annyit eredményezett, hogy a következő szállítmányba mindhárman bekerültünk, akiket – Jóska bácsi szerint – a „cigány” kihúzott.

Egyszer, amint lementem a műhelybe, láttam, hogy Károly bácsi, az öreg vagány egy nagy forrasztópákával éktelen káromkodások között cigányolt valamit. Odanézek, s meghűlt bennem a vér. Az öreg az én óraláncomat mocskolta ideges türelmetlenséggel... Levettem a sapkám, rátettem a filigrán láncocskára. Aztán idegességtől remegő hangon azt mondtam, a láncon az a szó van be-

aplikálva: DUBROVNIK – s az enyém. Az öreg nagyon megijedt, esküdözött égre-földre, hogy semmi köze a lánchoz. Saláta, a házimunkás hozta. – Menjen azonnal, és hívja ide Salátát. – Néhány perc múlva jött Saláta. Az öreg nagyon megijeszthette, mert úgy dadogott, hogy alig értettem, mit mond. Ő sem volt hibás, neki a Szőke Lonci adta, hogy forrasztassa meg, ő többet nem tud. A Szőke Lonci? – minden világos lett előttem. Az irodában dolgozott a Szőke Lonci, aki megérkezésünkkor kijelentette, hogy a filigrán óralánc nem értéktárgy, s bicskám-mal együtt a hátizsákom zsebébe dugta. Egy számot írt kék krétával a hátizsákra. Amikor előző héten készítettek a transzportot, az én cókómókomat is felhozták. A ronda prosti megjegyezte a hátizsák számát, s kilopta a filigránt és a bicskát a zsebéből. Hadd vesszen a bicska, jó, hogy Rózsi kedves ajándékát megtaláltam. Jobban örvendtem a kis láncocskának, mint bárminek a világon.

1941. november első napjaiban egy agyonzsúfolt „me-seautóban” megérkeztünk a kistarcsai internáló táborba. Egy héttel később a két Micu testvért, a tanár urat és Tankó Imre bácsit is odahozták.

A KISTARCSAI INTERNÁLÓ TÁBORBAN

Furcsán hangzik, de a kistarcsai tábor az első napokban üdülőnek tetszett a toloncházhoz viszonyítva. Az ember tarthatott magánál pénzt, az udvaron és az ebéd-lőben cigarettázhatott. Ha látogatók jöttek, akár tíz kilós csomagot is hozhattak magukkal. Levelet küldhettünk és kaphattunk – persze megcenzúrázták. A mosoda hetenként kétszer működött, a szennyes alsóruhákat ki lehetett mosni. Az épülettömbök reggel 6-tól este 8-ig nyitva voltak, bárki bemehetett bármelyik épületbe, (öt pavilon volt: A, B, C, D, E.) És könyvet lehetett behozatni (azt is cenzúrázták). A lecsúszott, pénztelen vagányok kiszúrták az egy-két napja érkezetteket, s mikor ezek – élve a szabadsággal – rágyújtottak s mélyen mellre szíva a füstöt, nagy élvezettel, mindenről megfedkezve fújták ki tüdejükből, két vagány közrefogta az új

táborlakót, s az egyik suttogva rászólt: „Dobja el, figyelik!” Jellemző a toloncházi pszichózisra, hogy az újonc hirtelen mozdulattal a földre dobta a cigarettát – s abban a pillanatban a hapsi felkapta, és nevetve továbbállt vele. Persze a beugratásnak csak néhány napig volt hatása, de mindig jöttek új „palik”.

A „meseautó” megérkezését sokan várták. Az elvtársak társaikat, a vagányok haverjaikat. Még jóformán le sem szálltunk a kocsiról, valaki a nevemet kiáltotta: – Fiúk, itt van Veress Pali is, az a kopasz ott né!... – A hang irányába néztem, s Hutira Dezső mindig mosolygó arcát ismertem fel.

Hamar túlestünk a beírásokon és az elhelyezésen, félóra múlva már az új lakóhelyünkön, a B pavilon étkezőtársalgó termében viszonzozhattam régi elvtársaim ölelését, s ismerkedhettem az újakkal. A táborban a két nagybányai Hutira testvéren kívül ott találtuk a vásárhelyi Csizmadia Pistát, Fuchs Simit, Tóth Gergelyt és öccsét, Zolit. A kolozsváriak közül Léb Arbertet, Heves Ferit, Fodor Andort – akit mindenki Fucsónak szólított. A váradiak közül Lukács Imrét, Nagy Rudit, a désieiek közül Weiss Marcit, a régeniek közül Weckler Jakit s aztán sok ismeretlen erdélyi fiatait, köztük Ioan Moiş.

Fáradtak és éhesek voltunk, az elvtársak ételt hoztak, s mi ettünk, mint a farkasok. Jóska bácsi sápadt arca kipirult, s örömmel mustrálta a sok fiatait: – Te – súgta oda nekem –, ezek rá se hederítenek, hogy be vannak zárva, de az is igaz, hogy ez nem a toloncház. – Egy barna arcú, jó növésű, nagyon fiatal diák, Barna Jancsi bejelentette, ma kaptak a szociáldemokrata elvtársak élelmet Budapestről, s már szólt Keresztes Mihálynak (aki a felszabadulás után, úgy tudom, főispán is volt Magyarországon), úgy osszák el, hogy mi is kapjunk belőle. A dolog érdekessége, hogy a Szociáldemokrata Párt segélybizottsága által összeállított csomagokat a szocdemek mentelmi joggal bíró parlamenti képviselője, Szeder Ferenc hozta el, akinek nem volt ínyére, hogy az élelmet megosszák a kommunistákkal, de a táborban a döntő szó a Keresztes Mihályé volt, s ő mint baloldali szocialista másképpen vélekedett. Az élelem,

amit kaptunk, félkilónyi lószalámi, egy darab szalonna, hagyma, jó adag vegyesíz s egy kiló kenyér volt. Bizony nagyon jól fogott.

Az elvtársak száz meg száz kérdést tettek fel nekünk, majd mindenik úgy kezdődött: „Mit hallottatok?...”, de bizony mi kevésre tudtunk válaszolni. Aztán mi kérdeztük meg: mi hír a fronton? Gyenge válaszokat adtak, mert azok a hozzátartozók, akik látogatóba tudtak jönni, többnyire apolitikus kispolgárok voltak, és csak az újságokban megjelent híreket ismételték a hitleristák győzelmeiről. Amerika még nem lépett be a háborúba, Anglia légi védelmével volt elfoglalva, a Szovjetunió népei lényegében egymaguk vívták hősiességükkel a jól felfegyverzett fasiszta betolakodók ellen.

A nagy visszavonulás s a nácik előnyomulása mindnyájunkat aggodalommal töltött el. Egyesek nyíltan, mi leginkább csak magunkban latolgattuk, hogy az 1936–1938-as koncepciók pörökben kivégzett nagy hadvezérek, katonai stratégák, mint Tubacsevszkij, Jakir, Uborevics, Jegorov és a legendás hírű Bljuher marsall – akiket az SZKP XX. kongresszusa után post mortem rehabilitáltak –, valamint több száz vezérkari tiszt bebörtönzése és fizikai megsemmisítése nem volt-e egyik lényeges oka a nácik gyors előnyomulásának? Ma már tudjuk, hogy mindez jelentős szerepet játszott a Nagy Honvédő Háború első szakaszában, s a szovjet nép véráldozatokkal fizetett érte. De újak léptek elő a hős hadsereg tisztikarából, s a csatákban győztes hadvezérekké nőttek. Akkor azonban még nem fordult a kocka, messze volt a sztálingrádi csata, a Don-kanyar bekerítése s megannyi nagy veresége a fasisztáknak. Egyelőre a harsogó dicsekvés járta újságban, rádióban egyaránt. Mit is tudhattak volna a nem politizáló kispolgárok mondani?

A másik kérdés az volt, hol vannak a többiek, mert Kistarcsára a letartóztatottaknak csak egy kis csoportja került. Megtudtuk, hogy a zsidó elvtársak nagy részét egy észak-magyarországi táborba, Garanyba vitték, s azokat, akik elismerték, hogy háborús utasításokat kaptak és adtak, hadbíróság elé fogják állítani. Ez utóbbiak a váci fegyházban vannak. Állítólag minket is perbe fog-

nak majd, és az ügyvédek – akiket a családtagok megbíztak a védelemmel – egymásnak ellentmondó véleményen vannak. Sok száz ember perbe fogásáról van szó, s az anyag tanulmányozása elhúzódhatik egy évig is, vagy még tovább. Többen vélekedtünk úgy, hogy sorunk alakulása szorosan összefügg a háború fejleményeivel. A két nagy csoporton, a később váciaknak nevezett és az internáltak csoportján kívül voltak még néhányan, akiket börtönben tartottak, de nem állítottak hadbírótság elé. Nemes Jóska például a tárgyalásig (1942. január) a pestvidéki fogházban volt, s ugyancsak valamelyik női börtönben tartották az akkor már provokátorként ismert, de még le nem lepezett Szabó Júliát.

Így hát – mostani szóhasználattal – hosszú távra kellett berendezkednünk a lágerben. Hasznos foglalatosságot kellett teremtenünk magunknak. És hogy céltudatos életet élhessünk, lágerkollektívát, először is vezetőséget kellett létrehoznunk. Még mielőtt Rajk László megérkezett volna Kistarcsára, már megtaláltam a kapcsolatot a magyarországi elvtársakkal. Kiss Károly, Varga Pista, Kruzlák Béla volt a magyarországiak tényleges vezetője. Noha ott volt Háy Mihály elvtárs is – akiről azt suttogták a régebbi érkezetek, hogy a KMP összekötője volt egy időben a Kominternnél –, nem kerültem vele kapcsolatba. Ellenben Kiss Károllyal és Varga Pistával bizalmas elvtársi viszonyt alakítottunk ki – főleg az utóbbival, aki az én közvetítésemmel tartotta a kapcsolatot az erdélyiekkel. Az erdélyi letartóztatottak helyzete elég zavaros volt. Egy részük még túlságosan fiatal, kezdő szimpatizáns volt, tevékenységük abban merült ki, hogy időnként csekély összeggel támogatták a mozgalmat, vagy eljártak teadélutánokra, amelyeket azért tartottunk, hogy az oda látogatók közül a legalkalmasabbakat bevonjuk a munkánkba. Döntő többségük kispolgári vagy jómódú értelmiségi családból származott – például Silberger Ervin –, és szüleik anyagi támogatását élvezve teljesen elkülönültek a többi ifjútól. Akadt közöttük Stössel Bubi-féle is, akit egy napon nyakába kötött fatálcával találtam, amint különféle élelmiszerekkel házalt egyik pavilonból a másikba. – Hát te mit

csinálsz? – kérdeztem elképedve. – Százalékra árulok – mondta nevetve. – Kinek? – Jandulának – felelte mosolygós arccal. – S nem szégyelled a hírhedt Jandulának árulni? – Mi van abban? – felelte, s vállat vonva továbbment. Az esetet nem hagytam annyiban, beszéltem az ifjak vezetőjével, a dési Weiss Móriccal. Úgy tudom, ő vette elő két másik társával Bubit; ők tudják, milyen eszközökkel beszéltek le, hogy az orgazda kassza-fűró Jandula Gyulával s fiával, Gyuricával szakítsa meg a „kereskedelmi kapcsolatokat”.

Ezt a kitérőt azért tettem, hogy példával is bizonyítsam, milyen különféle meggyőződésű, ellenállóképességű ember volt az internáltak között. Nevelésre, politikai és elméleti ismereteik bővítésére volt szükség, hogy öntudatos, fegyelmezett ifjúkommunistákká váljanak. Ezt Rác Lajkó ismerte fel elsőnek, aki jóval előttünk, még szeptember közepén került Kistarcsára. Rác Lajkó egyetemista volt, politikailag és elméletileg jól felkészült ifjú, a kolozsvári egyetem baloldali diákszemináriumának ismert előadója. Balkányi Miklós fiatal orvos segítségével hamar megszervezett egy rendszeresen működő szemináriumot. De valahol hiba csúszott a szervezésbe, a táborparancsnokság tudomására jutott a dolog, és Rác Lajkót december végén Garanyba helyezték. A magyarországi elvtársaknak – akik már hónapok óta a táborban voltak – sikerült biztosítani a kollektívába bevont antifasiszták foglalkoztatottságát. Kis könyvtárat hoztak össze, a könyvek kézről kézre jártak. Kiss Károly, Varga Pista és Kruzslák Béla elbeszélgettek az emberekkel, beszámoltak nekik a front- és a belpolitikai helyzetről, és bizonyos kérdésekben ajánlatszerű utasításokat adtak. Sőt kisebb létszámú szemináriumokat is szerveztek. Lukács Gyula elvtárs, egy öreg magyarországi kommunista Kistarcsára érkezésünk előtt már több erdélyi ifjúval foglalkozott.

A táborban sok olyan kérdés is adódott, amelyekben a kollektíva vezetőségének állást kellett foglalnia. Ilyen volt megérkezésünk előtt a templomba járás. Az igazgatóság elrendelte, hogy mindenkire kötelező az istentisz-

teleten vagy misén való részvétel. Vasárnap a rendőrök bezavarták az embereket az udvarról, aztán felírták, ki milyen vallású, és a tábor udvarán lévő templomba kísérték őket. Lukács elvtárs például nyíltan megmondta, hogy ő ateista és nem megy templomba. A kevésbé hátaozottak elmentek. Lukács elvtársat bátor kiállásáért büntetőcellába tették és éhezették. Az az álláspont alakult ki, hogy agitálni kell azért, hogy az antifasiszták ne vegyenek részt az istentiszteleten – mindenkit ugyanis nem tehetnek büntetőcellába.

A kollektíva kiépítése már szépen haladt, amikor december vége felé elszállították a magyarországiak, valamint az erdélyiek jó részét a nagykanizsai táborba. Itt kell megjegyezni, hogy Nagykanizsán női tábort is létesítettek, és erdélyi elvtársnőinket, akik addig embertelen körülmények között a tolonházban éltek, oda szállították. A négy magyarországi ismert vezető közül Rajk és Kruzsák Béla Kistarcsán maradt, Kiss Károlyt és Varga Pistát Nagykanizsára vitték a Micu testvérekkel, Csizmadia Pistával, Tóth Gergellyel, a Hutira testvérekkel és többekkel együtt. A Kistarcsán maradt erdélyiek közül Tankó Imrére, Fuchs Simire, a máramarosi Ioan Moişra, Todor Luncanra, Németh Lacira, Tabak Moise Maierre, Wechsler Jakira, Fodor Andorra, Barna Jancsira, Heves Ferire, Tóth Zoltánra, a kicsi Waldmannra emlékszem név szerint, de legalább még huszonöten ott maradtak olyanok, akiket fél évvel később vittek el Garanyba. Kiss Károly, Varga Pista és Háy Mihály Kanizsára való elszállítása után Rajk, Kruzsák Béla és jómagam – valamint később Apró Antal – vettük át a kollektíva tovább szervezését, az antifasiszták nevelését s más közös ügyeink irányítását. A tábor parancsnoka, Vasdinnyi, nem volt reakciós, ezt bizonyítja az a tény is, hogy Rajk Lacinak és Heves Ferinek engedélyezte, hogy az irodán dolgozzanak. Nem kell bizonyítgatnom, hogy ebből sok előnyük származott. A tábor orvosa pedig – sajnos a nevére nem emlékszem – kimondottan németellenes volt és demokrata gondolkozású, ami nagy ritkaság és nagy szerencse egy internáló táborban vagy börtönben.

Hogy Soós Jóska bácsi életben maradt, azt elsősorban neki köszönhattuk.

Sajnos a Vörös Segély minket nem tudott támogatni. Budapesten akkor nagy lebukások voltak, aztán Schönerherz Zoltánnak – a KMP Központi Bizottság titkárának – és sok más elvtársnak a letartóztatása után az életmentő akciók, a börtönökben sínylődő, sok évre elítélt elvtársak életben tartása elsőbrendű kérdés volt, mint az internáltak anyagi támogatása, akik a börtönben levők helyzetéhez viszonyítva összehasonlíthatatlanul jobb körülmények között éltek. Azok, akik otthonról nem számíthattak hathatósabb segítségre, a tábori műhelyben, ahol részben háncsszandálokat, részben őrt álló katonák számára sásból font botosokat készítettek, megkereshettek 6–7 pengőt hetenként, amivel a tábori kosztot némileg fel lehetett javítani. Az észak-erdélyi Segély és Szolidaritás név alatt működő Vörös Segély kádereit letartóztatták. Maguk a Vörös Segély-aktivisták is támogatásra szorultak. Maradt a család, a szűkebb baráti kör és a még szabadlábban levő elvtársak, akik a családtagok útján nyújtottak időnként némi segítséget, de ez elenyészően csekély volt a kiéhezett, lerongyolódott tömeg számára. Mégis – hangsúlyozom – helyzetünk összehasonlíthatatlanul jobb volt, mint a börtönben levőké.

Mínthogy a tábor antifasiszta kollektívájának problémáival hárman, Rajk Laci, Kruzsák Béla és én foglalkoztunk, szükségesnek látszott, hogy egymást jobban is megismerjük. Béla vasmunkás volt, végtelenül nyugodt ember, találkozásunkkor már öt évet töltött börtönben. A börtönének megtanították fegyelmezetten viselkedni, noha álláspontját nem egykönnyen adta fel, s valamely kérdésre többször is visszatért, ha véleménykülönbség volt köztünk. Kruzsák Béla a börtönben megtanult németül, s Kistarcsán Engels *Anti-Dühring*-jét olvasta szótár segítségével. A papucskészítő műhely kis anyagraktára tele volt vékony sással, ide csak Wechsler Jaki tudott bemenni, akinél a kulcs állt. Jaki tudtával álkulcsot készítettem, és a műhelyben tartottam elrejtve. Beengedtem Bélát a raktárba, aztán rázártam az ajtót. Csínáltunk neki sásból jó vastag botost, jól felöltözött, fel-

húzta a botost, kesztyűt a kezére, és 3–4 órát tanult a legnagyobb hidegben is. Ebédosztás előtt engedtem ki. Így készült Kruzlák Béla jövőbeni feladatára. Hogy az Engels-könyvet ki csempészte a táborba, nem tudom. Ilyesmit akkor nem volt szokás megkérdezni.

Kruzlák Béla korábban került a táborba, mint én, a rólam hallottakat minden további nélkül tudomásul vette. Rajk Laci viszont sokáig ismerkedett velem. Az E pavilon barátságosan kis udvarán (a B pavilonból nem-sokára áttettek ide) a nagy hideg ellenére vékony öltözetünkben órákon át keringtünk a magas, vörös téglás falon belül, amelynek oldalán hét szál csupasz drótba 10 000 voltos áramot vezettek. Rajk Lacival elméleti-politikai kérdésekről beszélgettünk, majd kölcsönösen tájékoztattuk egymást az elmúlt évtized romániai és magyarországi tömegmozgalmairól. Én az 1933-as februári harcokról, a Maros-völgyi, dermatai, aradi mozgalmakról beszéltem, amelyeknek előkészítésében (a februári harcokat kivéve) közvetett vagy közvetlen szerepem volt. Laci az 1930. szeptember 1-i budapesti tüntetést, az 1930-as évek nagy építőmunkássztrájkját és a bányákat megszálló bányászok föld alatti sztrájkját ismertette. Feltűnt nekem, hogy a budapesti építők 1935-ös sztrájkjának előkészítéséről, lefolyásáról és a követelésekről milyen pontos adatokat ismer. Csak később mondta el, hogy miután kizárták az egyetemről, mint építőmunkás dolgozott. Egyszer minden előzetes bevezetés nélkül azt kérdezte, jártam-e Udvarhelyen. – Igen – feleltem csodálkozva. – Az én apám ott volt csizmadiamester – mondta mosolyogva. – Emlékszem egy segédjére, mindig énekelt. Jó munkás volt, de nagyon szertelen fickó. Munkaidőben hirtelen letette a cipőt, amelyen dolgozott, magára kapta a kabátját és elszaladt... „Eszébe jutott valami, most megy agitálni s a cipő nem készül el estére” – morgolódott apám. Nekem fúrta a kíváncsiság az oldalamat, vajon hogyan agitál? A műhelyben néha nagy viták folytak. A székely gazdák panaszkodtak, káromkodtak, s a mi kicsi segédünk, nagy büszkeségemre, mindenre tudott válaszolni. Most is előttem van az alacsony, vaskos ember, amint gyér szőke haját mindegyre hátrasimítja, fülembe

cseng ízes beszéde, de nem tudom, hogy hívták. – Rajk mosolygva nézett rám. – Dobos Feri a te dalos kedvű hősöd – válaszoltam. – Hű maradt eszméihez. Július végén az ákosfalvi vallató táborban láttam, de nem volt már olyan vidám és mozgékony, mint gyermekkorodban. – Rajk Laci elámult – Dobos Feri? Hát persze, Feri bácsi! Hogy jöttél rá, hogy róla beszéltem? – Hát tudod, Udvarhelyen nincs olyan sok elvtárs, hogy ha jó személyleírást adnak róluk, fel ne lehessen ismerni őket. Te pedig a fiatal Dobost kitűnően jellemezted. – Később Laci bevallotta, hogy Dobos Ferivel le akart ellenőrizni, tényleg olyan sokfelé jártam-e és annyi embert ismerek-e.

Lassanként felengedett tartózkodása, s miután sok mindent elmondtam az észak-erdélyi letartóztatásokról, konspirációs hibáinkról, ő is beszélni kezdett magáról. Megtudtam, hogy Franciaországban tanult, de nem Párizsban, hanem egy vidéki egyetemi városban – ahol nem voltak magyar diákok –, hogy rá legyen kényszerülve a francia beszédre. Elmesélt egy mulatságos esetet. Egy este a folyó partján sétálgatott, és magában mormolta az igeragozást. Időnként meg-megállt, és a csendes víztükörre bámult. Két francia kislány figyelte egy fa mögül. Mint később kiderült, a két csitri megállapította, hogy öngyilkos akar lenni. Az egyik hozzászegődött és szóval tartotta, a másik rendőrért szaladt. Jött a rendőr, leigazoltatta, megkérdezte, miért akart öngyilkos lenni. Alig tudott ki-magyarázkodni. A rendőr bocsánatot kért, a lányok meghívták magukhoz egy kávéra. A továbbiakban a két „életmentő” nagyszerű társalgó partnernek bizonyult. Később aztán Párizsba került. További beszélgetésünk folyamán érdekes dolgokat tudtam meg a párizsi magyar emigránsokról. Nem akartam hinni a fülemnek, amikor elmondta, hogy Károlyi Mihály levonta a következtetéseket az elkövetett hibákról, és kommunistának vallja magát.

Amikor nagyon nagy hideg volt, behúzódtunk az étkező-társalgó egy sarkába, és ott beszélgettünk. Egy rossz suszterkneipot meg egy kurta élű sebészkést vettem magamnak – drága áron vásároltam egy Jaksics nevű vagánytól, akit mindenki csak „a majmos”-nak hívott, mert

őszibarackmagból majomfigurákat faragott s jó áron értékesítette. Megpróbáltam én is faragni, és nagyon jól sikerült. – Kinek csinálod? – kérdezte Laci. – A rózsámnak. Ahány rovást teszek a magra, annyszor gondolok rá... – Nemsokára Rózsi meglátogatott, és átadtam a majmot.

Laci megkérdezte, örült-e az asszony, aztán elgondolkozva ült, majd nagy sokára megszólalt: – Nekem is van valakim, akit már nagyon régen nem láttam, és aki sokat jelent az életemben... Csak annyit tudok, hogy él, s ő is csak annyit tud rólam, hogy élek... – Felajánlottam, hogy csinálok az ismeretlen Kedvesnek egy majmot, ami beszédes bizonyítéka lesz annak, hogy sokat gondolt rá. Néhány nap alatt el is készültem vele. Később faragtam Lacinak keményfából papírvágó kést; nyelét székely kopjafák mintájára dolgoztam ki. Azt sógor-nője, aki hársfa deszkalapokat és diófadarabokat hozott a faragásaimhoz, kivitte a táborból. Emlékezetemben megmaradtak Rajk Laci elismerő szavai: – Vasas létedre kiütt belőled a faragó székely ezermester!

A táborba érkezésünk utáni napokban Jóska bácsi sokat pihent. Két pengőt adtunk Vilinek, a szobagazdának, s az egyik emeletes ágyban úgy eldugta Jóska bácsit, hogy ellenőrzésen sem találták volna meg. Derekát jól körülcsavarta ruhákkal, hogy állandóan melegben legyen. A táborban szabály volt, hogy 5–6 hónapi internálás után mindenki kapott egy hétig napi fél liter tejet. A vagányok persze ott helyben eladták. Reggel hétkor megálltam a konyhaajtó mellett egy üres csajkával. A vagány alighogy kilépett az ajtón, már kiabálta: – Ugrik egy porció tej! Egy pengőért ugrik egy porció tej. – A tejet a csajkámba töltötte, én a pengőt a markába nyomtam, s megvolt a vásár. Jóska bácsi egy szuszra megitta a tejet.

A jobb táplálkozás és a pihenés ellenére állapota nem javult. Megérkezésünk után két héttel iszonyú fájdalomkra ébredt. Nagyon megijedtem, arca ólomszínű lett, mindig mosolygó szeme bágyadtan-fénytelenül meredt a semmibe. – Gyerünk az orvoshoz – mondtam.

Engedelmesen, mint egy gyerek, jött velem. Szörnyű érzés volt ezt a lánnglelkű forradalmárt, ezt az izzó szavú agitátort magatehetetlenül, a verésektől és az embertelen bánásmódtól meggyötörve látni. Amikor beléptünk a rendelőbe, az orvos ránk szólt, hogy egyszerre csak egy beteget fogad. – Doktor úr – feleltem izgatottan –, a nagybátyám már beszélni sem tud, azért jöttem vele. Kérem, tegye be a kórházba. – Azt hiszik, az internáló táborból csak úgy beutalják az embereket a kórházba? – Az emberiesség nevében kérjük önt, segítsen a nagybeteget. – Az orvos megállt Jóska bácsi előtt. – Honnét valók maguk? – kérdezte anélkül, hogy rám nézett volna. – Székelyföldiek vagyunk, marosvásárhelyiek... – Az orvos ekkor rám emelte tekintetét, és nagyon halkán megkérdezte: – Politikaiak? – Igen – feleltem éppoly halkán. Akkor alaposan megvizsgálta Jóska bácsit, aztán egy üvegbe vizeletet vett. A fény felé tartotta, és megcsóválta a fejét. Másnap reggel Jóska bácsit minden cókmojkjával együtt kórházba vitték.

Levelet csempészttem ki, amelyben megírtam Rózsának a történeteket, ő sietett értesíteni Mariska nénit, és Soós Kuli (Jóska bácsi öccse) pénzt és időt nem kímélve azonnal Budapestre utazott, s minden követ megmozgatott a Jóska bácsi szabadlára helyezéséért. Nincs benne túlzás, ha azt mondom: minden nap késedelem közelebb vitte Jóska bácsit a sírhoz. Kuli addig kilincsel, ameddig sikerült kijárni, hogy bátyját szabadlára helyezzék.

Évekkel később Jóska bácsi beszélt el nekem, mi történt vele a kórházban. – Te, tudad, ha nagy lelki megpróbáltatásan megyek keresztül... szóval ha beteg vagyok, éjjel álamban énekelek vagy újra átélem első világháborús sebesülésem. Nahát, énekeltem is (kétszer hallottam én is – Caracalban és Kistarcsán –, felejthetetlenül szép és borzalmas volt), és kiabáltam, hörögtem a fájdalomtól. Éjjel volt, az ápoló szaladt az ügyeletes orvashoz... az felkötött. Azt hitték, megbalandultam. Egész éjjel beszélgettem az orvossal. Kedves fiatalember volt, elmandtam neki, mikén mentünk keresztül. Fogta a pulzusomat, és én beszéltem, halkán és lassan, mert nagyon gyenge voltam... A sebesülés visszaálmodása

mindig nagyon kimerített. Aztán megkérdeztem tőle: mandja meg becsületszavára, mennyit élek még. Azt mandta: „Ne veszítse el a reményt az élethez, mert meggyógyulhat.” Tudad, éreztem a hangjában, nem bízik felgyógyulásamban. Akkor azt mandtam neki, ígérje meg becsületszavára, hogy ha meghalok, értesíti a családomat, s megadtam a címemet. Felírta, s próbált vigasztalni. Kértem, adjon valami fájdalamszillapítót s altatót. Adott, minden további nélkül. Így ment ez jó néhány napig, amíg megjött Kuli. Nehezen tudott eljönni, mert behívták katanának, de valahogy mégis eljött. Jó testvér, kijárt mindent, s hazavitt. Én az életemről már lemandtam, egyedüli gondom az volt, hogy az otthani ősi földben nyugadjak.

A sors másképpen rendelte életét. Otthon felgyógyult, s a felszabadulás után szülővárosa, Marosvásárhely polgármestere lett. Újraépítette a lerombolt várost, s 1960-ban tért örök pihenőre szülőföldjébe, amelyet oly nagyon szeretett.

A fentebb említett magyarországi elvtársakon kívül másokkal is megismerkedtem. Nagyon sajnáltam, amikor karácsony táján elszállították őket a kanizsai táborba. Közöttük volt Ficzek Gyuri, egy alacsony, vékony ifjú, Ficzek is „frakcionista” volt. (Hogy miben állt frakciós magatartása, nem tudom. A korábbi években nálunk is hamar rásütötték véleménykülönbségek esetén a legáldozatkészebb elvtársra is, hogy frakcionista.) Ficzek Gyuri vitára mindig kész, talán kissé balos, de végtelenül becsületes, szolidáris érzésű és magatartású volt mindenkivel.

A táborban több esetben adódtak kisebb incidensek a vagányokkal, ezért kiadtuk a jelszót: kerülni kell velük a szóváltást, semmilyen körülmények között nem szabad összeverekedni, mert a rossz viszony pokollá változtathatja az antifasiszták életét. A kicsi ezt a felfogást nem respektálta. Egy napon fürödni mentünk, s ő már majdnem elkészült, amikor én a zuhany alá kerültem. Egy pimasz képű vagány odajött hozzám, és durván káromkodva el akart lökni a zuhany alól. Nem hagytam ma-

gam, s amikor a vagány mellbe lőkött, hogy elkerüljem a verekedést, nem lőktem vissza, de nem is tágitottam. A kicsi védelmemre kelt. A vagány őt is mellbe lökte. Ekkor olyasmi történt, amit sosem gondoltam volna. A kicsi jobb karja kilendült, s a vagány mint földhöz vert varangyos béka elterült. Valahogy feltápászkodott, és üvöltve rontott reá. Ekkor a bal karja lendült meg, s a vagány újra a földön találta magát. Harmadszor a fejével magasabb fickó nem próbálkozott, magára húzta a ruháit, és kiszédelt a fürdőből. Kisült, hogy Ficzek nemcsak tanult bokszolni, hanem versenyzett is, kitűnő eredménnyel. Azt hittem, az ügynek ezzel vége. Másként történt. Amikor a kicsi egy salgótarjáni bányásszal kilépett a fürdőből, a szűk és sötét folyosón néhányan seprűnyelekkel megtámadták őket. Fél percig sem tartott a verekedés, a hatalmas, erős salgótarjáni elkapott egy vagányt, és maguk elé tartotta, az fogta fel az ütések, amiket a haverjai a mieinknek szántak. Amikor a folyosóról kiléptek az udvarra, a rendőrök már várták őket. A parancsnok mindnyájukat kétheti szigorított zárkára ítélte, ahol kenyeret és vizet is csak másodnaponként kaptak. Úgy határoztunk, hogy beszélünk a sánta Jandulával, a vagányok vezérével, és megmagyarázzuk, hogy az ilyen incidensek nekik is ártanak. A fővagány egyetértett, és kijelentette, ha valamelyik társa belénk köt, annak szétveri a pofáját. Amíg a táborban voltam, többé egyetlen incidens sem történt.

A táborba rajtunk, kommunistákon, no meg a vagányokon kívül bekerültek a Jehova tanúi szekta tagjai, sőt később egy nyilas csoport is. A jehovistákkal jó viszonyban éltünk, csendes emberek voltak, nemigen érintkeztek másokkal. Vezetőjük, egy újpesti bútorgyári munkás egy alkalommal panaszkodott ifjainkra. – Mi is Hitler-ellenesek vagyunk, mint maguk, nem szabad egymást gúnyoljuk – mondta. Csodálkozva néztem rá. Az ifjúkommunisták, amikor ők az asztali imát mondják étkezés előtt, szándékosan zenebonát csapnak. Szóltam a fiataloknak, és abbahagyták a gúnyolódást. Néhány nap múlva újra hozzám jött az újpesti jehovista, s elmondta, hogy a Margit körúti börtönből most érkezett társuk egy

zárkában volt két pesti kommunistával, akiket két-három nappal azelőtt tartóztattak le. Megmondta a nevüket, és hozzátette, ha módunk van, értesítsük azokat, akikkel a letartóztatottak kapcsolatban voltak. A jehovisták gyűlöltek Hitlert. Valamelyik bibliai próféciából megállapították, hogy ő a megjövendőlt Antikrisztus, aki tűzbe, vérbe borítja a világot. Az egyesült nemzetek győzelméért imádkoztak.

Érdekes közösségi életet éltek. A Bibliát egyénileg olvasták, vezetőjük az olvasottakat megmagyarázta. A kintről kapott élelmet – akár a család küldte be, akár a szekta tagjai – elosztották. Ha valaki nem így tett, kizárták maguk közül. Vezetőjük, az újpesti asztalos, vasfegyelmet tartott közöttük.

A vagányok nem éltek semmilyen közösségi életet, vezetőik azonban nekik is voltak, a már említett Jandula minden haszonnal járó tevékenységet monopolizált a táborban. A rendőröket lefizette, így engedélyt kapott, hogy „kifőzdet” állítson fel, ahol a jómódú internáltak borsos áron „házi kosztot” kaphattak. De kevés volt a jómódú internált, s a kifőzde hamarosan megbukott. Akkor más vállalkozásba fogott. Embereivel árpakávéból „feketékávé” főzetett, zaharinnal édesítette, és ezt árultatta mozgóárusaival.

Reggelenként – zárkanyitás után – megjelent Jak-sics, a majmos, és elkiáltotta magát: – Ugrik a feketekávé, finom, meleg, édes, ugrik a feketekávé! – Tankó Emré bácsi, aki már a kötelező felkelés előtt az étkezőben volt, mellettem ült. Látja, hogy elveszem a pohár kávé, de azt nem, hogy 20 fillért a majmos markába nyomok. Megkérdi, hogy jó-e a kávé. Bólintok, hogy igen. Elvesz Emré is egy pohárral, s egy hajtásra kiissza. Bólint, hogy valóban jó. A majmos biztatja, igyék még egyet. Emré bácsi megkérdezi: – Hát lehet kettőt is? – Amennyit csak akar – vigyorog a vagány. Emré bácsi lehajtja a második pohár kávé, aztán keze fejével megtörölve száját, kijelenti: – E mán igazán jólesett – s azzal indul tovább, de kettőt sem lép, a majmos rákiált: – Hé, öregem, hát a fizetés hol maradt? – Emré bácsi elképedése láttán kitört belőlem a nevetés. Sehogy sem akaród-

zott elhinnie, hogy fizetni kell. Aztán kiguberálta a 40 fillért, lehuppant mellém, s mély meggyőződéssel mondta: – Igazi nagy gazemberek ezek a vagányok!

A hidegebb idők beálltával, a séták után, festett rizsszalmából intarziás munkába kezdtem a társalgó-ebédlő asztalán. Dolgoztam néhány napot a papucskészítő műhelyben, s az ott kapott pénzért rizsszalmát meg többféle anilinfestéket vettem (ezeket is Jandula árusította), s a, festett, hasított rizsszalmából szép kis népi motívumos dobozkát készítettem Rózsikának, és a karácsonyi látogatáson átadtam neki. Megpróbáltak többen is ilyen szalmaberakásos munkát készíteni, de csak Ioan Micunak sikerült. Micu egy folyóiratban talált képet (úgy hiszem, Munkácsi *Krumpliszedőkjét*) csinálta meg szalmaintarziában, nagyon szépen. A kép a kolozsvári Történeti Múzeumban található az én székely kopjafa motívumú sakkfiguráimmal együtt, amelyeket a kolozsvári börtönben faragtam. A táborban s később a kolozsvári fogházban összesen hat emléktárgyat készítettem, ezeknek egy része múzeumban van, a többit őrzöm mint türelmem s faragókészségem tanújelét.

Rajk Lacinak behozták Ady és József Attila versesköteteit. Elmélyülten olvastam a verseket, amelyek közül egyik-másikat még többszöri olvasás után sem érttem. Ilyenkor minden gátlás vagy szégyen nélkül Lacihoz fordultam. Ő ismerte József Attilát, s úgy mondotta, elég jó baráti viszonyban volt vele. Csizmadia Pista, mielőtt elszállítottak volna Nagykanizsára, egyszer vagy tíz forradalmi verset szavalt el Hidas Antaltól, Madarász Emiltől és József Attilától. Laci el volt ragadtatva tőle. Kicsit büszkén mondtam, hogy ez a havadi székely legény Vásárhely neveltje. Laci nevetett: – De nagyra vagy a te Vásárhelyeddel !

Ugyancsak tőle kaptam meg Tolsztoj *Háború és békéjét* is. Fiatalabb koromban átrágtam magam rajta, de olyan nyugtalan időben, hogy alig emlékeztem belőle valamire. Nem tudom már, ki adta ide *A meghajszolt vad* című amerikai regényt. A négerkérdésről szolt. Ez volt az első ilyen tárgyú könyv, amit olvastam. Írója nevére már nem emlékszem.

1941. december 6-án déltájt a rádió, amely a nácik s a tengelyhatalmak megállíthatatlan előretöréséről s Moszkva közeli elfoglalásáról üvöltözött, hirtelen megszakította adását, majd néhány perc múlva a hangszóró diadalmasan harsogta: japán repülő- és torpedóosztatok megsemmisítették az amerikai hadiflotta csendes-óceáni legfőbb bázisát. Először megrendített a hír, de aztán megállapítottuk, hogy a támadás következtében kiterjed a háború, és Amerika óriási nyersanyagtartalékaival, termelő kapacitásával belekényszerül a tengelyhatalmak elleni küzdelembe. Valóban így történt. Az új hadi események reménységgel töltöttek el, de nemcsak az amerikaiak hadüzenete miatt – noha ez a tény heteken át a viták legfőbb tárgyát képezte –, hanem főleg amiatt, hogy a tél beálltával lelassult az unos-untalan hangoztatott villámháború. Sőt nemcsak lelassult, de sok helyen, például Moszkva előtt vissza is szorították a nácikat. A fasiszták a front nagy részén kénytelen-kelletlen védelemre rendezkedtek be, s erőt gyűjtöttek a tavaszi nagy offenzívára.

Karácsonykor meglátogatott Rózsi. Többen is jöttek Vásárhelyről, és bőségesen hoztak élelmet. Rózsi tudta már, milyen ételekkel lehet feljavítani a börtönkosztot. Szalonnát, kolbászt, egy üvegben paprikás-fokhagymás zsírt, szilvaízet, kevés tésztát hozott, és a kucsmámat (kopaszságom miatt sokat szenvedtem a hidegtől a vékony nyári sapkában). Meg egy vékony, használt gyapjúfőkötőt is és egy pár hosszú szárú zoknit. A főkötőt éjjel a fejemre tettem, a zoknit a kezemre húztam könyökig, hogy védekezem a poloskáktól.

Örömmel hallottam, hogy anyagi helyzetünk némileg javult, de rengeteget kell dolgozniuk a megélhetésért. Fiunk, Ervin a felsőkereskedelmi iskolában tanul, jó közepes az osztályzata. Ő is dolgozik, délutánonként az elosztóból kerékpáron hordja szét a kiskereskedőknek az élesztőt. A tizenhat éves fiú megkeresi nemcsak a zsebpénzét, de az iskoláztatásához, ruházkodásához is hozzá tud járulni. – Csak én vagyok a terhedre – mondtam szomorúan, őszinte tiltakozása ellenére. – De nézd csak, mit hozott neked a „börtönangyal” – és előhúztam a

zsebemből egy pár női harisnyát. – Hát ez hogyan került ide? – nézett rám Rózsi hitetlenkedve. Elmondtam, hogy dolgoztam a papucsfonóban, és a keresetemből vettem. – De hát hogyan jutott be a táborba? – Apró Antal kedves, minden áldozatra kész felesége megvette, a beszélőn átadta a férjének, aki nekem továbbította. Apró Antalné nemcsak ezt a szívességet tette nekünk. 1942 nyarán, szintén rabmunkából összegyűjtött filléreimből megvásárolta József Attila verseskönyvét. Néhány sort írtam bele feleségemnek, aztán kicsempészte a táborból, és postán elküldte Vásárhelyre. 1942 decemberében, karácsony előtt megvásárolta és behozta a táborba Petőfi összes műveit. Ezt írtam első lapjára: „Emlékül Rózsikámnak a szabadság és szerelem legszebb verseit, abból az alkalomból, hogy Kistarcsán 1942. dec. 23-án meglátogatott.”

A könyvet azonban Rózsi nem tudta kivinni, mert egy rendőr meglátta, hogy átadtam. Nagy bonyodalom lett belőle, mivel nem volt cenzúrázva. A következő héten Apró elvtársnő rendkívüli leleményességgel kicsempészte, és postán juttatta el. Sohasem tudtam viszonzni neki ezeket az akkor nagy kockázattal járó szívességeket. A Petőfi-könyv megvan. Átvészelte zaklatott életünk utolsó évtizedeinek minden viharát. Csak akinek oly nagy szeretettel küldtem, az nincs már mellettem... (Lehet, hogy olvasóim közül egyeseknek szentimentális nyavalygásnak tűnik, hogy a börtönmunkáért kapott fillérekből harisnyát, könyvet vettem a feleségemnek, és hogy emléktárgyakat készítettem. Ám tűnjék! Ma is nagy lelki megnyugvást érzek, ha a féltve őrzött börtönmunkáimat látom, szerény lakásom legértékesebb kincseit.)

Apró Antal internálásával megerősödött a kollektíva vezetősége. Délutáni sétáimat hol Rajk Lacival, hol Apró Antallal róttam a tábor udvarán. Antit, aki néhány évvel fiatalabb nálam, megfontolt, nagy tapasztalattal rendelkező elvtársnak ismertem meg. Beszélgetéseink fő témája rendszerint a magyarországi és a romániai nagy bérharcok és sztrájkok összehasonlítása volt. Még ma is emlékezetemben él, amiket egy nagy budapesti tejfeldolgozó üzem bérmozgalmáról mondott el. (Az élelmezési

iparban a sztrájkot a világon mindenütt a legszigorúbb törvények tiltják.)

Én a magam vehemenciájával, a kolozsvári, de főleg a vásárhelyi jobboldali szociáldemokraták ellenállásának ismeretében, általánosítottam. – Keveset dolgozhattál a szocdem vezetőkkel, és kevésbé ismered a szocdem munkásokat – állapította meg kategorikusan, de nem sértő szándékkal. Elismertem, hogy a tíz ujjamon meg tudom számlálni, hányszor tárgyaltam számottevő szociáldemokrata vezetővel, és hogy az egy Tárkányi Gusztávon kívül senkivel sem volt kapcsolat. A néhány korlátolt szocdem kisiparos kivételével a vásárhelyi munkások közismerten baloldaliak voltak. Anti különösen Szakasits Árpádról beszélt sokat, aki az ifjúság osztályöntudatos, harcosszocialista szellemű neveléséért igen sokat tett és egyáltalán nem hasonlít az általam ismert szocdem vezérekhez.

Egy alkalommal a magunk hibáiról, baloskodásairól beszélgettünk. Támadó, minden taktikát nélkülöző viselkedésünkről, türelmetlen magatartásunkról, megalapozatlan „leleplezéseinkről”. Részben elfogadtam, hogy így volt, de megjegyeztem, hogy ha nem lenne háború, biztosan nem kereste volna fel Rajkot Kéthly Anna az internáló táborban. (Meg kell mondanom, nem vagyok teljesen biztos, hogy Kéthly Anna szociáldemokrata vezető személyesen vagy megbízottja által puhatolózott. Amint Laci később elbeszélte, a táborban levő kommunisták véleményét akarták tudni a munkásegységfrontról és annak harci taktikáját illetően.)

Egy későbbi beszélgetésünk alkalmával a párt akkori taktikáját s ennek mozgalmi és szervezeti eredményeit latolgattuk. Akkorra már én is kaptam híreket arról, hogy a párttagok és szimpatizánsok döntő többsége Kolozsváron, Váradon és más helyeken belépett a Szociáldemokrata Pártba, és hogy még az addig jobboldalinak ismert szocdemek is természetesnek tartják, hogy a kommunistákkal a legszorosabban együtt kell működniük. Abban megegyeztünk, hogy a háború sok ellentétet eltörölt a két párt között, hiszen az esetenkénti együttműködés végső fokon a munkásegységfront létkérdése. Mindkét párt vezetői érezték a felelősséget a történelem, de első-

sorban a dolgozó tömegek előtt. Úgy érzem, hogy felszabadulás utáni új munkaterületemen, a szakszervezetekben mindazt, amit Apró Antallal és más elvtársakkal folytatott vitáim alkalmával magamnak leszűrtem, hasznosan alkalmaztam.

1942 nyarán váratlanul aggasztó események történtek. Először az idős Lukács elvtársat vitték el a DEF emberei, rá nemsokára Rajk Lacit is. Mi erdélyiek, akik alig ismertünk valamit a budapesti pártmozgalom életéből, még csak találgatásokba sem bocsátkozhattunk. Úgy 4–5 hét múlva délután kinyílt a táborudvar kapuja, s egy elkínzott arcú, csonttá-bőrré fogyott ember lépett be rajta, két kis bőrönddel a kezében. A közel állók közül egy vagány felismerte, s elkiáltotta magát: – A tanár úr!

Néhányan feléje szaladtunk, éppen idejében, mert a verések következtében olyan gyenge volt, hogy a bőröndjeit elejtette, s maga is csaknem összeesett. Felkísértük a betegszobába, levetkőztettük, Nándi, a betegápoló a féltve őrzött egészségügyi szesszel egész testét lemosta. Ketten is szaladtunk, hogy valamelyik jómódú internálttól egy kis teát szerezzünk. Én voltam a gyorsabb, s egy szombathelyi aranyüértől három főzetre való orosz teát szereztem. Becsületére legyen mondva, szívesen adta. Cukrot is felajánlott, de az nem kellett. Laci a teát – legnagyobb megrökönyödésemre – angolosan, keserűen itta. Mire megérkeztem a teával, Nándi már belediktált egy fájdalomcsillapítót. Miután megitta a teát, magára hagytuk, hogy pihenjen. Másnap reggel valóságos búcsújárás helye lett a betegszoba. Mindenki hozott egy keveset abból, amije volt. Kicsi májkonzervek, szalonna- meg kolbászdarabocskák voltak a tápszerek között – ezeket Laci Nándinak adta, és a további „közösségi” táplálást beszüntettük. Egy-két napig teás tejet, tejet és kekszet evett csak. Erős szervezete legyűrte a kínzások okozta elerőtlenedést, és hamarosan kijött a betegszobából.

Nem kérdeztem megkínzása okáról. Egyszer elmesélte, hogy Schönherz elvtárrsal kapcsolatban vitték el. Lényeges részleteket nem mondott, nem is mondhatott. A pártfegyelem tiltotta konspirációs dolgokról a fecsegést olyanokkal, akikre az ügy nem tartozott.

Nem sokkal az újvidéki–zsablyai tömegmészárlás után megbízható híreket kaptunk a szerb internáltaktól az elképzelhetetlen borzalmakról. Tudtam, hogy mi mindenre lehettek képesek az Újvidéket megszálló csapatok, hiszen az ákosfalvi csendőrörsön fél éjszakán át hallgattam, hogyan szórakoztatja társait egy csendőr az ott elkövetett kegyetlenkedésekkel.

Talán 1941 december végén hoztak a táborba egy Popovics nevű újvidéki ügyvédet, aki a szerb burzsoá kormány által a fasiszta támadók ellen viselt rövid háború alatt mozgósított – nem hivatásos – hadbíró volt. Popovics nem volt nácibarát, még reakciónak sem volt mondható, egyformán lelkesedett Tito partizánjainak harcáért és Drasa Mihailović akkor még kevéssé ismert reakciós, népellenes mozgalmáért, s naivul ismételtette: nem szabad, hogy a szerb nép két táborra szakadva harcoljon a németek ellen. Ez a Popovics – aki később lekerült a konyhára – kapta az első híreket a feleségétől. Az aszszonyt jó pénzért, nagy protekcióval Budapestre engedték, s szemtanúként mesélte el férjének az Újvidéken és környékén történt szörnyű népirtást. Ugyancsak első kézből kaptunk híreket a délvidéki kezdeti partizánmozgalmakról Stanics Branko ifjúkommunista diáktól. Menyasszonya szintén protekcióval jutott el Kistarcsára beszélőre. Brankónak – aki imáadásig szerette a lányt –, az első kérdése az volt, hogyan kapott kiutazási engedélyt a statáriális területről? A lány magyarázni kezdte, hogy rokonához egy rendes magyar tisztet szállásoltak be, az járta ki az engedélyt. Az ifjú Branko szemei villámlottak, ellökte a lányt, és magából kikelve ordította: – Egy magyar tisztől, aki talán felelős az újvidéki mészárlásért, nem kell ilyen segítség! Még kegyelem sem kellene tőlük, ha az akasztófa alá állítanának! – Sarkon fordult, és otthagya a lányt. Mivelhogy tudtam egy kicsit oroszul és németül, Branko meg néhány szót magyarul, a fiatal forradalmár nekem tárta fel elkeseredését a leány elkergetése miatt. (A statáriális állapot megszűntével, úgy emlékszem, a fiatalok megbékéltek.) Branko beszélt a népi ellenállási mozgalomról is, azaz a helyi jellegű partizánakciókról.

A táborban időnként mint ünnepi szakács is tevékenykedtem. Említettem, hogy több mint húsz máramarosi, Dés és Nagybánya környéki zsidó fiút nem vittek el Garamra. Egyszer látták, hogy Fucsó (Fodor Bendi) jóvoltából a szabóműhely nagy kályháján egy fazékban paradicsomsűrítményt készítek, amiből elég volt egy kávékanálnyi, hogy az ehetetlen tábori kosztot feljavítsa. Elterjesztették maguk között, hogy kitűnően tudok főzni. Egy napon Tabak Moise Maier nagy titokban elmesélte, hogy az egyik fiúnak aznap van a huszadik születésnapja, és szeretnék ünnepi vacsorával meglepni. Kért, nézzem meg, mi mindenféle ételt kaptak az utolsó beszélő hozzátartozóiktól. Hát ott sok mindenféle étel volt, de sehogyan sem passzoltak. Volt azonban egy félkilós marhahúskonzerv, margarin, egy cserépfazékban szilvaíz s egy kilónyi liszt. Mondom Moise Maiernek, lehetne csinálni egy jó gulyást, ha tudnának beszerezni a konyháról krumplit s egy pár paradicsomot meg zöldpaprikát. Aztán lehetne csinálni utána szilvaízes gombócot, de ahhoz kell legalább két tojás és ugyancsak krumpli... Moise Maier felszabadultan nevetett: – Ó, az semmi, Sloim elintézi! – Én bizony Sloimra már nem emlékszem, de dörzsölt fickó lehetett, mert mindent megszerzett a táborkonyháról és három tojást a faluból. Kora délutánra szépen megtakarítva várt már a krumpli és a zöldpaprika, a hagymát gyorsan megvágtam, margarinban megpirítottam, aztán a vagányoktól kölcsönkapott „főzőkályhára” feltettem a nagylábost, és amikor megfőtt a paprika, krumpli és paradicsom, beletettem a húskonzervet. A gulyás készen is volt. A szilvaízes gombóchoz újra krumplit kellett főzni, egy fehér csomagolópapíron öszszegyúrni a liszttel meg a tojással, majd egy üvegdarabbal tisztára vakart seprűnyéllel kinyújtani, kockára vágni, belerakni a szilvaízet, gombócot formálni és megfőzni. Két-három fiú segített és ügyelt a tűzre. Holtfáradtan végeztem az ünnepi vacsorával, de megérte a fáradságot. A fiúk olyan áhítattal ették, hogy már azért is érdemes volt a délutánt átkínlódni.

Néhány nappal a nagy születésnap vacsora után Rajk Lacinak tojást hoztak be a látogatáskor, Popovics ügy-

véd pedig barackízet, zsírt és hófehér bánsági lisztet kapott. Olyan ízes palacsintát csináltam néhányszor, hogy minden igényt kielégített. Füzesi Béla mint kitűnő susztermester a községben dolgozott (a tábor ezért pénzt kapott a munkaadótól), és egy alkalommal nagy főzőtökkel és friss disznóhússal állított be. Megcsináltam a tök-főzeléket sült disznóhússal – kitűnően sikerült. De aztán lemondtam a szakácságról, mert igen sok időmet elrabolta.

Füzesi Béláról bővebben kell beszélnem. Felvidéki fiú volt, munkácsi származású. Amikor kitört a spanyol polgárháború, az elsők között jelentkezett a Nemzetközi Brigádba. Részt vett több csatában, az egyikben olyan erős légnyomás érte, hogy hónapokig kórházban feküdt. Felgyógyult valamennyire, de katonai szolgálatra nem volt alkalmas. Visszatért szülővárosába. A horthysták a háború kitörése után internálták. Itt kerültünk össze, és őszinte jó barátokká lettünk. Mivel a községben dolgozott, határtalan leleményességgel csempészte ki a táborból sokunk levelét, és több esetben találkozót rendezett hozzátartozóinkkal. 1942 júliusában Füzesi intézte el, hogy két órát zavartalanul együtt lehessünk Rózsival egy kiskiparos lakásán. Több mint egy évig egymás melletti ágyban aludtunk: Rajk Laci, Füzesi Béla, Tankó Emré bácsi és én. Sokszor még villanyoltás után is beszélgettünk. Béla a polgárháború élményeiről, Emré bácsi a gyimesi csángók nehéz életéről. Laci felkönyökölt az ágyban, úgy hallgatta Emré bácsi szép, dallamos hanghordozását.

1942. március táján két „fontos” tábori esemény történt. Az egyik, hogy megszökött a táborból Jaksics, a másik, hogy mintegy húsz nagyhangú nyilast hoztak. A majmos álkulccsal le tudott járni a pincének egy nem használt rekeszébe, és óriási türelemmel 4–5 méter hosszú alagutat kapart az épület alapzatától a tábort körülvevő fal külső tövéig. A kijáratot jól elrejtette a fal mentén az évek hosszú során át egymásra száradt magas, buja növényzet, amelyet senki sem takarított el. A mesetermunkát a majmos egy hapsijával végezte. Szökésük után a kezdő hapsit néhány nap múlva elfogták, de a majmos csaknem fél éven át élvezte a szabad életet. Őt

is utolérte azonban a végzet. Pesten egy Monori nevű rendőr felismerte és le akarta tartóztatni. A nagy hústoronyt a kicsi majmos úgy nekivágta a kirakatüvegnek, hogy az üvegszilánkok szinte halálát okozták. Már a pesti rendőrségen félig agyonverték, és amit a táborban kapott a rendőröktől, az nem volt emberi. Heteken át élet-halál között feküdt a büntetőcellában. Senki sem hitte, hogy valaha is ember lesz belőle. De felépült... és újra Jandula „alkalmazottja” lett. Reggelenként újra felhangzott a hangja: – Ugrik a feketekávé. Uraim, haverek, ki parancsol egy jó, zamatos feketekávé? – Aztán eltűnt a szemem elől, nem tudom, mi lett ezzel az ügyes kezű, merész, jobb sorsot érdemlő fickóval.

A nyilasokat az A pavilonba szállásolták el. Pimaszok és agresszívek voltak, a pavilon lakóit lépten-nyomon terrorizálták. Vezetőjük a hadsereg kötelékéből kilépett – vagy kidobott – 55 év körüli alezredes volt, akit a többiek Endre bátyámnak tituláltak. Minden étkezés előtt felállva imádkoztak, és kórusban fűjták: – Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek Magyarország feltámadásában – majd kilendített karral háromszor elordították: – Éljen Szálasi! – Az A pavilonban még két elvtárs és vagy 14 jehovista lakott. Kényszeríteni akarták őket, hogy vegyenek részt ceremóniájukban. Mindnyájan megtagadták. Majdnem verekedéssé fajult az ügy. A két elvtárs kihallgatásra ment, és még aznap elhelyezték őket. A jehovistákkal nem tudom, milyen megállapodásra jutottak, de ott maradtak, és több konfliktus nem volt. Úgy látszik, mindkét csoport a maga liturgiája szerint imádta istenét.

A nyilasok különben összehasonlíthatatlanul több előnyt élveztek a táborban, mint akármelyik más csoport vagy egyén. A hét bármely napján érkezhettek számukra élelmiszer-küldemény, azonnal, szinte ellenőrzés nélkül megkapták. Pedig a táborparancsnok nem volt nyilasbarát. Majd mindennap kettős rendbe sorakoztak, és a vén pojáca „Endre bátyánk” fogadta helyettesének jelentését, utána az élre állva harsány hangon vezényelt, és a csoport – egy rendőr kíséretében – kivonult a község parkjába, s ott tessék-lássék kitéptek egy-két szál gyomot,

majd délre harsogó vezényszavak mellett bevonultak a táborba. A vagányok utálták a nyilasokat. Katonai ceremóniáik alatt csoportokba gyűltek, s mint a cirkuszi mutatványt, hangosan röhögtek.

Ezen a nyáron még egy szökési kísérlet történt a táborban. Nyár elején három hadifoglyot hoztak Érthetetlen, miért épp oda. Az egyik fogoly – a tizenkét esztendő Petruska – Németországba hurcolt kényszermunkás volt, megszökött paraszt gazdájától, és a csodával határos módon Drezda vidékéről Visegrádig jutott el. Becsületes, jó emberek segítették, no meg ahol félt, hogy elfogják – főleg Németországban –, gyümölcsöt, tojást lopott a városok piacán, abból élt. Visegrádnál elkapták, és Kistarcsára hozták. A másik kettő katonai fogolytáborból szökött meg. Az egyik orosz tankos, a másik lengyel gyalogos volt. Tény, hogy nem volt a táborban oroszul tudó, de nem is igen álltak szóba az első két héten senkivel. Petruskával azonban hamar összebarátkoztam, s rendszeresen ételmeztük a csontra fogyott, okos kis falusi gyermeket. Rajk Laci már régebben hozzáfogott a rendszeres orosztanuláshoz, megpróbált társalogni vele – s noha nyelvtanilag tökéletesen beszélt, Petruska mégis nevetett, s huncutul mondta: – Én hallom, hogy maga oroszul beszél, de nem értem, mit mond. Ő – ezzel rám mutatott – nagyon rosszul beszél, de őt mégis értem. – Petruska szavain sokáig mulattunk Lacival. Egy napon a fiú titokzatosan félrehívott, és arra kért, adjak neki egy nagy tüt és olyan vastag cérnát, amilyennel a papucskészítőben dolgoznak. Elég nehezen értettem meg, mit akar, mert sem a tüt, sem a spárgát nem tudtam, hogy mondják oroszul. Leírtam a szót, és Laci megnézte a szótárban. A műhelyből könnyen ki tudtam hozni két zsákvarró tüt és a vastag fonalat. Az egész ügyet ezzel el is felejtettem.

Mintegy tíz nappal később beszélő volt. Ilyenkor az összes rendőrök az ellenőrzéssel foglalkoztak. Beszélő után a hozzátartozók lassan vonultak ki a táborkapun, s a sok rendőr vizsla szemekkel figyelte, ki ne lógjon valahogy egy internált is. Az udvaron sétálóknak már kiadták a parancsot: befelé a pavilonokba... Vagy huszonöt mé-

terre lehettem a villanyáramvezetékes faltól, amikor két alak átugrotta a mintegy 80 centi magas védőkerítést, és a táborfalba beszerelt porcelántartókon – ezekhez volt hozzáerősítve a több ezer voltos hálózat – macskaügyes-séggel szaladtak fel a több méteres magas téglafalra, s levetették magukat a túlsó oldalon a gazos-bokros mély-be. Abban a pillanatban eldördült egy lövés, rá még egy, aztán egymás után még vagy tíz. A rendőrök üvöltve kergettek a pavilonjainkba. A tábor zsibongott, találgattuk, kik voltak, sikerült-e a szökés. Volt, aki látni vélte, hogy az egyiket ugrás közben a fal fokán lelőtték. – Vajon halálos lövést kaptak? Micsoda fickók?! A villanydrótok tartópipáin felszaladni! Láttad, hogy mentek? Mint a párducok! Mintha nem is emberek lettek volna. De kik voltak? – Csak a B pavilonban tudták, hogy a két vöröskatona. A névsorolvasásnál hiába kiáltották a nevüket. Mi csak reggel szereztünk tudomást róla.

Ami legjobban izgatott mindenkit, az volt, milyen védőeszközt használtak a nagy erősségű áram ellen? Ki csinálta nekik? Hogyan csinálták? A kérdés nagyon egyszerű volt. Csak bátorság és ügyesség kellett a végrehajtásához. A foglyok egy üres ágyról eltüntettek egy pokrócot. Felszabdalták és a bakancsukra – azzal a tüvel és spárgával, amit Petruska tőlem kapott – papucsokat csináltak, valamint egyujjas kesztyűket. A táborműhelyben dolgozó vagányoktól napi kenyéradagjukért rossz autógumidarabokat szereztek, azt mondták, a bakancsuk talpát akarják megfoltozni vele. A gumidarabokat belevarrták a kesztyűkbe és a papucsokba – s ezzel az „áramszigetelő” felszereléssel hajtották végre szenzációs tettüket. Az aztán más kérdés, hogy ha lábuk vagy kezük lecsúszik a szigetelőporcelánról, a pokróc és a vékony gumilemez menyire védi meg őket az áramütéstől... Nem csúszott le, de egyiküknek kifcamodott a lába, amikor leugrott a falról, a másikat meg combon lőtték. A két vérző, sántikáló hőst a rendőrök elfogták. Félig agyonverve hurcolták be őket a táborba. A büntetőcellából való szabadulásuk után mindkettőjüket a kedves Petruskával együtt elszállították.

Ha az ember évtizedek múlva visszagondol börtön- és táborbeli élményeire, az ott kötött barátságokra, sok kedves és tragikus esemény is eszébe jut. Már megemlékeztem a Rajk Lacival, Apró Antallal, Kruzlák Bélával, Varga Pistával, Kiss Károllyal, Füzesi Bélával, a két Micuval, Rácz Lajkóval, Léb Alberttel, Fodor Fucsóval és anynyi sok erdélyi és magyarországi elvtárrsal kötött barátságomról; mindenikük így vagy úgy hatással volt rám, bővítette ismereteimet, korrigálta meglátásaimat, erősítette kommunista meggyőződésemet. Kedves barátaim voltak a cinkotai Oroszi, a főborbély, és a pécsi származású Benczur Gyula, akinek tragikus sorsát most sem tudom felejtani.

Gyulával egy darabig az A pavilonban egymás mellett volt az ágyunk. Felettünk egy nagyon bátor műkritikus aludt, akit Porkaynak hívtak, s aki hangos szóval hirdette, hogy a semmirekellő Hóman Bálint azért internáltatta, mert meg merte írni, hogy nem ért a képzőművészethez, hogy óriási összegekért értéktelen képeket vásároltatott össze, s ezért a világ ismert műértői kinevetik. Tudják ezt a magyar műkritikusok is, de nem mernek véleményt nyilvánítani, félnek a hájfejű miniszter bosszújától. Kitöréseit egy idős színész – vagy színkritikus? – hallgatta figyelmesen, s nemcsak bólogatott, hanem alátámasztotta Porkay kijelentéseit. Gyulával ketten „begyeltünk”, mert sajnos nem sokat értettünk a képzőművészethez, de Porkaynak megadtuk a kellő tiszteletet bátorságáért. Mi az otthonunkról beszélgettünk, ő Pécsről, feleségéről és néhány hónapos kislányáról, én Marosvásárhely mázascsereres Kultúrpalotájáról, Városházáról meséltem, és Rózsiról, aki mindent megvon magától, csakhogy időnként meglátogathasson. Gyulának volt egy nagyon szép leánytestvére, az a fejébe vette, hogy addig jár hatóságtól hatóságig, amíg fivére internálási határozatát hatálytalanítják. És megtörtént a csoda: Gyula egy szép napon kiszabadult. Megadta pécsi címét, megígérte, hogy írni fog, és melegen elbúcsúztunk egymástól.

A tragédia ezután gyorsan pergett le Gyula és kis családja életében... Nemsokára levelezőlapot kaptam tőle: megírta, dolgozik és boldog. Aztán hetekig nem jött tőle

semmi hír. Írtam a pécsi címre. Postafordultával reszkető kézzel írt levelezőlap érkezett ezzel a szöveggel: „Kedves Veress Pál, az én volt Drága Fiam jó Barátja! A mi drága Gyulánkat néhány héttel ezelőtt behívták katonának, és nyomban kivitték a frontra. A katonai hatóságoktól kapott írásban az áll, hogy a mi Gyulánk a frontra érkezése napján hősi halált halt. Kérem, ne írjon többet, mert titkolom a menyem előtt a fiam halálát, s nehogy levele a kezébe kerüljön. Szeretettel köszöntöm Drága Fiam Jó Barátját. Az Isten adjon jobb szerencsét magának, özv. Benczur Gyuláné, barátjának édesanyja.”

Minden idegszállammal átéltem a két özvegy Benczur-né – anya és feleség – fájdalmát, szenvedését. Gyula finom vonásai ma is elevenen élnek emlékezetemben, és szinte fülembé cseng lány hangja: „...néhány óra múlva magamhoz ölelhetem anyámat és feleségemet, aki azt a drága csöppséget szülte nekem, akit még nem láttam, csak egy rossz gyorsfényképen”. Talán hétköznapi tragédiának tűnik ez, mégis kitörölhetetlen nyomot hagyott bennem.

Nemsokára én is behívót kaptam a vásárhelyi 83-as gyalogezredhez. Be kellett vonulnom azonnal, átképzés végett. Kedvetlenül búcsúztam az elvtársaktól, azt hittem, büntetőszázadba osztanak, és soha nem fogom látni őket. Rajk Laci hasznos tanácsokkal látott el, hogyan védjem magam – ha a frontra visznek – a robbanólövedékektől, és hogyan próbáljak észrevétlenül átszökni a Vörös Hadsereghez. – Átszököm – mondtam –, ha el nem talál egy gránátszilánk, mint téged! – Laci megcsóválta a fejét. A spanyol fronton kapott sebesülésére céloztam. A bal mell- és vállizmait összeroncsolta egy gránátszilánk. Kevés olyan súlyos sebesülést láttam életemben, mint az övé. Csak kitartó tornagyakorlatainak köszönhette, hogy bal karja nem maradt béna.

A hosszú és fáradtságos utazás után, dühösen és aggodalommal telve sorsomat illetően, jelentkeztem a vásárhelyi kaszárnyában. Háromórai eltávozási engedélyt kaptam, hogy feleségemet meglátogassam. Mivel a román hadseregben fegyvermester voltam, átképzés után itt is a fegyverműhelybe osztottak volna be. Kezdtém megbékelni sorsommal... Másnap reggel a gyakorlótérről be-

hívtak a századirodába. Az őrmester s az írnök úgy néztek rám, mintha rablógyilkos volnék. – Vetközzön le, és vegye fel a civil ruháját – förmedt rám az őrmester, aztán dühösen megkérdezte: – Miért volt maga Kistarcsára internálva? – Helyben vagyunk, gondoltam, megjött a táborból az elbocsátó levél! Megmagyaráztam az őrmesternek internálásom okát. Az őrmester hazafias lelki-fröccsei után egy fegyveres katona átkísért a rendőrségre, nagy pecsétos levéllel. A levélben az állt, hogy a csendőrség őrsről őrsre kíséren a pesti toloncházig. Valahogy értesíttem Rózsit a történetéről. Nagy utánajárással elintézte, hogy vonaton vigyenek. Megengedték, azzal a feltétellel, hogy Rózsi kifizeti a rendőr jegyét oda és vissza, és persze az én jegyem árát is. Az utazás nem úgy történt, hogy Vásárhelyről egy rendőr a toloncházig kísért, hanem szakaszosan. A vásárhelyi rendőr Régenig kísért, ott betettek a rendőrségi fogdába, másnap a régeni rendőr Nagyváradig kísért, ott szintén betettek a poloskás fogdába, néhány részeg csavargó közé, aztán másnap a váradi rendőr Püspökladányig kísért. Ott is a fogdában voltam, millió poloska társaságában, hajnalban a váradi rendőr Pestig vitt, átadott a toloncháznak, ahol betettek az egeresbe. Az éjszakát sétálva töltöttem. Reggel a szokásos ruhafertőtlenítés, fürdés után bedobtak a darisok zárkájába. A kulcsos őrmesterrel üzentem Bogyinak, hogy újra itt vagyok. Három órát töltöttem a darisok zárkájában. Aki nem töltött itt legalább egy órát, el nem tudja képzelni az undorító kanálisok mocskában fetrengett emberek tisztátlan, sebes-varas-gennyes testéből, részeg tehetlenségükben összehúgyozott, ürülékkel mocskolt ruháiból áradó, semmilyen szaggal össze nem hasonlítható bűz-egyveleget, ami a zárkában terjengett, hányingert és fejfájást okozva még az olyan edzett börtönviseltnek is, mint amilyen én voltam. Mint állat az idegen állatok között, megrémülve húzódtam egy sarokba, és öklömmel háritottam el a kiéhezett emberszörnyeket, akik valósággal rám törtek, hogy kis bőröndömben sejtett kevés élelmemtől megfosszanak. Szerencsémre jött Bogyi és vitt kifelé a dögletes levegőjű zárkából. Még a folyosón voltunk, s Bogyi már öntötte magából a szóáradatot: – Képzeld,

Kucsera barátom összevásárolt egy csomó rossz biciklit, át kellene alakítani női biciklikké, hogy a katonaság ne rekvirálhassa el... Tudja – mondta kapzsi vigyorral –, milyen jó ára van most a női bicikliknek? – Megígértem Bogyinak, hogy átalakítok neki két biciklit, ha elintézi, hogy egy héten belül visszavigyenek Kistarcsára. Bogyi szavát adta. Mint egy örült, úgy dolgoztam, hogy minél előbb készen legyek a munkával. Bogyi nagy gavallérosan sörrel akart traktálni, de én tejet kértem. Amíg dolgoztam neki, majnem minden este hozott egy liter tejet és két karéj kenyeret. Amikor kész lett az első bicikli, Bogyi úgy örült neki, mint vak Laci a fél szemének. Munkámat azonban rövid időre fel kellett függesztenem. Az történt ugyanis, hogy a toloncházi főtanácsos motorcsónakjának elromlott a motorja. Bogyi s egy internált német fiú szétszedték a finom kis motort, s közben elgörbítették a főtenhelyt, és nem tudták többé összeszerelni, Bogyi kétségbeesve kért, csináljak valamit vele, mert a főtanácsos tűzre teszi a motorjáért. Megpróbáltam – és sikerült. Faéket vertem a főtenhely kúpja közé, és szétfeszítettem a kívánt méretre, aztán a tengelyt felmelegítettem, lehűlés után pedig kivettem a faékeket. A tengely a kívánt méretű maradt. Azt hiszem, a véletlen játszott közre, mert ilyen eszközökkel nemigen lehet motorfőtenhelyt egyengetni. A magas, aranykeretes szemüvegű főtanácsos végignézte próbálkozásomat. Amikor a motor beindult, megkérdezte: miért vagyok internálva? Megmondtam. Csak annyit mondott: – Kár magának politikával foglalkozni! – s egy csomag nagyon finom cigarettát adott.

Bogyi betartotta szavát, s a második bicikli elkészülte után két nappal átszállítottak Kistarcsára. A „meseautó” 15 vagánnyal, két stikkelő leánnyal és velem robogott a tábor felé. Cinkotán az autó megállt, és a két leány leszállt. Tanulságos lenne leírni azt a beszélgetést, amit a leányok maguk között és a 15 nőre éhes vagánnyal folytattak, de nincs az a nyomdafesték, amely elbírná azt az enyelgést, ami ott lefolyt.

Amikor a táborban kiszálltam a kocsiból, az elvtársak nagy ovációval fogadtak. Nem akartak hinni a szemüknek. Tréfásan tapogattak, ez a hús-vér Veress Pali vagy

pedig a szelleme? Néhány nap alatt úgy hozzászoktam a tábor légköréhez, mintha nem hiányoztam volna csaknem három hetet.

Egy szép, verőfényes kora őszi délután a kolozsvári Heves Ferivel sétáltam az udvaron, amikor úgy tűnt, a képzelet tréfát űz velem. Néhány méterre tőlünk egy csomóban hét kolozsvári hóstáti gazda állt ijedten, szinte összebújva. A gazdák fekete ünnepi gúnyában, felhajtott karimájú kalapban, kemény szárú fekete csizmában... s a legöregebb szájában a szaruszopókás cseréppipa. Oda mentem és megszólítottam őket. Bizalmatlanul néztek végig, s nagyon szófukaron kijelentették, hogy soha nem hallották azt a szót, hogy „hóstát”. Aztán hamar tisztázódott minden. Hajdúságiak voltak. Talán Hajdúhadháziak. Néhány fillérrel drágábban adták a krumplit a maximált árnál, s a szolgabíró internáltatta őket. Annyira idegen test volt a hét hajdúivadék, hogy első látásra mindenkinek feltűntek. Persze a vagányoknak is. Az egyik minden hájjal megkent „malmos” (szélhámos), úgy vagy három nap múlva, nagy tisztelettel megkérdezte a pipázó öreget: – Bátyámuram hány éves, ha szabad kérdezmem? – Hetvenkettő – mondta kurtán a senior. – Felvették-e már a listára bátyámuramat? – folytatta a malmos a kérdezősködést. – Miféle fene listára? – kérdezte kissé ijedten az öreg. – Hát, tetszik tudni – hadarta a malmos –, van egy törvény, amely elrendeli, hogy a 70 éven felüli internáltaknak minden reggel köteles a táborparancsnokság, korukra való tekintettel, fél deci tiszta gabonapálinkát adni. – Az öreg úgy meglepődött, hogy kivette a pipát a szájából. – Nekem még egyszer sem adtak – mondta haragosan. – Jaj, nem is adnak azok, követelni kell. Nézze, bátyámuram, azt a dagadt kulcsost (éppen a vicces „jó Monori” volt szolgálatban), na látja? Az issza meg minden reggel a maga porcióját.

A malmos kioktatta az öreg hajdút, hogy mit csináljon, és főleg, hogy addig követelje pálinkaporcióját, amíg visszamenőleg meg nem kapja. Kissé vastag tréfa volt az öreg beugratása, de nem mertük felvilágosítani, attól tartva, hogy a vagányokkal újra elromlik a jó viszony.

Másnap reggel az öreg hajdú, miután a zárkakat kinyitották, nyugodt, akkurátus léptekkel megindult a vasrácsos kapu felé. – Adjon isten jó reggelt! – köszöntötte a kulcsost. – Adjon – felelte mosolyogva Monori. – Mi kéne, bátyám, ha volna? – A pálinkaporciómért jöttem – felelte az öreg magabiztos határozottsággal. – Az biza jó volna ilyen korán reggel – vigyorgott a kulcsos –, de hát nincs. – Az öreg farkasszemet nézett vele, s haragosan kiáltotta: – Nincs, mert már három napja abba a nagy bendőjébe tölti, de most adja ki azonnal, mert én 72 éves vagyok, s a törvény szerint ez nekem jár! – Monori kapcsolt, főleg amikor meglátta, hogy nem messze legalább 300 internált – élükön a harsányan röhögő vagányokkal – nézi és hallgatja a jelenetet. – Bátyám, magát beugratták a betyárok, menjen szépen, reggelizzen meg és sétáljon, az elmaradt porciókat majd megissza otthon, ha kiszabadult. – De az öreget nem lehetett szavakkal leszerelni. Kijelentette, hogy ő kihallgatásra megy a táborparancsnokhoz. – Ne gondolja maga, hogy szép szavakkal megtörli a számat, a pálinkámat meg megissza... – szidta a kulcsost, az meg türelmét veszítve fenyegetőzött. A vagányok a hasukat fogták, úgy röhögtek, s kórusban biztatták az öreget. A pokoli zajra felébredt Vasdinnye, a táborparancsnok, az ablakon kihajolva szemlélte és hallgatta az inkább komikus, mint szomorú jelenetet. Parancsot adott, hogy mindenki menjen be a pavilonjába, az öreget pedig felhívatta az irodájába. Hogy ott mi történt, senki sem tudja, mert a hajdúk többé senki ember fiával szóba nem álltak. Egyesek szerint a parancsnok megkínálta volna az öreget egy pohár pálinkával, s még koccintott is vele. Monori sokáig nyomozott a beugrató után, de senki sem árulta el. Néhány nap múlva a hét hajdút jó pénzért egy pesti ügyvéd kivette a táborból.

Visszatérve a szélhámosokra... többel voltam bezárva, és kivétel nélkül mindegyik rendkívüli rábeszélőképességgel rendelkezett. Volt a toloncházban egy folyami tiszt – legalábbis azt tartották róla, hogy a folyamórségnél szolgált. Ibolyakék tintával, gyönyörű rondírással másolta az apácáknak a szent énekeket. Olyan megjele-

nése volt, mint egy fiatal diplomatának. Icának – egy angyalarcú stikkelő leánynak – volt a stricije. Legnagyobb szélhámosága az volt, hogy két-három hapsijával eladott a Vérmező szélén néhány hektár földet a környékbeli sváb parasztoknak. Az előleg lefizetése után a sváb gazdák kivonultak szántani – így lepleződött le a szélhámoság. Lehet, hogy az egész csak legenda, amit ő maga terjesztett tekintélyének növelésére. Megkérdeztem egyszer, hogyan történt a Vérmező-ügy. Szerényen nevetett, s azt válaszolta, régi ügy, hiszékeny és ostoba emberek mindig voltak és lesznek, csupán egy kis érzék kell hozzá, hogy az ember felfedezze a paliban ezt a két emberi gyengeséget. Aztán udvariasan megkérdezte: – Uram, bár ön nem dohányos... de mégis, nincs véletlenül egy spanglija? – Másnap délben, amikor a szőke Ica behozta a műhelybe Bogynak az ebédjét, zsebéből két szelet kenyeret vett ki: – Ő küldi a tegnapi spangliért, s köszöni még egyszer.

Furcsa jellemek voltak: az ex-hajóstiszt, a nagystílű szélhámos, Jandula, az öreg „mackógomboló” (kasszafűró), Vili, a „srenkelő” (betörő), aki a legembertelenebb kínzások ellenére sem mondta meg, mit csinált a lopott pénzzel. (Hétévi börtön és internálás után két srenk eredményeként egy szép kertes családi ház és lakatosműhely várta.) A szemüveges fodrász, az európai hírű „rajzos” (zsebmetsző), aki kijelentette, hogy két fiát taníttatni fogja, és agyonüti őket, ha az ő nyomdokaiba lépnek. A Danton kinézésű „malmos”, aki már majdnem elvégezte az egyetem filozófiakarát, amikor elzüllött. És mégis – egészen ritka kivételtől eltekintve – ezek az emberek nem tudtak beilleszkedni sem a kapitalista, sem a szocialista társadalomba. A kasszafűró Jandula öccsét, Gyuricát – aki velünk volt Kistarcsán –, 1945-ben vagánytársai, valószínűleg verekedés közben, halálosan megszúrták.

1942. december végére már tudtuk, hogy a pestvidéki törvényszéken fogják lefolytatni perünket. Karácsony előtt egy nappal Rózsi meglátogatott. Kegyetlen hideg volt, de vállalta a nehéz utazást, hogy még egyszer

találkozzunk elítéltetésem előtt. Elmondta, hogy Laci bátyám felkérte a vásárhelyi származású Páll Gyulát, aki Pesten ügyvédeskedett, látná el védelmemet. Gyula gyermekkori játszótársam volt, szívesen elvállalta a megbízást, de hozzátette, hogy ő köz- és váltóügyvéd, és politikai vádlottak védelmében semmi gyakorlata sincsen. Azt is elmondta Rózsi, hogy Laci egy-két tanárt kért fel tanúnak, akikkel jó viszonyban voltam, de a tanárok nem vállalták a tanúskodást. Akkor Laci felkereste Pálffy Károly ákosfalvi református lelkészt, akivel a Magyar Népközösség kulturális bizottságában néhány hónapig együtt dolgoztam. És csodák csodája, az igazságkereső és igazságszerető Pálffy Károly, a képviselőház tagja vállalta, hogy levélben tesz tanúságot a magyar nép iránti becsületos kiállásomról, harcos magatartásomról a nemzeti elnyomás ellen. Rózsi sem, én sem kergettünk ábrándképeket, nem is gondoltunk arra, hogy felmentenek. Noha kértem, kímélje magát, s ne induljon újra útnak, kijelentette, a tárgyalásra feljön Pestre. Fel is jött, és nem egyedül, hanem Juci sógornómmal, s ott maradtak a tárgyalás egész ideje alatt.

Aztán elérkezett a tárgyalásra szállításunk napja is. Kemény januári fagyban búcsúztunk a Kistarcsán maradt elvtársaktól, akiknek egy részével soha többé nem találkoztam. (Rajk Lacival, Apró Antallal, Kruzsllák Bélával, Varga Pistával, Kiss Károllyal az 1945 szeptemberi első szabad magyar vasmunkás-kongresszuson viszontláttuk egymást. A kongresszuson Vasile Dumitrescuval, a romániai Vasmunkás Szövetség küldötteként vettem részt. Átéltük a felszabadulást megelőző nehéz időket, és boldogan öleltük meg egymást a felszabadult Magyarország fővárosában.)

Perünk idején olyan hírek jártak, hogy a német haderő megtorpanásának, azaz helyenkénti visszavonulásának hatása alatt több vezető bíró nem vállalta a tárgyalás elnöklétét. Csak Zalán Endre, a nagy karrierista vállalkozott rá, és a fasiszta Piacsek István az ügyész szerepére; ők ketten a Horthy-hatóságok minden kommunistaellenes utasítását hajlandók voltak szolgálai módon végrehajtani.

Kistarcsáról való elszállításunk előtt Rajk Lacival, Apró Antival és Kruzsliák Bélával a per politikai irányáról beszélgettünk. Sajnos nem sok tanácsot tudtak adni ebben a kérdésben, mert nem ismerték letartóztatásunk körülményeit. De nem ismertük mi sem kellőképpen perünk anyagát. A vádiratot senki sem olvasta. A tényleges fővádoltat, Nemes Jóskát 1941 szeptemberétől a tárgyalást megelőző napig a pestvidéki fogházban őrizték, és senkit sem engedtek be hozzá. Ez idő alatt sem a Vörös Segély, sem a Kommunisták Pártja központjától – az egész országban végbemenő letartóztatások, valamint Schönherz Zoltán, Rózsa Ferenc és a többi KMP-vezető lefogatása, vallatása és kivégzése idején – a nehéz konspirációs helyzetben sem anyagi, sem kellő politikai segítséget perünk előkészítéséhez nem kaphattunk. Csak a Kistarcsán levő vezető magyar párttagok, valamint a Nagykanizsára internált pártvezetők személyes véleményét ismertük. Csupán néhányunk hozzátartozói tudtak feljönni a tárgyalásra, a többieknek nem volt pénzüik az útiköltségre és az ott-tartózkodásra. A jogvédelmet sem tudták biztosítani, akinek nem volt módja ügyvédet fogadni, hivatalból neveztek ki védőügyvédet a számára. A magyarországi vezető elvtársaknak az volt a véleménye, hogy a peren a legális szervezetekben való részvételt kell beismernünk, s a fentebb vázolt okok miatt az illegális párttevékenységet és kapcsolatokat tagadni kell, úgy kell feltüntetni, hogy elismerése a vallatások alatt elszenvedett embertelen kínzásoknak tudható be.

Ezt az álláspontot sikerült megbeszélnem Nemes Jóskával is, s amennyire az idő rövidege és a körülmények megengedték – a pestvidéki börtönben három zárkában voltunk –, e szerint tájékoztattuk egymást, miként viselkedjünk a tárgyaláson. Ezzel az állásponttal indult tehát a 65 kommunista vádlott az 1943. február 12-ig tartó pörre. (Szabó Júliát nem számítottam bele.)

(A felszabadulás után nem egy írás jelent meg a perrel kapcsolatban. Egyesek a vádlottak magatartását túlzottan heroizálták, mások közömbös vagy éppen elfogult információik alapján eltorzították a valóságot, alaptalan vádakkal illetve néhányakat. Könyvemben nem akarok

ezekkel a kérdésekkel foglalkozni, mert olyan ember írását is olvastam, aki illegális tevékenységéről utólag szentori hangon harsonázott, holott a per idején halk szavú kisfiú volt.)

Amint az Ötös Tanács az ítéletben is megemlíti, „korlátozottan zárt tárgyalást” rendeltek el. Ez azt jelentette, hogy a nyilvánosság teljesen ki volt zárva. A jobboldali újságírókon és egy-két mérsékelt polgári lap tudósítóján kívül senkit sem engedtek be a tárgyalóterembe. Hozzátartozóink közül is csak azok jutottak be, akik rendkívüli eréllyel kiharcolták Piacsek főügyésztől a belépőcedulát. Több törvényszéki tárgyaláson vettem részt mint vádlott, de ilyen erőszakos egyik sem volt. Egyetlen védőtanú sem jelenhetett meg, s ha megjelent volna, nem hallgatják ki (mint ahogy a Pálffy Károly DEF-et vádoló levelét sem engedték, hogy végigolvassam).

A mi perünk állásfoglalásunk folytán nem volt a szó szerinti értelemben vett harcos politikai per, amelyben vállaltuk volna meggyőződésünket – kommunista párttagságunkat –, nyíltan elismertük volna forradalmi tevékenységünket, s ezt indokokkal támasztottuk volna alá. A háború, az elképzelhetetlen terror és a vádlottak nagy részének alacsony politikai színvonala lehetetlenné tette a nyílt kiállást, ezért nagyrészt személyünk védelmére szorítkoztunk, s visszautasítottuk az aktív kommunista tevékenység vádját.

Nem is tehattünk másként, hiszen a váci per fővádlottai is visszautasították a nyílt kommunista tevékenység vádját, ha nem volt rá megdönthetetlen bizonyíték. Az ügynevezett politikai perek csak akkor lehetségesek, hogyha a forradalmi tömegek szolidaritásvállalása – sztrájkok, tüntetések –, a tanúk tömeges felvonultatása és komoly jogvédelem támogatja. Ilyen esetben a vádlottak ellentámadásba léphetnek a reakció, a terror és az osztályellenség ellen, ilyenkor a védelmet a forradalmi megnyilvánulások összessége adja, és nem csupán az ön-és jogvédelem.

Jellegetes politikai per volt például az 1921-es Deaul Spire-i, vagy a vasúti és petróleummunkások 1934-es

krajovai pere, amelyen több mint 1000 munkás és értelmiségi tanút vonultattak fel, és jelen voltak a francia, a cseh, a belga és más külföldi munkásszervezeteinek küldöttei is. A vádlottak vádlókként léptek fel, és állásfoglalásukat a munkások tiltakozó sztrájkokkal és tüntetésekkel támogatták. Jogi védelmüket a legtekintélyesebb hazai ügyvédek mellett európai híré külföldi jogászok látták el. Ezek a feltételek a pestvidéki perben (1943 január–februárjában) nem voltak meg.

A PESTVIDÉKI PER

A tárgyalás 1943. január 8-án kezdődött. Noha még csak a háború közepén tartottunk, s a háborús propaganda még mindig a Szovjetunió közeli és teljes vereségéről üvöltözött, a beszélőkön hozzátartozóink egy-egy odasúgott szava, egy merészen markunkba nyomott cédulácska, amelyen távirati stílusban tájékoztattak a valószínű hadi helyzetről, felvillanyozott, erővel és biztonságérzettel töltött el.

A tárgyalás ötödik vagy hatodik napján történt, hogy Németi Laci (a kolozsvár- napocai számítási intézet egyik vezetője), nem tudom, milyen úton-módon, feleségétől varrotűt és cérnát kért. Az asszonyka a cérnát kartonpapírdarabkára csavarta, s a tűt beleszúrta a kartonba. Éppen tárgyalási szünet volt, s csoportonként kísérték ki bennünket a börtönőrök szükségletünk elvégzésére. A folyosón Németiné úgy tett, mintha megbotlott volna, és nekem esett, közben a markomba nyomta a kartonpapírt a tűvel és cérnával. Hogy az őt ne hogy valamit észrevegyen, jól összeszorítottam az öklömet. A tű hegye úgy belement a markomba, hogy felvérézt. Amikor a cellában lecsavartuk a cérnát, a papírdarabkán két szót pillantottunk meg: „Schlüsselburg elesett!”

Az elvtársak tőlem vártak magyarázatot. Hiszen másfél évig éltem a Szovjetunióban, kétszer jártam Leningrádban, nekem tehát tudnom kell, hogy Schlüsselburg visszafoglalása mit jelent a Leningrádot oly régóta körülzáró fasiszta blokádnak széttrésését illetően. Sajnos még hoz-

závetőlegesen sem tudtam kielégítő választ adni. Schlüsselburgról mindössze annyit tudunk, hogy a Leningrádot körülvevő vízi és szárazföldi védelmi rendszer egyik nagyon fontos pontja a Ladoga-tó partján. Csak hónapokkal később, a kolozsvári törvényszéki fogházban értettük meg, hogy Schlüsselburg visszafoglalása a leningrádi blokádnak szétzúzásának kezdetét jelentette, és 1943 januárjában óriási jelentőségű volt a szovjet hadviselés szempontjából.

A per első napján Piacsek főügyész fenyegető és buta beszédet mondott. Azzal vádolta a kommunistákat, hogy 1942 nyarán Budapest bombázásakor „apró fényjeleket” adtak le, hogy megmutassák a szovjet pilótáknak a fontosabb célpontokat. A ledobott sztálingyertyák sok kilométeres körzetben nappali fényt árasztottak, nem volt szükség apró fényjelekre. Piacsek megállapításait mindenki kinevette volna, ha a politikai helyzet megengedi.

Vádbeszédjének második kitétele az volt, hogy mi, kommunisták, aljasabbak, becstelenebbek vagyunk a gyilkosoknál is. Mert a gyilkos személyes bosszúból vagy rablási szándékkal öl, de mi az illegálitás védelme alatt orvul támadunk a magyar társadalomra. A nemzetet, a hazát akarjuk elpusztítani, megbújva rejtekünkben, az illegális szervezetekben. Kútmérgezőknek, lélekmérgezőknek nevezett, akik suttogó propagandánkkal, illegális lapjainkkal mérgezzük a nép lelkét, megbontjuk a nemzet egységét, gyengítjük a fronton harcoló katonák lelkesedését, akik a német hadsereg oldalán hősiiesen küzdenek az egész emberiség legnagyobb ellensége, a bolsevizmus ellen.

Hazaárulóknak titulált, s kérte a bíróságot, hogy az azoknak kijáró legszigorúbb büntetéssel sújtson le ránk. Halálos csend támadt szavaira. S mindez egy olyan tárgyaláson hangzott el, ahol a vádlottak egy részének hivatalból kinevezett ügyvédje volt, ahova egyetlen védőtanút sem idéztek meg, és a vád tanúi azok a Juhász Antalok, Dragolovics Gyulák, Bányai Pálok, Gerendi Jánosok és más hóhérlegények voltak, akik heteken át a legembertelenebbül kínoztak mindnyájunkat, hogy elítélteté-

sünkhöz adatokat csikarjanak ki. Ezek a hóhérlegények – a vád tanúi – gyilkolták meg Szamosfalván 1941-ben Wieder Mórt, majd 1943 novemberében Józsa Bélát, pártunk egyik legképzetebb, legrátermettebb vezetőjét. Ártatlan képpel hazudták a szembesítéskor, hogy senkihez egy ujjal sem nyúltak, hogy mindenki mély megbánással vallotta be mindazt, ami a nyilatkozatokban van. S az Ötös Tanács, élén Zalán Endre vérbíróval, az ítélet indoklásakor farizeusi képpel jelentette ki, hogy a vádlottak közül, akik itt megkínóztatásukról beszélnek, a vizsgálat befejezése után senki sem vétetett orvosi látleletet, senki sem tett feljelentést kinzói ellen, noha erre törvényes joga lett volna. Ilyen légkörben kezdődött a per, és így folytatódott a befejezésig. Nem írhatom le az összes elvtárs kihallgatását, tagadó vallomását, de ki kell hangsúlyoznom, hogy a 65 vádlott közül egyetlenegy sem akadt, aki ne próbálta volna bizonyítani, hogy a DEF emberei milyen borzalmasan megkínóztak bennünket.

Az áruó Szabó Júlia a per folyamán a bírósági pulpitus előtt ült, s az elnök kérdésére mint „kelj fel Jancsi” szökött talpra: – Méltóságos elnök úr! Nem felel meg a valóságnak, amit Nemes József, Lautmann Renka, Micu János, Szilágyi Aliz, Fischerné Kahána Mária, Veress Pál, László Gyula állítanak, mert... – és mondta pontosan, ki milyen pártfeladatokat végzett (pokoli emlékezőtehetsége volt). Legtöbbünk az áruó leleplező nyilatkozata után feléje fordult, s csak annyit mondott: – Hazug provokáció, amit állít – majd kijelentette, hogy fenntartja előbbi vallomását és visszautasítja Szabó Júlia hazugságait.

Különös esetek játszódtak le a peren. Amikor Nemes Jóska arról beszélt, hogyan kínozták Szamosfalván, bizonyágképpen a mellényzsebéből kihúzta jobb keze mutatóujjának harapófogóval kitépett körmét, a bírósági asztalra tette, s a teremben levők szörnyülködése közepette mondta: – Dede Márton egy másik vallatóval tépte ki a körmöm 1941. július 25-én. – A cinikus Zalánnak torokán akadt a szó, majd visszanyerve önuralmát, a védőügyvédek felháborodott kérdéseire röviden azt válaszolta, nem bizonyítható, hogy egy kis köröm mikor hogyan

esik le az ember ujjáról. Még jóformán el sem ült a hozzártatózók, védőügyvédek és egy-két becsületes újságíró szörnyülködése, amikor Guzmann Bözsi kihallgatására került sor. Minden jóérzésű emberben megfagyott a vér, amikor a jelenlevő Bányai Pálnak, az ákosfalvi főhóhérnak az arcába vágta: – Ez az ember nemcsak több esetben megkínzott, de női mivoltomban is meggyalázott egy másik társával. Egy padra kötözték, s rendőri gumibotot dugtak a testembe. Úgy összetörték a méhemet, hogy két hétig nem tudtam a hálóterem mocskos padlójáról felkelni. Kórházba kellett volna szállítsanak, de akkor bizonyíték maradt volna a kínzásokról. Letartóztatott nőtársaim ápolásának köszönhetem, hogy nem kaptam halálos kimenetelű fertőzést. – Bányai Pál mosolygott, majd az elnök kérdésére, hogy igaz-e, amit a vádlott állít, lustán válaszolta: – Méltóságos elnök úr, kommunista hazugság ez is, mint a többi. – Zalán pimaszul megjegyezte: – Guzmann Erzsébet, ne traktáljon minket ilyen gólyamesékkel.

Aztán következtem én. Elmondtam, hogy megkínzottásomat Marosvásárhelyen a Régikórház utca egyik házában pincéjében kezdték el. Szemébe mondtam Bányainak azt is, hogy három héttel később Ákosfalván hogyan „operálta” le jobb lábam talpáról – egy mocskos ollóval – a tyúktojásnál nagyobb vérhólyagot. Bányai, ez a kötélidegzetű hóhér csak mosolygott. Ezt válaszolta: – Ez az ember idegromos volt már akkor, amikor letartóztattuk, nem mi tettük tönkre. De még mindig veszedelmes ez a kitanult, ravasz öreg bolsi...

Aztán következett a legteátrálisabb jelenet, a László Gyula kihallgatása. Gyula a felsővárosban lakott, a Szentgyörgy tértől nem messze, csaknem a cigánysor mellett. A városnak ezen a részén nem a legirodalmibb stílusban beszéltek. Zalán az előtte fekvő iratokból egy sereg illegális ténykedést olvasott a Gyula fejére. Gyula nyugodtan végighallgatta, s amikor Zalán megkérdezte, elismerie a vádak, jó kőművesmodorban, mintha az épület állványán állott volna, kijelentette: – Én aztán egy szót sem, mert az egész, amit a méltóságos elnök úr felolvasott, szemenszedett hazugság. – Zalán a választól úgy elképedt,

hogy elállt a szava, s még rendreutasítani is elfelejtette Gyulát. Dühös mozdulattal Szabó Júlia felé fordult, és Szabó Júlia, mint egy felhúzott verkli, megállás nélkül szórta a vádakat Gyulára. Mikor befejezte, Zalán gúnyosan megkérdezte Gyulát, mit szól hozzá. Az erős baritonját nekieresztve harsogta, hogy szinte zúgott a terem: – Azt, hogy sajnálom, hogy az elnök úr inkább hisz ennek az azsanprovokátor ringyónak, aki összevissza hazudik mindent, hogy szabadlábra kerüljön, mint nekünk, becsületes munkásoknak. – Zalán már a ringyó szónál rázni kezdte elnöki csengőjét, de mindent elnyomott a Gyula harsogása. A szimpla „elnök úr” megszólításért s a ringyóért 5 évet kapott a 3 év helyett, amennyit saccoltak az ügyvédek. Nagy lelki nyugalommal jött fel a cellába, s elégtétellel jelentette ki: – Az anyjuk istenit, legalább megmondtam nekik.

A váci per megelőzte a mienket. Az ott elítéltek közül hármat lehozattak a tárgyalásra, hogy tanúként használják ellenünk. Kohn Hillel és Nonn Gyurka személyére emlékszem vissza. Kohn Hillelhez többekkel kapcsolatban intéztek kérdéseket. Nehéz helyzetben volt, mert nem tudta, mi az, amit tagadunk, válaszait tehát úgy kellett megfogalmaznia, hogy ne legyenek ellentétben az illetőnek a bíróság előtti vallomásával. Velem kapcsolatban is megkérdezték – a Szabó Júlia beköpése alapján –, hogy mikor, hol és miről beszélgettünk.

Kohn Hillel nem tudhatta, hogy vásárhelyi találkozá-sunkat – amelyet Szabó Júlia közvetített – a bíróság előtt letagadtam, sőt még azt is letagadtam, hogy ismerem őt.

Amikor az elnök megkérdezte tőle, hogy ismer-e, Hillel igennel válaszolt. Én idegességemben felugrottam a padról, és odakiáltottam, nem igaz, nem ismer, soha nem látott, és soha nem beszélt velem! Bírósági tárgyaláson az ilyesmi elképzelhetetlen. Azonnal fegyőrök szaladtak felém, hogy kivezessenek a teremből. Általános zűrzavar keletkezett, és Zalán jobbnak látta a tárgyalást felfüggeszteni.

Amikor negyedóra múlva újrakezdődött, Kohn Hillel

megpróbált kimagyarázkódni, mondván, hogy a sok név és arc megzavarta. Összetévesztett engem valaki mással, és valóban nem ismerjük egymást. Zalán gúnyolódni kezdett velem, hogy milyen rossz a memóriája, amire ő nagyon nyugodtan megmagyarázta tudományos lélektani alapon, hogy az emlékezőképesség kihagyásainak főleg pszichikai okai vannak, amelyek függetlenek az emberi akarattól. Meggyőző érvelésével a bírósági elnököt teljesen elhallgattatta.

Nincs szándékomban a per krónikaszerű leírása és értékelése. Szándékunk az volt, hogy a tárgyalás során bemutatassuk a borzalmas emberkínzást, ami a táborokban végbement, s aminek következtében több esetben valótlanosságokat kényszerültünk, úgymond, beismerni. Azzal érveltünk, hogy mi Magyarország békéjéért és függetlenségéért folytattunk harcot, elsősorban a tömegek között és a Nemzeti Munkaközpont szervezeteiben, amelyeknek nemzetiségellenes és antiszemita jellegével nem értettünk egyet, s ezért a nemzeti uszítástól és antiszemitizmustól mentes szabad szakszervezetekhez akartunk lecsatlakozni.

A védelem dr. Domokos József és néhány ügyvéd mérészebb felszólalásától eltekintve gyenge volt. Dr. Lázárnak, Budapest valamikori rendőr-főkapitányának – aki öregkorára védőügyvédeskedni kezdett – a felszólalása egyenesen tragikomikumba fulladt. Nemhogy a periratokat nem olvasta át, de még védenecinek a nevét sem tudta, pedig bezsebelte fejenként a 400 pengőt. Az ügyvédkollégák kellett hogy megsúgják a neveket. Amikor a máramarosi Tabak Moise Maiert védte, affélét motyogott: – Méltóságos elnök úr, hát ezektől a Mózesektől kell féltünk a hazát? – Legyintett és leült.

A Tankó Emré kihallgatása egészen felforgatta a bírósági tárgyalások szokásos rendjét. Az exrendőrkapó – aki Csíkból származott el – felriadt bóbiskolásából, amikor a Tankó nevet hallotta, s szemmel látható rokonszenvvel szemlélte Emré bácsi darócba öltözött szálás természetét. Oda sem figyelt, miket kérdez Zalán elnök tőle. Az öreg nyugodt, szabatos, kissé éneklő beszédmódját, ízes csángó szavait tetszéssel hallgatták az ügyvédek

is. Zalán elnök megkérdezte, hogy vagyonos székely paraszt létére hogyan elegyedett ebbe a társaságba. A már kissé szenilis dr. Lázár erre váratlanul, a formaságok mellőzésével felállt, és fejét rosszallólag csóválva odaszólt az elnöknek: — Hogyan nevezhet egy székely embert parasztnak? Fiatalkoromban ha valaki Csíkban egy székelyt leparasztozott, bizony előkerült a csizmaszárból a bicska. — Aztán mintha nem is törvényszéki tárgyaláson lettünk volna, diskurálni kezdett Emré bácsival: — Te Imre (jó 25 évvel volt idősebb nála), ha jól emlékszem a régi írásokra, akkor a te nagyapád vagy dédapád, szintén Imre, dúló volt Gyimes vidékén... — Apám s az öregek — válaszolta amaz — úgy beszéltek, hogy a múlt század közepe táján nagyapám vala a dúló. — Zalán s a többi bíró azt sem tudta, mitévő legyen, hogy a nagy tekintélyű egykori főkapitány s az Emré bácsi beszélgetésének véget vessen. Zalán végül elszánta magát, s megkérte dr. Lázárt, hogy fejezze be a dúlóról szóló „értekezését”, de az tűzbe jött, s addig nem ült vissza a helyére, amíg alaposan el nem magyarázta, hogy a dúló amolyan szolgabírói tisztség volt a múlt század végéig a székelyeknél, közfelkiáltással választották, ítéloi és végrehajtói jogokat gyakorolt.

De a legkínosabb helyzet akkor következett, amikor egy leányos arcú 18 éves zsidó fiút, a budfalvi Goldstein Mihályt szólították. Az elnök ledarálja a vádirat alapján a szöveget: Goldstein Mihály, 42 éves, szabómester, három gyermek apja stb. A teremben mozgolódás, suttogás. A bírók zavartan összenéznek. Végre az egyik ügyvéd szót kér, és megállapítja, hogy nyilvánvaló tévedésről van szó. — Hogy hívják? — kérdezi Goldsteintől az elnök. A fiú megmondja. — A név talál — jelenti ki bosszúsán Zalán. — Hány éves? — Tizennyolc. — Hány éves volt, amikor letartóztatták? — Tizenhat és fél... — Hogy került maga ide — kérdi a vádlottól bosszús képpel —, ha nem azonos a keresettel? — A fiú őszintén feleli: — Van még egy ilyen nevű ember a faluban, de az eltűnt... Akkor a csendőrök megfogtak engem, és az őrsre vittek, ott megpofoztak, és aláíratnak velem egy írást. — Elolvasta?

– Nem tudok jól olvasni magyarul, de a csendőrök azt mondták, ha nem írom alá, még jobban megvernek, és én aláírtam. – És maga nem mondta, hogy nem azonos a keresettel? – Mondtam, de a lágerben is azt válaszolták, jobb lesz, ha befogom a pofámat. – A helyzet annyira kínos volt, hogy Zalán felfüggesztette az ülést. Néhány perc múlva a fiút kihívták a tárgyalóteremből, és mint később megtudtuk, hazatoloncolták szülőfalujába. (Jellemző az esetre, hogy az ítéletben Goldstein Mihály neve nem szerepelt. Kihagyták, mert kompromittáló volt.)

A per már a vége felé járt, amikor körvonalozódtak a letartóztatottak ellen emelt vádak. Ezeket négy csoportba sorolhattuk.

Első: pártsejtek kiépítése az üzemekben és a gyárakban, vezető pártszervek alakítása, propagandaanyag kiadása (illegális lapok: *Szabadságért*, *Vörös Máramaros*, *Segély és Szolidaritás*; röpiratok).

Második: a Vörös Segély megszervezése, a bebörtönzöttek segélyezése.

Harmadik: a forradalmi szaktanács megalakítása, lecsatlakozás a szociáldemokrata szabad szakszervezetekhez, a Nemzeti Munkaközpont lejáratása, a tömegek beszerzése a szakszervezetekbe.

Negyedik: az ifjómunkás szervezetekben és nőbizottságokban végzett tevékenység.

Hangsúlyoznom kell, hogy a román nemzeti forradalmi mozgalomban való részvétel vádja a per folyamán csak egy esetben hangzott el. Az egyedüli, akit ezért felelősségre vontak, a máramarosi Ioan Moiş volt. Ez azzal magyarázható, hogy a mozgalom vezetőit, Vasile Pogăceanut, Pavel Bojant és másokat nem a mi perünkben helyezték vád alá, hanem a későbbi, 1943-as márciusi kolozsvári perben. A kolozsvári Micu testvérek ellen, akik szintén románok voltak, de a forradalmi Szaktanácsban tevékenykedtek, nem emelhetek vádat a román nemzeti mozgalomban való részvételükért.

A vádirat különben ellentmondásos és gyatra fércmunka volt, telis-tele következetlenségekkel.

Miként említettem, nagyobbik testvérényám Pálffy Károly ákosfalvi református lelkészt kérte fel tanúskodásra, aki egy levelet adott át Lacinak, amelyet ő eljuttatott Páll Gyulához, védőügyvédemhez. Páll Gyula az ítélethozatal előtt, amikor már megkezdődtek a felszólalások az utolsó szó jogán, hozta tudomására a bíróságnak, hogy tanúvallomás értékű levél érkezett Pálffy Károly országgyűlési képviselőtől. A nem valami bölcs Zalán meglepetésében úgy döntött, hogy a levelet adják át nekem. Ahogy a kezembe került, feltéptem és olvasni kezdtem. (Sajnos nincs a birtokomban az eredeti levél, csupán a kivonata, amelyet a 70 éven felüli Pálffy Károly harminc évvel később emlékezetből írt le.) A levélben ilyen kitételek voltak: „Híveim, akik látták, hogyan hurcolták a kínzóteremből a lakóterembe a félig alélt, véresre vert embereket, arra kértek, járjak el a belügyminisztériumban, hogy szüntessék meg ezt a szörnyű inkvizíciót, mert sem ők, sem gyermekeik nem tudnak éjjel aludni a megvert kommunisták jajgatásától”. Egy másik helyen engem vesz védelmébe: „Veress Pált letartóztatták, és azt állítják, hazaáruló. Sohasem fogom elhinni, hiszen a múlt rendszerben férfias bátorsággal harcolt a magyar nemzetiség nyelvi, kulturális és gazdasági jogaiért. Tudta az egész Székelyföld, hogy szakszervezeti vezető, aki vállalva a ráháruló hátrányokat, harcolt a magyar és más nemzetiségű munkástestvérei igazságos ügyéért. Jelen voltam azon a közgyűlésen, amelyen – sokunk tetszésére – ezt az álláspontját kifejtette gróf Bánffy Miklós, a romániai Magyar Népközösség elnöke s az egész központi vezetőség előtt. Tudtuk Veress Pálról, hogy baloldali nézeteket vall, de tiszteltük elvűségéért, széles körű ismereteiért, amelyeket ez a fiatal munkás nem az iskola padjaiban, hanem magánszorgalomból szerzett. Én Franciaországban végeztem a teológiát, abban az országban, ahol tisztelik mások elveit és nem tartják elítélendő bűnnek, ha valaki más elveket vall, mint a kormánypárt. Hogyan lehet a vádlottak padjára állítani Veress Pált, aki a múltban a magyarság egyenjogúságáért nyíltan, bátran küzdött, de mint munkás, baloldali elveket vall...” Eddig olvastam Pálffy Károly levelét. Jelentős kiállítás volt egy országgyűlési képviselőtől. Zalán elnök rádöbbsent a tanúvallo-

más jelentőségére, intésére egy pribék ugrott hozzám, és kitépte a kezemből. Idegrohamot kaptam, ami életemben már nemegyszer ért, a tanúvallomás ilyen durva meggátolásáért.

Ítéletet február 12-én hirdettek. Szabó Júlia sápadt arccal siránkozott, hogy nem tartották be ígéretüket. (Hét évet kapott. Árulását enyhítő körülménynek tudták be, s 3 év börtönbüntetés levonására értékelték. Különben 10 évet kapott volna.) Társaim közül sokan mocsoknak titulálták, egyesek leköpték.

Nemes Jósikát 10, Guzmann Bözsit 6, László Gyulát 5 évre ítélték, Lautmann Renka, Lukács Márton és Bács Domokos 4–4 évet, Szilágyi Aliz 3 évet, Tankó Emré bácsi, Ioan Micu és én 2 és fél évet, a többi vádlott 2 évtől 1 hónapig terjedő büntetést kapott.

Az ítélet kihirdetése után Piacsek főügyész nagy kegyesen ötperces beszélőt engedélyezett. A fogház hosszú, széles folyosóját kettéválasztották egy magas vasráccsal, amelyre drótszitát erősítettek – ez volt a beszélő. 30–40 centire álltunk a szitától, és a bábéli zürzavarban próbáltuk megérteni egymást Rózsiival. Meleg, világos, barna csikozású kabát volt rajta, nyakán kis szörmegallér, fején turbán. Én régi, munkában megkopott zekében, kucsmában álltam vele szemben. – Veszek neked egy melegebb nagy kabátot – mondta mosollyal. – Azt ne tedd! A kabát kopott, de jó meleg. Nemes Jóska majd rendbe hozza a szabóműhelyben, a rókaprémbelest semmi sem pótolja. – Azt mondtad az előbb, hogy kérvényezitek, hozzanak haza vagy a vásárhelyi, vagy a kolozsvári börtönbe? – Igen. Reméljük, sikerül, s akkor többször látlak. – Ebben a pillanatban élesen felvisított a villanycsengő; a beszélgetés végét jelezte. Közelebb hajoltam a szitához, s súgva mondtam, hogy csókoljon meg. Éppen csak érintette a számat a Rózsi ajka, amikor a börtönőr vállamnál fogva elrántott. – Meg van maga bolondulva? – kiáltotta éneklő hangsúllyal. – Magát a sötétzárkába csukják, s én szobafogságot kapok. Miféle ember maga? – Gyirgyóí, mint maga. – A hatalmas, széles pofacsontú smasszer arca mintha megenyhült volna. Többet nem szólt, nem durváskodott. Aztán mikor a cellánk folyosó-

jára értünk, megszólalt: – Miért van bezárva? – Kommunistasággal vádolnak. – Ránéztem, amíg a cellaajtót nyitotta. Az volt az érzésem, hogy a csontos tatáros arc együttérzést fejez ki. (Félreértés ne essék, tősgyökeres vásárhelyi vagyok, de a két nagyanyám háromszéki volt, az apai pákái, az anyai zabola-pávai. Sokat dolgoztam a gyergyói mozgalomban, főleg a szentmiklósiak között, s úgy ráállt a nyelvem erre a szép, kissé éneklő dialektusra, hogy még Beke Gyuri író barátom sem mondta volna, hogy nem vagyok odavalósi, pedig ha valaki, ő ismeri a tájszólásokat a csángóktól a nyárádmentieikig.)

A tárgyalás után mindazokat – elsősorban a zsidó származásúakat –, akiket egy évnél kevesebbre ítélték, visszavitték a kistarcsai internáló táborba, egyedül a román Ioan Moişţ tartották 8 hónapi ítélettel börtönben. A 65 közül összesen 22-en maradtunk a pestvidéki fogházban.

Rettenetesen éhezünk. Előszedték a még Kistarcsáról, Nagykanizsáról és Garanyból hozott és megspórolt ételmaradékokat, de hát a fél fogunkra sem volt elég. Hoztak vagy két kilónyi disznózsírt Micuék Nagykanizsáról, de az üveg, amiben állott, darabokra tört, s a zsírt nem lehetett megenni az üvegszilánkok miatt. Ioan Micu-nak nagyszerű ötlete támadt. Egy cipőkrémes skatulyába jó zsíros rongyot gyömöszölt, s a vagányoktól tanult tűzcsiholással meggyújtotta. (Ez a kőkorszakbeli eljárás a következőkből állt: tenyérszerű gyoledarabot meggyújtottunk és lefojtva elégettük. Szénszerű korom lett belőle. Ezt beletettük egy gyufaskatulyába. Ebbe a negróba kvarckőből egy darab acél segítségével szikrát csiholtunk. A negró begyúlt, és ha fújta az ember, apró, szikrázó lángocskákat vetett, ami meggyújtotta a papírt. Erre a műveletre azért volt szükség, mert a börtönben nem lehetett gyufához jutni. Egy szál gyufával készített negróval hússzor is tüzet gyújthattunk. A tűzszerszámot a Micu testvérek csempészték be a börtönbe.) Egy pléh-fazékba kaparta az ezernyi üvegszilánkkal tele zsírt, és a fazekat a „mécset” fölé tartotta. Mindez abban a falmélyedésben történt, ahol a kübli állt, hogy az égett rongyszaga ne érződjön a cellában, mert ha az örök észreve-

szik, elkobozzák az életet jelentő zsírt. A nagy találmány sikerült, de hát mi volt két liter zsír több mint húsz kiéhezett embernek? A pokolra való Piacsek ugyanis megtiltotta hozzátartozóinknak, hogy ételt adjanak be a per folyamán, ezzel akart demoralizálni és „őszinte beismerésre” kényszeríteni.

Amikor pár nap múlva elfogyott a zsír, Nemes Jóska-nak eszébe jutott, hogy valamilyen faolajféléért kért hazulról, amikor kiütések keletkeztek a lábán. Édesapja, az öreg nyárádmonti így okoskodott: a fia éhezik – ami igaz is volt – s ezért kapott skorbutot, akkor hát be kell csapni a börtönigazgatóságot. Valami jó emberétől gyógyszerignettát szerzett, ráragasztotta a literes olajosüvegre. Jóska egy darabig kenegette a lábát és ette a nyers hagymát, s a kiütések visszahúzódtak. – Te Pali – mondja Jóska –, hátha ebben az olajban nincs is orvosság, s akkor meg lehet enni. Pirítsunk benne hagymát, próbáljuk meg.

A börtön szabályzat megengedte, hogy a rabok hetenként egyszer hagymát és marmeládét vásároljanak, ha volt pénzük az irodában letéve. A többiek le akartak beszélni erről a kockázatos vállalkozásról, de mi mindketten önfeljűek voltunk, no meg ismertük Nemes bácsi eszejárását is. Az olajban pirított hagymát megettük, és semmi bajunk nem történt. Évekkel később, amikor Jóska megkérdezte az apját, hogy volt-e orvosság az olajban, az öreg nagykomolyan felelte: – Gondoltam, van annyi eszed, s az olajat nem a lábadra kened, hanem kenyeret mártogatsz beléje s megeszed. Fiam, az nagyon finom tökmagolaj volt, csak egy kicsi káposztacika hiányzott mellőle.

Elítéltetésünk harmadik vagy negyedik napján beadványt nyújtottunk be a börtönügyek felügyelőségéhez, és kértük, hogy mivel mindannyian észak-erdélyiek vagyunk, helyezzenek át akár a kolozsvári, akár a marosvásárhelyi fogházba.

Legnagyobb csodálkozásunkra kedvezően és nem várt gyorsasággal oldották meg a kérésünket, és 1943. március 5-én mindnyájunkat átszállítottak Kolozsvárra. Az állomástól a Főtérig vezető hosszú utcán lassan cammogtunk

szegényes ruházatunkban, vállunkon kis batyúinkkal a még keményre fagyott havas úton. Amikor kitárult a Főtér az impozáns Szent Mihály-templommal, előtte Fadrusz János remekművével, a Mátyás-szoborral, valamelyik kolozsvári örömeiben odakiáltotta: – Adjon isten, Mátyás király, hazaérkeztünk.

A KOLOZSVÁRI BÖRTÖNBEN

A börtönfolyosón sokáig várakoztunk, amíg megjelent egy elég kopott ruhás, igénytelen kis emberke, Sujánszky igazgató. Vontatott hangon, erőltetett erélyességgel beszédet tartott a házirendről, a fegyelmezett magatartásról s a szigorú büntetésekről. Feszés vigyázzban a börtönőrök a háta mögött sorfalat alkottak. Elöl egy hatalmas puffadt képű, pofaszakállas, hosszú, pödört bajuszú alak állt, akire László Gyula már az első percben ráragasztotta a Mannerheim gúnynevet. (A reakciós német junkercsaládból származott Mannerheim tábornok az 1939–40-es finn–szovjet háborúban a finnek hadvezére volt.) A mellette álló tömzsi, barna Cziffra őrmester Ioan Micuval együtt dolgozott évekkal azelőtt a Dermatában. Jóindulatú, becsületes ember volt, sokat köszönhattünk neki.

Miután beraktak a 47-es és 48-as cellákba, első dolgunk volt tüzetes vizsgálatot tartani, hogy van-e bolha, poloska. Mind a kettőből volt elég. Egy óra múlva Nemes Jóska – akit a kollektíva főnökévé választottunk – és Ioan Micu már kihallgatáson volt az igazgatónál. Meszet, homokot, meszelőt kértek, hogy a cellát kifessük, petróleumot, hogy a poloskákat kiöljük, szódát, súrlókefét, hogy a deszkapadlót felsúroljuk (a kolozsvári börtönben a padló még deszkából volt.) Sujánszky igazgató elképedve hallgatta kérésünket. – A börtönökben – válaszolta – a szabályzat szerint minden két évben egyszer meszelnek, hetenként egyszer mossák fel a padlót. – Végső konklúziója az volt, hogy most nincsen ilyen kiadásokra fedezete. – Nem baj, van nekünk – mondta Ioan Micu, aki tökéletesen beszélt magyarul, s mindannyian Jánoskának hívtuk, noha néhány évvel azelőtt birkózóbajnok volt.

A Jánoska érveire nem volt mit válaszolnia Suján-szkynek, s engedélyezte, hogy két kolozsvári egy ór kíséretében kimenjen a városba az anyagok és szerszámok beszerzéséért. Egy jámbor őrt adtak melléjük, aki szó nélkül oda ment, ahova Jánoskáék vitték.

Egész éjjel csíptek a poloskák meg a bolhák, alig vártuk a reggelt, hogy felkelhessünk. A farkasordító hidegben Jánoska derékig meztelenre vetkőzött, és megmosdott a jéghideg vízben. Nem mondom, viszolyogtam, amikor a hideg vízzel mellemet, hátamat megmostam, de példát akartunk mutatni a fiatal máramarosiaknak, akik nem akarták Jánoska „bolondságát” utánozni. Aznap reggel hozzáfogtunk a takarításhoz. A meszelést Jánoska vezette. Tízéves korában már a kőművesek mellett dolgozott, hogy a sokgyermekes Micu család eltartásához valamivel hozzájáruljon. A meszelés hamar megvolt, a falak nem voltak füstösek, mert a napi faadaggal az éktelen nagy, falba épített és kívülről táplált, régi szentkeresztbányai vaskályhákba nem lehetett befűteni (meggyűjtöttük a heti faporciót, és a 20 kg fával egyetlen nap, vasárnap viszonylag kellemes meleget lehetett csinálni).

Amíg folyt a meszelés, egy csoport a súlyos kenderpokrócokat rázta ki az udvaron. Akkorá porfelleg keletkezett, hogy a fiúk zsebkendővel kötötték be az orrukat, szájukat. Jóska a pestvidéki fogházban nagy praxisra tett szert a poloskairtasban. Fapálcákra csavart petróleumos rongyot gyűjtött meg, és a teljesen kiürített ágy minden részéhez odatartotta a fáklyát. Menekültek a poloskák a búvóhelyükről, mi meg tapostuk a beste férgeket. A lángoktól úgy sercegetek, mint a forró zsír, ha vizet precelnek bele. Az igazgató, látva nagy igyekezetünket, jutalomként megengedte, hogy surgyéinkat (szalmazsák) soron kívül újratölthessük. A vasas Vasile Micuval a börtönműhelyben néhány kaparószerszámot csináltunk, és azokkal takarítottuk, felváltva, hogy senki se érezze magát megalázva, a kimondhatatlanul büdös küblit. Határozatba hoztuk, hogy az ablakokat éjjel-nappal nyitva tartjuk, hogy a cellában friss levegő legyen. A nagy tisztogatás után mi is, mint az Úr a teremtés után, megpihentünk, s egy napig a cellapadló felsúrolásán kívül semmit sem csináltunk.

Ezt a nagy munkát – a meszelésen kívül – havonta megismételtük. Úgy hiszem, a tisztaság sokban hozzájárult ahhoz, hogy a felszabaduláskor szellemileg és fizikailag frissen vethettük bele magunkat a munkába.

Sujánszky egyáltalán nem volt börtönigazgató típus, főleg ha összehasonlítjuk a doftanai Săvinescuval, a hírhedt „balaur”-ral (sárkány). Egyedül Mannerheimmal (igazi nevén Páll) volt időnként bajunk, aki bosszúját azzal töltötte ki rajtunk, hogy a karácsonykor, húsvétkor és Horthy neve napján – Miklós-napkor – engedélyezett csomagot úgy ledekázta és az élelmiszert úgy összedarabolta – a börtönszabályzat értelmében kést, reszelőt, fűrészkeresztet keresve a kenyérben, tésztában –, hogy a méreg evett meg bennünket.

László Gyula, aki szellemességéről volt híres, nagy hangon kijelentette, ha felszabadulunk –, márpedig felszabadulunk, 1943 tavaszán ezt már sokan érezték és látták –, Mannerheimot úgy büntetjük meg, hogy ruháját hosszában kettévágjuk és összevarrjuk egy rossz börtönűnő felével. – Képzeljétek el – nevetett Gyula –, hogy fog kinézni a vén szaros. Kabátjának jobb fele örmesteri egyenruha a rangjaival, bal fele börtöncondra, nadrágjának bal szára börtöngönc, jobb szára bricsesz. Az egyennadrághoz kap egy rossz fatalpú bakancsot, s a foltos-mocskos másikhoz felhúzhatja fényes örmesteri csizmáját. A csákóját is kettévágom! – mondta dühösen, egymás mellé rakosgatva a vékonyra vagdalt szalonnadarabokat. – Kettévágom, és összevarrom egy csíkos rab-sapkával.

Már azt hittük, Gyula elvégezte Mannerheim pojacává öltöztetését, amikor néhány pillanatnyi szünet után villogó szemmel kijelentette: – És levágom a bajuszát és baloldalt a pofaszakállát, és hogy mindenki gyönyörködjön benne, városi bérkocsist csinálunk belőle. – Nemigen tett hangfogót a szájára, amikor beszélt, és egy börtönőr kihallgatta. Nem volt rosszindulatú, de elmondta társainak, s így közvetve Mannerheim fülébe került. Kerestekutatta, ki akar belőle pojacát csinálni, de nem tudta meg. Ettől a perctől kezdve még jobban gyűlölt minket, s ha tehetné, kellemetlenkedett.

Cziffra örmester egészen más típus volt. Jánoskával

– ha bejött a cellánkba – tegeződött, sőt figyelmeztetett, hogy tiltott dolgainkat jól dugjuk el. Illegálisan becsempészett könyveinkről volt szó, no meg az én kneipomról (bőrszabó suszterkés) s más szerszámjaimról, amelyekkel hosszú hónapokon át seprűnyélből vágott darabkákból sakkfiguráimat faragtam.

Az első napokban bizony éhezünk, de aztán a helyiek hozzátartozói segítettek rajtunk. Legelőször a Micu testvérek feleségei kértek engedélyt, hogy férjeiket kívülről kosztolhassák. Sári, a Jánoska felesége, s Irma a Lacié, akkora fazék pityóka-, fuszulyka- s más tápláló leveseket hozott be, hogy heten-nyolcan is ehettünk belőle, pótolva a rossz börtönkosztot, különösen a B.B.-ét. Tévedés ne essék, ennek az ocsmány ételnek semmi köze a későbbi híres francia filmsztárhoz. Ki tudja, mit jelentett a titokzatos két B betű, nekünk mindenestre undort és utálatot. Ez a borsó- és szójalisztból s a fene tudja még miből készített főzelék olyan undorító szagú volt, hogy eleinte nem is tudtuk megenni.

Ellátásunk akkor javult lényegesen, amikor az 1943-as első és második perben a kolozsvári elítéltek közül olyan elvtársak érkeztek a börtönbe – Léb Berci, Raucher Karcsi, Rác Lajkó, a kicsi Iosif Mureşan (Muri) és még vagy ketten-hárman –, akiknek családtagjai különkosztot tudtak beküldeni.

A nők élelmezése komplikáltabb volt. Lautman Renka, Szilágyi Aliz, Révfalvi Piroska, Hutira Manyi, Fischerné Kahána Mária még kaptak valamilyen támogatást kívülről, de akiknek a hozzátartozói nem éltek Kolozsváron, azok biza csak időnként tudtak a koszt feljavításához hozzájárulni. Később azonban itt is lényeges javulás állt be.

Minden elismerés a két Micunénak önfeláldozó, nagy fáradságot igénylő munkájáért. Volt olyan eset, hogy Sári 10–12 elvtársnak is főzött. Abban a jegyrendszeres világban beszerezni az élelmiszereket – húsról-cukorról nem is szólva – nagyon nehéz volt. Aztán megfőzni a sok ételt, és perzselő nyárban, hideg tében ácsorogni a börtönkapu előtt, amíg nagy kegyesen bevették az ételmet. Az első időben Jóskának és nekem Micu Irma főzött. Neki kicsi leánykái voltak, nem tudtak segíteni

édesanyjuknak. A Sári fiai, Potyó és Öcsi sokszor cipelték a nagy fazekat, kosarakat; bizony gyakran még az iskolából is ki kellett szökniük, hogy az étellel időben a börtönkapu előtt legyenek.

Az 54 kommunista fogoly részére beküldött koszt azonban még a felének sem volt elég. A kollektíva úgy határozott, hogy a kintről kapott ebédet – legyen az bármelyikünké – sorrendben osztjuk szét. Így aztán megtörtént, hogy valamelyikünk kedvenc ételét más ette meg, ő pedig B.B.-t kanalizott vagy a legjobb esetben puliszkát evett, aminek a közepébe kávéskanálnyi pirított hagymát nyomtak. Az ételt rendszerint az ajtóba vágott kisablakon adták be. Egy napon új háziszolga volt szolgálatban, és elfelejtette, kinek küldték az ételt. Muri fűgén, mint egy mókus, az ajtóhoz ugrott, s átvette az edényt. Felemeli a fedőt, s a szája a füléig szalad a nevetéstől. – Gyerekek, szilvágombóc! Szilvágombócot küldött Bözsi. – Jánoska nézi, nézi a nagy lábost – jó étvágyú ember lévén, Sári mindig nagy adagot küldött, hogy jusson másnak is. Egyszer csak megszólal: – Te Muri, azt a gombócot nem neked küldték, ismerem a lábunkat... – Muri vigyorogva nyelte a szilvágombócokat, mondván: – A szilva ki van magolva és fahéjas cukor van benne, a tetején meg présli. No látod, innen tudom, hogy Bözsi csinálta.

Jánoska dühösen üldögélt az ágya szélén, hogy Muri az ő gombócat nyakalja, de hallgatott. Mindannyian elnézéssel voltunk a kis Murival szemben, aki néha vissza is élt ezzel. Egyszer kicsapódik a tolóablak, s a háziszolga beharsogja: – Muresán József –s már dugja is be a két nagy kosztoscészét, az egyikben pityókaleves, a másikban zsemlemorzsa krumplinudli (amit a legjobb házaknál is angyalbögyörőnek hívtak). Murinak torkán akadt a gombóc. Fekete bogárszemében megbánás. Nem lehetett kacagás nélkül nézni, ahogy a kicsi Muri, fejét nyaka közé húzva, mint egy kis mókus, kínálgatta a nagydarab, csupa izom Jánoskának az angyalbögyörőt.

A dolgok hamar elrendeződtek, volt már annyi étel – főleg miután a második kolozsvári perben s május derekán a vásárhelyi elítéltek is megérkeztek –, hogy az első néhány hétig tartó éhkoppot lassan elfelejtsük. Remélem,

nekem is elfelejtette durvaságomat az a fiatal elvtárs, aki az első napokban így fakadt ki: – *Haverek*, ha sokáig tart a *flammó*, hamarosan mindnyájan *kifingunk*. – Dühömben az éhségtől, de főleg az undorodásig gyűlölt, vagánybeszédtől, odakiáltottam: – Ha még egyszer ilyen szavakat használsz, úgy szájba ütlek, hogy leharapod a nyelved.

Beleértve a nőket is, úgy emlékszem, tizennyolcan voltunk önkosztoosok, hatan-heten meg a zsidó segélyegylettől, az OMZSA-tól kapták az ételt. A többiek börtönkoszton éltek. Jóska a segédeivel elég komplikált számításokat kellett hogy végezzen – főleg ha valamilyen ok miatt napokra kimaradt két-három porció. De szemrehányás amiatt, hogy kazánkosztot kell egyéek, senki részéről nem hangzott el.

Az ételpótlékot este osztottuk ki. Ilyenkor Jóska elkiáltotta magát: – Pali, a kanaladat! – Volt nekem egy közönséges pléhkanalam, még a toloncház műhelyében szereztem. Annak egyik szélét az üllőn a kalapács smoljával úgy kiverem, mint a kasza élet. A legkeményebb szalonnabőrt is könnyen el lehetett vele vágni. A cellánkban tizennyolcan voltunk. Jóska olyan igazságosan, mint Justitia istenasszony, szabdalta a vegyesíz-, sajt-, szalonna-, margarindarabokat, aztán felemelt egyet, s a feléje háttal állótól megkérdezte: – Kié? – Az bemondta sorban a neveket, s aztán megindult a csencselés, ki ad szalonnáért sajtot, ki ad margarinért marmeládét stb.

Miután a cellák tisztántartását, a magunk tisztálkodását, az egészségóvó intézkedéseket mindenkivel megértettük és elfogadtattuk, hozzáfogtunk a rendszeres munkához. A börtönben volt szabó-, suszter- és lakatosműhely. No meg iroda. A műhelyekbe nemcsak hogy beengedtek bennünket, hanem kérve kérték a jó szakmunkásokat – mint Nemes Jóskát, aki nemcsak szabó, de jó szabász is volt, Jánoskát, az elsőosztályú cipészt, Groszt és a többieket, hogy dolgozzanak. Vasile Micu Petre Vladdal a lakatosműhelyben, Léb Berci pedig könyvelői és pénzügyi ismeretei alapján az irodában kapott munkát. Később, amikor a zsidó elvtársakat elszállították a börtönből, Simó Gyula került a helyére. Bejutásunk a műhelyekbe és az

irodába óriási előnyökkel járt, mert mindenről azonnal értesültünk az újságokból. Pálfi fegyőr, a szabómester elég kontár volt a szakmában, s hogy jóindulatát bizonyítsa, minden reggel bevitte a műhelybe az *Ellenzék* friss számát. Nemes Jóska aztán esténként ismertetőt tartott, átértékelve a polgári lap háborús híradásait és kommentárjait.

Kolozsvár 1944. június 2-i bombázása után az igazgató minden éjjel riadószolgálatot rendelt el. Léb Berci meggyőzte, hogy a kommunistákból állítsa össze a szolgálattevőket. Heten voltunk, akik minden héten egyszer a rádió mellett töltöttünk egy éjszakát, de Budapest helyett persze Moszkva és London magyar nyelvű adásait hallgattuk. A híradásokról rövid jegyzeteket készítettünk, és mind a három cellába leadtuk. Reggel 7-kor már tudtuk az újdonságokat. De volt ennél veszélyesebb és eredményesebb akciónk is. Halpert Erich fogolytársunk rádiószakember volt (a felszabadulás után sok évig a kolozsvári rádió főmérnöke), s rendkívüli leleményességgel rádióalkatrészeket szerzett be, és egy eldugott helyen fülhallgatót szerkesztett, amelyen elviteléig egész nap hallgatta a különböző rádióállomásokat. Persze mindezt nem tudtuk volna véghezvinni, ha Sujánszky igazgató nem demokrata érzelmű ember.

Az alábbi eset is ezt bizonyítja. Egy este, amikor szolgálatos voltam, 10 óra tájt kinyílt a kicsi ablak, amelyen napközben az aktákat szokták átadogatni a másik irodába. A homályos üvegen át nem láthattam, hogy ki van a másik szobában, csak a zajt hallottam. Azonnal Budapestre kapcsoltam, ahonnan cigányzenét közvetítettek. – Maga milyen állomást fog? – hallottam Sujánszky szigorú, de nem haragos hangját. – Budapestet – hazudtam nyugodtan. – Igen, igen, de az előbb? – Valami fedding volt, s kerestem a tiszta hangot – hazudtam tovább rendületlenül. – Nézze, izé, hogy is hívják magát? – Veress Pál – mondtam jól megnyomva az s betűket, ugyanis a pesti őrmesterrel történt afférom óta ügyeltem a nevem kiejtésére. – Hova való? – Tudtuk, hogy Sujánszky aligazgató volt a nagyenyedi börtönben, s kérdésére jó számítással rávágtam: – Marosvásárhelyi, de

négy évig a Bethlen Kollégiumban nevelkedtem, s Veress Gábor és István nagybátyáimnál laktam.

Mintha régi arab mese „Szezám, nyílj meg” varázsszavát mondtam volna, úgy eltátotta Sujánszky a száját. – Maga Veress Gábornak az unokaöccse? De hiszen nekem Gábor jó barátom volt, egy időben játszottam is a házi kvartettjében... Nahát, hogy mit meg nem ér az ember... – Valaki kihívta, s amikor visszatért, két almáspitét hozott becsomagolva. – Egye meg itt! Na és most ki vele, mit mondott Moszkva. – Sujánszky figyelmesen hallgatta híreimet, de megszólalt a légiveszélyt jelző sziréna. – Ó, semmi, csak a Titóbuszok – mondtam megnyugtatóan. Valóban a jugoszláv partizánoknak fegyvert és lőszert szállító gépek húztak el fölöttünk. Már a horthysta tüzérség sem csinált nagy dolgot belőle, leadtak néhány lövést, s amikor elhalkult a motorzúgás, lefújták a riadót.

Ez után Sujánszkyval még jobban elmélyült „barátságunk”, sokat beszélgettünk. A misleai női börtönben, ahol szintén igazgató volt, ismerte Ana Paukert, akinek kérésére sok könnyítést tett – saját felelősségére – elvtársainknak. (Mindezt ellenőriztük, és igaznak bizonyult. Lautmann Renka egy alkalommal elmondta, hogy Sujánszky néha lehívatta a lakására, hogy gyermekének ruhákat javítson, alakítson, és ilyenkor mindig felpakolta élelemmel.)

A börtönéletnek voltak kisebb-nagyobb kellemetlenségei. Testi higiéniank megkívánta, hogy hetenként egyszer-kétszer borotválkozzunk. Egy falusi román ember, börtönőr felügyelete mellett, életlen késével valósággal megnyúzott bennünket. Néhány ilyen borotválkozás után megtagadtuk, hogy alávéssük magunkat e műveletnek, és követeltük, hogy Muri, aki férfi- és hölgyfodrász volt, behozhassa borotvakészletét. Muri büntetése letöltése után egyik kését nekem ajándékozta, s azután én „borotváltam” az elvtársakat. Sujánszkyval akkor már olyan jóban voltunk, hogy fegyőr nélkül mehettem be minden zárkába. Hogy nézett ki ez a borotválás? Az OMZSA-tól az elvtársak kaptak valamilyen port, amit vízben feloldottak, s bekenték vele az arcukat. Egy-két perc után

meg fakéssel levakarták a pasztaszzerű anyagot, s egy szál szakálluk sem maradt. Tetszett ez mindenkinek, s a botrotválás ürügyén különböző kérdésekről beszélgettünk, miközben az egyik elvtárs a kulcslyukon figyelte, hogy az őr nem hallgatózik-e. Ezek a beszélgetések is hozzátartoztak nevelőmunkánkhoz, amiért én feleltem a kollektíva vezetőségében. Esténként Nemes Jóska és Léb Berci tartott előadást, miután feljöttek a műhelyből, illetve az irodából.

Az említett perek után jól képzett előadók: Simó Gyula, Rácz Lajkó, Fried Béla, Raucher Károly kerültek a kolozsvári börtönbe. Most már minden cellában volt, aki magas szintű előadásokat tartson politikai és elméleti kérdésekről, a lenini nemzetiségi politikáról, és egy rendkívül fontos problémáról: a háborús gazdálkodásnak a békés termelésre való áttéréséről. A nemzetiségi kérdésről szóló előadásainkban a román és magyar nép egymásrautaltságáról, a testvéri megbékélésről s a sovinizmus kiküszöböléséről beszéltünk egy új, a jogegyenlőségen alapuló demokratikus világban. Ismertettük a Bălcescu és Kossuth által felvetett Dunai Konföderáció gondolatát is, e két nagy politikus és államférfi vélekedésének tükrében. (Egyes elvtársak, akik az előadásokat és a kialakuló vitát nem értették meg, illetve félreértették, szabadulásunk után a valóságnak meg nem felelően tájékoztatták e szemináriumokról a pártot. A hamis beállítások és németek rosszindulatú információi alapján a későbbiekben Nemes Jóskát és engem alaptalan vádakkal illettek. Súlyos következményeket kellett elszenvednünk emiatt a dolgok tisztázásáig, azaz a rehabilitálásunkig.)

A háború még javában folyt, de a harctéri események bizonyossá tették előttünk, hogy csak a Szovjetunió, illetve a szövetséges hatalmak győzelmével érhet véget. A sztálingrádi csata, a megsemmisítő vereség a Don-kanyarban, az angol–amerikai csapatok szicíliai partraszállása, az olaszok kiugrása – mindmegannyi cáfolhatatlan bizonyíték, hogy a hitleri fasizmus felett kongatják már a lélekharangot.

Azonban egyelőre még 1943-ban voltunk. Az észak-erdélyi románok a Horthy-rendszer nemzetiségeket el-

nyomó barbár intézkedéseitől nyögtek, ugyanúgy, mint a dél-erdélyi magyarok Antonescu diktatúrájától. Előadásainkban a két diktatórikus rendszer nemzetiségellenes, elnemzetlenítő politikáját ostoroztuk, rámutatva a közös harc szükségességére, amely a történelem folyamán oly sokszor kialakult már a közös elnyomók ellen.

Előadásainkban a megbékélést tudatosítottuk, mert tisztában voltunk vele, hogy a sovinszta propaganda, nemzeti elnyomatás mindkét diktatúra részéről mély nyomokat hagy a lelkekben, s azok nem tűnnek el egykönnyen.

Munkásmozgalmi kérdésekről is tárgyaltunk egymás között. Itt a nemzeti megbékélés és a közös harc szükségességének bizonyítása nem vetődött fel olyan élesen, mint a paraszti, kispolgári és értelmiségi rétegeknél. Az internacionalista meggyőződés, a szolidaritás érzése, a tudatos, osztályharcos cselekvés, a munkásosztály történelmi hivatásának ismerete és vállalása nagyrészt ki- gyomlálta már a nemzeti gyűlölködés dudváját a lelkek- ből. A munkásosztály küszöbön álló legfontosabb felada- tait, történelmi hivatását fejtegettük, a küzdelmet a nép- tömegek élén a fasiszmus megdöntéséért, a fasiszta ma- radványok felszámolásáért, az ország demokratikus át- alakításáért.

Kolozsvárra érkezésünk után hozzátartozóink viszony- lag hamar megszervezték segélyezésünket, a Vörös Se- gély gyűjtése azonban később indult be, és Kolozsvár tradíciójához képest igen gyenge volt. Pedig a párt elég hamar újjászerveződött. 1943 januárjában a KMP Köz- ponti Bizottsága Józsa Bélát bízta meg az újjászervezett tartományi bizottság vezetésével. A gyors újjászervezést mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a pestvidéki per tárgyalása alatt Józsa Bélának már röpiratot adtak ki, amelyben élesen támadták a Horthy-rendszert a sorozat- os terroritételek miatt. A röpiratot mai napig sem ol- vastam, csupán a különböző tanulmányokban megjelent részleteit ismerem. Mivelhogy nem volt szervezett, ál- landó, közvetlen kapcsolat köztünk, a börtönben levők és a tartományi bizottság között, bizonyos hírek, események

közvetve, a beszélőkre jövő hozzátartozóink és egy-két, a lebukásokból valahogy kimaradt Vörös Segély-tag útján jutottak el hozzánk.

A beszélőkön börtönőrök álltak a hátunk mögött, amiért látogatóink tolvajnyelvet voltak kénytelenek használni, s így a mondottak egy részét nem értettük meg, vagy mást értettünk, mint amit mondani akartak. Kolozsvárra érkezésünk után nemsokára beszélőre jött hozzám Benkő Ila, akit még 1936–37-ből ismertem, és néhányszor felkeresett. Tőle hallottuk először, hogy a Komintern feloszlott, és a kommunista pártokra bízta országuk forradalmi mozgalmainak vezetését és a szervezeti formák megválasztását. (Ezt május végén közölte velem Benkő Ila.) Csaknem ugyanabban az időben Nemes Jóska-hoz is járt egy régi Vörös Segély-aktivista, aki ugyanezeket mondta. Augusztus végén a beszélőre jövő Benkő elvtársnő azt a hírt hozta, hogy a KMP feloszlott, s egy széles, tömegalapon működő szervezetbe, a Békepártba olvadt be olyanformán, hogy a kommunisták kezükben tarthassák a vezetését. A híreket megkaptuk, de magyarázatot – hivatalosan – semmit sem. Magunk kellett hogy kiértékeljük ezeknek a rendkívüli szervezeti változásoknak az okait, szükségességét. Ma sem értem, hogy Józsa Béla, aki ismerte Nemes Jóska-t, velem meg 1935–37-ben a területi titkárságban évekig együtt dolgozott, miért nem próbálta felvenni velünk a kapcsolatot?! Vagy akár Jakab Sándor, aki az 1943-as lebukásból is szerencsésen kimaradt.

Az első hetekben még a kolozsváriakat is csak a beszélőkön tudták értesíteni hozzátartozóik a családi problémákról. Sokat gondolkoztunk, milyen úton-módon lehetne leveleket vagy politikai jellegű információkat teljes biztonsággal becsempészni. Micu Jánoska tizenhárom éves fia, Potyó aztán megoldotta a kérdést. Észrevette, hogy a nagy alumíniumedénynek – amelyben az ételt szállították – kihúzható a füle. A fazék füle üreges volt. Jánoska a fazékfülben kapta csaknem naponként a családi vonatkozású leveleket. Így az elvtársak is biztonságosan küldhették volna be bármilyen értesítést vagy utasítást. De sajnos egyszer sem küldtek.

Lehetetlen leírni a börtönök- és internáló táborokbeli politikai nevelőmunka és a szabadulás utáni tennivalókra való gyakorlati felkészítés összes mozzanatát. Voltak például elvtársak, akiket az otthoni gondok annyira foglalkoztattak, hogy nem tudtak az olvasásra koncentrálni. Micu Jánoskának két iskoláskorú fia volt, nemcsak az anyagi segítség hiányzott otthon, hanem a nevelés is. Sári egész nap lótot-futott, élelmet szerzett be, hogy a bebörtönzötteknek főzzön s a családot eltarthassa. Alig maradt ideje, hogy a gyermekekkel foglalkozzék. Jánoska sokszor maga elé meredve ült órákig. Nem zavartuk, tudtuk, hogy gondolatban otthon van. Olvasás helyett – hogy valamivel lekösse magát – az irodából fölcsempészett papírra karikatúrákat rajzolt, de úgy, hogy a modell ne vegye észre. Ha jól sikerült a rajz, megmutatta, ha nem, eltépte. (1944 nyarán, amikor a magam családi gondjai miatt idegesen sétáltam fel-alá a cellában, Jánoska ceruzavégre kapott. Nemes Jóska eltette a karikatúrát, s jó harminc évvel később visszaadta.) Mások viszont annyit olvastak, hogy nem maradt idő, lehetőség az olvasottak megtárgyalására, megmagyarázására. Titokban, rejtett utakon több könyv került be a börtönbe. (Valaki még egy 1926-ban kiadott román nyelvű brosúrát is becsempészett az Egységes Szakszervezetek tevékenységéről.) A kolozsvári börtönben olvastam Franz Werfel *A Musza Dagh negyven napja* és *Az érettségi tállalkozó* című könyveit. Az 1943-as balatonszárszói konferencia vitáiról kiadott könyvecskét 12 darabra szedtük, hogy minél hamarabb olvashassák az érdeklődők. Bekerült a börtönbe Franz Mehring *Marx Károly élete* című könyve is, de ezt már kevesebben olvasták, mert igen sok előismeretet igényelt.

Az olvasás komoly dolog volt a börtönben, olyankor a legtökéletesebb csend uralkodott cellánkban, a 47-esben, amelynek legszorgalmasabb olvasói Fodor Andor (Fucsó), Fischmann Hugó, Tabak Moise Maier voltak. A csikmenasági Lukács Mártont nagyon szerettem és sokra becsültem olthatatlan tudásvágyáért; csak elemi iskolai végzettsége volt, de a börtönbe került könyvek nagy részét elolvasta. Egy alkalommal valaki füzet nagyságú

Hegel-tanulmányt küldött be. Többen hozzákezdünk, de néhány oldal után reménytelenül félretettük. A füzet ott volt a könyvek között, de senki sem próbálkozott vele. Egy alkalommal Marci kézbe vette, beleolvasott, aztán hasra feküdvé az ágyán türelmesen kezdte tanulmányozni. Észrevettem és odaszóltam, tegye félre, úgysem érti meg. Marci sértve érezte magát, felcsattant: – Én eddig Hegelnek még a nevét sem hallottam, hadd lássam, miket írt. – Marci amit a fejébe vett, abból nem engedett. Az ágyam az övével szemben volt. Úgy negyedóra múlva véletlenül odapillantok, hát látom, hogy fél arcát a füzetten nyugtatva édesen alszik. Amikor felébredt, mosolyogva megkérdeztem: – Na, Marci, hát jó-e a könyv, megértetted-e? – Restelkedve mondta: – Külön-külön minden szót értek, de ahogy eszeolvasom, az istennek sem tudom, mit akart mondani. – Ezen aztán sokat nevtünk, mert Marcinak igaza volt. Hiába voltunk jobban felkészülve nála, mi sem értettük meg Hegel elvont, magas filozófiai fejtegetéseit.

1943 október elején újabb letartóztatási hullám kezdődött Észak-Erdélyben. Az 1941-es lebukások után a DEF meg volt győződve, hogy teljesen szétzúzta a kommunista pártszervezeteket, és nincs már összefogó, irányító forradalmi erő Észak-Erdély területén. Azonban hamarosan látniuk kellett, hogy a „szétzúzott” párt, mint a mesebeli főnix, újjáéled, hangját hallatja, és röpcékben véleményt nyilvánít a társadalmi és gazdasági élet minden megnyilvánulásáról. Hosszas lefigyelések után október elején újra nyílt nyomozást rendeltek el, és tízével tartóztatták le az 1941-es lebukásokból megmenekült elvtársainkat. Konspirációs hiba és árulás következtében november 14-én letartóztatták Józsa Bélát is, és halálra kínozták. A hírt meggyilkolásáról mindannyian mély megdöbbenéssel fogadtuk, de akik nem ismerték személyesen, akik nem dolgoztak vele, el sem tudták képzelni, kit veszített el a párt, a munkásosztály s a dolgozó magyar nép. Azokban a napokban a fiatalok közül többen kértek, hogy beszéljek róla. Tudatomban ott sokasodtak az emlékek, ezernyi kép abból az időből, amikor együtt dolgoztunk, de képtelen voltam összefűzni. Napokkal ké-

sőbb elvhűségére, bátorságára, kitartására jellemző epizódokat mondtam el, hogy életéből, mozgalmi tevékenységéből ifjaink erőt és példát merítsenek.

Józsa Béla letartóztatása előtt néhány héttel Kolozsváron megkezdődött az 1941-es lebukásokat követő negyedik per. 66 elvtársat állítottak bíróság elé, akik valamilyen ok miatt kimaradtak az előbbi perekből. Egy részük szabadlábon volt, a többieket különböző internáló és munkatáborokból hozták Kolozsvárra. Ennek voltak a vádlottjai Vasile Pogăceanu és Pavel Bojan is.

A hírhedt Zalán Endre elnökölt, de Kolozsváron más volt a légkör, mint a pestvidéki tárgyaláson. Dr. Demeter János kommunista ügyvéd vezetése alatt felvonultak a szimpatizáns védőügyvédek, köztük dr. Fogarasi József, dr. Pásztor Géza, dr. Brugovitzky József és dr. Socor Aurél (Bubi).

A tárgyalás folyamán kiszivárgott, hogy Pogăceanura és Bojanra súlyosabb ítéletet készülnek hozni, ezért mindketten, egy-két nappal az ítélet meghozatala előtt a néhány kilométerre húzódó feleki tetőn átmentek Romániába.

Piácsek főügyész idegrohamot kapott, amikor meghallotta a szökés hírért, de már késő volt. Ahogy mondani szokás: üthette bottal a nyomukat... Bent a börtönben mi örvendtünk a sikeres szökésnek. Részleteket kalandos határátlépésükről, bekapcsolódásukról a romániai forradalmi mozgalomba csak a felszabadulás után hallottunk.

1944 januárjában, egy vasárnap délután az emeleti körfolyosóra egybecsődítették a börtön összes foglyait. Előadás lesz, mondták a fegyőrök, de ők sem tudták, miről. Mikor már jól át voltunk fázva a nagy hidegben, megjelent egy katolikus pap, és vetített képes előadást tartott Veronika kendőjéről. Habár reformátusnak kereszteltek, ifjúkoromban elég sok mindent összeolvastam a katolikus egyházban elevenen élő „csodákról”, de hogy a modern időkben még ilyen középkori ostobaságokkal tömjék híveik fejét, az már több volt a soknál. A „kendőn” egy szép, szenvedő, szakállas fiatal paraszti arcot láttunk, „Krisztus arcát”. Mindannyiunkat feldühített ez a szélhámoskodás a becsületes hívők hiszékenységgel,

és az első alkalommal, amikor összekerültem Sujánszky igazgatóval, megkértem, engedélyezze, tartsunk mi előadásokat. – Miről, a kommunizmusról? – kérdezte kissé csúfondárosan. – Nem – mondtam –, hanem a köszén ipari hasznáról és jelentőségéről az emberi civilizációban.

– Sujánszky nagyot nézett és hallgatott. Egy-két nap múlva megkaptam az engedélyt. Miután megírtam az előadást (amelynek egyetlen példányát a Kolozsvári Történelmi Múzeum őrzi), beadtam az irodába cenzúrázás és legépelés végett. Az igazgató jóváhagyta, és Simó Gyula legépelte vagy legépeltette. A következő vasárnap délután megtartottam a mintegy 12 gépelt oldalas előadást. Sikere lehetőséget teremtett arra, hogy a mi rendezésünkben tartsuk meg a március 15-i ünnepséget.

Hosszas tanácskozás után összeállítottuk a programot:

1. Ünnepi beszéd: Simó Gyula
2. Két hazafias ének, előadja a politikai foglyok kórusa
3. Szavalat: Rác Lajos
4. Szavalat: Sujánszky Cocó

(El kell mondanom ezzel kapcsolatban egy érdekes dolgot. A katolikus papok nem vitték el a nehéz vetítógépet, mert szándékuk volt még előadásokat tartani. A mindenféle villamossági készülékekhez értő Ricsku [Halpert Erich], amikor Gyula felolvasta a Tizenkét pontot, egy fehér ágylepedőre vetítette a nagy betűkkel írt szöveget. Különösen a 10. és 11. pontnál – a magyar katonákat ne vigyék külföldre; a külföldieket vigyék el tőlünk, és a politikai status foglyok bocsáttassanak szabadon – Ricsku jó sokáig tartotta az írást a vetítógépen. Gyula már tovább olvasott, de a németellenes követelés – a külföldi katonákat vigyék el tőlünk –, amelyet mi így értelmeztünk: ki a náccal az országból! még sokáig olvasható volt.)

Simó Gyula ünnepi beszédét a márciusi ifjak 12 pontból álló követelésére építette fel, s a lényeg a pontok felolvasása és rövid magyarázata volt. A két hazafias ének egy labancellenes kuruc dal és egy Kossuth-nóta volt. A szavalatok: Medgyes Lajos 1848-as költő börtönverse és Petőfi *Egy gondolat bánt engemet* című forradalmi költeménye. A kuruc dalt németellenességéért:

„Eladom a rozsdás kardom, de a puskámat megtartom. / Farkas ordít az erdőben, ragadozó labanc bőrben. / Ahol látom, ahol érem, a fajtáját nem kímélem. / Piros vér foly őszi tájon, köd előttem, köd utánam”, a Kossuth-dalt a második versszakáért választottuk: „Rongyos már az ingem, / Még fegyverem sincsen, / Majd hoz Kossuth tisztát, / Türr Pista meg puskát, / Éljen Garibaldi!”

Aztán eljött a nagy nap. A fegyőrök elárulták, hogy ezen a rendkívüli eseményen részt vesz a királyi tábla és a törvényszék elnöke és főügyésze. Szentkerényi táblai elnökkel az élén. A bírák családtagjaikat is elhozták az ünnepélyre, amelyet a börtön első emeleti körfolyosóján tartottunk. Baloldalt ültünk mi, kommunisták, jobboldalt a bűnözők. A vendégeknek és családjuknak a nagy vasrácsos ablak elé állítottak néhány széket, a feljáratí részén – fegyveresen – a fegyőrök tömörültek.

Gyula szépen vasalt ruhában, fényesre kefélt cipőben, mint egy igazi ünnepi szónok állt ki a pódiumra. Magabiztosan, nyugodtan olvasta el a bevezetőt, majd emelt hangon a Tizenkét pontot. A *követeljük* szót hangsúllyal mondta. A két elnök és a főügyészek fapofával hallgatták a lelkes beszédet, mi erősen megtapsoltuk. Aztán következtek az énekszámok. László Gyula baritonja szinte dörögött ennél a strófánál: „Ahol látom, ahol érem, a fajtáját nem kímélem...” A fapofák kezdtek nyugtalankodni. A „Majd hoz Kossuth tisztát, / *Türr Pista meg puskát,* / Éljen Garibaldidra látszott rajtuk, hogy türelmük végső határához értek. Amikor Lajkó Medgyesi börtöndalának ezt a szakaszát mondta: „Lezsibbad nemsokára az önkény vaskeze, / Ítéletét kimondta a népek Istene” – a bírók arcára kiült a megrökönnyödés. És akkor a tizenhárom éves Sujánszky Cocó sötétkék rövidnadrágban, fehér ingben, mintha valamelyik kollégium kisdiákja lépett volna az iskola dísztermében az emelvényre, szavalni kezdte: „Egy gondolat bánt engemet...” A négy fapofa homlokát kiverte a verejték, amikor Cocó csengő gyermekhangon kiáltotta: „Ha majd minden rabszolganép / Jármát magunva síkra lép / Pirosuló arccal és piros zászlókkal / És a zászlókon eme szent jelszóval: / Világszabadság...”. – a hatalmasságok mintegy parancsszóra felálltak a székről, és a dühtől veresen-sárgán elvonultak. A jámbor

Sujánszky annyira elmerült fiacskája szavalatában, hogy elvonulásukat csak akkor észlelte, mikor elhaladtak mellette. Biztosan kitör a botrány, ha a gyermek begyullad, és a szavalást abbahagyja. De nem! Cocó nyugodtan végigmondta a verset, lámpaláz nélkül, és lassan hangsúlyozta az utolsó sort: „Kik érted haltak, szent világszabadság.”

A dolog érdekessége, hogy légvonalban alig 150 méterre – a volt Vasasotthonban – Balogh Edgár, Jordáky Lajos és mások szervezésében Kolozsvár munkássága és haladó polgársága ünnepelte március 15-ét.

Sujánszky meg volt győződve, hogy letartóztatják vagy legalábbis menesztik állásából, de csak egy jó letolást kapott, a mi előadásainknak pedig befellegzett.

1944. március 19-én a hitleri hadsereg megszállta Magyarországot. Dálnoki Veress Lajos, az észak-erdélyi IX. hadtest parancsnoka ugyan a tiszai hidakon nem engedte be a németeket Észak-Erdélybe, de néhány napi tárgyalás, puhítás után a székely lófő bizonytalankodni kezdett, s a hitleristák megszállták Észak-Erdélyt is. Dálnoki Veress tudta, hogy ha a németeket beengedik, az Magyarország náci megszállását, függetlenségének, cselekvési szabadságának teljes elvesztését jelenti, de nem volt meg benne a kellő határozottság és bátorság az ellenállás folytatásához és kiszélesítéséhez, mert az akció sikerének a szovjet háborúból való kilépés és az antisziszta erökhöz való csatlakozás volt az előfeltétele.

A Marosvásárhelyen elítélt Simó Gyulának a kolozsvári fogházba való áthelyezése után a börtönkollektíva vezetőségén kívül hárman – Nemes Jóska, Simó Gyula és jómagam – létrehoztunk egy pártbűrot, amelynek ülésein időnként Ioan Micu is részt vett. Furcsa és szokatlan volt ez az „önkinevezés”, de az adott körülmények között konspirációs okokból más megoldást nem láttunk. A város bombázása után felmerült a kérdés, hogy újabb légitámadás esetén, ha a börtönt is találat érné, helyes-e kitörést szervezni. (Mégis erre az elhatározásra jutottunk, amikor a Gestapo lefoglalta a börtön földszinti részét, és halálraítélt és az ítéletet megfellebbező német és uk-

rán katonákkal töltötte meg a cellákat.) A kitörés első előfeltétele az volt, hogy a kintiek lakásokat biztosítsanak. Tíz-tizennégy megbízható helyet szerezni nehéz dolog volt az akkori körülmények között. Az 1943. október-november folyamán történt letartóztatások és Józsa Béla meggyilkolása a legkedvezőtlenebb helyzetet teremtette s a minimális siker lehetőségével sem biztatott. Nehéz választás elé kerültünk, mert ha a front közeledtével nem csinálunk valamit, a németek halomra gyilkolhatnak, mint később elvtársainkat Ribnicán. Készülünk kellett tehát, de a hozzátartozók mindössze két-három biztos lakást tudtak csak előteremteni. Nem mondtunk le az esetleges kitörésről, még kevésbé a védekezésről egy nyilas támadás esetén, de várnunk kellett. Micu Jánoska néhány vaságyról letörte az oldalvasakat és a szalmazsákok alá dugta, hogy fegyverként használhassuk, ami fontos volt ugyan, de nem a legdöntőbb. A kitörésre való készülés addig tartott, mígnem másképpen segítették elő szabadulásunkat, de erről a későbbiekben lesz szó.

A börtönben is elrendelték a zsidóknak a megkülönböztető sárga csillag viselését. Ez idő tájban jött beszélőre hozzám Mráz Lajcsi egykori felesége, Altmann elvtársnő. Jólesett a tudat, hogy néhányan megmenekültek az újabb letartóztatásoktól, s elvtársi szeretettel gondolnak ránk, az együvé tartozás tényét bizonyítják, amikor sorsunk felől érdeklődnek s próbálnak tenni valamit értünk. Altmann elvtársnőtől tudtuk meg, hogy a szociáldemokrata elvtársak már régóta gyűjtenek a börtönben lévők segélyezésére, s hogy ezt az utóbbi hetekben már nyíltan cselekszik. Azt már régebben tudtuk, hogy a Szociáldemokrata Pártban a kommunistákkal való együttműködés kérdésében óriási változások történtek – persze a kommunistáknál is –, s hogy híres szociáldemokrata ügyvédek, mint például dr. Pásztai Géza, a korábbi kommunista perekben teljesen ingyenesen védtek elvtársainkat. Ugyancsak Altmann elvtársnőtől értesültünk a zsidó lakosság gettóba zárásáról. A kolozsvári zsidók ezreit hajtották az írisz-telepi téglagyár nyitott szárítócsűrjeibe, s embertelen körülmények között tartják őket.

Öregek és gyermekek százai betegednek meg, és nem jutnak gyógyyszerhez.

A börtönben működő pártvezetőség már korábban megbeszélte, hogy ha valaki olyan jön beszélőre, aki ismeri Nagy Istvánt és Dán Istvánt, üzenjünk vele, hogy Nagy István hozzám, Dán István Simó Gyulához jöjjön beszélőre. Altmann elvtársnő vállalta, hogy mindkettőjüket értesíti. Úgy emlékszem, Dán István be is jött Gyulához, de mint később kiderült, Nagy Istvánnak nem tudta átadni üzenetemet. Egy-két nap múlva Léb Bercinek sikerült kimennie a városba sárga csillag nélkül. Lelkileg teljesen összetört. Kislányát és feleségét, Margitot – aki a legodaadóbb pénz- és élelmiszergyűjtőnk volt – gettóba vitték, megkezdődött az észak-erdélyi zsidóság deportálása. Mint az állatokat zsúfolják őket marhavagonokba, sok esetben a családokat is szétszakítják. Hogy hova deportálják őket, senki sem tudja. Munkaszolgálatos testvérétől, Léb Sándortól hallotta a szörnyű híreket.

A zsidók elhurcolása idején érte Kolozsvárt bombatámadás. A polgári lakosság addig csak hírből ismerte a háború borzalmait. 1944. június 2-án délelőtt megszólaltak a szirénák, s néhány perc múlva iszonyú morajjal megjelentek az amerikai repülőgépek, s több hullámban úgynevezett szőnyegbombázással sok száz bombát dobtak le a város északi részére. A gyárakban és a vasútállomáson keletkezett károk mellett sok lakóházat földig leromboltak. Az áldozatok és súlyos sebesültek száma hivatalos közlés szerint 1200 volt, főleg asszonyok, gyermekek és öregek, akik abban az időben otthon tartózkodtak.

A szirénák megszólalása után a fegyőrök a börtön tágas nagy pincéjébe kísérték a foglyokat. Többen a női osztályra rohantunk, hogy Lebovits Fridát lesegítsük. A lány nem tudott járni, ölben kellett az óvóhelyre vinni. A bombák nagy része a börtöntől távol esett le, de egykettő a közelünkben robbant, alaposan megrázva az erős téglafalakat. Ezek a bombák az ortopédkórházra hulltak, amely tőlünk légvonalban 250–300 méterre lehetett.

Nem mondhatom, hogy a bombázáskor nyugodt voltam. Néhány nappal azelőtt Rózsi levelezőlapon értesít-

tett: lehetséges, hogy a beszélőre feljön Kolozsvárra. A véletlenek összejátszása folytán éppen június 2-án, a bombázás napján volt a beszélő. De aztán másnapra halasztották. Akkorra a börtönőröktől már megtudtuk, hogy a mai Horea útnak az állomás felé eső részén a házak jó része találatot kapott, és a pályaudvar, a vasúti főműhelyek környékén szörnyű pusztítást végeztek az amerikai bombák. Találat érte az éppen akkor beérkezett gyorsvonatot is, és nagyon sok utas meghalt. Rózsának éppen azzal kellett volna érkeznie. Végigfeküdtem az ágyon, és vártam, hogy szólítsanak. Mindenik kolozsvárit hívták már... engem nem szólítottak. Vagy nem tudott eljönni Rózsi, hiszen nem írta biztosra, vagy eljött, és... Úgy éreztem, megbénult az agyam, nem tudtam másra gondolni.

A beszélőn szörnyű dolgokat meséltek. A halottak tízei fekszenek egymás mellett borzalmasan összeroncsolva, fej, kar és láb nélkül. Az emberek őrzöngve keresik hozzátartozóikat a felismerhetetlen holttestek között. Bizonytalanságomban úgy éreztem, önuralmam elhagy, és én is ordítani kezdek. Valaki újságot hozott be, amelyben már benne volt mintegy 100–200 halott neve. Viszsafojtott lélegzettel olvastam... Veress Pálné nem volt köztük. Három napig majd megőrültem; a negyedik napon megérkezett Rózsi levelezőlapja. Mint babonás emberről a lidércnyomást, úgy vette le rólam e néhány sor a kínzó aggodalmat. Meggyötört idegeim rövid idő alatt megnyugodtak, s visszaidéztem a börtön pincéjében átélt órákat. Volt, aki másnap kijelentette, hogy egy cseppet sem félt, egyszer úgymint meg kell halni mindenkinek. Én bizony félttem. Valahányszor bomba robbant, behunytam a szemem, s összeszorítottam a fogaimat. Félttem, de nem rémüldeztem. Nyugodtságot erőltettem magamra, és a mellettem ülőknek magyaráztam – noha nem hittem benne –, hogy egy 300 kilós bomba sem képes átszakítani felettünk a négy vastraverzbe ágyazott ívelt téglafödémét.

Ebben a „bombabiztos” pincében ismerkedtem meg Rónai Antallal, a kiváló zenésszel és karmesterrel: Sujánszky igazgató nagy zenebarát volt, és kereste a zené-

szek ismeretségét. A közelben lakó Rónainak nagy tisztelője lett. Így került Rónai Antal karmester légiriadók alkalmával a börtönpincébe.

Rónai akkor még, úgy hiszem, nem volt kommunista, de az a tény, hogy kereste velünk a beszélgetést, hogy világosan lássa a fasiszták vereségét, a Szovjetunió, illetve a szövetséges hatalmak győzelmét, azt bizonyította, hogy rokonszenvez a kommunista eszmékkel. (Az óvóhelyi ismeretség a felszabadulás után elvtársi barátsággá mélyült, mindketten őszintén ápoljuk ma is, több mint 35 éve.)

A deportálás után nehéz napok következtek zsidó elvtársainkra, akiknek szüleiket, feleségét, gyermekeit Hitler parancsára elhurcolták a horthysta hatóságok. A 20–25 éves vidám fiúk, akik azelőtt különösen vasárnap délutánonként – amikor az örök órákon át felénk sem néztek – valósággal felforgatták a börtöncellákat, most némán, magukba roskadva ültek. Megtanácskoztuk Jós-kával, Gyulával és Jánoskával, mit tegyünk, hogy valamivel lekössük a figyelmüket, elvonjuk a töprengéstől, amely egyeseknél depresszióvá súlyosodott. Léb Bercinek és Jánoskának támadt az ötlete, hogy esténként meséljek a csehszlovákiai, németországi, de főleg a szovjetunióbeli élményeimről. Természetesen az „utazó” kilétét nem fedtem fel, azt mondtam, hogy a történeteket egy elvtárstól hallottam a caracali lágerben. Léb Berci tudta, hogy jártam a Szovjetunióban, s így zárta le a kérdést: – Szóval egy jelenkori Hány János meséit fogjuk hallani. – Kalandjaimat néha egy kicsit kiszíneztem, de lényegében az igazat mondtam.

A sok Hány János-történet közül a fiataloknak leginkább az az életrajzírásom harmadik kötetében megírt részlet tetszett, amikor a náci Németországból hazafelé jövet, 1933 őszén, egy szudéta-német kocsmában süket-némának tettettem magam. Egy másik „mesém”, ami szintén megnyerte tetszésüket, röviden így hangzott: „Egy május elseje előtti napon Hány János Moszkvában néhány fiúval és lánnyal sétálni indult, hogy megnézze, hogyan díszítették fel a várost a moszkvai proletárok. A kis cso-

port megállt minden téren és utcakereszteződésnél. Kislabizálták a hatalmas cirillbetűs felírásokat, jelszavakat, s nyelvtudásukat összeadva fejtették meg, mit jelentenek. Megbámulták az Izvesztyija palota tetején a fényújságot, s miután magukba szívták a sok látnivalót, elindultak hazafelé. A híres Makszim Gorkij utcán mentek, amelyet akkor a moszkvaiak még Tverszkájának hívtak, amikor egy mellékutcából 22–25 főből álló lovascsapat kanyarodott be. A lovasok oldalán kard, jobb kezükben pika. A különös nem az volt, hogy kardot és pikát hordtak, amelynek hegyén két tenyérnél nem nagyobb piros zászlócska lengett, hanem hogy olyan szép, szőke, kék szemű, domború mellű »legények« voltak. Hány János észrevette, hogy az utolsó lovas aranyszőke hajtincse kicsúszott a Bugyonnij-csákó alól. Meglepetésében elkiáltotta magát: – Gyerekek! Ezek nem fiúk, hanem gyevuskák. – A lány a hajához kapott, hogy a csákó alá visszadugja, és nagy kék szemével Hányra nézett, mintha kérdezni akarná: milyen nyelven beszélsz, te fiú? Ebben a pillanatban megbotlott a lova, és a lány a földre ugrott, nehogy leessék. A csapat tovább haladt, a lovas bal lábát a kengyelvasba tette, de nem tudott felkapaszkodni, mert jobb kezében volt a pika. Hány János odaugrott, fél térdre ereszkedett, hogy a lány a térdére léphessen, aztán a nyeregbe segítette. A lovas arca szebb és pirosabb volt, mint a legfrissebb rózsa, és halkán, zavartan mondott köszönetet.” Valamelyik nevetve kérdezte: – Te Pali, ez tényleg megtörtént veled? – Ez Hány János-mese, fiam, de egy olyan angyal előtt biztos, hogy te is letérdeltél volna.

Fischmann Hugónak volt az ötlete, hogy rádióparódiákat, szatírákat adjunk elő – persze rádió nélkül. A langaléta Sloim tudott németül, írt egy rövid Hitler-beszédet, Tabak Moise Maier – vagy Fischmann – megjiddis bemondásokat. Sloim egy papírtölcsérbe szónokolt, Maier pedig belebeszél, mintha a rádión áthallás lett volna, és gúnyosan kommentálta.

Lukács Marcit rávettük, hogy énekeljen székely népdalokat. Még most is emlékszem az egyikre, amelyet addig soha nem hallottam: „Ringasd, ángyom, a gyermeket, / Hadd menjek a bálba, / Nem messze, / Csak ehely-

re, / Kicsi kotrományba. // Rózsám, hogyha bírhatnálak, / Úgy elringatnálak, / Se hidegnek, / Se melegnek / Érne nem hagynálak.”

Jánoska elmesélte, hogyan kerekedett fel hat munkanélküli társával, s járta végig a nyárádmenti falvakat, ahol birkózó mutatványokkal szórakoztatták a falusiakat. Gyalog járták be a vidéket, hogy minden banit hazaküldjenek.

Egy este megkérdeztem Tankó Emré bácsit, emlékszik-e, hogy a tárgyaláson hogyan oktatta ki dr. Lázár, kicsoda a dúló. Emré bácsi bólintott, majd hozzátette: – Írás is van róla. – Aztán kérdés nélkül, mosolyogva mesélte: – Volt apámnak egy bekötött könyve, még nagyapámtól örökölte. Tele volt az régi jegyzőkönyvekkel. Az egyiket sokat neveltünk. Az állt benne: „Én, Tankó Imre dúló, az Úrnak ennyi és ennyi évében kiszálltam Gyimesközéplek helységbe, hogy több asszonyoknak panaszát Vizi Borbála fiatal özvegyasszony ellen kivizsgáljam. A levél írói azt állítják, hogy Borbála asszony nem elégszik meg a legényekkel, akik úgy koslatnak estefelé a háza körül, mint a kutyák baktatáskor, hanem még a férjeiket is nagy titokban bé-béhívogatja stb. Több asszonyokat és szavahihető idős embereket meghallgattam, s vallomásaikból megállapítottam, hogy a panasz igaz. Ezért Vizi Borbálának, mivelhogy asszony, csupán öt pálcaütést csapattam a csurdé fenekére, mert hogy igen-igen kajtár volt a lika, s vasárnap templomozás után a templom mellett kalodába zárattam egy órára.”

Egy napon Léb Berci azzal a hírrel jött fel az irodából, hogy parancs érkezett a zsidó foglyok elszállítására. Mindnyájunkat megdöbentett a hír. Voltak olyan elvtársak, akikkel sokáig együtt voltam Kistarcsán, aztán a kolozsvári első per után újra összekerültünk. Különösen Léb Bercivel, Rácz Lajkóval, Fucsóval barátkoztam össze, s valóságos fizikai fájdalmat jelentett tőlük az elválás. (A sors úgy hozta, hogy egészségesen visszatértek a haláltáborokból, és a felszabadulás után éveken át együtt dolgoztunk.) Nehéz volt a válás a többiektől is, mindnyá-

juktól. Közülük sokat útban a lágerek felé gyilkoltak meg az SS-banditák, Gersit, Legmann Andort, a dési fiút, a halk szavú Willit, Tabak Moise Maiert, a két máramarosit, a lányos arcú Kelemen Palit, akiknek arcvo-násai még elevenen élnek emlékezetemben.

Elvtársaink elvitele után tizennyolcan maradtunk kommunisták a börtönben: 16 férfi és 2 nő. (Megjegyzem, Szabó Júlia akkor már nem volt Kolozsváron. Még 1943 elején történt, hogy az áruló, akit az elvtársnők nem fogadtak be cellájukba, egy séta alkalmával észre-vette, hogy levelet juttattunk el egyikükhöz. Magából ki-kelve mondta: ez szabályzatellenes és jelenteni fogja az igazgatóságnak. A lányok közrefogták és megfenyegették, úgy megverik, hogy soha el nem felejtí. Szabó Júlia erre kérte az átszállítását a Maria Nostra-i női börtönbe. At-tól kezdve többet nem hallottunk róla.) Az elkövetkező hetek lassan teltek. A külvilágtól is elszakadtunk, mióta Léb Berci nem volt köztünk. Ő ugyanis sok esetben kísé-ret nélkül ment ki a városba, s ilyenkor annyi bizakodást és reménységet keltő hírrel tért vissza a hadi helyzetet illetően, hogy napokig ebből éltünk. Talán az utolsó jó hír, ami tőle származott, az angol–amerikai és kanadai csapatok normandiai partraszállása, a sokat halogatott második front megnyitása volt (1944. június 6-án). Nem kellett nagy stratégiának lenni ahhoz, hogy az ember megértse: a szovjet hadsereg és a második front most már teljes biztonsággal – viszonylag rövid idő alatt – összeroppantja a fasiszta fenevadat.

1944 nyarán a németek katasztrófális vereségei nem egy erdélyi magyar polgári politikusban ingatták meg a „győzelem”-be vetett hitet. Így történt, hogy azok, akik a szovjetellenes háború kitörésekor ha nem is voltak „előénekesek” a Szovjetunió ellen uszítók kórusában, de szó nélkül tudomásul vették Horthy és vezérkara had-üzenetét – amelyet utólag egyszerűen bejelentettek a parlamentnek –, és megszavazták később a zsidótör-vényt, most az események hatására, a szovjet előretörés és a nyugati partraszállás teremtette helyzetben a hábo-rúból való kiugrás gondolatával kezdtek foglalkozni. De a következetlen polgári politikusok nem szánták el magu-

kat a tettekre, és a mihamarabbi angol–amerikai megszállásban reménykedtek.

Ebben az időben vette fel velünk a kapcsolatot Demeter János – a Békepárt helyi vezetőségének tagja –, a Tildy Zoltán–Bajcsi Zsilinszky Endre által vezetett Kisgazdapárt kolozsvári megbízottja. Demeter János formailag mint ügyvéd kereste velük a kapcsolatot. Először Simó Gyulával ismerkedett meg, aki Léb Berci után a börtönirodában dolgozott. (Mindez nem történhetett volna meg, ha Sujánszky igazgató nem egy rendes, demokrata ember.) Gyula megkérdezte, ismerem-e Demetert, s én elmondtam róla mindazt, amit a régebbi MADOSZ-mozgalmi és újságkiadói tevékenységéről tudtam.

Demeter János híreket hozott a hadi helyzetről, az államgépezetben meginduló bomlási folyamatról, a számottevő polgári politikusok, egyházvezetők gondolkodásában beállt változásokról. Mindezt nagy érdeklődéssel hallgattuk. Meghánytuk-vetettük a hallottakat, és közvetítéssel tanácsot adtunk a békepárti vezetőknek. Letartóztatásunk óta lényegében Demeter János volt az első, akinek a révén tájékozódunk nemcsak a polgári politikusok állásfoglalásában végbement változásokról, hanem a mozgalom, a Békepárt megszervezéséről és tevékenységéről is. Megtudtuk, hogy a Békepárt megbízottai kapcsolatot tartanak fenn Teleki Bélával, az Erdélyi Párt vezetőjével, és két parlamenti képviselőjével, Mikó Imrével és Vita Sándorral. Azt is megtudtuk, hogy a Békepárt vezetőinek kezdeményezésére jött össze az a széles körű bizottság, amelyben részt vettek az egyházak püspökei, az Erdélyi Párt főbb vezetői, neves írók és professzorok, akik memorandumot intéztek a kormányzathoz. Miután kifejtették, hogy a világháború sorsa immáron eldőlt, követelték a háborúból való kilépést.

Úgy zúdultak ránk ezek a hírek, hogy sokszor az éjszakába nyúltak vitáink, amíg helyes következtetésekre jutottunk.

Augusztus 20. előtt 1–2 nappal a rádióból értesülünk a szovjet hadsereg óriási erejű támadásáról a Iași–Chișinău fronton. Egy-két nappal később már

Moldva fővárosa, Iași elestét, a front áttörését és a szovjet csapatok megállíthatatlan előretörését jelentette a rádió.

Augusztus 24-én reggel Simó Gyula izgatottan rohant fel az irodából. – Fiúk – kiáltotta –, óriási események! Románia kilépett a háborúból, és hadat üzent Németországnak. Antonescut és minisztereit, több Hitler-barát tábornokot letartóztattak, új kormány alakult! – Az első pillanatban fel sem tudtuk mérni az esemény nemzetközi, politikai és hadászati jelentőségét. De miután lehiggadtunk, és főleg amikor másnap Demeter János újabb híreket hozott, teljes nagyságában és fontosságában megértettük augusztus 23-a jelentőségét a háború gyorsabb befejezése és Európa népeinek felszabadítása szempontjából.

A román antifasiszta fegyveres felkelés és a román hadsereg részvétele a szovjet csapatok oldalán a fasiszták és csatlósai ellen vívott fölszabadító háborúban a legteljesebb zűrzavart okozta a Horthy-rendszer katonai és polgári köreiben. Csak a legmegátalkodottabb kommunistagyűlölők, Hitler legaljasabb kiszolgálói voltak még a háború folytatásának nemzetgyilkos álláspontján. Dálnoki Veress Lajos is világosan látta, hogy a háborút elvesztették, de reakciós beállítottsága, kommunistaelenessége megakadályozta, hogy a legalkalmasabb pillanatban önállóan cselekedjen, és Horthy utasítására vagy anélkül, az észak-erdélyi hadsereg tegye le a fegyvert, csatlakozzon az antifasiszta koalícióhoz, s ezzel hozzájáruljon a háború minél gyorsabb befejezéséhez, százezrek életét kímélve meg.

Demeter elvtárs a békepárti vezetők nevében arra kért bennünket, fejtsük ki és vessük papírra álláspontunkat az eseményekkel kapcsolatosan, hogy egyeztessék az ő elgondolásaikkal, s a közös álláspont alapján tárgyaljanak a továbbiakban az Erdélyi Párt vezetőivel. Teljesen egyetértettünk a kinti elvtársak követeléseivel, amelyeknek leglényegesebbike a háborúból való azonnali kiugrás volt.

Ezt az álláspontot elfogadta Teleki Béla is, valamint közvetlenebb munkatársai, Mikó Imre, Vita Sándor és mások. Vita Sándor kétszer is járt Budapesten annál a

csoportnál, amelynek feladata volt Horthy döntése után a kapcsolatot felvenni a szovjet hadsereg megbízottaival, a háborúból való kiugrás, a fegyverletétel kérdésében. Sőt Teleki Béla jól indokolt álláspontját Horthy és a minisztertanács előtt is kifejtette (ennek nyoma van a magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvekben is). De Horthy még mindig habozott. Ő az angolszászokat várta, és ezzel szabotálta a háborúból való kiugrás egyetlen lehetőségét, a fegyverletételt. Az erdélyipárti vezetők nem voltak eléggé szervezettek és elszántak az önálló cselekvésre. Dálnoki Veress Lajos, a IX. hadtest parancsnoka csak Horthy utasítására volt hajlandó cselekedni.

A második kérdés Kolozsvár kiürítésének megakadályozása és nyílt várossá való nyilvánítása volt. Ez a követelés is igen nagy jelentőséggel bírt, mert a levontakat már csoportosan szállították el, és minden hadköteles férfi megkapta a SAS-behívót. Mi a város kiürítésének megakadályozása alatt nemcsak az emberek erőszakos elhurcolásának, hanem a gyárak leszerelésének, a nyersanyag elszállításának a beszüntetését is értettük.

Különös nyomatékkai hívtuk fel a figyelmet, hogy a továbbiakban a kommunisták nélkül semmilyen kibontakozás nem lehetséges, és egyes polgári meg katonai személyek ostoba ábrándja az angol–amerikai megszállásról a gyakorlatban a háború folytatását jelenti. Ha tehát az erdélyipárti vezetők szándéka becsületes, akkor intézkedjenek, hogy mindannyiunkat helyezzenek szabadrálbra. A fentieket Demeter révén közöltük a békepárti vezetőkkel, azzal a meghagyással, hogy ilyen értelemben tárgyaljanak a Teleki-csoporttal.

A későbbiekben a Békepárt vezetői a legerélyesebben síkra szálltak a börtönben levő kommunisták szabadrálbra helyezéséért, és hangsúlyozták, hogy fogva tartásunk esetén a továbbiakban nem tudnak érdemben tárgyalni.

Az időben a kolozsvári törvényszéki fogházban jó néhányan voltunk egykori pártvezetők: Nemes József (1941-ben tartományi titkársági tag), Ioan Micu (1941-ben a tartományi forradalmi szaktanács tagja), Simó Gyula (egykori bánági tartományi párttitkár), jómagam (egy-

kori területi titkársági tag). A hadbírószági börtönben volt Hovány Ilona (egykori nagyváradai kerületi párttitkár), Csizmadia István (egykori Maros-völgyi kerületi titkársági tag) és mások.

Az Erdélyi Párt vezetői – Teleki Béla, Mikó Imre és Vita Sándor – egyetértettek a börtönben levő kommunisták szabadlábra helyezésével és szabadulásuk után – tárgyalás végett – a velük való kapcsolat felvételével. E célból megbízták Mikó Imrét, hogy Demeter Jánossal együtt az ügyészség és a törvényszék illetékeseivel intézze el, hogy engedjenek ki a börtönből. Mikó Imrének mint országgyűlési képviselőnek s a táblai elnök fiának jó kapcsolatai voltak a kolozsvári törvényszéki bírók és ügyészek körében, mégis hetek teltek el, amíg azok megértették, hogy ezt kívánja egyéni érdekük is, mert elhurcoltatásunk és kivégzésünk esetén személyesen is felelniük kell – a fasiszta rendszer megdöntése után – a nép előtt. Találtak is egy paragrafust, amelynek alapján feltételesen szabadlábra helyezhettek, de ezt csak úgy voltak hajlandók alkalmazni, ha bizonyos tekintélyes politikai, egyházi és más személyiségek is kéri. Megkapták a garancialevelet memorandum formájában. Az életünk valóban veszélyben forgott. A börtön földszinti részén – mint már említettem – a Gestapo emberei halálra ítélt és fellebbezésben levő ukrán és német katonákat őriztek, s az a veszély fenyegetett, hogy azok elszállítása alkalmával minket is magukkal hurcolnak és legyilkolnak. (Mint ahogy néhány héttel később Kovács Kátóna Jenőt és Nagy József haladó szellemű polgári újságíró meggyilkolták.) A bíróság tagjai közül azok, akiknek vaj volt a fején, már elmenekültek, élükön Zsolt Endrével, a hírhedt Ötös Tanács elnökével, hiszen az ő ellenében száradt több száz kommunista elítéltetése.

Szabadulásunk előtt néhány nappal Nagy Tibor ügyész felhívta Nemes Jósikát az ügyészségre, s megmagyarázta, hogyan fogalmazzuk meg kérésünket. Szabadlábra helyezésünk nem ment tehát olyan könnyen, mint ahogy később egyesek állították. Nyoma sem volt részünkről gyáva behódolásnak, osztályunk érdekei ellen tett ígéreteknek vagy éppen megegyezésnek, ahogy azt később ránk fogták. Egyetlen tényező játszott közre: a józanab-

bul gondolkozó polgári társadalmi vezetők belátták, hogy a háborút elvesztették, megértették, hogy a kommunisták nélkül nincsen, nem is lehetséges semmilyen kibontakozási lehetőség, és hogy a kibontakozás menete balra tart. No és akik nem akartak elmenekülni szülőföldjükről, tudták, hogy a felelősségrevonásnál súlyosan esik a latba – javukra – egy ilyen gesztus. Kérvényeink beadása után kis szélcsend állt be.

Szeptember 5-én korán reggel fülsiketítő ágyúdörgésre ébredtünk. Rengett a börtönépület a Felek község felé rohanó tankok és rohamkocsik dübörgésétől. A horthysta hadsereg megtámadta Romániát. Azt a Romániát, amely megdöntötte Antonescu fasiszta diktatúráját, s amelynek hadserege most már a szovjetek oldalán harcolt Észak-Erdély népeinek felszabadításáért. A támadást követő néhány kilométeres előretörés és Kolozsvár utcáin pár tucat német tank átvonulása után a már elmenekült, de újra visszatért reakciósook diadalmámorban úsztak.

A horthysta hadsereg azonban már bomladozott. Dálnoki Veress a hadbírósaági börtönben fogva tartott szökött katonákra hozott halálos ítélet könyörtelen végrehajtásával akarta a háborútól, vértől megcsömörölt és tömegesen dezertálóknak példát statuálva megerősíteni a fegyelmet.

Néhány nappal Románia megtámadása után a szomszédos katonai fegyház udvarán megkezdődtek a kivégzések. A halálra ítélt katonák java része székely volt, csíkiak, háromszékiek, ahonnan a lófő Dálnoki is származott. Nap nap után hallottuk a nyitott cellaablakon át a kürtöket, a harsány vezényszavakat, majd a puskák robbanásszerű összetűzét.

Az egyik napon hét katonaszökevényt végeztetett ki a lófő, pedig joga lett volna kegyelmet adni. Azon a napon még enni sem tudtunk az iszonyattól. Ceruzát, papírt vettem elő, s rövid verset írtam ennek a borzalomnak az emlékére. A vers utolsó strófája így hangzik: „Hej, Dálnoki! eb az anyád, ki szült, / Rontod népünk németek javára, / Sok székelynek kiontott vééréért / Drága árat fizetsz nemsokára.”

Nem fizetett... A háború után kikerült Angliába,

s úgy hallottam, megírta emlékiratait. Csak azt nem tudom, hogyan igazolta székely véreinek értelmetlen legyilkolását.

Az állandó kapcsolat most már megvolt köztünk, a börtönben levők és a kinti elvtársak között. Törvényszéki körökben – s így a börtönigazgató előtt is – nyílt titok volt, hogy az erdélyipárti, egyházi és tudós személyiségek kiszabadulásunkat szorgalmazzák. Érthető, ha a demokratikus gondolkozású, jóindulatú Sujánszky igazgató, hogy a változás esetére magát bebiztosítsa, nem akadályozta Demeter János látogatásait. Elfogadott és magától értetődő dolognak tűnt, hogy a védőügyvéd a kommunistákat hetenként kétszer is meglátogatja. Csak azt nem értettük, hogy nem lehetett ezeket a feltételeket korábban megteremteni. A kinti elvtársak minden akciójukról beszámoltak nekünk, minden kérdésben kikérték véleményünket, sőt szinte utasításnak vették, hiszen az a helyzet ismeretében világos és határozott volt. Azt sem értettük, mi lett Jakab Sándorral, aki a Teleki-csoporttal folytatott tárgyalások elején még ott volt a békepárti vezetők között. A mozgalmi gyakorlat szerint börtönben levő elvtársak nem irányíthaták a kintiek gazdasági vagy politikai tevékenységét, csupán véleményt vagy tanácsokat adhattak. Ha Kolozsváron volt Jakab Sándor abban az augusztus végi, szeptember eleji időszakban, miért nem ő irányította a békepártiakat?

Valamivel korábban, hogy Demeter János felvette velünk a kapcsolatot, egy igen érdekes és a helyzetre jellemző esemény történt. Valamelyik hozzátartozó útján levelet csempészték a börtönbe, amelyet Ballauer Antal és Gheorghe Timofi írt alá. A levél beszámolt a munkások hangulatáról, arról, hogy a bombázások után sokan családjukkal együtt falura költöztek rokonaikhoz, és a többiek is hetenként 2–3 napot hiányoznak a munkából. Meglazult a munkafegyelem, különösen azok szabotálnak, akikre a nagytermelékenységű gépek leszerelését bízták. Torkig vannak már a háborúval, és gyűlölik a Horthy-rendszert. Információjukat nagyra értékeltük, ugyanis a békepárti vezetők kapcsolata a gyárak munkásaival elég laza volt. A levél végén bejelentették,

hogy megalakították a pártszervezetet, és azon dolgoznak, hogy kibővüljön és megerősödjék. Gyula és Jóska nem ismerték Timofit, Ballauert csak Gyula, Timofit én is hallomásból, Ioan Micu viszont személyesen ismerte mindkettőjüket. (Timofi a vasutas szakszervezetben tevékenykedett. Magatartása baloldali volt, de a felszabadulásig nem volt a pártnak nyilvántartott tagja – noha együtt dolgozott Emil Popa, Ioan Mețiu, Ioan Cioclu, Szócs Béla, Pavel Bojan és más ismert kolozsvári kommunista vasutasokkal. Ballauer régi kommunista volt, egy időben vezetőségi tag is. Az 1941-es lebukások után a bizalmatlanság légköre vette körül, amit az adott körülmények között nem lehetett tisztázni.) Kezdeményezésükre azt válaszoltuk, ne szervezkedjenek önállóan, a Békepárt vezetőségének tudta és irányítása nélkül. Keressek velük a kapcsolatot. Mint később kiderült, Timofi együttműködött a Békepárt vezetőivel. (Szabadulásunk után ő és egy Mezei Viktor nevű vasúti munkás találkára hívott, és bejelentette, hogy bevontak a Kommunista Párt helyi vezetőségébe. Nagyon barátságosan, de határozottan megkértem őket, hogy hagyják abba a szervezkedést, amíg valaki a kiszabadult elvtársak részéről fel nem veszi velük a kapcsolatot és erre nézve megbízást nem kapnak. Timofi kért, hogy ezután én tartsam vele a kapcsolatot, aminek én örömmel tettem eleget. A felszabadulásig szinte naponként találkoztam vele, együtt beszéltük meg azt az akciót is, amelyet Jakab Dezső fiatal mozdonyszerelő hajtott végre, és csaknem az életével fizetett érte.)

Még bent voltunk a börtönben, amikor az Erdélyi Párt égisze alatt működő Erdélyi Kör keretén belül a magyar egyházak püspökei (vagy megbízottai), neves egyetemi tanárok és írók – köztük a kommunista Nagy István, valamint Demeter János és Jordáky Lajos – közös memorandumot szerkesztettek és írtak alá, amelyet eljuttattak Horthyhoz és Dálnoki Veress Lajos hadtestparancsnokhoz. A memorandumban kérték, vonuljon ki Kolozsvárról a magyar hadsereg, ne folytasson védelmi harcot, hogy a város műemlékeit, kulturális kincseit megmentsék a pusztulástól. Hogy ebben mennyire érvényesült az az általunk is megfogalmazott követelés, amelyet

a békepártiak az Erdélyi Párttal való tárgyalásuk alkalomával képviseltek, az lényegtelen. Arról viszont tudomásom van, hogy a memorandumszövegező háromtagú bizottság Nagy Istvánból, Tamási Áronból és Szabédi Lászlóból állt.

Ennek a memorandumnak, akárcsak az Erdélyi Párt vezetőivel való tanácskozásokon megfogalmazott többinek, volt valami eredménye, de nem teljes. Igaz, hogy Kolozsvárt feladták a magyar csapatok, de helyenként magyar robbantóegységek is részt vettek a német robbantóosztagok oldalán. Dálnoki Veress, aki ígéretekben nem fukarkodott, nem tartotta be a szavát, nem a magyar csapatok, hanem a német egységek vonultak ki utolsónak Kolozsvárról. Ezek minden hidat, a villanytelepet, a telefonközpontot, a vasúti műhelyek egy részét és még sok más objektumot felrobbantottak, és elképzelhetetlen nehézségeket okoztak a közlekedésben, távbeszélésben, víz- és villanyellátásban.

SZABADON – AZ ELLENÁLLÁSI MOZGALOMBAN

Szeptember 10–12-én a szovjet és román csapatok ellentámadása visszaverte a horthysta–hitlerista csapatokat, s Felek község irányából időnként ágyúval lőtték Kolozsvárt. A visszatért hatóságok újra elmenekültek, s csak néhány rendőr és rendőrtiszt, egy magyar tábori csendőrosztag, no meg a német tábori csendőrök maradtak itt rendfenntartóknak. Mikó Imre az Erdélyi Párt részéről és Demeter János a Békepárt részéről újra akcióba lépett, és szeptember 14-re kicsikarták a szabadlábura helyezési határozatot. Mikó Lőrinc elnök és Nagy Tibor ügyész hozták meg a döntést, aminek alapján dr. Gyulai ügyész és a fogház tisztviselője kiállította a kibocsátó cédulát.

Legnagyobb megbotránkozásunkra csak azoknak adtak szabadulóllevelet, akik a büntetésüknek legalább felét letöltötték. Összeültünk tanácskozni. Mit csináljunk? Vállaljunk szolidaritást a visszatartott elvtársainkkal, s addig ne hagyjuk el a börtönt, amíg őket is szabadlábura nem helyezik? Avagy távozzunk? Nemes Jóska – noha

elsősorban őt érintette a határozat – nyugodtan mondta: – Menjete ki, és harcoljatok ti is azonnali szabadláb-
ra helyezésünkért. – Attól, hogy Sujánszky igazgató az
elszállítási parancsnak engedelmességni fog, nem kellett
félünk. De a Gestapo beavatkozásától tartanunk kellett.
Soha elvtársaimtól ilyen szomorú búcsút nem vettem.
Amikor Nemes Jóskától búcsúztam el, nem tudtam visz-
szatartani könnyeimet. Jóskát, aki néhány évvel fiatal-
abb nálam, én szerveztem be a KISZ-be, s úgy tekin-
tettem, mintha öcsém lett volna. Becsületszavamra fo-
gadtam, minden erőmmel azon leszek, hogy ők is kisza-
baduljanak. Aztán sorra megöleltük Jóskát, Gombos Mi-
sit, Vlad Petruțot, László Gyulát, és kis cókókunkkal
egyenként elhagytuk a börtönt, amelynek 1943 márciu-
sától kényszerlakói voltunk.

Szabadulásunk előtt egy nappal váratlan látogatónk
érkezett. Úgy kilenc óra tájt Gyula felszaladt az irodá-
ból, és elújságolta, hogy Atzél Ede báró bejött a börtön-
be és a kommunistákkal akar beszélni. Sujánszky igaz-
gató Gyulához vezette. A reakciós és szélhámos báró
fesztelenül, mintha régi ismerősök lettek volna, nagy han-
dabandával előadta, hogy a „háborút elvesztettük”, már
rég ki kellett volna ugrani, ahogy a románok tették, de
a begyepesedett fejűek (Horthyra és a kormányra cél-
zott) az orrukig sem látnak. A tisztek közül sokan haj-
landók letenni a fegyvert és tárgyalni a szovjet front
parancsnokságával. Számítanak a segítségünkre, mert ben-
nünk a szovjetek megbíznak. Azt mondta Gyulának,
hogy 11 órakor visszajön a válaszáért. Mivelhogy Gyula
is és Jóska is csak hírből ismerték Atzél bárót, Jóska
kért, hogy mondjak el mindent, amit tudok róla. 1939-
ben jelent meg Vásárhelyen és vállalkozó szellemű ka-
landorokat keresett, hogy jobboldali terrorista bandákat
szervezen, afféle „rongyos gárdákat”. 1941-ben Kolozs-
vár központtal megalakította a Wesselényi Lövészegyle-
tet, amelyet partizánvadász tevékenységre képeztek ki a
háború alatt. A kalandor báró a mágnások között is olyan
rosszhírű volt, hogy a kolozsvári Mágnás Kaszinóba so-
káig nem akarták felvenni (ezt gróf Toldalagi Mihály-
tól, Maros megye főispánjától hallottam). Szóval ez a

csirkefogó tudja, hogy mi holnap szabadulunk, s vagy provokál, vagy a zavarosban halászik.

Gyula visszament az irodába, mi Jóskával és Micu Jánoskával tovább tanácskoztunk. Jóskának az volt a véleménye, hogy mivel személyesen ismerem a bárót, menjek le én is, hogy könnyebben lerázzuk magunkról. Mikor leértem az irodába (a cellánk ajtaja az utóbbi napokban már nem volt bezárva), Édi báró kopott szarvasbőr kabátban, háttal ülve az ajtónak, fennhéjázóan magyarázta a hadi helyzetet Gyulának. Az ajtó nyikorgására hátrafordult. Azonnal felismert, felállt a székről, és nagy hangon üdvözölt: – Na nézd csak, kit látok! Szervusz, Veress Pali! – így a szélhámos, akivel soha még köszönő viszonyban sem voltam, és aki 1940 őszén a vásárhelyi Városháza előtt inzultált. – Alig változtál valamit, mióta nem láttalak. – Következétesen tegezett mindkettőnket, mintha régi jó ismerősei lettünk volna. Hirtelen abbahagyta fejtegetéseit, és minden átmenet nélkül, magabiztosan és bizonyos fensőbbiséggel így szólt: – Kérlek, felejtsd el azokat a nézeteltéréseket, amelyek közöttünk voltak. Elismerem, nektek volt igazatok. Most azonban nincs időnk a múltbeli dolgok felett rágódni, most cselekedni kell. Ti mindig a tett emberei voltatok. A mi elgondolásunk az (hogy kik voltak azok a „mi”, sajnos nem kérdeztük meg tőle), hogy valamelyikötöket a front egy csendesebb szakaszán, ahol megbízható embereink állnak, katonaruhában átdobunk, hogy vegye fel az orosz parancsnoksággal a kapcsolatot és készítse elő egy tárgyaló bizottság fogadását. Talán éppen te volnál a legalkalmasabb személy – fordult felém –, hiszen te jártál Moszkvában, s tudsz oroszul, benned bizonyára megbíznak az oroszok.

Hogy elejét vegyem a további felelőtlen és felesleges locsogásnak, közbevágtam, és csendes, nyugodt hangon mondtam: – Mi három és fél éve be vagyunk zárva, tájékozódniuk kell, mielőtt véleményt mondanánk. – Édi báró félbeszakított: – Helyes, holnap szabadultok, minél hamarabb tájékozzátok, és aztán találkozzunk. – Nem mondta, hol keressük és mikor. Felállt, még néhány szót szólt, üdvözölt és elment. (Soha többé nem láttam ezt a legvadabb sovínisztát és legaljasabb ka-

landort, akivel életemben találkoztam.) Felmentünk Gyulával a cellába, és beszámoltunk Jóskaéknak, hogyan intéztük el Édi bárót.

Másnap, amikor kiléptem a börtönkapun, egy pillanatra szorongás fogott el. Vajon nem vár Édi báró néhány partizánvadász pribékje az utcasarkon, hogy örökre elintézzem? Nem várt senki. Szabad volt az út, s én mélyen tudombo szívtam a friss, enyhe őszi levegőt.

Félóra múlva már mint szabad ember – minden igazoló irat nélkül, csupán katonakönyvemmel a zsebemben – Simó Gyulával Demeter János Farkas utcai irodájában a Békepárt vezetőségével való találkozásunk módzatait tárgyaltuk. Ezt a találkozást Kőmíves Nagy Lajos újságíró és színházi rendező lakásán akartuk megtartani.

A nemrég elhunyt Kőmíves Nagy Lajos lakása a mai Coşbuc utcában volt. Konspiratív szempontból nem a legjobb, mert ugyanabban a házban lakott Kovács Katona Jenő is. Itt találkoztunk a Békepárt vezetőivel, Demeter Jánossal, Kovács Katona Jenővel, Balogh Edgárral, Jordákyval és Csögör Lajossal. A börtönből szabadultak részéről Simó Gyulával ketten vettünk részt az ülésen. Kovács Katona Jenőt és Csögört addig nem ismertem. Jordáky, aki csak Gyuri néven ismert, nevetve kiáltott fel: – Szóval te vagy Veress Pali, az én régi illegális ismerősöm?

Mindannyiunk véleménye az volt, hogy a legfontosabb tennivaló négy börtönben maradt elvtársunk kiszabadítása. Javasoltuk, hogy Demeter János azonnal keresse meg Mikó Imrét, és együtt juttassák el az Erdélyi Párthoz, a bírósághoz, az ügyészséghez a kiszabadultak követelését: a bentmaradtakat is helyezték azonnal szabadlábra. Megbíztuk Demeter elvtársat, hogy hivatkozzanak mindenhol a szövetséges hatalmak moszkvai és teheráni határozatára a felelősségrevonás kérdésében. Ha tehát nekik módjukban van megakadályozni a Gestapo esetleges kegyetlenkedését, de jogi formulák mögé bújva nem teszik meg, azaz ellenzik négy társunk szabadlábra helyezését, akkor nem mentesülnek a felelősségrevonástól. Demeter János Mikó Imrével nyomban el is ment, és olyan kategorikusan vetette föl a kérdést, hogy más-

napra ígéretet kaptak, Jóskáékat 24 órán belül szabadlábra helyezik.

Az ülés után siettem lakásomra. Házigazdám, Demeter Béla újságíró, János öccse cédulát hagyott hátra, hogy a kaszniban van kenyér, szalonna és kolbász. Ennek nagyon örvendtem, mert éhes voltam, mint egy farkas, de még jobban örültem az alábbi sornak: „Begyűjtöttem a kazánba, a víz meleg, fürödj meg!” Amikor beültem a halványzöld színben csillogó, langyos vízzel teli hófehér fürdőkádba, olyan mennyei érzés fogott el, mint még soha. Több mint három éven át nem tudtam lemosni magamról a vallató- és internáló táborok, a börtönök mocskát és szagát. A bűzös, piszkos fürdők rosszul működő zuhanyai alatt sohasem volt lehetőségünk, hogy kiáztassuk porusainkból a piszkot. Nyakig merültem a vízbe, és hagytam, hogy a fáradtság és az álom magával ragadjon. Szirénázásra riadtam fel. Nem megyek sehova. Nincs a világnak az a légiriadója, amely engem kiparancsolna a vízből. Fürdés után megvacsoráztam, és lefeküdtem a puha tollpárnás díványra. Sokáig nem tudtam elaludni. Langyos fürdő, jó vacsora, tiszta, puha ágy – sok volt egyszerre az éveken át szalmasurgyéhoz, poloskafoltos ágyneműhöz, kenderpokróchoz szokott testemnek.

Most, hogy szabad voltam, még jobban gyötört a gond, mi van a feleségemmel. Jóskával és Gyulával való megállapodásunk értelmében mindhárman Kolozsváron maradunk a felszabadulásig. Egyelőre nem számítottam arra, hogy hamarosan találkozunk. (Azt persze nem tudhattam, hogy két nap múlva Rózszi Kolozsvárra jön, keres a börtönben, s ott valaki úgy tájékoztatja, hogy a kommunistákat Pestre szállították. Elindult Pestre, aztán Miskolctól nem messze, egy kis városkában, Putnokon megrekedt. Ott érte a felszabadulás.) Aztán a börtönben maradtakhoz tért vissza mindegyre aggodalmas gondolatom. Vajon betartják-e ígéretüket a bírók? Ki tudjuk-e szabadítani őket?... Nagyon későn jött álom a szememre.

Másnap délben bementem a börtönbe. Az öreg Regőczi bácsi volt a kapunál, akinek népes családjából több szo-

ciáldemokrata és kommunista került ki. Sietve nyitotta ki, a nagy tölgyfa kaput, és anélkül, hogy valamit kérdezett volna, feszes vigyázzba vágta magát. Sujánszky igazgató udvariasan fogadott, és egy börtönőrt azonnal Jóska után küldött, aki mikor meglátott, vidáman jegyezte meg: – Mosolyogsz, tehát jó hírt hoztál! – Elmondtam az ülés lefolyását, Demeter János megbízatását, és hogy megígérték: holnap délelőtt szabadulnak. Találkát adtunk egymásnak a Demeter János irodájában, másnap délelőtt 11 órára.

Ezután valóban minden úgy történt, mint a mesében. Másnap délelőtt mind a négyen az irodában voltak. A hadbírósi börtönben levő elvtársak nagy része kijárt a városi kertészetbe és a makarónigyárba dolgozni, ezek egyszerűen megszöktek. Akiket pedig – például Szirmai Pistát és Vincze Ferit – már korábban elvittek munkaszolgálatra, onnan szöktek meg. A többieknek a börtönparancsnok elbocsátó papírt adott, hogy jelentkezzenek katonai egységeiknél vagy a munkaszázadnál, ahonnan elhozták őket. Dehogyan jelentkeztek!

Miután Jóska kikerült a börtönből, tartottunk még egy közös ülést a békepártiakkal, és megbeszéltük velük, hogy pártbizottságunk átveszi a munkák irányítását. Megállapítottuk: a legfontosabb teendők, hogy a gépek leszerelését, a nyersanyag és a készáru elszállítását megakadályozzuk, ezért ki kell szélesítenünk kapcsolatainkat a gyárakkal, szét kell törnünk a félfasiszta Nemzeti Munkaközpont és a Hivatásszervezet még létező maradványait, és formálisan is egységet kell teremtenünk a kommunista és a szociáldemokrata munkások között. Vagyis úgy, mint Bukarestben, létre kell hoznunk a szakszervezeti egységet. Ezt a munkakört én kaptam, de megosztottam Jordáky Lajossal, aki tagja volt a régi Szaktanácsnak. Az értelmiségiekkel való foglalkozást – beleértve a román értelmiségieket, a magyar és román diákokat is – Simó Gyula vállalta, akinek Kovács Katona Jenő, Balogh Edgár, Demeter János és Csögör Lajos támogatásával kellett a már beindított akciókat továbbvinnie. Jóska vezette ezt a tevékenységet. Egyelőre csak hárman voltunk, mert Micut néhány nappal a börtönből való kijövetelünk után a rendőrségre citálták, összeverték, s

íráspróbát vettek tőle. Pár órai fogvatartás után Demeter János és mások közbenjárására kiengedték. Mivel feltételeztük, hogy megfigyelés alatt tartják, egyetértettünk azzal, hogy rejtőzzön el. Kerestük Jakab Sándort, de akárcsak a békepártiak, mi sem tudtunk találkozni vele.

A békepártiakkal tartott utolsó közös ülésen megbíztuk Demeter Jánost, hogy teremtsen kapcsolatot közöttünk és az Erdélyi Párt vezetői között.

Még mielőtt Micut a rendőrségre vitték volna, megkértem, menjen be a Dermatába, a város legnagyobb üzemébe, és a megbeszélte időre hívjon ki a gyárkapu elé 3–4 megbízható embert, hogy pontosan tájékoztassanak minket, és hogy mi a helyzetnek megfelelő utasításokat adjunk. A megbeszélte időben már várt Micu, de legnagyobb meglepetésemre nem 3–4, hanem vagy 8–10 dermatistával. Legalább fele szociáldemokrata volt és vasas. Ott volt Nagy Sándor és Szendrei Kálmán, Kulcsár Pista, Ioan Mureşan, Hentz Laci, Benedek János, egy hatalmas, vállas ember (akiről már hallottam Micu Jánoskától, többek közt azt is, hogy hatalmas termete ellenére 1941-ben elég gyengén állt helyt a szamosfalvi vallatótáborban) és mások, akikre már nem emlékszem. Jánoska bemutatott nekik. Olyan közvetlenek voltak, mintha rég nem látott baráttal találkoztak volna. A főkérdés, mondtam minden bevezető nélkül, elszigetelni vagy éppen eltávolítani a munkaközponti vezetőket, nehogy besúgjanak a katonai parancsnoknak vagy a gyárvezetőknek, és megakadályozni a gépek leszerelését, a nyersanyagok, félkész- és készárúk elszállítását. Ők csak mosolyogtak. Úgy hiszem, Szendrei mondta: – A munkaközpontiak olyan kicsi fiúk lettek, hogy szinte nem is láthatók. A gyárvezetők közül azok, akiknek vaj volt a fején, továbbálltak. Akik itt maradtak, azok a mi embereink, megmondják, mit hogyan csináljunk, hogy a leszerelést megakadályozzuk. Rohonyi Vilmos, Tuzson Gábor, Széll Endre, Czégeni József, Szekernyés s még néhány mérnök, technikus és mester vállvetve küzd velünk, hogy a nyersanyagot, készbőrt, talpat elrejtjük. – Az a hír járja a városban – mondtam –, hogy a legfontosabb

üzemegységek alá vannak aknázva... – Nincs semmi aláaknázva, és azért vagyunk itt, hogy ne hagyjuk, ha megpróbálnák. – E rövid beszélgetés alatt meggyőződtem, hogy a Dermatában a kommunisták és szocdemek a gyár megvédésében olyan egységesekek, ami a legeszményibb elképzelést is felülmúlta. Szendrei ott volt mindenütt, s hallgattak rá az emberek. (Ám egy kis baj volt vele. A háború alatt barátaival megvert néhány monostori embert, állítólag kocsmai civódás miatt. Hónapokkal később egy napon halva találták, átvágott ütőerekkel.)

Abban állapotunk meg a dermatistákkal, hogy Micu fogja tartani velük a kapcsolatot. Sajnos ezt az elgondolásunkat a rendőrség közbelépése megakadályozta.

Micu kiesése után Jordákyval együtt mentünk le a Dermatába. Nagy Sándor tájékoztatott, hogy nincs különösebb változás, az anyag és készáru elszállításának szabotálása tovább folyik. A Dermatával szembeni Acélárugyárban, a mai Unireában is követték példájukat. Az ottani ellenállásról Gáll Kálmántól, régi vásárhelyi elvtársamtól értesültem. Az utcán találkoztam össze vele, s mindketten nagyon megörvendtünk egymásnak. Hogy nyugodtan beszélgethessünk, felkísértem a lakására. A volt Cosmuța szanatóriumban lakott feleségével és Lalival, Czeller fiával, aki később a Tudor Vladimirescu Hadosztály önkéntes katonájaként hősi halált halt a Szlovákia felszabadításáért vívott harcokban. Szalonnával, kenyérrrel kínáltak, és almamustot ittunk rá, közben beszélgettünk. A gyár leszerelését még júniusban, az első bombázás után megkezdték a villamos vasolvasztó kemencével. – Állítólag a vonatot, amelyen szállították, bombatalálat érte – mondta Kálmán –, ki tudja, hol hevernek a darabjai. Ezt hívják mentésnek... Mikor meghallottuk, mi történt az olvasztóval, mondtuk a mérnököknek: „Hát okos dolog volt ennyit költeni a leszerelésre, most szarrá ment az egész. Nem lett volna jobb, ha itt hagyják?” „Igen, hogy az oroszoknak dolgozzanak vele” – felelte a mérnök. „S ha sikerül Pestre vinni, ott nem az oroszoknak dolgozott volna? Hiszen csupán idő kérdése, mikor érnek ide, s mikor oda.” A mérnök dühösen ránk szólt: „Maguk úgy beszélnek, mintha el

lenne rendelve, hogy az oroszok ide bejönnek.” „Hát akkor miért kellett elszállítani?” – kérdezte az egyik öntő. „Menjen dolgára, és ne politizáljon, nem ért hozzá” – szolt mérgesen a mérnök, s otthagytott bennünket. Készülnek elszállítani néhány értékesebb gépet is, de nem megy, mert a leszerelő csoport tagjai vagy nem járnak be dolgozni, vagy fáj a derekuk, s nem tudnak emelni. Jönnek az emberek hozzám, s kérdezik, mit csináljunk. Kivéve néhány nyilast, akik még most is pofáznak és fenyegetőznek, de senki sem hallgat rájuk. A becsületes emberek úgy eldugták az acélrudakat, nyersbronzot, hogy még én sem tudom, hova – nevetett Kálmán. – Ha valaki kérdezi, azt mondják: „Pofa be, jó helyen van, amikor kell, előkerül”. Szóval az Acélárugyárból gépeket már nem fognak tudni elszállítani, mert nincs ki rakodjon, az anyagot meg eldugtuk. Remek emberek vannak nálunk, Kalinovszky Béla, Boőr Pista, Atl Árpád, Sebestyén Gyuri, Klein Gabi, a vásárhelyi Nagy Jenő, tőle tudom, hogy kiszabadultatok. Megvallom, nem akartam hinni. – Aztán így folytatta: – Most két éve meg kellett lógnak Vásárhelyről. A rendőrség sokat piszkálgatott valamilyen könnyebb kazán robbanásáért. Itt Kolozsváron a lebukások miatt nem találtam meg a pártkapcsolatot. De azért neveltem jó néhány prolit. (Később meggyőződtem, hogy Kálmán igazat mondott.)

Szabadulásunk után komoly gondot okozott az elvtársak elhelyezése és élelmezése. A nagybányai Hutira Manyi, a máramarosszigeti Petru Vlad bejelentette, hogy haza akar menni. Mivelhogy volt még lehetőség észak felé utazni, a békepartiaiktól kapott pénzből elláttuk őket a legszükségesebbekkel, és útnak indultak. Tankó Emré bácsi és Lukács Marci saját felelősségére vágott neki a hadszíntérnek, hogy átszivárognak Gyimesközéplokra, illetve Csíkmenaságba. Hosszas tanakodás után belementünk, a lebukás veszélye Kolozsváron sem volt kisebb, mint az átszivárgásnál. Nagy megkönnyebbülést jelentett ez, mert abban a házban laktak és étkeztek, ahol Demeter János irodája volt. A házmesterné tá-

voli rokona volt férje révén Demeter Jánosnak, s egy elmenekült család lakásában helyezte el őket. Demeter néni főzött nekik abból a pénzből, amit a Békeparttól kapott. Gombos Mihály hamar szerzett lakást, és a kosztját is megoldotta, régi elvtársak segítségével – őt a KISZ szervezésével bíztuk meg –, de László Gyula a felszabadulásig ott lakott. Az udvarhelyi Sente Gyulának is voltak ismerősei Kolozsváron. Megkerestette Papp József brassói ifjúnunkást – aki a vasútnál dolgozott –, és összehozta velem. Sente nagy hasznunkra volt a továbbiakban is. Véletlenül találkoztam az utcán Vass János volt vásárhelyi ifjúnunkással, aki szintén vasutas volt. Most már Gheorghe Timofi, Jakab Dezső, Papp József, Vass János révén a különböző osztályokon dolgozó vasutasokat is tanácsokkal láthattuk el, hogy meggátolják a vasúti műhelyek felrobbantását, szabotálják az anyagok, értékes műszerek, mozdonyok, vasúti kocsik elszállítását, és megakadályozzák, hogy a vasutasok a kiürítési parancs értelmében elhagyják a várost.

A felszabadulás előtt mintegy tíz nappal egy magyar rombolócsoporthoz tartozó jelent meg, hogy a vasúti telefonközpontot megsemmisítse. Vass János és Tulogdi Béla technikus megkínálta őket rummal, s amikor a katonák már kettőt láttak egy helyett, kivezették az épületből őket. Megjegyzem, néhány jókora kalapácsütéssel is használhatatlanná tették volna a finom készüléket. Tulogdi Béla és Vass János lélekjelenlétével és ügyes manőverezésével óriási értéket mentett meg, és lehetővé tette a forgalomnál nélkülözhetetlen telekommunikáció azonnali beindítását a tartományban.

Nem kérkedésből mondom, de valóban munkabíró képességemen felüli megterhelést jelentett annyi emberrel 3–4 naponként találkozni, meghallgatni jelentéseiket, és szükség esetén újabb utasításokat adni nekik. És mindezek mellett mindennap kétszer is felkeresni Jóskát és Gyulát, a békepartiak közül pedig Balogh Edgárral, Demeter Jánossal és főleg Jordákyval tartani az állandó kapcsolatot.

Úgy hiszem, nem kell mondanom, hogy mindannyian kopott ruhában, cipőben (én például tűzércsizmában) jöt-

tünk ki a börtönből. Demeter János vállalta, hogy néhányunknak ruhát szerez. Volt egy végtelenül becsületes és áldozatkész kereskedő ismerőse, Timkó Ernő, aki legalább tízünknek, ha nem többnek, adott ruhaszövetet és bélésnekvalót, és szimpatizáns szabómesterekkel megcsináltatta. Csak Demeter János tudja, hogy milyen alapból fizette ki. Cipőt persze nem tudott szerezni ő sem, de a véletlen s a szerencse közrejátszott. A Főtéren talákoztam Péter Lajival, a cipésszel. Fülíg szaladt a szája, amikor meglátott. – Nyúlj be a zsebembe – biztatott. – Nyúlj csak be – aztán elkapta a kezem, és kabátja külső zsebébe nyomta. Két kézigránát volt ott. – Megbolondultál? Fényes nappal kézigránátokkal járkálsz? – Ezeket most szereztem, még van odahaza. – Megkértem, javítsa meg a csizmámat, mert nagyon töri a sarkamat. Mindjárt vitt is a Karolina téri műhelyébe. Lehúztam a csizmát, Laji belenyúlt: – Dobd a fenébe ezt a csizmát, nem lehet a kéréget megcsinálni, húzzál cipőt! – Húznék, de nincs – mondtam búsan. – Te Feri – szólt oda egy suszterlegénynek –, elvitte az a pasas a barna cipőt? – Dehogy vitte! Elhúzta az már a csikot! – A legény egy pár új barna cipőt vett elő valahonnan. – Próbáld fel! – parancsolt rám Laji. A cipő jó volt, s az ára egy kézfogas.

Négy-öt nap alatt kellőképpen felkészültünk, hogy az Erdélyi Párt vezetőivel leüljünk tárgyalni. Az első tárgyaláson Jóska, Gyula, Demeter János és én, valamint Teleki Béla és – úgy emlékszem – Mikó Imre volt jelen. A találkozás a Majális utcai EMGE-székház egy kis irodaszobájában zajlott le. Teleki zsávoly katonatiszti ruhában jelent meg. Látszott rajta, hogy ideges. Kimérten és röviden beszélt. Az volt a benyomásom, inkább figyel minket, mint tárgyal. Teljesen érthető magatartás. Hol volt Telekinek alkalma addig – s később is – egyszerre három, a börtönből szabadult illegális kommunistaival egyenlő félként tárgyalni? Azokról a kérdésekről volt szó, amelyeket a Békepárt képviselői már több esetben kifejtettek, csak hogy azóta majdnem másfél hónap telt el, és annyival közelebb álltunk

a horthysta hadsereg összeomlásához, Észak-Erdély felszabadításához. A gyors cselekvés szükségességét azzal indokoltuk, hogy nem kerülhetik el a felelősségre vonást azok, akik bűnös közönyükkel meghosszabbítják a háborút, a fölösleges vérontást. Teleki elgondolkozva hallgatta érvelésünket, amelyet jórészt Jóska és Gyula fejtett ki, majd kissé idegesen félbeszakította őket: augusztus 23-a után Pestre utazott, hogy sürgesse a szovjet hadsereggel a fegyverszünet megkötését, s hogy tudatosítsa, Észak-Erdélyben mindenki meg van győződve arról, hogy a játszma elveszett, s hogy már Iași elestekor ki kellett volna ugrani a háborúból. A kormány ülésén a további vita során újra felszólalt, és kifejtette véleményét, miszerint az észak-erdélyi magyarságnak egy lehetősége van, hogy sorsát megmentse, éspedig ha a baloldal felé orientálódik. Mindezek ellenére Horthy és a kormány még mindig habozik. Ígéreteket tesznek, hogy megkezdik a szovjet hadvezetőséggel a tárgyalásokat, de további parancsokat adnak a háború folytatására. Látják a bajt, de valami csodára várnak. (Nem csodára vártak, hanem az angol-amerikai megszállásra.) Teleki még egyszer hangsúlyozta: ő világosan látja a helyzetet, szerinte az Észak-Erdélyben tartózkodó hadsereg lehelte volna a fegyvert, de Dálnoki Veress fentről várt utasítást. Az meg nem jött.

Kértük Telekit, próbálkozzék még egyszer Pesten, és az új helyzetre való tekintettel – a szovjet és a román hadsereg ágyúi már lőtték a várost – vegye rá Horthyt a gyors cselekvésre, vagy ha ez nem sikerül, legalább Kolozsvár feladását csikarja ki tőlük.

Megbeszéléseink során Teleki aggodalmát fejezte ki a maga és családja jövőbeni sorsát illetően. Erre vonatkozóan emlékeztettük a moszkvai értekezlet és az 1943. november végén tartott teheráni hármass talákozó határozataira, amelyeknek értelmében mentesülnek a felelősségre vonás alól azok, akik elősegítik a háború minél gyorsabb befejezését. 1941-ben Teleki is hozzájárult a szovjetellenes hadüzenet utólagos elfogadásához és a zsidótörvény megszavazásához. Figyelmeztetésül szántuk tehát, hogy legalább most, a tizenkettedik órában adja

bizonyosságát háború- és fasisztaellenességének, nemcsak szavakban, de tettekben is. Hangsúlyoztuk, hogy az ő és mások hozzájárulását a kommunista foglyok szabadon bocsátását illetően, valamint jelenlegi háborúellenes tevékenységét a felszabadulás után is értékelni fogjuk, és az illetékes hatóságokat erről értesítjük. (Ígéretünket a felszabadulás után becsületesen teljesítettük.)

Lehet, sőt biztos, hogy egyes történészeknek, publicistáknak, irodalomtörténészeknek nem nagyon fog tet-szeni, amit most leírok gróf Bánffy Miklósról. Több helyen olvastam arról, hogy Bánffy részt vett az ellen-állási mozgalomban, és németellenes tevékenységet fej-tett ki. Sőt azt is hallottam, hogy közbenjárt volna a kommunista foglyok szabadlábra helyezése érdekében. Mindezek az állítások bizonyára Bánffy kéziratban ma-radt visszaemlékezéseiből származnak. Némelyek tény-ként kezelték azt, amit Bánffy magáról írt. A kérdés az: mindenben megfelel-e a valóságnak Bánffy önvallo-mása? Lássuk a tényeket.

Bánffy azt állítja, hogy memorandumot adott át Horthynak, és tárgyalt vele a kiugrás kérdésében, s Horthy egy papírdarabkára azt írta Dálnoky Veress had-testparancsnoknak, hogy Bánffy az ő megbízottja, úgy beszéljen hát vele stb. Érthetetlen, hogy miért volt erre szükség, hiszen Teleki Béla minisztertanácsi ülésen nyíltan elmondta fentebb idézett véleményét, és intézkedést kért a háborúból való kilépésre. Tisztáztam többekkel, például Nagy Istvánnal és Jordákyval, akik részt vettek az Erdélyi Kör által összehívott megbeszélésen – Mikó Imrével és Vita Sándorral –, jelen volt-e Bánffy az ülésen. Sem ott, sem a már említett memorandum szer-kesztésében nem vett részt. Miért kérték volna fel ép-pen Bánffyt, hogy ő terjessze fel a memorandumot, ami-kor Teleki Béla kétszer is járt ez idő alatt Budapesten? (A kérdés egyébként rég tisztázódott. Az egyházvezetők, tudósok és írók, erdélyipárti és békepárti politikusok ál-tal megszerkesztett és elfogadott memorandumot Teleki Béla rokona, Teleki Géza – a későbbi miniszter – vitte Budapestre Horthyhoz.) Bánffy tevékenységének azután sem láttuk nyomát, hogy mi kommunisták kijöttünk a

börtönből. Pedig szeptember második felében készült még egy memorandum, már nemcsak az előzők, hanem néhány szocialista munkás – köztük Gheorghe Timofi és Victor Pocol postai tisztviselő aláírásával, amelyben kérték, hogy Kolozsvárt nyilvánítsák nyílt várossnak. Azt már tudjuk, hogy ezt a memorandumot népes küldöttség vitte Bethlen Béla kiürítési kormánybiztos és Dálnoki Veress hadtestparancsnokhoz. De Bánffy nem volt sem az aláírók, sem a küldöttek között. Ami a kommunisták szabadlábra helyezését illeti, az első kérést a bírósághoz egyházfők és tudósok, erdélypárti vezetők írták alá. Bánffy ott sem szerepel. Megkérdeztem halála előtt nem sokkal Mikó Imrét, aki Demeter Jánossal együtt a legtöbbet fáradozott ügyünkben, volt-e valamilyen szerepe szabadulásunkban Bánffynak. Mikó mosolygott, s azt felelte: – Semmi! – Megkérdeztem Nagy Tibort – most is Kolozsváron él –, a szabadlábra helyezésünkről szóló határozat egyik aláíróját, ő is azt mondta, amit Mikó Imre. És még valami, amit Mikó fentebb idézett beszélgetésünkör elmondott: – Amikor kint voltam Amerikában (halála előtt másfél évvel), találkoztam Teleki Bélával. Megkérdeztem tőle, miért nem írja meg visszaemlékezéseit. Teleki vállat vont: „Nem foglalkozom többet politikával, elég volt.” De nézd – érveltem –, Bánffy megírta és olyanokat állít, amihez semmi köze nem volt – és idéztem egy-két dolgot. Teleki megcsóválta a fejét, és csak annyit mondott: „Vén hazug!” – Sajnos Mikó már nem írhatja meg visszaemlékezéseit, pedig különösen érdekes lett volna, hiszen az Erdélyi Párt főtitkára volt és már akkor a leghaladóbb, legkövetkezetesebb – Vita Sándorral együtt – mindannyiuk közül. Nem véletlenül címezte Józsa Béla 1943-as közismert leveleit hozzá, majd Pálffy Károlyhoz.

Hogy Bánffy magánbeszélgetéseiben Hitler-ellenesnek vallotta magát – elhiszem. Ez azonban még nem aktív ellenállási tevékenység. Állításomat bizonyítja Demeter János könyve is (*Századunk sodrában*). Demeter János, a Békepárt egyik legaktívabb tagja, az Erdélyi Párt vezetőivel folytatott tárgyalások résztvevője s az ellenállási mozgalom egyik legjobb ismerője könyvében

sehol még csak meg sem említi Bánffy nevét. Mindezzel nem azt akarom mondani, hogy Bánffy németbarát lett volna vagy ellenség. Nem! Hiszen 1944. szeptember közepén felajánlotta Balogh Edgárnak, hogy bonchidai kastélyában elbújthat néhány ellenállót. Mi azonban nem elbújni, hanem harcolni akartunk, s mindent elkövettünk, hogy a lehetőségekhez mérten az ellenállási mozgalmat megszervezzük és irányítsuk. Mindezekről azért kellett írnom, mert könnyen olyan színezetet kaphat az ellenállási mozgalom, mintha a Bánffy-félék állottak volna az élén, s nem a forradalmár munkások, akik önfeláldozóan, minden eszközt felhasználva a gyárak nagy részében megakadályozták, hogy a gépeket leszereljék, a nyersanyagot, kész- és félkészárut elszállítsák. Sőt az egeresi és hideg-szamosi villamos áramfejlesztő telepeket fegyverrel védték meg a fasiszta romboló osztagok ellen. (Ezzel a megállapítással nem akarom kisebbiteni az ellenállási mozgalom polgári szárnyának szerepét, amelynek az élére, Mikó és Vita Sándor köré, számottevő radikális értelmiségiek tömörültek.

Szeretném hangsúlyozni, hogy én nem Bánffy, az író ellen hadakozom. Írói érdemeit elemezzék a kritikusok és irodalomtörténészek, de mint volt pártaktivistának, aki az ellenállási mozgalom utolsó 25 napjában felmérhető tevékenységet fejtettem ki, tiltakoznom kell az ellen a szerep ellen, amelyet Bánffynak, a politikusnak tulajdonítanak egyes közírók és történészek.

Bekapcsolódásunk az ellenállásba a mozgalmat sokrétűvé tette, de ezzel párhuzamosan a problémák is megsokasodtak, megoldásuk gyors, szervezett akciókat követelt. A régi Szaktanácsot kellett nagyon gyorsan feléleszteni, hogy kezébe vegye a munkások ellenállási mozgalmának irányítását. Munkánk súlypontja a gyárakba kellett hogy áthelyeződjön, ez a sokoldalú, különleges feladat a Szaktanácsra várt. Szükségesnek mutatkozott, hogy a régi baloldali szakszervezeti vezetők is részt vegyenek e szakszervezeti fórum irányító munkájában. Nagy Istvánra gondoltunk. Megérdeklődtem a címét (az egykori Szentegyház utcában lakott), és otthon kerestem

fel. Feleségét is ismertem még az illegalitásból. A család a kis Erzsikével gyarapodott, akit addig nem láttam. Pista őszinte örömmel fogadott, egyetértett javaslatunkkal, hogy kapcsolódjon be ő is a szakszervezeti mozgalomba. Beszéltem a készülő gyűlésről, amely a szakszervezeti egységet volt hivatott megteremteni, és megállapodtunk hogy ő is eljön és fölszólal.

Pista bevitt Illyés nénihez, hogy néhány napra kölcsönkérjem a fiának, Illyés Jóskának egy ruháját, amíg az enyém elkészült. Örvendtem találkozásomnak Pistával, nagy segítség volt egy ilyen elvtársi és baráti kapcsolat, hiszen több mint három évi elszigeteltségből egyenesen fejest ugrottam a nemcsak nagy felelősséggel járó, de állandó veszélyt is jelentő ellenállási mozgalomba.

A pártbizottságtól kapott megbízatás értelmében a munkásság ellenállásra való mozgósításával foglalkoztam. Nagy hiba lenne azonban lebecsülni a polgári elemek hozzájárulását ehhez a harchoz, például az egyházvezetők kiállása szabadságra helyezésünkért, Kolozsvár harc nélküli feladásáért jelentős és elismerésre méltó tények. Hasonlóképpen kell értékelni az egyetemi tanács döntését, hogy a kiürítési parancs ellenére a tanári kar Kolozsváron marad; jórészt Haynal és Miskolczi professzoroknak sikerült meggyőzniük erről kollégáikat. E határozat eredményeképpen a klinikák tovább folytatták munkájukat, el látva a város körüli harcokban megsebesült szovjet, román és magyar katonák, valamint a sebesült civilek gondozását. Mindez nagyon jelentős és tiszteletre méltó dolog volt, de az üzemek és gyárak megvédése, a termelés felszabadulás utáni zökkenőmentes felvétele a hadviselés és a fasizmus feletti győzelem szempontjából még a fentieknél is fontosabbnak bizonyult.

Jordákyval már korábban elhatároztuk egy szélesebb körű szakszervezeti aktívá összehívását, hogy kibővítve a régi Szaktanácsot, újat hozzunk létre. Ennek egyik elvi előfeltétele volt az 1923-ban megoszlott szakszervezetek egységbe fogása, hiszen a kommunista munkások már régen az amszterdamista (szociáldemokrata) szakszervezetekben tevékenykedtek. Úgy állapodtunk meg, hogy mindketten elmegyünk az ülésre, hogy jelenlétünkkel is súlyt adjunk

az egység megteremtésének. Jordáky vállalta magára a gyűlés összehívását, a megbeszélte napon, az építőmunkások akkori Kossuth utcai otthonában. Amikor beléptem a terembe, mintegy 25 embert találtam ott. A jelenlevők között örömmel ismertem fel a Dermata gyári fiatal vasast, Kulcsár Pistát, Ballauer Antal régi baloldali asztalost és öreg szaktársamat, Schneg Zoltán Ferencet. Mint a szakszervezeti és szociáldemokrata párti gyűlések legaktívabb és legnépszerűbb előadói, Nagy István és Balogh Edgár volt ott. Úgy látszott, akik nem ismertek, azok is tudták, hogy a börtönből szabadult kommunisták egyike vagyok, mert mindannyian üdvözlésemre siettek. Aztán sorra megismerkedtem Lakatos Istvánnal, a romániai Nyomdász Szövetség egykori központi vezetőségi tagjával, Belovai István cipésmunkással, későbbi kedves barátommal és harcostársammal, Sabin Solomon és Gheorghe Albon magántisztviselővel, Tótfalvi Kálmán építőmunkással, a szocdem párt öreg harcosával. Nagy Sándort és Kulcsár Pistát már ismertem a Dermatából, Kalinovszky Dezső esztergályost az Acélárugyárból, Victor Pocol idős postai főtisztviselőt, Samuilă Lenghel vasmunkást, Kiss Márton nyomdászt (a Minerva nyomda felszabadulás utáni első munkásigazgatóját), Szepessi Sándor és RácZ István szabómunkásokat ismertem még az illegalitásból. A többiek nevét kitörölte emlékezetemből az idő.

Itt meg kell jegyezni, hogy a szakszervezetekben – és a legálisan működő Szociáldemokrata Pártban – a Horthy-megszállás idején az öntudatos magyar és román munkások szilárd harci szövetségben küzdöttek a munkásosztályt érintő közös kérdések megoldásáért, a román-ság nemzetiségi jogainak, jogegyenlőségének elismeréséért. Gh. Timofi, V. Pocol, I. Bodea, Gh. Albon, S. Solomon és S. Lenghel jelenléte az értekezleten bizonyítja a munkásság internacionalista meggyőződését, magyarok és románok együttműködését.

Néhány percre vártunk Jordákyra, s mivelhogy nem jött, megkezdtük az ülést. Schneg Zoltán Ferenc a vasas szakszervezet és a Szaktanács régi elnöke nyitotta meg. Őszinte szavakkal fejezte ki mindnyájuk örömét, hogy körükben láthatják a börtönből szabadult kommunisták képviselőjét. Nemcsak az öreg Schneg volt elérzékenyedve,

amikor ezt a néhány szót elmondta, de én is. Eszembe jutott a több mint két évtizedes testvérharc szörnyű átka, a kommunisták és szociáldemokraták között dúló viszály, amely megosztotta erőinket. Eszembe jutott a sok felelőtlen gyalázkodás, acsarkodás. Hányszor írtam le minden lelkiismeret-furdalás nélkül szociáldemokrata munkátestvéreimről ezt a rágalmazó szót, „szociálfasiszták”, és hányszor olvastam összeszorított ököllel a szociáldemokrata lapokban a „Moszkva bérencei” provokáló kijelentést. De íme, ennek már vége! Itt ülünk egymás mellett a legnagyobb megértésben, szocialisták és kommunisták.

Schneg szaktárs felolvasta a napirendet, amelynek első pontja a szakszervezeti egység ünnepélyes helyreállítása volt, majd átadta a szót nekem. Röviden vázoltam az 1923-ban bekövetkezett szakadás történetét, s hangsúlyoztam, nem véletlen, hogy több mint két évtizeddel később éppen itt, Kolozsváron állítjuk helyre a minden becsületes, forradalmi gondolkodású munkás által oly régen óhajtott egységet. Aztán rátértem a Nemzeti Munkaközpont és a Hivatásszervezet azonnali felszámolásának szükségességére (vezetőknek a gyárakból való kiűzését javasoltam). Tovább azonban nem tudtam folytatni, mert hirtelen kitárult a terem ajtaja, és revolveres detektívek s utánuk rendőrök törtek ránk. – Senki se mozduljon! – hangzott a harsány parancs. – Mi történik itt? – fordult a vezető detektív az elnöklő Schneg elvtárhoz. – Rövid megbeszélést tartunk – felelte Schneg nyugodtan. – De nincs gyűlésengedélyük. Tiltott gyűlés tartásáért mindnyájukat le tartóztatom! – Ez nem gyűlés – magyarázta Schneg türelmesen –, ez megbeszélés, nem kell rá engedély. – Többen is méltatlankodva tiltakoztak a titkos gyűlés vádjá ellen. A detektív ingadozni kezdett, de aztán meggondolta magát, és elrendelte igazoltatásunkat.

Amikor nagy ütést kap az ember, először nem érzi a fájdalmát, csak miután elmúlik a sokk. Valahogy így voltam én is. A revolveres detektívek és rendőrök betörése nem ijesztett meg, csak amikor összeszedték az igazolványokat, akkor ébredtem a fenyegető veszélyre. Bizalmas információk szűrődtek ki a rendőrségről, hogy szabadlábba helyezésünk után a Gestapo felelősségre vonta a határozat aláíróit. Aztán parancsot adtak a magyar rendőrtisz-

teknek, hogy kutassanak fel, tartóztassanak le, és adjanak át bennünket. Mindezt tudtuk, óvtuk is egymást a lebu-
kástól, s én mégis besétáltam az egérfogóba. Kiverte a
hideg verejték a homlokomat, amikor igazolvány helyett
– mert az nem volt – átnyújtottam a katonakönyvemet.
Aztán egyenként szólították az embereket, felírták szemé-
lyi adataikat és lakhelyüket, s visszaadták az igazolványo-
kat. Mindez nagyon gyorsan ment, de nekem egy örökké-
valóságnak tűnt, amíg rám került a sor. Amikor a neve-
met olvasták, akkor jutott eszembe, hogy délelőtt kaptam
Demeter Jánostól, a Békepárt pénztárából 500 pengőt éle-
lemre és más kiadásokra. Kivettem a zsebemből a pénzt,
és Belovai Pistának a zsebébe csúsztattam. Belovai, aki
nem tudta, mit tettem a zsebébe (talán röpiratra gondolt)
rémülten nézett rám. – Ötszáz pengő – súgtam Pistának
–, nálam nem lehet pénz, most jöttem ki a börtönből.
(Valóban, ha letartóztatnak és megtalálják nálam az 500
pengőt – ami akkor komoly összeg volt –, megnyúznak,
hogy mondjam meg, honnan kaptam.) – Hol lakik? –
szólt rám az igazoltató detektív idegesen. – Szentegyház
utca 32. szám – köptem be gondolkodás nélkül. Eszembe
sem jutott, hogy Nagy István is abban a házban lakik.
Szerencsém volt, óriási szerencsém. A detektív minden
további nélkül beírta a címet, és a katonakönyvemet visz-
szaadta. A vezetőnek, aki közben Schneg bácsival és a
köréje gyűlt leigazoltakkal vitatkozott, hogy gyűlés vagy
megbeszélés volt-e az összejövetel, vita közben „óriási
ötlete” támadt. – Mivel maga hívta össze a megbeszélést,
velem jön – mondta erélyesen Schneg Zoltánnak. – Ad
egy nyilatkozatot a gyűlés céljáról. Maguk pedig – for-
dult felénk – holnap reggel 8 órakor jelentkeznek a rend-
őrségen – és bemondott egy szobaszámot. Azt nem
mondta, hogy elmehetünk-e vagy sem.

A terem megbolydult, Schneg szaktárs felvette a ka-
bátját, ketten-hárman felajánlották, hogy elkísérik. Eb-
ben a zűrzavarban láttam, hogy valaki kiment, s az aj-
tóban őrködő rendőr nem szólt semmit. Biztatni kezdtem
magam: „Pucolj, Pali, amíg nem késő.” Az ajtó felé in-
dultam, és sietség nélkül kiléptem a folyosóra. Számoltam
a lépéseimet, egy, kettő... kilenc, tíz, ott balra fordultam,

és a lépcsőkön lesietve a földszintre értem. A kapuban is rendőr állt. Az épület részben lakóház volt, az emberek ki-be jártak. Kisétáltam a kapun, lassan, nagyokat lépve megtettem vagy 15–20 métert, aztán sietni kezdtem. Valaki megszólított, és nyújtotta a kezét. Idegességemben alig ismertem meg Jakab Sanyit, akit már több mint egy hete kerestettünk, feltételeztük, hogy Kolozsváron van, de nem találták meg. Elég barátságtalanul mondtam neki: – Na te is jó helyen jársz. Mi az istent keresel itt? Most szabadultam meg a rendőrség kezei közül. – Kért, hogy hozzam össze másnap Nemes Jóskával. Megállapodtunk a találkában, s én sietve hazamentem Demeter Béla lakására. (Jakab Sándor mai napig sem értette meg barátságtalan magatartásom okát, mint ahogy én sem tudom, mit keresett az építők otthona előtt, illetve honnan tudta meg, hogy ott találkozhat valamelyikünkkel. Soha nem tisztáztuk ezt a kérdést. A későbbi években nemegyszer éreztem, hogy neheztel rám. Meg nem érdemeltem).

Idegileg teljesen kimerülten érkeztem haza. Ledőltem a díványra, és gondolatban végigpergettem a nap eseményeit. Erős önvád kínzott, amiért könnyelműen elmentem az ülésre. Másnap délben tudtam meg, hogy a felcítáltak pénzbírsággal sújtották, Schneget pedig, aki magára vállalta a gyűlés összehívását, a duplájára büntették, de a kifizetést egy évre felfüggesztették. Az önvád újra hatalmába kerített. Ha felismernek, és a Gestapo kezei közé kerülök, az elvtársak sem ússzák meg 100 pengős felfüggesztett bírsággal.

Szeptember végén a vasúti főműhelyekben a németek beszüntették a munkát. Megszállták, és az üzemrészek aláaknázásán dolgoztak. Jakab Dezső mégis valahogy bejutott az üzembe, és megkereste azokat a pontokat, ahol elvághatja a robbantózsínórt úgy, hogy a németek ne vegyék észre. Aztán élesre köszörült egy drótvágót, s kivárta a megfelelő sötét estét, amikor a magas téglafalon át észrevétlenül az udvarra juthat. Néhány nappal később, október elején, fiatal szaktársával, Andrásy Vilmossal a már előre megjelölt helyre mentek, ahonnan Dezső a leghamarabb elérhette a kinézett helyeket. A téglafalnál barátja vállára állva kémlelte, nincsenek-e németek a közelben?

Nem voltak. Feldobta magát a kerítésre, és óvatosan, hogy ne üssön nagy zajt, leereszkedett az udvarra. Barátja kint visszahúzódott a közeli kukoricásba. Dezső a jól ismert terepen lassan lopózott a cél felé. Megtalálta a kazánjavító műhelyhez és a csőműhelyhez vezető vonalakat, gyorsan elvágta, és elővigyázatosan surrant a szerelde felé. Azonban a koromsötét éjszaka nemcsak védte, egyben gátolta is; belebotlott a fal mellé felállított szögvasak egyikébe, az eldőlt, és leütötte a nekitámasztott vasszalak egy részét. A zajra az örök riadóztak. Harsány kiáltások harsogtak a szirénasivításba. Dezső néhány ugrással elérte a kerítést, felkapaszkodott, de abban a pillanatban az egyik ör géppisztolysorozatot adott le, és egy golyó lábszáron találta. Szerencsére kint zuhant le a fal tövébe. Andrásy előrohant leshelyéről, vállára vette sebesült társát, és behurcolta a kukoricásba. A németek néhány sorozatot még leadtak a fal tetejéről, de kijönni nem mertek. Dezső vérezve, sántikálva, barátjára támaszkodva eljutott az állomásig. Ott egy fiákerbe ültek, és a kórházba vitették magukat. A golyó szerencsére nem tört csontot, az ügyeletes bekötözte a sebet. A fiúk nem volt hova menjenek, egyetlen biztos helynek a Kerekdomb oldalába épített több folyosós bunkert vélték, ahova a vasúti munkások családosul beköltöztek. A seb megfertőződött, s Dezső még sokáig orvosi kezelésre szorult. Bátor tettéről meg kellett emlékezni, annál is inkább, mert Gheorghe Timofival hármasban terveztük ki, s így nem magánjellegű cselekedet volt, hanem szervezett akció, amely a párt tudtával zajlott le. Jakab Dezsőnek nem sikerült elvágni az összes vonalakat, a németek a szereldét és más részlegeket felrobbantottak, de az a két-három műhely, ami épen maradt, meggyorsította a felszabadulás után a vasúti főműhelyek helyreállítását.

Nagy Istvánnal két-három naponként találkoztam. Az egyik találkára feldúlt arccal érkezett. – Képzeld – mondta dühösen –, ma délelőtt beállított a lakásomra Dudás József, akit éppen amikor Doftanán voltam, lepleztek le mint provokatort. Egy illetővel volt, aki Fauszt néven mutatkozott be. Dudás hosszadalmasan magyarázta, hogy Horthy habozik, az idő rohan, s azért jött, hogy itt Kolozsváron szervezzünk valami önálló akciót a háborúból

való kiugrás ügyében, hiszen a szovjet csapatok innen csak néhány kilométerre vannak. Tudták már, hogy kiszabadultak a börtönből, és érdeklődtek, kik vannak szabadlábon. Kértek, hogy hozzam össze őket a párt vezetésével. Azt feleltem, hogy nekem senkivel sincs kapcsolat, és nem tudok nekik segíteni. Mit mondhattam volna mást, talán csak nem állok szóba egy ilyen emberrel? – Nagyon helyesen tetted – nyugtattam meg Pistát. – Nem mondták, hogy kik küldték őket? – Nem – felelte –, ők nem mondták, s én nem kérdeztem.

Elgondolkoztam. Az volt az első benyomásom, hogy Dudáséknak Atzél báróval és bandájával van kapcsolatuk. Mivel Dudás bejelentette, hogy még jelentkezik, azt tanácsoltam Pistának, néhány napig ne menjen haza. (Dudásék aztán eltűntek Kolozsvárról, éppen olyan hirtelen, ahogy jöttek. Természetesen dolgukvégezetlenül.) Aznap délután pártbizottsági ülést tartottunk, ahol már ott volt Jakab Sanyi is. Jelenttem a Dudással kapcsolatos esetet. Két verzióra gondoltunk. Vagy valamilyen provokáció a célja, vagy úgy gondolta, itt a legkönnyebb a zavarosban halászni. (1956-ban, az ellenforradalom idején Magyarországon fegyveres különítményt szervezett, és a leghosszabb ideig tartották magukat. Szétverésük után a magyar hatóságok letartóztatták és halálra ítélték. Így ért véget az erdélyi származású Dudás József provokátor pályafutása.) Van olyan életrajzi írás is, amely másként közli Dudásék kolozsvári próbálkozását, de az úgy történt, ahogy leírtam.

Ezen a pártülésen sok kérdés felmerült, s igyekeztünk megoldási lehetőségeket találni. Jakab Sanyit valaki összehozta egy vezérkari századossal, aki a háborúból való kiugrásnak volt a híve, és világosan látta, le kell tenni a fegyvert és különbékét kell kötni. Jó lett volna egy ilyen kapcsolat hónapokkal azelőtt, hogy értesülést szerezzünk a IX. hadtest erejéről, a katonák harci szelleméről és sok minden másról, de az erdélyi front összeomlása, Kolozsvár kiürítése előtt néhány nappal jelentősége már minimális volt. Az ülésen megállapítottuk, hogy a hadsereg és a polgári hatóságok intézkedései homlokegyenest ellenkezőek, hogy az ígéretek a város megkíméléséről sok tekintetben pusztán ígéretek maradtak, hogy a gépek és a nyers-

anyagok elszállítását tovább erőszakolják. És ami a leglényegesebb, a városban a karhatalmat a Gestapo és a német tábori csendőrség kezdi gyakorolni, egyes üzemet német őrségek és robbantóosztagok szálltak meg. Dálnoki Veress tényleg nem védte Kolozsvárt a szovjet-román hadsereg ellen. Nem védte, de odadobta a hitleri hadsereg pusztító dühének.

Fentebb pártgyűlésről beszéltem, s még előbb több esetben szó volt a pártvezetőségről. Mint már említettem, Magyarországon a Kommunista Párt 1943-ban feloszlott, és helyébe szélesebb alapon Békepárt alakult a kommunisták vezetése alatt. Kolozsváron is megalakult a Békepárt, és tagjai erejükhöz mérten eredményes munkát végeztek. Miért kellett hát megszervezni a Kommunista Pártot? Miért kellett pártvezetőséget alakítani? Elsősorban azért, mert Magyarországon 1944. szeptember elején újjalakult a Kommunista Párt, és mi formailag még oda tartoztunk. A pártcsoport, illetve vezetőség létrehozására azért is szükség volt, mert az adott politikai és hadihelyzetben a Békepárt nem volt elég erős, fegyelmezett és céltudatos. Hogy miért lettünk éppen mi a kommunista csoport vezetői? Mert Nemes és Jakab tagjai voltak az 1941-es tartományi titkárságnak, és Simó meg én régi pártaktivisták voltunk, s valaha szintén tartományi titkárokként dolgoztunk Kolozsváron, illetve a Bánságban.

Szeptember 26. körül alakítottuk meg a pártcsoportot, illetve a vezetőséget, és a csoport felvette a Kommunisták Észak-Erdélyi Pártja nevet. Ezt a későbbiekben sokan helytelenítették és félremagyarázták, pedig nem volt ebben részünkről semmi szándékosság. Valójában interregnumban éltünk. A Kommunisták Magyarországi Pártjával már nem volt semmilyen kapcsolatunk, a Kommunisták Romániai Pártjával még nem volt kapcsolatunk. Minekutána október 16-án vagy 17-én megérkezett Teofil Vescan és rá egy napra Nicolae Goldberger az RKP megbízottjaiként, és minekutána megtárgyaltuk az augusztus 23. után kialakult helyzetet s megismertük az RKP Központi Bizottságának politikai vonalát és üzenetét, október 19-én lecsatlakoztunk a Román Kommunista Párthoz, és mindenben utasításai szerint jártunk el. Csatlakozásunkat a *Világosság* október 22-i száma közölte. Október 21-én már

mint az RKP kolozsvári szervezete a Szociáldemokrata Párt kolozsvári megbízottaival megalakítottuk a két pártcsoport egységfrontját, és közös akcióprogramot dolgoztunk ki (lásd a *Világosság* 1944. október 25-i számát).

Az egy hónapig sem használt pártcsoport-elnevezésből a későbbiekben sok komplikáció származott, és Nemes Jóskára meg rám súlyos következményekkel járt. Hosszú vizsgálat után tisztázódtak a dolgok, de addig, 1952–1953-ban, erkölcsileg és fizikailag is meg nem érdemelten sokat szenvedtünk. Sőt még azután is viselnünk kellett a bizalmatlanság következményeit a sok évvel később bekövetkezett rehabilitációnkig.

Október első napjaiban német műszaki egységek vonultak be a Dermatába, hogy a víztornyra egy gépfegyverállást szereljenek. A munkások és a technikusok tiltakoztak ellene, mert ez a gyárat a belövések és bombázások célpontjává tette volna. A víztornyba szolgáló feljáratot a munkások lezárták. Rohonyi Vilmos, Tuzson Gábor főmérnökök és egy technikusokból, munkásokból álló küldöttség a Szamoson túli német városparancsnokságra ment tiltakozni. A parancsnok szóba sem állt velük. Ezután Bethlen Béla kiürítési kormánybiztoshoz mentek, és gyors intézkedést követeltek. 1978-ban, amikor megkérdeztem a 92 éves Bethlen Bélát, mit tett a németek szándékának megakadályozására, azt a választ kaptam: – Igen, jól emlékszem, egy munkáscsoport keresett fel a Dermatából, azzal a panasszal, hogy a németek fel akarják robbantani a gyárat, s elmondták, ha ez sikerül, 5000 ember munka nélkül marad, családtagjaikkal együtt. Ezt nem szabad megengedni, ez az éhhalálukat jelentené. Megkérdeztem tőlük: „Van-e maguk között fegyverhez értő ember?” Azt felelték, van. Azonnal felhívtam Veress Lajit (Dálnoki Veress Lajost, a 2. magyar hadsereg parancsnokát). „Te Laji – mondom –, itt van egy delegáció a Dermatából –, s elmondom neki a munkások panaszát. – Ezt meg kell akadályozni! Légy szíves, küldjél egy teherautó fegyvert és löszert a gyárba, hogy megvédhessék.” A munkások megköszönték gyors intézkedésemet, és elmentek. Mire visszaérkeztek a gyárba, a teherautó már ott állt az udvaron, tele puskával és munícióval. A mun-

kások szétszították a fegyvereket, aztán schwarumléniába fejlődtek, és megindultak a németek felé, akik a robbantás előkészítésével foglalkoztak. A németek először azt hitték, hogy tréfálnak, de amikor látták, hogy komoly a dolog, szedték a sátorfájukat és elmentek. Hát kérem – mondta Bethlen Béla –, így segítettem megmenteni a Dermát a felrobbantástól.

Az egészből semmi sem felel meg a valóságnak. A Dermata egyetlen fegyvert sem kapott, és fegyveres védelmi harcot az ott dolgozók nem vívtak. A Dermata dolgozói becsapták és félrevezették a fasisztákat, valóban mindent megtettek, hogy minél több talpat, bőrt, vegyi anyagot, gépet megtarthassanak – s ez nagymértékben sikerült is nekik –, de fegyveres harcot nem folytattak, hiszen egy-pár légósrevolveren, leventepuskán kívül más fegyver a gyárban a felszabadulás napján nem volt. Nincs szándékomban az idős volt kormánybiztos rovására gúnyolódni. Kétségtelen, hogy több esetben megpróbált jóindulatúan intézkedni. De az ő kezében akkor már nem volt hatalom. Azt elhiszem, hogy interveniált Dálnoki Veressnél, lehet, hogy felháborította a németek intenciója, hiszen köztudott volt, hogy a munkások családotul a Dermata óvóhelyein kerestek menedéket. A tény azonban az, hogy minekutána a németek nem tudtak feljutni a víztoronyba, egy darabig tanácskoztak, aztán dolgukvégezetlen távoztak. Bárki, aki ismerte az akkori kolozsvári helyzetet, tudja, hogy semmi alapja sincs a kijelentésnek, miszerint Dálnoki Veress egy teherautó fegyvert küldött volna a gyár megvédésére. (Írásos dokumentumok bizonyítják, hogy intézmények felrobbantásánál a Dálnoki Veress parancsnoksága alatt álló magyar műszaki egységek együttműködtek a németekkel. Balogh Edgár nemrég megjelent könyvében, a *Szolgálatban* közli egyik telefonos jelentését: „Alulírott őrségparancsnok jelentem, hogy 1944. okt. 10-én... egy m. kir. honvéd utáskülönítmény a kolozsvári Telefonközpontot felrobbantotta...” Aláírás: Gergely Ferenc, a távbeszélő központ őrségparancsnoka, 1944. okt. 11. Kell-e ennél beszédesebb bizonyíték? Dálnoki utászai tehát együtt robbantottak Kolozsvárt a németekkel. Hogy küldhetett volna akkor fegyvereket a Dermata megvédésére? Harmincöt év után sok mindent összefecsegnek az emberek.)

Egy héttel a város felszabadulása előtt még jelentős katonai erők tartózkodtak Kolozsváron. Egy ilyen fegyveres akciót, amelyben legfeljebb 100–150 ember vehetett volna részt a gyártelepen összehúzóulva, visszavonulási lehetőség nélkül, a nácik rövid idő alatt vérbe fojtottak volna. De hol volt a fegyver? Az egész csak képzelgés.

Ioan Micu mint régi dermatista ismerte a gyár minden zegét-zugát. Ő is azt állítja, hogy néhány légőspisztolyon, leventepuskán kívül a gyárban fegyver nem volt. A megalakult üzemi bizottság, amelynek ő lett az elnöke, szerezte be a gyári munkásörtség felfegyverzéséhez szükséges puskákat – a fasiszták esetleges támadása ellen, a gyári és a városi közrend megvédésére.

Meg kell mondanom őszintén, mint aki 1944. szeptember 14-től október 11-ig a gyárakban az ellenállási mozgalomért feleltem, hogy fegyveres összecsapás a hitlerista vagy horthysta csapatokkal sem a Dermatóban, sem más gyárban nem volt. És utcai fegyveres összetűzésre sem került sor (kivéve Egerest és Hideg-Szamos), ahogyan egyes régebben megjelent cikkekben állítják. Derekasán, semmilyen áldozatot nem sajnálva, minden eszközt felhasználva védték a munkások, kommunisták, szociáldemokraták és párton kívüliek a gyárak javait, hogy a város felszabadítása után beindulhasson a termelés. Jól tudták, hogy az utánpótlással a frontnak ilyenformán való támogatásával a háború gyorsabb befejezését segítik elő. És itt nem lehet elsőségi sorrendet felállítani. Eppen olyan fontos volt a Dermata gépeinek és áruinak megmentése, mint az Acélárugyáré, a húsgyáré vagy a laboratóriumi készülékeké és gyógyszereké – mind a front szolgálata, mind a civil lakosság megsegítése szempontjából. A munkásság hősiesség, öntudatos helytállását nyíltan vagy titokban a Kommunista és a Szociáldemokrata Párt által irányított szakszervezetek végezték, és nem a városi őrség, amely ad hoc szervezet volt a garázda elemek megfékezésére.

Nemcsak Kolozsváron, hanem Marosvásárhelyen, Nagyváradon és más kisebb városokban is megvédték a munkások a gyárakat és villanytelepeket. Marosvásárhelyen a német robbantóosztagok földig rombolták a cukorgyár épületeinek egy részét, de a munkások oly ügyesen

álcázták a turbinaházat és a kazánházat – éppen egy Hö-nig Miklós nevű, német származású munkás segítségével –, úgy összevissza vezették a robbantókat a gyár labirintusaiban, hogy a kazánház és az áramfejlesztő turbina épen maradt. A romokban heverő cukorgyár turbinája szolgáltatta aztán csaknem egy évig az áramot a városnak, amíg minden gazdasági erőt összefogva a párt és a szakszervezetek, olyan szakemberek, mint Koller mérnök, Nemes Dezső, Kali János, Kiss Bandi, Huszár Gyuri és mások munkája nyomán új áramfejlesztő központot létesítettek.

Nagyváradon sem fegyveres ellenállással védték meg a villanytelepet. Tarcsi Kálmán vasmunkás tíz más társával, Kovács Elek irányítása alatt, élete kockáztatásával eltüntette az utolsó órában a dinamitos ládákat. A robbantóosztagnak már nem volt ideje pótolni a hiányt, s a villanytelep épen maradt, s egy-két nap múlva megkezdődött az áramszolgáltatás.

Az egeresi erőművet fegyveresen védték meg az ott dolgozók. Szedlacek János kőfaragó, akinek az édesapja a villanytelep alkalmazottja volt, a felszabadulást követő napokban gyalog jött be Kolozsvárra, hogy jelentést tegyen a villamosmű megmentéséről és utasításokat kérjen a további munkához. Az egeresi főtechnikus a nagyvárad-i származású Alga Ferenc volt. A magyar katonai őrség elvonulásakor fegyvereket osztott szét a munkások között. Nemsokára német robbantóosztag érkezett. Zárt kapukra talált és védelmi állásokra. Alga Ferenc felszólította őket, hogy távozzanak. A németek fenyegetőztek, hogy löni fognak, ha nem engedik be őket. A munkások fegyvereiket mutogatták: ez esetben visszalőnek. Ennek bizonyítására néhányan a levegőbe lőttek. A németek tanakodtak egy keveset, aztán elmentek. Nemsokára a domboldalról ágyúzni kezdték a villanytelepet. Csak három lövést tudtak leadni, mert a szovjet és román egységek belőtték a domboldalt, s a német tüzereknek menekülniük kellett. Nemsokára szovjet katonák érkeztek a villanytelepre, akik távolról tanúi voltak a munkások bátorságának. Az ellenállás megszervezésében Alga Ferenc mellett Péntek János, Vahon Béla és egy Molnár nevű munkás járt az élen.

Még keményebb harcot vívtak a német és horthysta robbantóosztagok ellen a hideg-szamosi vízerőmű munkásai és az őket támogató felfegyverzett román parasztok. Csaknem egy napig tartó fegyveres harcban védték meg az üzemet és a vízgyűjtőt a felrobbantástól. Dumitru Cadiş villanytelepi munkás, aki két fiával harcolt, hősi halált halt. Az üzem falán tábla őrzi emlékét.

Nem tudom, ki kezdeményezte a városi őrség felállítását, amelynek feladata a rendfenntartás biztosítása volt. Az első szervezők között ott találjuk idősebb Virgil Salvan városi mérnököt, a neves sportembert, dr. Pásztai Gézát, a Szociáldemokrata Párt ismert vezetőjét, dr. Biró Tibor főhivatalnokot. Az őrség tagjait készültségekbe osztották, és igazolvánnyal látták el. A nyomtatott igazolványokra a város pecsétjét nyomták, a polgármester helyett Nagy László főjegyző és őrségparancsnokként dr. Pásztai Géza írta alá. A birtokomban levő igazolványt Zakár István víz- és gázszerelő nevére 1944. október 3-án, tehát Kolozsvár felszabadulása előtt egy héttel állították ki. Mindezt azért írom le ilyen részletesen, mert a Városházán a légóparancsnokság helyiségében székelő városi őrséget egyesek hol munkásőrségnek, hol munkásgardának titulálják, és a városi őrség parancsnoksága alá helyezik a gyárakban alakult és a szakszervezetek irányítása alatt működő munkásőrségeket, holott azoknak legfőbb feladatuk az ellenállás megszervezése volt, vagyis a gépek, a nyersanyag és készárú elszállításának és a rablásoknak a megakadályozása.

Kétségtelen, hogy minekutána Balogh Edgár és mások a párt utasítására gyakorlatilag kezükbe vették a városi őrség vezetését, az harcosabb formát kaptak, és különösen az intézményeknél (a klinikákon, egyetemen stb.) irányította az ellenállási akciókat, tehát igyekezett az állami és városi intézményeknél, ahol nem voltak szakszervezetek, helyettesíteni azokat.

Megalakulásakor a városi őrség fegyverzete a légóőrségtől visszamaradt néhány puska volt. A parancsnokság kért különböző katonai szervektől – polgári felsőbb intézmények közvetítésével – fegyvereket, hogy feladatának, a közbiztonság megvédésének eleget tehessen. Ellent-

mondók a vélemények, hogy honnan kaptak később lőfegyvereket. Dr. Biró Tibor a katonai városparancsnokot nevezte meg, hogy az adott volna bizonyos mennyiségű kopott csövű puskát. Van, aki úgy emlékszik, hogy Bethlen Béla kormánybiztos. (Ez talán is Bethlen Béla elbeszélésével, azzal a nagy különbséggel, hogy nem a dermatistáknak adta, hogy ellenálljanak a németeknek, hanem – ha igaz – a városi őrségnek.)

Egyes elvtársak tudatában összekeveredett a városi őrség a munkásgárdával, és teljesen valótlan és elképzelhetetlen akciók véghezviteléről beszélnek. Jó húsz évvel ezelőtt olvastam az *Anale de istorie*-ben a kolozsvári „Munkás Gárdák” két fegyvertényéről. Mint fentebb kimutattam, a gyári munkásgárdáknak nem volt komoly lőfegyverük, csak néhány revolverük és leventepuskájuk, ezekkel utcai harcot vívni nem lehet. Tehát a munkásgárdák alatt a cikkírók a városi őrséget értették, amely valóban rendelkezett kézi fegyverekkel, de elképzelhetetlen, hogy német osztagokkal harcba keveredett volna. Nos, a cikk szerint 1944. október 10-én éjszaka a munkásgárda járőrsége észrevette, hogy a Vármegyeházát egy német robbantóosztag meg akarja semmisíteni. Segítséget kértek (?), és megtámadták a németeket. Tűzharc keletkezett, két német katona meghalt, a többi – a robbanószerkeket otthagya – elmenekült. Mozzanatról mozzanatra ismerjük Jakab Dezső akcióját, pontosan tudjuk az egeresi és hidegszamosi védelmi harcok minden részletét, s azt is, hogy személy szerint kik vettek részt benne. A fenti utcai harcról senki sem tud semmit a cikk íróin kívül.

Észak-Erdély más vidékein, például Máramarosban, Hideg-Szamos környékén és másutt voltak partizánakciók, de Kolozsváron 8–10 órával a felszabadító csapatok bevonulása előtt fegyveres harc nem volt. Október 10-én már nappal sem járt senki az utcán, csupán a német tábori csendőrök cirkáltak, gépfegyverrel a nyakukban. (A városi őrséggel kapcsolatosan hangsúlyoznom kell, hogy ha eredeti hivatását, a fegyveres rendfenntartást nem is tudta teljesíteni, a felszabadulás utáni napokban nagy segítséget nyújtott a szovjet és román műszaki alakulatok-

nak a szükséghidak építésében és más gyorsmunkák elvégzésében.)

Ehhez a kérdéshez hozzá kell még fűznöm, hogy a pártbizottság foglalkozott fegyveres csoportok szervezésének gondolatával. Csűrös István zászlós, madoszista tanár például felajánlotta, hogy fegyvert és löszert kerít, Jordáky Lajos testvéröccse, Béla ajánlkozott, hogy 10–12 katonatársával együtt csatlakozna egy nagyobb csoporthoz. De ilyen nem volt.

Az 1941-es és 43-as lebukások után Kolozsváron mindössze néhány elszánt, tette kész, minden következményt vállaló kommunista maradt. Talán ha a börtönből hamarabb szabadulunk, tényleges és szökött katonákból, szimpatizánsokból össze tudunk hozni egy fegyveres csoportot.

A gyárak és a városvédelem kérdésével egy kicsit előreugrottam, hogy a városi őrség és a munkásgárdák tevékenységi területét tisztázzam. Most újra visszatérek a fel szabadulást megelőző napokhoz.

Ismeretségi köröm ebben az időben az értelmiségi, de főleg a diákság körében bővült. Jordáky megismertetett néhány igen aktív román diákkal, Nicolae Pojghi és Mișu Pop orvostanhallgatókkal, Vasile Moldovánnal, a kolozsvári Nemzeti Színház későbbi fiatal igazgatójával, s ha jól emlékszem, ők mutatták be nekem Romulus Hatost is, Románia későbbi magyarországi nagykövetét. Ezek a diákok kommunista szimpatizánsok voltak, és komoly befolyást gyakoroltak a Kolozsváron tanuló román egyetemi hallgatókra.

A haladó gondolkozású magyar diákok vezetőjével, Soó Tamással kiszabadulásunk napján ismerkedtem össze. Simó Aranka társaságában volt, aki a börtönből szabaduló testvérbátyját várta. Az egyetemisták vezetőivel Balogh Edgár és Simó Gyula tartotta a kapcsolatot, de fiatal barátaim révén én is sok mindent megtudtam gondolkozásukról, tevékenységükről. A diákság életében jelentős szerepet töltött be a Március Baráti Kör elnevezésű csoportosulás, amelynek tagjait a németellenesség tartotta leginkább össze. Ez már akkor lényegében fasizmusellenességet jelentett. Rövid ideig lapot is adtak ki,

a *Márciust*, amelynek a neve is jelzi, hogy a Márciusi Fiatalok nyomdokán akartak haladni. A cikkek tartalma – noha nem mentes az ellentmondásoktól – lényegében haladó gondolkozásukat bizonyította. De a legfőbb bizonyíték a Március Baráti Kör tagjainak felfogására, hogy Móricz Zsigmondot, Erdei Ferencet, Darvas Józsefet, Veres Pétert és más ismert antifasiszta írók és közéleti személyiséget hívtak meg előadásokat tartani. Az elhíntett mag nem vezett kárba, jó talajba hullott. Az egykori Baráti Kör tagja volt Jancsó Miklós, Létay Lajos, Imreh István, Marosi Péter, Tompa István, Cseres Tibor, Faragó József, Lőrincz Ernő, Kerekes Jenő, Both Lajos, Balog László és még sokan mások. Simó Gyula, de még inkább Balogh Edgár tudna többet mondani a magyar diákság szerepéről az ellenállási mozgalomban. Hogy mégis én írok róluk, annak oka, hogy közülük jó néhányal már a felszabadulást követő napokban politikai, de főleg ezután gazdasági-szervezési vonalon együtt dolgoztam a MAGISZ-ban. (A Munkások Általános Gazdasági és Ipari Szövetkezete 1944 decemberében alakult a Kolozs megyei Szakszervezeti Tanács vezetése alatt, amelynek társelnöke voltam.) Elmondhatom, hogy szakmailag jól felkészült ifjak nélkül (Derzsi Ernő, Soó Tamás, Imreh István, Gyűjtő Sándor és Kovács Lajos) nem sikerült volna a MAGISZ-nak azzá a jelentős tényezővé válnia, és a munkások ellátásának gondja még nagyobb teherként nyomta volna vállainkat a felszabadulást követő első hónapokban. Hangsúlyoznom kell, hogy ezek az ifjak vezetőszerepet játszottak a MAGISZ megalakításában. Megalapozásába, majd kiszélesítésébe már idősebb szakemberek is bekapcsolódtak, elsősorban Semlyén István és Bán Imre, oroszlanrészt vállalva a későbbi Victoria szövetkezet felvirágoztatásában.

Amikor először hallottam, hogy a Gestapo a Kolozsváron maradt rendőrökkel és csendőrökkel listát állított össze, és azon a kiszabadult kommunistákon kívül szerepelnek olyan radikális polgárok is, akiknek magatartása az utóbbi időben hangsúlyozottan antifasiszta, azt hittem, mindez feltételezés. Sajnos hamar meggyőződtem, hogy való igazság, és nem hiába figyelmeztettek bennünket,

nappal óvatosabban viselkedjünk, éjjel pedig ne aludjunk otthon.

Hat-hét nappal a felszabadulás előtt este 10 óra tájt valaki durván megverte a vastag deszkából készült ablaktáblát. Azonnal tudtam, hogy baj van, mert így csak csendőrök és rendőrök kopogtatnak. Addig biztonságban éreztem magam Demeter Béla lakásában, hiszen ő mint az EMGE egyik számottevő vezetője semmilyen baloldali mozgalomban nem „kompromittálta” magát. Úgy tudtam, hogy az *Ellenzék* szerkesztőségi gárdájához tartozik, arról nem tájékoztattak, hogy az *Esti lap* főszerkesztője. Márpedig mind az *Ellenzék*ben, mind az *Esti lap*ban az utóbbi időben olyan cikkek jelentek meg a háborúval kapcsolatban, amelyek nem kerülhették el a Gestapo és a Hitler-bérenc hatóságok figyelmét. Így került Demeter Béla a Gestapo listájára.

Nem volt időm tétovázni, gyorsan magamra rántottam a nadrágomat, kabátomat, s a cipőmet a kezembe fogva halkán kinyitottam az udvari ajtót, és hason kúsztam le az öt lépcsőfokon a földre. A ház egy Fekete nevű porcelánkereskedőé volt, aki mint mozgósított százados, családjával együtt a hátsó rész valamelyik nyugalmasabb városkájában „szolgált a hazát”. A lakást rábízták egy Balázs Irma nevű hivatalnoknőre, aki náluk bérelt szobát. A járőr németül, magyarul káromkodott, én pedig valódi indián harcosként zajtalanul kúsztam a ház fala mellett a sarokig. Ott már nem láthattak meg az udvarra bevilágítók. A verandán át beszaladtam a tulajdonos lakásába. Amikor beléptem a házba, már Balázs Irma szobájának ablaktábláján dörömböltek. Csak annyit tudtam szólni, nehogy megmondja, hogy itt vagyok. A hivatalnoknő – gyergyói székely lány – nem ijedt meg a csendőröktől. Sőt rájuk is kiáltott, ne dörömböljenek, mert még a holtakat is felköltik álmukból. Aztán kérdésekre haragosan felelt: – Ez nem a Demeter Béla lakása, ez a Fekete századosé, aki a fronton van. És én vigyázok a házra. Demeter szobája arrább van, de úgy tudom, elutazott valahová. – Németül és magyarul tanácskoztak valamin, aztán jól hallatszott a szeges csizmák távolodó zaja az éjszakában. – Kik voltak? – kérdeztem a lányt. – Kakas-

tollas csendőrök és egy német. – Megköszöntem a segítségét, és el akartam menni. – Én azt mondom – tanácsolta Balázs Irma –, aludjon itt – s az ebédlöben levő díványra mutatott. Elfogadtam az ajánlatát, de előbb kimentem a kertbe. Egészen a temetőig nyúló óriási kert volt, tele gyümölcsfákkal. Leültem egy fa alá; úgy potyogott a fákról az érett szilva, hogy az ember azt hitte, gyenge jégeső hull. Úgy egy óra múlva – gondoltam, már nem fognak visszajönni – bementem a házba. Megfáztam a hűvös éjszakában, reszkettem, mint egy úri kutya. A díványon plüssel bevont díványpárnát és takarót találtam. Balázs Irma mit sem sejtve a veszélyről, amelyet elhárított, nyugodtan aludt a belső szobában.

Reggel megkerestem Demeter Jánost, este újra találkoztunk, és elvitt az EMGE légópincéjébe. Egy éjszaka ott aludtam, de nem tartotta biztonságosnak, s másnap éjjelre egy főúri lakásba kalauzolt, ahonnan elmenekültek a tulajdonosok.

A csendőrlátogatást követő harmadnap a Főtéren megpillantottam Csögör Lajost. Izgatottan mesélte, hogy minden fogadkozás és ígéretés ellenére elrendelték, hogy a levették és a hadkötelesek haladéktalanul hagyják el a várost, és mindenki jelentkezék katonai egységénél. Hadkötelesek csak különleges engedéllyel tartózkodhattak a városban mint helyben mozgósítottak. Másnap én is kaptam egy ilyen „helyben mozgósított” cédulát.

Csögörrel beszélgetve a mostani Kárpát cukrászda elé értünk, és megpillantottuk Tamási Áront, amint egy embergyűrűben szenvedélyes szavakkal ostromozta a katonai és polgári hatóságokat az emberek ezreit szerencsétlenné tevő parancsért és a parancs megszegői ellen kilátásba helyezett drasztikus büntetésért. – Senki el ne hagyja a várost – dörögte kemény hangon –, senki! – Néztem Tamási arcát, kifejező gesztusait; érces hangja most is a fülemben cseng. Tetszett, nagyon tetszett, ahogy beszélt, valóságos néptribun volt.

Csögör megkérdezte, ettem-e már valamit. Szerénykedve ismertem be, hogy bizony még nem. Hívott, menjek hozzájuk, a felesége szerzett valahonnan tejet, megkínálnak egy csésze tejeskávával. Engedve a csábításnak,

hozzájuk mentem reggelizni. Csögör Bözsit akkor ismer-tem meg. Kedves, intelligens, jól értesült elvtársnő volt, akit az események komolyan érdekeltek.

Másnap délelőtt tiszta véletlenségből újra találkoztam Csögör Lajival. Hallgatag volt, és letörtnek látszott. Megkérdezte, emlékszem-e, a tegnap délelőtt hogyan beszélt Áron? – Jól beszélt – vágtam rá –, nagyon jól beszélt. – Ma hajnalban elutazott Kolozsvárról.

A hír mellbe ütött, sokáig hallgattunk mindketten. – Jó író, de rossz politikus – mormogtam később szinte csak magamnak. Ezt a véleményemet most is fenntartom. Jó író volt, nagy író volt, bátor író volt, de mint politikus jóval alulmaradt.

Éjszaka nem volt már hol aludnom. Elrendeztem az-napi találkáimat, s délután elindultam Gáll Kálmánék-hoz, hogy náluk húzódjam meg. Még úgy déltájt találkoztam valakivel (nem emlékszem, ki volt), aki miután megkérdezte, van-e mit egyem, elvitt a zsidókórházba Fischerné Kahána Máriához. Mária a börtönből való szabadulása után ott vállalt szakácsnői állást, hogy a DEF elől eltűnjön. Megörvendtünk egymásnak, hiszen régi ismerősök voltunk, s dolgoztunk együtt az illegalitásban. Felpakolt néhány konzervvel, marmeládéval s kenyérrel, s félóra múlva már Gáll Kálmán lakásán voltam. Kálmánék is rosszul álltak ételmisszer dolgában. A felesége, Bözsi, a hozott konzervvel krumpligulyást főzött, s miután jóllaktunk, megittunk egy kancsó almamustot. Nagyon jól éreztem magam Kálmánéknál, de egy dolog aggasztott. A Szamoson átvezető vashidat német katonák őrizték (a mostani Horea–Dózsa úton). A járókelők suttogva újságolták egymásnak, hogy reggel aláaknázták a hidat, s fel fogják robbantani, azért őrzik. Ez teljesen hihető volt.

Éjszakára a konyhában ágyaztak nekem. Kálmán a kezembe nyomott egy könyvet, arra az esetre, ha nem tudnék elaludni. Kovács József írása volt. Péchi Simonról, Bethlen Gábor kancellárjáról szólt, s vele kapcsolatban az udvarhelyi zsidózó székelyek szektájáról. (30–35 évvel ezelőtt Bözödön és Bözödújfaluban még élt néhány öreg szombatos. Lehet ma már kihaltak azok is.) A könyv any-

nyira lekötött, hogy másnap, október 8-án egész nap olvastam. Délután 5 óra felé már nem volt maradásom. Ha felrobbantják a hidat, itt rekedek. Volt még egy tartaléklakás, ahova elmehettem végszükségben. A régi Kakasféle ház felügyelője, Nagy József lakása, amelyet még az illegális időben használtam. Sohasem „bukott le”, így biztonságosnak tartottam. Elbúcsúztam a családtól, bár nagyon marasztaltak. (Czellér Lalival, Gáll Kálmánné 18–19 éves fiával két héttel később találkoztam újra, akkor már a KISZ kolozsvári szervezetének egyik vezetője volt.)

Az utcán alig jártak emberek. Amíg a Főtérre értem, két német–magyar tábori csendőrjáratba ütköztem. Jól voltam öltözve, talán annak köszönhettem, hogy nem igazoltattak. Személyazonossági igazolványom nem volt, csak a katonakönyvem, na meg a helyben mozgósítási igazolásom. Nagy Józsefet behívták katonának, csak Erzsit és a két gyermeket, Évát és Palit találtam otthon. Szívesen fogadtak, és levezettek az óvóhelyre, ahol már legalább harmincan tartózkodtak. Ide húzódott le Balogh Edgár is, hogy közel legyen a városi őrséghez. Aznap még átment a Városházára, de másnap már teljesen kihalt volt a város, mindenki az óvóhelyre húzódott. Nem lehetett tudni, hogy a németek megpróbálják-e utcai harcra késleltetni a szovjet–román hadsereg bevonulását a városba, vagy csupán utóvédharcot folytatnak. A hidak, a városi villanytelep, a vasúti főműhelyek aláaknázása ez utóbbira engedett következtetni.

Október 9-e viszonylagosan nyugodtan telt el. A hatalmas emeletes pincében szalmazsákokon, matracokon feküdtek az emberek, halkán beszélgettek, kimentek a szűk udvarra egy kis friss levegőt szívni, és kémlelték az eget, vajon nem kezdenek-e bombázni. Légítámadás nem volt, de az aknavetők lövedékeinek robbanása s az állandó gépfegyverropogás egyre közelebről hallatszott. A késő esti órákban rövid időközben két hatalmas robbanást hallottunk, s utána földrengésszerű lökéseket éreztünk. Ablaküveg-csörömpölés hallatszott a hirtelen beállt csendben. – Vajon mi volt ez? – kérdeztük egymástól. (Akkor még nem tudtuk, hogy a telefonközpontot és a Dermata melletti vasúti hidat robbantották fel.)

Október 10-én mindenki, érezte, elérkezett a döntő nap. Találgattuk, vajon mire virradunk holnap? A Kakas-féle ház nagy tölgyfa kapujának kinyitható ablakán a New York szállóra (ma Continental) s a szomszédos házakra lehetett látni. Már enyhe szürkület volt, amikor a kihalt Főtéren két német tigris tank robogott át. Az egyik a szálló sarkánál helyezkedett lőállásba, a másik letért a Deák Ferenc utca felé. A tank csaknem vízszintesre eresztette le ágyúcsövét. Talán 10 óra lehetett, amikor leadta az első lövést, s utána egyenlőtlen időközökben újra és újra lőtt. A Jókai utcában és a környékén elhelyezett tank, gyors-tüzelő ágyúk lövéseire orosz tankok és katyusák válaszoltak. Hogy hol estek le a lövedékek, nem tudom. A közeli lövedékbe nem ütött be egy sem. Időnként a kapu kinyitható ablakán óvatosan kikémleltem. Néha már idegesítő volt a csend, aztán fények lobbantak az ágyúcsövekből, és fül-siketítő zajjal újramezdődött a tűzpárbaj. Éjjel 3 óra felé beszüntették a tüzelést a Jókai utcában, és csörömpölve elszárguldott egy tank az állomás irányába. Idegesítő csend következett, eltartott talán egy órát is. A férfiak kijöttek az óvóhelyről, és nyugtalanul találgatták a csend okát. Egyszer csak eget-földet rengető robbanás hallatszott a közelből. Az ablakok megremegtek. Újra a kapuhoz mentem. Abban a pillanatban négy-öt katona rohant el előtte, németül beszéltek, szinte kiabálva. Ki akartam nézni utánuk, de egy iszonyú robbanás hátravágta a félig már nyitott kisablakot. Ösztönszerűen leguggoltam. A kapunak törmelék csapódott, és a légnyomás kitörte az ablakokat. Hátraszaladtam az udvarra. – Mi történt? – kérdezték többen is egyszerre. – Néhány méterre a kaputól a németek felrobbantottak valamit. – A telefonvonalak csatlakozóaknáját – mondta valaki. Aztán egymás után több robbanás hallatszott, közletről és távolabbról. A főtéri nagy házak remegtek. Valószínűleg a Szamos- és a Malomárok-hidat, majd a strand mögött levő kisegítő villanytelep Diesel-motorjait és a vasúti főműhelyek épületeit robbantották fel akkor. Aztán megszűntek a robbanások.

Megint a kapuablak felé settenkedtem. Óvatosan kinyitottam, és kidugtam a fejem. Csúnya sárga-fekete füstfelhők gomolyogtak a város felett. Nem lehetett látni,

hogy az ijesztő füstgomolyagok alatt égnek-e a házak. Ha a robbantásoktól kigyúltak a szomszédos épületek, ki fogja eloltani és mivel? Azt tudtuk, hogy a mentőszolgálat autói már napokkal azelőtt felső parancsra elmentek. (Bárány főhivatalnok ezekben szállította el az elhurcolt zsidóktól lopott szőnyegeket és más értékeket.) Ennél barbárbab, embertelenebb intézkedést a lakossággal szemben nem is tehettek volna. Vajon a tűzoltókocsikat, szivattyúkat, létrákat és tűzszerészeket is elparancsolták Kolozsvárról? (Később tudtam meg, hogy el akarták, de Kiss László főcsoportvezető kihallgatásra jelentkezett, és kijelentette, ő a szülővárosát nem hagyja egy esetleges tűzmartalékaul. Ez október 9-én történt, amikor csoportjával visszatért a Zola utcában felrobbantott telefonközpont melletti Dermata-palotából, ahol a robbanás következtében keletkezett tetőtűzet szigetelték el. A tűzoltók közül elsőnek állt Kiss László mellé a két Török testvér, Imre és Pista. Török Pista néhány hónappal később a városi tanácshoz került gépkocsivezetőnek. Tizenkét polgármestert hordozott a kocsiján – köztük engem is –, 34 évig szolgálta becsülettel a várost, 1977-ben ment nyugdíjba. Kiss László és a két Török testvér példáját 30 tűzoltó követte. Ők oltották el a tüzet október 12-én a Gólya Áruházban, később az Elias-palotában, majd az Ideal drogériában és másutt, amelyet a fosztogatók okoztak. A tűzoltók éppen úgy, mint a munkások a gyárak üzembe állításakor, hetekig, sőt hónapokig fizetés nélkül dolgoztak, kötelességtudatból és munkásöntudatból.)

Megnéztem az órát, fél négy volt. A belvárosban csend, halálos csend uralkodott. A robbanások fojtó füstjét ide sodorta a szél. Kint voltunk az udvaron valamenynyien, lélegzet-visszafojtva figyeltük, nem hallunk-e valami zajt? Harckocsik csörömpölését, ami jelezné a felszabadítók megérkezését. Hat óra tájt pirkadni kezdett az ég alja, óvatosan kinyitottuk a nagykaput – addig kulcsra volt zárva –, és másodmagammal a fal mellett osonva, a robbantás omladékai között a sarokig lopóztam. Nagyon messziről egy jármű közeledett. A halk zajt hallottuk, de a járművet nem láttuk. Az izgatott várakozás és állingálás közben kivirradt. A járműcsörömpölés közlelől hallat-

szott, talán az Opera előtt lehetett. Kimentem az utca közepére. Egy harckocsi jött lassú tempóban, tele fegyvereket készenlétben tartó katonákkal. Fejükön bonetta volt, kettőnek-háromnak acélsisak. Nem világosodott még ki teljesen, csak feltételeztük, hogy vöröskatonák. Ahogy közelebb értek, a kocsi rádióantennájának végén tenyérnél alig valamivel nagyobb vörös zászlót pillantottam meg. A harckocsi a Városháza nyitott főkapuja előtt állt meg. Azt hittem, én vagyok társammal az első, de íme, mintha a föld alól bújtak volna elő, a városi őrség tagjai is ott termettek, s már tízen, húszan, harmincan álltuk körül a harckocsit, és nevetve, kiabálva, ökölbe szorított kézzel üdvözöltük az első szovjet katonákat.

A katonák fáradtak és porosak voltak, oroszul tudó után érdeklődtek. Mondtam, hogy beszélek valamit oroszul, de egy idősebb munkást vittek magukkal, aki az első világháború alatt hadifogoly volt, hogy bizonyos raktárakat, ital- és étellerakatokat megmutasson nekik. Szerepük az volt, hogy ezekhez őrséget állítsanak.

Itt vannak hát! Szabadok vagyunk, szabadok! 1944. október 11-én a szabadság hajnala virradt fel Kolozsvár felett. Olyan volt, mint egy álom. Vége hát a fasiszták uralmának, saját kezébe veszi sorsának irányítását a nép, és soha többé el nem ragadhatja tőle a kizsákmányolók osztálya. Éreztem, hogyan telik meg a mellem levegővel, hogyan növekszik másodpercről másodpercre az önbizalmam. De ugyanakkor éreztem a ránk váró feladatok súlyát is, a felelősséget, hogy a lerombolt városok, gyárak újjáépítése, helyreállítása, az új, szabad, kizsákmányolásmentes élet beindításának nagyszerű – de roppant nehéz – feladatát teljesítsük. Mától kezdve az a dolgunk, hogy ennek a munkának az élére álljunk.

A SZABADSÁG ELSŐ NAPJAI

Mint a jó gazda, aki jégesőtől, árvíztől elpusztított birtokán szemléli a pusztulást, és konok kitarással tervezeti első és legfontosabb teendőit, olyan érzésekkel és gondolatokkal léptem be egy-két órával később a Város-

házára. Az épületben hangosan beszélő, ide-oda szaladgáló emberekbe ütköztem. A pártbizottság legutolsó ülésén úgy beszéltek meg, hogy a felszabadulás után a Városházán találkozunk. Reménykedtünk, hogy annyi megpróbáltatás után ép bőrrel ússzuk meg az eseményeket. Nem kérdeztem senkitől semmit. Az ismeretlen folyosókon (három évvel később mint alpolgármester mennyire ismertem a Városháza minden zegét-zugát!) abba az irányba mentem, amerre a legtöbb ember. Az egyik folyosó végében egy kis szobácskát foglaltak Nemes Jóskaék pártirodának. Ajtajára papírlapot erősítettek négy rajzszeeggel, s valaki szép kalligrafikus betűkkel ezt írta rá: „A Kommunisták Párt Irodája”. A folyosón tízével álltak az emberek, mindenki be akart jutni. Az ajtóban megállított valaki, megkérdezte: ki vagyok és mit akarok. Mosolyogtam: – Engedjen csak be, elvtárs, a pártbizottság tagja vagyok, Veress Pálnak hívnak. – Az ajtó kinyílt. A kis szoba tele volt régi elvtárssal. Nemes Jóska felállt a székéről, fáradtan mosolygott és megölelt. Simó Gyula hasonlóképpen. Mindenkivel kezet fogtam, mindenkivel összeölelkeztem, s válaszoltam a kérdésekre. Aztán Jóska megkérte az elvtársakat, hagyjanak magunkra egy félórát. Négyen maradtunk, Jóska, Gyula, Jakab Sanyi és én. Olyan kérdések megoldása várt ránk, amelyekkel eddig még nem volt dolgunk.

Az első és leglényegesebb tennivaló, kapcsolatfelvétel az illetékes szovjet katonai parancsnoksággal. Jóska kapta ezt a megbízatást – úgy emlékszem – Gyulával, aki tudott egy kicsit oroszul. A második, hogy a pártszékháznak megfelelő épületet keressünk, ahol irodahelyiségeken kívül gyűlésterem is van. A harmadik a szakszervezetek régi székházainak azonnali birtokbavétele és a munkások és alkalmazottak szakmánkénti megszervezésének beindítása; a kerületi ideiglenes Szaktanács megszervezése és megfelelő épület keresése, szintén irodahelyiségekkel és gyűlésteremmel; egy magyar és egy román napilap beindítása. A városi és megyei vezető tisztségek betöltésével addig nem akartunk foglalkozni, amíg a szovjet parancsnoksággal nem beszélünk. Ezek voltak a legsürgősebb tennivalók. A legaktívabb elvtársakat menet közben osztot-

tuk be. Havadi Jóskát bíztuk meg, hogy néhányadmagával szerezzen gerendát, deszkát, kapcsokat, csavarokat a raktárból, azonnal szervezzen egy nagyobb csoportot ácsokból, asztalosokból, kovácsokból és siessen a szovjet hidászkatonák segítségére, hogy a felrobbantott Szamoshidak helyébe a szükséghidakat minél hamarabb felhúzzák. Legalább húszan kaptak még aznap különféle megbízatást, amelyeket felsorolni teljességgel lehetetlen.

Jóska Gyulával elindult a szovjet parancsnokságra, én pedig Jordákyval Szaktanácsnak alkalmas épület keresésére. Az utcán talákoztunk a Szövetkezeti Központ egyik vezetőjével – György N.-nel –, aki felajánlotta a mai Petru Groza utcai székházuk emeleti részét. Másnap már birtokunkba is vettük, íróasztalokkal, polcokkal, szekrényekkel egyetemben, úgyhogy a Szaktanács Jordáky, Dán István, Lakatos István, Gheorghe Timofi, Wagner István, a fiatal Gebefügi Feri, Guzmann Bözsi, Fischerné Kahána Mária bevonásával azonnal megkezdhette működését. Jóska, Jakab Sanyi és Gyula a párt tartományi bizottságának kerestek székházat. Valaki ajánlotta, hogy ideiglenesen foglaljuk el a Volksbund volt helyiségét, amely a mai Napoca utca 2. szám alatt volt, az emelet Főtér felé eső részén. Bár politikailag nem volt valami szerencsés dolog, hogy a párt tartományi bizottsága éppen oda költözzön, szükségmegoldásként – mivel elég nagy, 150–180 embert befogadó gyűlésterme volt – elfogadtuk. (Nemsokára a tartományi bizottság átköltözött a mai Május 1. utcába.)

Jóskának és Gyulának sikerült kapcsolatot találni az NKVD parancsnokával, aki ideiglenesen a törvényszék épületében helyezkedett el. Délután 5 órakor fogadott a szigorú arcú, intelligens őrnagy (a nevét elfelejtettem). Öten mentünk kihallgatásra, Nemes Jóska, Simó Gyula, Jakab Sándor és én a párt részéről, s magunkkal vittük a már említett Homonnai Hugó volt vezérkari századost, akit Jakab Sándor ismert, azzal a céllal, hogy ha valamely hadi, stratégiai, szóval katonai kérdésről érdeklődnének, Homonnai kéznél legyen. Tolmács segítségével elmondtuk, kik vagyunk, kiket képviselünk, felajánlottuk szolgálatainkat, és beleegyezését kértük, hogy megkezdhessük

a párt, a szakszervezetek és más tömegmozgalmak szervezését. A tolmács jól tudott oroszul, hadifogoly volt az első világháborúban, de politikailag iskolázatlan ember, ezért Gyulának meg nekem többször közbe kellett szólnunk, hogy kiigazítsuk fordítását.

A parancsnok, miután tudomást szerzett mozgalmi múltunkról, leigazoltnak tekintett bennünket, s kért, hogy teljes erővel fogjunk hozzá a gyárak helyreállításához, s minél hamarabb indítsuk be a termelést. (Mondtuk, hogy a Dermatában legkésőbb 48 órán belül megkezdődik a munka.) Ugyancsak felhívta a figyelmünket, hogy az üzletek nyissanak rendesen. Megjegyezte, hogy ezek a kérdések nem az ő, hanem a városparancsnok hatáskörébe tartoznak, aki másnap reggel megkezdi tevékenységét. A városi és megyei közigazgatási vezetőség kinevezése is rá tartozik. Amíg megtörténnek a kinevezések, addig az a főhivatalnok marad a városvezető, akit a bevonuláskor a Városházán találtak. (Nagy László volt az, a városi főjegyző.) Homonnait nem kívánta meghallgatni az őrnagy. Búcsúzásakor megállapodtunk, hogy Jóska tartja a kapcsolatot vele. Még egyszer hangsúlyozta, hogy a közigazgatási és a gazdasági kérdéseket Makedon őrnaggyal, a város katonai parancsnokával beszéljük meg. Mivelhogy szürkülettől reggelig kijárási tilalom volt – a Szamoson túl még folytak a harcok –, mindenikünk mellé fegyveres katonát adott és pecsétes írást, igazoltatás esetére.

Gyula nem volt hol aludjon, együtt mentünk a Demeter Béla lakására. A kicsi szovjet katonát – húszéves sem volt – behívtuk egy pohár pálinkára. Meglepődtem, hogy amikor lenyomtam a kilincset, az ajtó kinyílt, holott én bezártam. A szobában zsongásszerű összevissza ketyegés, majd háromszoros kukukk-kiáltás fogadott. Néhány másodpercre volt szükségem, hogy magyarázatot találjak. Demeter Bélának szenvedélye volt az óragyűjtés. Legalább 40 különféle órája volt, az egyszerű falusi kakukkos órától az értékes asztali és fali órákig. A lakásban szovjet katonák jártak, egyik tréfás kedvű az összes órákat felhúzta. Percenként ütöttek, kongtak, kakukkoltak, olyan tiktakos zajjal, hogy szinte egymás szavát sem értettük. Egy árva gyertya fényénél kivettem egy üveget, csak úgy

találomra, mert tudtam, hol tartja Béla a pálinkáját, töl-
töttem három pohárba, aztán lelkes „Éljen Sztálin elv-
társ!” köszöntéssel fenéig ittuk. Amikor lenyeltem, úgy
éreztem, vitriolt ittam, levegő után kapkodtam én is, Gyu-
la is (fene nagy ivók voltunk!), de még a kis katona is.
Gyula síri hangon kérdezte, mit adtam inni nekik. Nem
tudtam nyomban felelni rá. Aztán nagy nehezen kinyög-
tem, hogy ez az a szesz, amivel Béla a feketekávéját főzi
a spirituszlámpán. Szerencse, hogy tiszta szesz volt és nem
denaturált. Kérdeztem a kis katonát, iszik-e még egyet,
de csak a fejét rázta. Elbúcsúztunk tőle, s aztán tana-
kodni kezdtünk, mit csináljunk az órákkal. Semmit sem
tudtunk tenni. Lehet, egy órás rendre meg tudta volna ál-
lítani a ketyegő-kongó-csengető órákat, de mi nem. Mi-
előtt lefeküdtünk, fülünket bedugtuk papírral (vattát nem
találtunk), aztán a párnát a fejemre húztam. Mindhiába!
A ketyegést-kongást-kakukkölést reggelig hallottam.

Kora reggel érkeztem a pártirodába, mégis zsúfolásig
volt emberekkel. Nagy részük régi párttag vagy szimpa-
tizáns, akik utasításra vártak. Mindenkinek ugyanazt
mondtuk: menjen be a munkahelyére, és fogjanak hozzá
a gépek rendbehozásához, a munkatermek kitakarításához,
a nyersanyagok és készárúk számbavételéhez, eltulajdo-
nításuk megakadályozásához. A Dermata, Acélárugyár-
ban, a nagyobb textil-, faipari és fémfeldolgozó üzemek-
ben már a felszabadulás előtt megvoltak a kapcsolataink.
Ioan Micu, Ioan Mureşan, Nagy Sándor és mások a Der-
matából, Gáll Kálmán, Kalinovszky Béla az Acélárugyár-
ból, Dobai Gyula régi párttag a Fermából, és sorolhatnám
tovább az Orionból, a Ravagból, a vasipariból, a húsár-
gyárból azoknak a nevét, akik nem azért jöttek, hogy
megkérdezzék, mit csináljanak, hanem jelentették, ho-
gyan fogtak hozzá az ideiglenes tatarozáshoz – ahol ta-
lálát érte a gyárat –, a munkák beindításához stb.

Egy másik csoport a gyors helyezkedőké volt. Papíro-
kat huzigáltak elő zsebeikből, és nagy hangerővel bizonygat-
ták, hogy zsidóvagyonokat rejtegettek, szökött katonákat
segítettek, s kérték felvételüket a pártba. Az ilyeneknek
azt mondtuk: nagyon szép, amit cselekedtek, de most
menjenek gyorsan a Szamos-hidakhoz, és segítsenek a

szovjet utászoknak a szükséghidak építésénél. Mondanom sem kell, hogy nagyon kevés sietett közülük gerendát cipelni. Tíz óra tájban átszaladtam a Szaktanácshoz. Itt is ember ember hátán tolongott, a különbség csupán az volt, hogy nem találtam helyezkedőket. Akik itt voltak, csak utasításért, tanácsért és segítségért jöttek. Jordáky reggel óta ott volt, és alaposan megizzasztották a kérdéseikkel. – Elvtársak – harsogta egy magas férfi erős baritonján az előtte levők feje felett –, néhány szarufára és lécre volna szükségünk, meg 150–160 darab cserépre, hogy a tetőszerkezetet megjavítsuk. – Hol kell javítani? – kapcsolódtam bele, hogy a kikészült Jordákyt mentesítem. Fermatát vagy Ravagot mondott az erős hangú férfi. – Bombatalálat érte? – Hát persze, még júniusban, s azóta úgy áll a tető. Most, hogy miénk a gyár, rendszeren meg kell csinálni.

Meglepve néztem rá, akkor hallottam először ilyen egyszerűen és magától értetődően: *most, hogy miénk a gyár*. Valóban, hogy is állunk ezzel a kérdéssel? A tulajdonosok, bankvezérek, részvényesek, igazgatók s a legtöbb vezetőmérnök, miután a kasszákat kiürítették, elmenekültek. Hát igen! Ha jogilag ez a kérdés még nincs is rendezve – s még sok idő fog eltelni, amíg rendeződik –, meg kell erősíteni a tudatot: miénk a gyár. Üzemi bizottságot, munkástanácsot kell választani és irányításukkal beindítani a termelést. Most elsősorban szarufa, lécs és cserép kell nekik. – Mondja, szaktárs – fordultam az erőshangúhoz –, van ott a közelben valamilyen építőanyagraktár? – Nincs, de van egy lebombázott épület, a tulajdonos meglógott. A szomszédok úgy széthordják, ha nem sietünk, hogy nekünk csak a gödör marad. – Hát vigyenek maguk is, vegyék jegyzőkönyvbe, hogy mit vittek el, írassák alá két-három tanúval, hogy nyoma legyen, ha kell, hogy nem lopták az anyagot. – Pontosan így is csináltuk – válaszolta amaz. Mérgesen kérdeztem: – Ha már megtették, miért kérdik tőlünk, hogy mit csinálnak? – Hogy tudjuk, jól csináltuk-e? – hangozott az őszinte válasz. Beszélgetésünket egy szőke, merev nézésű elvtárs szakította félbe: – Predics Gyula vagyok, a vasútnál dolgozom. Jordáky elvtárs megbízott, hogy legyenek

segítségére önnök. Itt vannak a vízművektől az elvtársak, jelenteni szeretnének – s már tuszkolt is előre egy alacsony, köpcös, szerény idősebb embert és egy magas, csupaizom, merész nézésű, félig katona, félig civil ruhás fiatalabbat. – Károly Ferenc vagyok, a vízművek mérnöke, Bokor Sándor főszerelő – mutatott a társára. Kezet fogtunk. – Jelenteni szeretnénk, kérem tisztelettel meghallgatni – mondta Károly mérnök. (Később mint a közüzemek igazgatója hányszor hallottam udvarias szavait: „kérem tisztelettel meghallgatni”). Figyelmesen hallgattam a halk szavú, nyugodt mérnököt, és fél szemmel figyeltem a nyugtalan főszerelőt. Károly jelentéséből kitéjt, hogy a katasztrófálisnak tűnő vízellátás csak látszólagos. A vízszelő telepen egy-két kutat bombatalálat ért, de azokat azonnal kikapcsolják a szállítóvezetékéből. Ott probléma nincsen. Az összes szivattyú ép és működőképes, hála Sebők István, Sánta Jenő gépészek és a német származású Szöcs János munkás lélekjelenlétének és bátorságának. Úgyes furfanggal félrevezették a német rombolóosztagot, amikor el akarta vagdosni a fő hajtószíjakat. – Elgondolásunk az – mondta Károly mérnök –, hogy először a klinikáknak adunk vizet. A Gorbó-pataki hidat a németek felrobbantották, és megsérült a vízvezeték is. Először azt javítjuk meg, holnap reggelre készen lesz, és biztosítjuk a klinikák vízellátását.

Valami nagyon-nagyon meleg érzés szaladt át rajtam. Szerettem volna megölelni a halk szavú mérnököt, aki annyira komolyan és magától értetődően számolt be a teendőkről. Kifejtette aztán, hogy a többi felrobbantott hídnál ideiglenesen felfüggesztté a vezetékeket készítenek, és úgy hozzák át a Szamos, a Malomárok és a Nádas patak felett a vizet. Így tehát a város egyes részein 2–3 nap múlva, néhány kerületben csak 8–10 nap múlva lesz víz. Megköszöntem Károly mérnöknek a „jelentést”, és megígértem, hogy azonnal közlöm az illetékesekkel. Megkérdeztem Bokor főszerelőt, miért van félig katonaruhában. Elmondta, hogy négy napja szökött meg az egységétől, és még nem volt alkalma civil ruhát keresni. Jóval később tudtam meg, hogy Bokor Sándor vakmerő hegyász és rendkívül kemény ember, aki egy nappal a né-

metek visszavonulása előtt bemászott a Kajántó utcai híd mellett egy aknába, amelybe a németek dinamitot raktak. A robbantózsínókat elvágta, s megmentette a hidat is és a vízvezetéket is. Azt is megtudtam, hogy csak azokkal szemben „durva”, akik ímmel-ámmal dolgoznak. Azok biza volt mit halljanak Bokor Sándor kissé „mosdatlan” szájától.

A felszabadulást követő nap a jelentések, az ismerkedés és a szervezkedés napja volt. A pártbizottság véleménye szerint a megbénított gazdasági élet beindításának, a társadalmi tevékenység új, demokratikus alapokra való helyezésének az előfeltétele, hogy a munkásság a szakszervezet köré tömörüljön. Evégett elhatároztuk: minden szakszervezeti múlttal és gyakorlattal rendelkező embert a Szaktanács vegyen igénybe a szervezésnél.

A bevonással – tehát nem választással – létrehozott szűkebb keretet kibővítettük, mert az a maroknyi ember, akit a Szaktanácsba bevontunk, nem tudta összefogni a naponta sokasodó munkát. A szaktanácsi megbízottak rendszerét kellett bevezetnünk, vagyis a fontosabb üzemekhez kiküldötteket nevezünk ki, akik egész nap ott tartózkodtak, segítséget nyújtottak a munkásokból és demokrata érzésű műszakiakból alakított gyárvezetőségnek (munkástanácsnak), tartották a kapcsolatot a Szaktanács-csal, jelentéseket hoztak, utasításokat vittek, és segédkeztek a munka beindításában, a szakszervezeti csoportok létrehozásában.

Az első ilyen szaktanácsi megbízottat a legfontosabb üzemhez, a villamosművekhez küldöttük ki. Erre azért volt olyan nagy szükség, mert a kolozsvári gázmotorral ellátott egységet felrobbantották a németek (innen többé soha Kolozsvár áramot már nem kapott), az egeresi és hideg-szamosi erőműveket pedig nem lehetett üzemeltetni, amíg a hidak felrobbantásakor megrongálódott távvezetéseket meg nem javítják. A Dermata sietett a város segítségére, és az épen maradt áramfejlesztő termelésének tekintélyes részét a városnak adta. A Dermata áramfejlesztő telepe össze volt kapcsolva a városi hálózattal, és a múltban is sok esetben szolgáltatott villanyt Kolozsvárnak.

Itt kell kijavítanom egyes emlékirók tévedését, akik

azt állítják, hogy a munkások megjavították a felrobbantott telefonközpontot, és néhány nap múlva már működtek a telefonok. Nem így volt. A felrobbantott telefonközpont megsemmisült, abból legfeljebb néhány alkatrész lehetett megmenteni. Épen maradt viszont egy „mini” központ a Városháza légópincéjében, egynéhány vonallal. Ezt helyezték működésbe, de a vonalaiból csupán a katonai, közigazgatási hatóságok, a klinikák, a párt- és szakszervezeti szervek kaptak, magánlakásoknak nem jutott. Azt a telefonközpontot, amely mintegy 350 vonallal kezdte meg működését, Bukarestből hozták, s a Dózsa utcai Fischer-féle üvegkereskedés helyiségében szerelték fel. Ez 1944 decemberétől 1946-ig üzemelt, amíg újjáépült a Zola utcai telefonközpont.

Néhány hét telt el, amíg a megrongálódott egeresi szállítóvezetékét kijavították, majd 1945 májusában Hidég-Szamosot is bekapcsolták az áramszolgáltatásba. Az egeresi villanyközpont beindítása, de főleg a dermatai üzemeltetése elsősorban szénkérdés volt. A szenet a Dermatának az egeresi bányák adták. A termelés azonban a minimumra csökkent, és ezt a keveset sem volt mivel szállítani, mert a vasútvonalakat megrongálták, a hidakat mindenütt felrobbantották. Emberfeletti erővel dolgoztak a vasúti munkások, hogy egyrészt a vonalat kijavítsák, másrészt hogy a felrobbantott vasúti műhelyekben a munkát beindítsák, tehervagonokat és mozdonyokat tegyenek üzemképessé, hogy a szovjet hadseregtől kapott teherautók és az Egeres környéki parasztok ökrösszekerei helyett vonattal szállítsák a szenet Kolozsvárra.

A négy legnagyobb gyárban a termelés beindítását és a munkások szervezkedésének irányítását a Szaktanács biztosította, a pártbizottság utasításainak megfelelően. A Dermatában régi kommunisták és szociáldemokrata elvtársakból megalakult az üzemi bizottság. Tagjai: Ioan Micu, Polifka József, Hentz László, Szendrei Kálmán, Ioan Mureșan, Kulcsár István és később Mráz Zsuzsika. Ide kell számítanunk Ioan Bodeát, a szakszervezet alelnökét, Belovai Istvánt, aki mint a Bőrmunkások Szakszervezetének titkára nagyrészt a Dermatában tartózkodott, amíg meg nem alakult a bőrsők, vasasok és hivatalnokok egységes,

önálló gyári szakszervezete. Az Acélárugyárban Gáll Kálmán vezetésével – aki egyben a Szaktanács megbízottja is volt –, olyan régi szervezett munkások segítségével, mint Atl Árpád, Kalinovszky Béla, Bucsi Jóska, Boőr István esztergályosok, Nagy Jenő öntő, Kakassy Béla lakatos, Sebestyén György kovács, Klein Gabi modellasztalos már október 12-én százával gyártották a vastag csavarokat, szorítópántokat, kapcsokat.

A vasútnál Gheorghe Timofi volt a Szaktanács megbízottja. Körülötte olyan kipróbált kommunista és szociáldemokrata elvtársak tevékenykedtek, mint Vasile Cristea, Victor Mezei, az öreg Szathmári Sándor, Balla Sándor, Losonczy Gyula, az ifjú Jakab Dezső, majd a visszatértek közül Vasile Deac, Dumitru Dejeu és mások. Az említettek közül néhányan részt vettek az ellenállási mozgalomban is, és most minden tudásukkal és energiájukkal bekapcsolódtak a munkába, hogy a legnagyobb rombolást szenvedett és a legfontosabb üzemben a romeltakarítással párhuzamosan beindítsák a termelőmunkát és a munkásokat bevonják a szakszervezetbe.

Az üzemek beindítása mellett a legfőbb kérdés a város élelmiszerrel való ellátása volt. A hitleri és horthysta hadseregek visszavonulásukkor elhajtották az állatok jelentős részét, kiürítették a raktárakat. (Jellemző mind a német, mind a magyar vezetők és katonatisztek magatartására, hogy Nagyváradon a legnagyobb malom sok vagon kitevő gabonataralékát, mivel már nem volt idejük elszállítani, felgyújtották. Csak egészen kis hányadát tudták megmenteni az odasiető önkéntes tűzoltók.) Kolozsváron sem kenyér, sem hús, semmilyen élelmiszer-tartalék nem állt rendelkezésére az alakuló új demokratikus városvezetőségnek. A Szaktanács Csizmadia Istvánt, a börtönből szabadult illegális kommunista harcost, a kitűnő húsiipari szakembert küldte a húsárugyárba a beszerzés és ellátás energikus megszervezésére. A húsárugyárban, mint mindenütt, a munkások és az itt maradt műszakiak mentették, ami menthető volt, többek között két vagon zsírt is elrejtettek. Csizmadia az utasítások értelmében 48 órán belül két mézártszékot nyitattott ki, ahol negyed- és félkilós porciókban osztották a tartalék zsírt, s később henteként húst is az újabb beszerzésekből.

Még az illegalitásból ismertem Rácz Pistát, aki megszökött a katonaságtól, és Kolozsváron maradt. Őt a ruházati és textilmunkások szakszervezetének újraszervezésével bízta meg a Szaktanács. A kolozsvári ruházati és textilmunkások ismertek voltak szervezettségükről és baloldali magatartásukról. A szervezési munkát Rácz Pista, Német Pista, Dankó Károly, Petre Pruneanu, König Józsefné (König Józsefnek, a KISZ volt tartományi titkárának a felesége), Farkas Imre, Peyer Károly, Farkas Rózsika kezdték meg. A szakszervezet első ténykedése az volt, hogy a mai Egyetem utca 1. szám alatt műhelyt létesítettek, ahol a szovjet és román hadsereg tisztjeinek és katonáinak dolgoztak. Ez a 25–30 szabómunkást foglalkoztató műhely lett a magva a december 1-én megalakult Ruházati és Textilmunkások Termelőszövetkezetének, a Rutexnek. Beindították a termelést a textilgyárak, élükön a Belga-Romanával és az Ady harisnyagyárral. Gyártmányaikat könnyen el tudták adni, és így a munkások azonnal pénzhez jutottak, ellentétben a vas- és faipari üzemekkel, amelyeknek áruja nehezebben volt értékesíthető.

Emlékszem az Acélárugyár nehézségeire, ahol gyárvezetőség hiányában elsőnek vették munkásigazgatás alá a gyárat s Gáll Kálmánt megválasztották igazgatónak. A felszabadulást követő első napokban a munkások egy része javította a gépeket (akárcsak a Fermatában, ahol Dobai Gyula lett a munkásigazgató), a másik része modellek felhasználásával vasalókat, kézi kukoricamorzsolókat, ekevasakat, szecs kavágókat gyártott, a kovácsok pedig ezrével készítették a csavarokat a szükséghidak gerendaszerkezetének összekapcsolásához. Ezért nem kaptak fizetést. A falusiaknak szánt szerszámokkal néhány ember járta a falvakat, és kukoricára, búzára, krumplira, szalonnára cserélte be a földműveseknél – kisebb-nagyobb eredményel. (Néhány héttel később egy vásárhelyi kicsi szövőgyár két vagy három szövőgépet rendelt tőlük az én közvetítésemmel. Mivel régebben szövőgépek készítésével foglalkoztak, megmaradt alkatrészekből rekordidő alatt állították össze és szállították le a gépeket. A vásárhelyiek részben cukorral fizettek, ami akkor az aranynál is többet ért. Valaki a gyárban megjegyezte: milyen jó, hogy

lokálpatriotizmus is van a világon! Ez célzás volt arra, hogy Gáll Kálmán, az öntömester Nagy Jenő és én is vásárhelyiek voltunk, akik a jó „üzletet” közvetítettük. De még jobban örvendtek a vásárhelyiek a szövőgépeknek.)

Csaknem a szabókkal egyidőben társultak a cipészek is. Csakhogy ők nem elégedtek meg akármilyen üzlethelyiséggel, mint a szabók, hanem a Bánffy-palota emeleti terméit foglalták le műhelynek. Abban a nagy felfordulásban senki sem vette észre, hogy az ország legnagyobb, legszebb barokk épületének két helyiségében – a halványzöld és a mályvaszín selyemkárpitos dísztermekben – mi folyik, mindaddig, amíg a Szociáldemokrata Párt megfelelő székháza hiányában nem igényelte ki a palota egy részét. Igen ám, de a mi susztereink nem voltak hajlandók átadni a termeket. A Szociáldemokrata Párt a Szaktanács segítségét kérte. Elmentem, hogy rábeszéljem őket. Amikor beléptem, nem akartam hinni a szememnek. A két nagy terem intarziás parkettáin ott sorakoztak szép rendben a banklik, a klofsteinik, a talplágyító vizes csebrek; a banklik körül vagy 18–20 suszter dolgozott.

Lenyeltem mérgemet, amikor láttam, hogy a parkett az áztatócsebrek körül fel van pattogzódva, és csendesen kérdeztem: – Elvtársak (a felszabadulást követő időszakban mindnyájan tegeztük egymást), hogy voltatok képesek ezekben a parkettás, selyemkárpitos termekben ilyen pusztítást végezni? – Valaki megszólalt: – Így találtuk. – Az áztatócsebrek is itt voltak ugye, a kiloccsant cserlével? – kérdeztem még mindig nyugodtan. Mivelhogy senki sem felelt, így szóltam: – Üritsétek ki a termeket, és ideiglenesen, amíg a társulásnak megfelelő helyiséget kapunk, költözzetek át a jobb oldali szárnyba. Ezeket a termeket át kell adni a Szociáldemokrata Pártnak. – Ha eddig hallgattak a mi cipéseink, most egyszerre olyan zshivaj tört ki, hogy a saját szavamat sem hallottam. – Hát ez a felszabadulás? Amikor végre egészséges, jó levegőjű munkahelyhez jutottunk, menjünk ki, mert kell a szocdem pártnak? Mi pedig újra húzódjunk be valami sötét, egészségtelen lyukakba? Szóval a szocdem pártnak lehet itt a székháza, de a munkás szövetkezet nem

dolgozhatik itt? – Addig bírtam türelemmel, akkor aztán kitörtem: – Egészségtelen lyukba akartunk dugni? Hát a grófkisasszonyok szobái nektek sötét lyukak? Ócska talpból egy flekket, egy spiccet felverni csak selyemkárpitos termekben lehet? Vagy az a baj, hogy a szociáldemokraták jönnek ide? Hát mi kommunisták nem vagyunk egységfrontban velük? A hétszentségét ennek a begyepesedett gondolkozásnak! Kétszáz kilométerre tőlünk még folyik a háború, még be sem fejeztük a romok eltakarítását, s máris kezdjük újra a régi ellenségeskedést? – Lassan elült a zaj. Koncz János és Szaniszló elvtársak kiadták az utasítást: csomagolni! Átmentem velük az épület jobb szárnyába. Világosra festett, parkettás szobák sorakoztak egymás után. – Három szoba elég? – Elég – mondták a harcias suszterek megbékélten.

Mint említettem, fő tevékenységem a Szaktanácsnál fejtettem ki, de mivel tagja voltam a tartományi párttitkárságnak is, részt vettem annak minden tanácskozásán. Ezenkívül Jóskával naponta kétszer is találkoztunk, és kölcsönösen tájékoztattuk egymást. Nagy nehézségeket okozott a közigazgatási és más megyei és városi hivatalok vezetőinek a kinevezése. Hosszasan latolgattuk a prefektus, a polgármester és a néprendőrség (népőrség) főnökének, valamint helyetteseinek kiválasztását. Végre döntöttünk, s a pártvezetőség javaslatát a szovjet katonai parancsnokság elfogadta. Figyelembe véve a magyar nemzetiség demokratikus jogait, a következő személyeket nevezték ki: prefektus id. Teofil Vescan, alprefektus dr. Csögör Lajos, polgármester Tudor Bugnariu, alpolgármester dr. Demeter János, rendőrfőkapitány id. Virgil Salvan, helyettese Nicolae Pojghi, majd később Nagy Sándor. Megvoltak a kinevezések, csupán a közigazgatási hivatalok hiányoztak, a régi román adminisztrációt ugyanis kivonta a szovjet katonai parancsnokság Észak-Erdély területéről, mert egyes helyekre – például Marosvásárhelyre – az egész régi sziguranca visszatért, azok a gyalázatos hóhérlegények – Morar, Luca, Furdui, Cristea –, akik a kommunistákat számtalanszor megkínozták. Eltávolították a Maniu-gárdistákat és a régi rendőrséget is, amelynek közreműködésével a vasgárdisták és Maniu-gárdisták

olyan gyalázatos gaztetteket vittek véghez a bécsi döntés ürügyén, mint a szárazajtai székelyek lefejezése és az egeresi vérengzés. Nemcsak a magyar lakosság, hanem a román tömegek körében is osztatlan felháborodást váltottak ki ezek a szörnyűségek. Beszédes bizonyítéka az együttérzésnek, hogy az Egeres környékbeli falvak román lakossága részt vett a legyilkoltak temetésén, és az ortodox pap szép beszédet mondott a román–magyar megbékélésről. Az új prefektusnak és alprefektusnak, polgármesternek és alpolgármesternek maguknak kellett demokratikus hivatalnoki kart összehozniuk. Ebben főleg a köztisztviselők szakszervezete segítette őket. A népörségnél nehezebb volt a helyzet, az emberek áldozatkészek voltak, fáradságot nem ismerve dolgoztak, de nem mindenki volt rátermett erre a munkára. A hozzá nem értést azonban pótolta a lelkesedés, a becsületes gondolkozás és magatartás.

A Szaktanács szervező munkájának eredményeként egymás után alakultak meg a szakszervezetek, és a legátermettebb kommunista és szociáldemokrata munkásokat választották vezetőiknek. A legelső alakuló közgyűlést a vasutasok tartották október 22-én, a romokban álló vasútállomás előtt. Mintegy 1800 munkás és technikus gyűlt össze. Megrendítő látvány volt a lebombázott állomásépület, háttérben a kormos falú, jórészt romos fűtőház és a főműhelyek. Körös-körül ijesztő pusztaság. Felgömbült vasúti sínek között kiégett, felborult teher- és személyvagonok. Távolabb mint egy döglött fekete mammut feküdt égnék álló kerekeivel egy telitalálatot kapott mozdony. És ezen a reménytelen, sivár helyen egybegyülekeztek a munkások, hogy megválasszák vezetőiket, akiknek irányításával megszervezik a romok eltakarítását, kijavítják a pályákat, felépítik a hidakat, épületeket, megjavítják a megrongálódott vasúti kocsikat és mozdonyokat, új vasútvonalakat építenek, amelyek megkerülik a bozsi és sztánai alagutakat, hogy bekapcsolják az elszigetelt Kolozsvárt az országos vasúti forgalomba. Állt a tömeg és várt, amíg a romokból néhány fiatal egy méter magas téglarakást hordott össze, amelyre Vasile Cristea, Gheorghe

Timofi, Balla Sándor, Losonczi Gyula vasutasok és jómagam, a párt és a Szaktanács kiküldöttei felállhattunk. Amíg Timofi beszélt, végigjártattam szemem a komor, fekete embertömegben. Rájuk vár a pusztítás nyomainak eltakarítása, az életet jelentő vasúti forgalom beindításának gigászi feladata. Vajon képesek lesznek-e, leszünk-e belátható időn belül a nagy feladattal megbirkózni? Titánoknak való munka ez, nem embereknek. (A központi vasúti szervektől kapott segítséggel december végére megoldották a feladatokat. Január 24-én már a kijavított vonalon indult különvonatunk több mint 300 észak-erdélyi szakszervezeti kiküldöttel Bukarestbe az Egységes Szakszervezetek első szabad kongresszusára, köztük azokkal a vasúti munkásokkal és technikusokkal, akik élenjártak a hatalmas munka elvégzésében.)

Amikor rám került a sor, és bejelentettem, hogy mint a Kommunista Párt kiküldöttje és mint egykori vasúti mozdonyszerelő lakatos szólok hozzájuk, lelkesedéssel ünnepezték a pártot, amely életükben először szól hozzájuk nyílt nagygyűlésen. Arról beszéltem, milyen feladatok állnak a felszabadult munkásság és osztályszervezetei, a szakszervezetek előtt, majd a megbúvó magyar reakció sovinszta hírverései, a Maniu-gárdisták és más reakciós elemek véres garázdálkodásai s az ezeket eltűrő-támogató magas kormánysszervek elleni harcra buzdítottam őket. Beszédemből a *Világosság* 1944. október 24-i száma közölt kivonatot: „Vigyázzatok – mondotta Veress Pál –, 1933-ban a vasúti munkásság megmutatta, mit jelent az egységes fellépés... Ha nem akarjátok, hogy a grivica-i tömegmészárlás megismétlődjék, minden erőttel egységesen harcoljatok mindenféle – magyar és román – reakciós megnyilvánulás ellen.”

Ez a nagygyűlés erős nyomokat hagyott bennem, három és fél évtized után is világosan magam előtt látom a tömeg mozgását, a magasba emelt öklök erdejét, látom az elszánt férfiarcoakat, és szinte hallom a fel-felzúgó gyűlöletkitöréseket a reakció ellen és lelkes éltetését a felszabadító szovjet és román hadseregnek. Új gondokkal, de mégis lelkesen távoztam az első szabad vasutas tömeggyűlésről.

TARTALOM

Hazatérés után	5
A tömegmozgalmakban	18
A királyi diktatúra alatt	30
A Maros-völgyi fűrésztelepi munkások mozgalma	61
Petőfi-émlékünnepély Fehéregyházán	74
A cukorgyárban	79
Újra megmozdul a Maros-völgye	95
A caracali internáló táborban	104
Új megpróbáltatások	121
Újra a cukorgyárban	148
Az észak-erdélyi nagy kommunista letartóztatások	172
A toloncházban	201
A kistarcsai internáló táborban	218
A pestvidéki per	253
A kolozsvári börtönben	265
Szabadon – az ellenállási mozgalomban	296
A szabadság első napjai	333

VERESS PÁL. VIAȚA UNUI UTECIST IV
EDITURA KRITERION. BUCUREȘTI 1981
LEI 15,50